DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

A SZAKFORDÍTÁS SZEREPE A MAGYAR GAZDASÁGI JOGI SZAKSZÓKINCS KIALAKULÁSÁBAN

BERECZNÉ SZÉP BEÁTA

2012

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

BERECZNÉ SZÉP BEÁTA

A SZAKFORDÍTÁS SZEREPE A MAGYAR GAZDASÁGI JOGI SZAKSZÓKINCS KIALAKULÁSÁBAN

Nyelvtudományi Doktori Iskola
A Doktori Iskola vezetője: Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár

Fordítástudományi Doktori Program
A Doktori Program vezetője: Dr. Klaudy Kinga DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke:	Dr. Bańczerowski Janusz DSc, professor emeritus
Bírálók:	Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár
	Dr. Dobos Csilla PhD, habilitált egyetemi docens
A bizottság titkára:	Dr. Végh-Fata Ildikó PhD
A bizottság további tagjai:	Dr. Klaudy Kinga DSc, egyetemi tanár
	Dr. Harsányi Mihály PhD, főiskolai docens (*póttag*)
	Dr. Somssich Réka PhD, egyetemi docens (*póttag*)
Témavezető:	Dr. Nyomárkay István MHAS, professor emeritus

Budapest, 2012

Eredetiségi nyilatkozat

Alulírott Bereczné Szép Beáta, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának fordításkutató doktorjelöltje ezúton kijelentem, hogy *A szakfordítás szerepe a magyar gazdasági jogi szakszókincs kialakulásában* című értekezésemet önállóan, részben szakmai tapasztalataim, részben egyéni kutatásaim, részben pedig a szakirodalom alapján a tudományetikának megfelelően, pontos forrásmegjelöléssel készítettem. Kijelentem továbbá, hogy a disszertációt saját szellemi alkotásként, kizárólag a fenti egyetemhez nyújtom be.

Budapest, 2012. március 1.

Statement of Authorship

I, the undersigned Beáta Bereczné Szép, student of the PhD Programme in Translation Studies of the Doctoral School of Linguistics of Eötvös Loránd University, hereby declare that I produced my dissertation *The role of professional translation in the development of the Hungarian economic law vocabulary* independently, based partly on my own professional experience, partly on original research, and partly on a literature review with due acknowledgement as is required by scientific ethics. Furthermore, I declare that I submit my dissertation as my own intellectual product and only to the university mentioned above.

Budapest, 1 March 2012

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki témavezetőmnek, **Nyomárkay István** Professzor Úrnak, aki témámat kutatásra érdemesnek találta, bizalmat szavazott nekem, munkám minden fázisát nyomon követte és mindvégig ellátott hasznos tanácsaival.

Köszönetet mondok **Klaudy Kinga** Professzor Asszonynak, a Fordítástudományi Doktori Program vezetőjének, aki diakrón kutatási témám ellenére érdemesnek ítélt arra, hogy iskolájának hallgatója legyek.

Köszönöm továbbá **a Fordítástudományi Doktori Program oktatói**nak a színvonalas órákat, a sok hasznos eszmecserét, a különleges szakmai és emberi hozzáállást, amellyel többek közt az én munkámat is segítették.

Köszönet illeti valamennyi munkatársamat, akik lehetővé tették, hogy elsősorban dolgozatom megírására koncentrálhassak: **Zám Éva** és **Szlávik János** korábbi és jelenlegi intézetvezető dékánokat, továbbá **Tóth Évá**t, a Szakmai Idegen Nyelvi Csoport vezetőjét, valamint közvetlen kollégáimat, akik ez idő alatt átvállalták feladataim egy részét és szakmailag is segítettek.

Köszönöm továbbá az Eszterházy Károly Főiskola könyvtári dolgozóinak a forrásmunkák és a szakirodalom használatához, különösen a könyvtárközi kölcsönzéshez nyújtott segítségét.

Végül köszönetet mondok családtagjaimnak és barátaimnak, akik munkám során szeretetükkel és támogatásukkal mellettem álltak.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS 8
1.1. A kutatás tárgya, célja és relevanciája 8
1.2. Kutatási kérdések hipotézisek 10
1.3. A disszertáció felépítése 12
2. A KUTATÁS ELMÉLETI KERETE ÉS TUDOMÁNYOS ELŐZMÉNYEI 15
2.1. A dolgozatban használt terminusok értelmezése 15
2.1.1. *Terminus* 15
2.1.1.1. A jogi terminusok sajátosságai 21
2.1.2. *Szaknyelv* 23
2.2. A szaknyelv specifikumai 23
2.2.1. A szaknyelv besorolása és rétegződése 24
2.2.2. A szaknyelv mint alnyelv specifikumai 32
2.2.2.1. Monoszémia 34
2.3. Terminusalkotás, terminuskiveszés a szaknyelvekben 38
2.3.1. Szóalkotási módok 38
2.3.1.1. Szóképzés 38
2.3.1.2. Szóösszetétel 43
2.3.1.3. Szóelvonás 45
2.3.1.4. Elavult szavak felújítása 45
2.3.1.5. Nyelvjárási szavak köznyelviesítése 47
2.3.1.6. Idegen szavak, szószerkezetek fordítása 47
2.3.1.7. Idegen szavak fonetikus átírása 48
2.3.2. A jelentésváltozások fajtái 49
2.3.2.1. Névátvitel 49
2.3.2.2. Jelentésátvitel 50
2.3.3. Jelentésváltozások a jogi szaknyelvben 51
2.3.4. A terminusok kiveszésének okai 52
2.4. A jogi szaknyelv rétegződése 55
2.4.1. A jogi szaknyelv vertikális és horizontális tagolódása 57

2.5. A jogi diskurzusok megkülönböztető jegyei ... 70
2.5.1. A jogi diskurzusok eltérései a köznyelvhez viszonyítva ... 70
2.5.1.1. Precizitás ... 74
2.5.1.2. Archaizmus és konzervativitás ... 77
2.5.1.3. Idegen kifejezések ... 80
2.5.1.4. Terjengősség és redundancia ... 82
2.5.1.5. Fellengzősség és unalmasság ... 85
2.5.2. A jogi szaknyelv és más szaknyelvek közti különbségek ... 87
3. A KUTATÁS TÁRGYA FORDÍTÁSTUDOMÁNYI KONTEXTUSBAN ... 91
3.1. A (szak)fordítás mint tevékenység ... 91
3.2. A kommunikációs üzenet jellege a szakfordításban ... 92
3.3. Az interlingvális jogi szaknyelvi kommunikáció jellemzői ... 94
3.3.1. A jogi szakfordító szerepe a szaknyelvi kommunikációban ... 94
3.3.2. A jogi szakfordítások specifikumai ... 96
3.3.2.1. A forrásnyelvi/ célnyelvi tartalom prioritása ... 97
3.3.2.2. A fordíthatóság kérdése: a (jogi) reáliák problematikája ... 99
3.3.3. A (jogi) reáliák fordításának stratégiái ... 103
3.3.4. Terminusválasztás a jogi szövegek fordítása során – Két fordítói kommentár vizsgálata ... 106
3.3.4.1. Egy olasz gazdasági jogi szöveg magyar fordítása ... 107
3.3.4.2. Egy angol jogi szöveg magyar fordítása ... 108
3.4. A kodifikáció nyelvi problematikája ... 110
4. A 19. SZÁZADI NYELVÚJÍTÁS SZEREPE A MAGYAR JOGI SZAKNYELV KIALAKULÁSÁBAN ... 124
4.1. Kodifikációs törekvések a reformkori Magyarországon ... 124
4.1.1. Nyelvhasználati kérdések a reformkori kodifikáció során ... 127
4.2. A magyar jogi szaknyelv a 19. századi nyelvújítás korában ... 133
4.2.1. A jogi szaknyelvi nyelvújítás vitái a 19. században ... 139
4.2.1.1. A fogalom alapú terminusalkotás gondolatának megjelenése ... 139
4.2.1.2. „A jogászok százada” ... 141

5. DIAKRÓN TERMINOLÓGIAI VIZSGÁLAT 146
5.1. Kutatásmódszertani kérdések 146
5.1.1. Az anyagkiválasztás szempontjai 147
5.1.2. Források 149
5.1.2.1. A kiválasztás szempontjai 149
5.1.2.2. A források jellemzői 150
5.1.3. Az elemzés lépései 156
5.1.4. Vizsgálat 157
5.1.4.1. I. szemantikai csoport: ’idegen váltó’ / ’szerződés’ 157
A. *Tukma/tokma*: ’idegen váltó’ 157
B. *Tukma/tokma*: ’szerződés’ 169
5.1.4.2. II. szemantikai csoport: ’kereskedő’ 181
5.1.4.3. III. szemantikai csoport: ’csőd’ 212
6. KONKLÚZIÓ ÉS KITEKINTÉS 233
7. IRODALOM 243
8. A DOLGOZATBAN SZEREPLŐ ÁBRÁK JEGYZÉKE 259
9. MELLÉKLETEK 260
9.1. Melléklet a 2000. július 15-i keltű *Mondjuk magyarul!* felhíváshoz 260
9.2. A TTMSz forrásai 261
9.3. A *Latin-magyar törvénykezési műszótár* (1845) előszava 265
9.4. Az UMSzT (1854) előszava 266
9.5. Az UMSzT-ban szereplő rövidítések jegyzéke 267
9.6. Példa a jogszabályszerkesztésről szóló irányelvek figyelmen kívül hagyására a szakfordítás során 268

1. BEVEZETÉS

1.1. A kutatás tárgya, célja és relevanciája

A kutatás tárgya

A disszertációm alapját képező empirikus, leíró jellegű kutatásom tárgya a kiválasztott szakterület, vagyis a magyar gazdasági jog terminusainak mintegy 150 évet átfogó, diakrón vizsgálata, amelynek során a terminusalkotást, a szaknyelvben végbemenő jelentésváltozásokat, a terminusoknak a szaknyelvben való rögzülését, valamint esetleges kiveszését elemzem. A disszertációm *Függelék*ében szereplő anyag közreadásával egy mára elfeledett 19. századi szótárra, a Királyföldy Endre által összeállított *Ujdon Magyar Szavak Tára* (Pest, 1854) című munkára kívánom felhívni a figyelmet. A szótár (gazdasági) jogi anyagának további hat szótárban való előfordulását táblázatos formában mutatom be az értekezéshez csatolt *Függelék*ben. A vizsgált szótárak: *A magyar nyelv szótára* (Pest, 1862–1874), *A magyar nyelvújítás szótára* (Budapest, 1902–1908), *Jogi Műszótár* (Bécs, 1910), *Jogi Szótár* (Budapest, 1913), *A magyar nyelv értelmező szótára* (Budapest, 1959–1962), valamint *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Budapest, 1967–1976). A szaknyelvi és a köznyelvi szótárak anyagának közreadásával a terminusok jelentésváltozásait, valamint a köznyelv és a szaknyelv egymásra hatását kívánom bemutatni. A táblázat áttekinthető, összevethető formában ábrázolja a terminusok megszületését és utóéletét. Ezzel – a saját kutatásom mellett – a további vizsgálatokhoz kívánok megbízható alapot szolgáltatni. Disszertációm *Vizsgálat* c. fejezetében három (valójában négy, lásd ott) szemantikai csoport elemzésével szemléltetem a *Függelék*ben szereplő anyag feldolgozási lehetőségeit, továbbá a diakrón nyelvészeti megközelítésnek a szaknyelvkutatás és a fordítástudomány számára egyaránt hasznos alkalmazási kereteit.

A kutatás célja

Kutatásom célja tehát az, hogy a magyar gazdasági jogi terminusok diakrón vizsgálatának segítségével (1) feltárjam egy szakterület – a (gazdasági) jog – magyar szókincse keletkezésének körülményeit, s a magyar–német szakfordítás ebben játszott szerepét; valamint (2) bemutassam a (gazdasági) jogi szakmai szókincs kialakulására és

változására ható tényezőket (a szaknyelv és köznyelv viszonya, az adott szakterület változásai – szakmai és társadalmi kontextusok, a kodifikáció nyelvi problematikája). Ezzel kapcsolatosan célom egy lehetséges elemzés-módszertani modell ismertetése, amellyel hozzájárulhatok egy elemzés-módszertani elméleti keret megalkotásához is. Célom továbbá, hogy (3) az előzőek alapján bizonyítsam a diakrón nyelvészeti kutatás relevanciáját a szaknyelv kutatása terén és (4) kutatásom eredményeivel segítsem mind a szakfordítóképzés, mind a szakfordítási tevékenység hatékonyabbá tételét. A szakfordítóképzés hatékonyságának elősegítésére a disszertációm következtetéseit folyamatosan a képzésre is vonatkoztatom, javaslatokkal élve a fejlesztést illetően. A szakfordítók munkáját pedig oly módon kívánom támogatni disszertációmmal, hogy egyfelől a *Függelék*ben közreadott kutatási anyagom, másfelől a vizsgálatom eredményei segítséget nyújthatnak a (gazdasági) jogi, s általában véve a szaknyelvi történeti-etimológiai szótárak és szakfordítói segédeszközök készítéséhez.

A kutatás relevanciája

A 20. század 2. felének és a 21. század elejének felgyorsult társadalmi folyamatai és tudományos-technikai fejlődése, valamint az ennek nyomán végbemenő szaknyelvi változások sok tekintetben mutatnak hasonlóságot a disszertációmban bemutatott 19. századi folyamatokkal. Ezen túlmenően napjaink (szak)nyelvfejlesztési vitái és kérdései szintén párhuzamba állíthatók a 19. század (szak)nyelvújítási törekvéseivel és problematikájával. A mai globalizációs folyamatok és események (pl. Magyarország EU-csatlakozása) hasonló mértékű jogi szakfordítói – és ennek során terminusalkotói – tevékenységet eredményeztek, mint a 19. századi kodifikációs munkálatok, melyek alapvetően külföldi (német, osztrák, francia) mintákra támaszkodtak, sőt sok esetben az idegen nyelvű törvényszövegek fordítására irányultak. Másfelől a nyelvújítói, és a kodifikátori tevékenység a szakfordítói tevékenységgel is sok szempontból mutat rokonságot, különösen a terminusalkotás és a terminusválasztás tekintetében; s a kodifikátori és a szakfordítói tevékenységhez szükséges kompetenciák között is számos hasonlóság fedezhető fel.

A fentiek mellett a kutatásom relevanciája mellett szól az is, hogy hasonlóan komplex, kvalitatív és kvantitatív jellemzőket egyaránt felmutató, empirikus diakrón kutatást a magyar gazdasági jogi szakszókincs tekintetében eddig még nem végeztek. A kutatás eredményei segíthetnek mind gyakorlati, mind elméleti kérdések tisztázásában. Ezen túlmenően a feldolgozott és bemutatott anyag, valamint a kutatási eredmények alapot szolgáltathatnak további (alkalmazott) nyelvészeti kutatásokhoz, például a fordítástudomány, a lexikológia és a terminológia terén.

1.2. Kutatási kérdések hipotézisek

Disszertációmhoz kapcsolódó **kutatási kérdéseim** az alábbiak voltak:

1. Speciálisnak tekinthető-e a **jogi szakszókincs** a szóalkotás, a jelentésváltozás, valamint elemeinek kiveszése tekintetében a **köznyelvi szókincs**hez képest?
2. Milyen tényezők játszanak szerepet általában a **szaknyelv(ek)** terminusainak kialakulásában, továbbélésében vagy kiveszésében? Speciálisnak tekinthető-e ebből a szempontból a jogi szaknyelv?
3. A jog rétegzettsége alapján kimutathatók-e nyelvhasználati és terminológiai sajátosságok **a jogi szaknyelv különböző rétegeiben**?
4. A szakfordítás szerepét, valamint a szakszókincs kialakulásának idegen nyelvi mintáit tekintve tehetünk-e különbségeket **az általános jog és a speciális jogterületek** (pl. gazdasági jog) szaknyelve között? Ha igen, mi ennek az oka?
5. Milyen párhuzamokat és eltéréseket lehet megfigyelni **a gazdasági jogi szakszókincs** 19., 20. és 21. századi változásában? Mi ezeknek az oka?

A kutatási kérdéseknek megfelelően az alábbi **hipotézisek**et fogalmaztam meg:

1. A szóalkotás típusait tekintve várhatóan nem mutatható ki lényeges különbség köznyelvi szavaink és jogi terminusaink alkotása között. Jogi terminusaink a köznyelvi szókincs elemeihez hasonló típusú jelentésváltozásokon mehetnek keresztül. E két szempontból a jogi szaknyelv várhatóan inkább csupán aránybeli eltéréseket mutat a

köznyelvhez képest: bizonyos szóalkotási módok kedveltebbek, bizonyos jelentésváltozási fajták gyakoribbak, mint a köznyelv esetében, míg mások ritkábban fordulnak elő. A jelenségek motivációi azonban jelentős mértékben különbözhetnek a köznyelvi változások motivációitól.

2. Egy szakterület szókincsének kialakulására és változására nyelvi és nyelven kívüli okok egyaránt hatást gyakorolnak. A jog területén a nyelv kiemelt szerepet játszik, s ez bizonyára kihat a jogi szakszókincs fejlődésére is. A jogi szaknyelv esetében továbbá kiemelt fontosságú, hogy lényegesen szélesebb a használói köre, mint bármely más szaknyelv esetében. Ez minden bizonnyal eltéréseket okoz szakszókincse fejlődésében. Ezen túlmenően a jogi szaknyelv várhatóan jelentős rétegzettséget mutat, ami szintén megkülönbözteti más szaknyelvektől.

3. A jog rétegzettsége miatt várhatóan eltérő nyelvhasználati és terminológiai jellemzőket találunk a jogi szaknyelv különböző területein. A szaknyelv kialakulását előidéző társadalmi-gazdasági-politikai változások, minták és hatások eltérő jellege miatt a gazdasági jogi szaknyelv várhatóan e tekintetben eltéréseket mutat a jog egyéb területeinek szaknyelvéhez képest.

4. Az előző megállapításokkal összhangban várhatóan a szakfordítás és az idegen minták szerepére nézve a jogi szaknyelv különböző területei között mind kvalitatív, mind kvantitatív különbségek kimutathatók. Ennek oka alapvetően kodifikációs sajátságokban keresendő. Így például a magyar kereskedelmi törvényszövegek megalkotásában a német–magyar szakfordítás elsődleges szerepet játszott, míg például a közigazgatási vagy büntetőjog területének szaknyelvi fejlődésében a latin minta valószínűleg sokkal meghatározóbb volt, mint a német. Ezzel összhangban például gazdasági jogi szaknyelv esetében várhatóan lényegesen több német eredetű terminust lehet kimutatni, mint amennyi latin eredetűt.

5. A kutatási területet kizárólag a gazdasági jogi szakszókincsre szűkítve, a szaknyelvi fejlődés eltérő foka miatt várhatóan eltéréseket tapasztalunk a különböző korszakok terminushasználatában, ezek mind kvalitatív, mind kvantitatív természetűek lehetnek, azaz eltérő szemantikai mintázatokat és eltérő mennyiségű idegen eredetű terminust találunk majd a vizsgálat során. Ugyanakkor valószínűleg bizonyos szabályszerűségek,

párhuzamok is kimutathatók a szókincsbeli változások tekintetében (például monoszémiára törekvés).

1.3. A disszertáció felépítése

Disszertációm ***két különálló kötet***ből áll, e tekintetben specifikusnak mondható. A két kötet különválasztására elsősorban technikai-terjedelmi okok miatt volt szükség. Az első kötetben kapott helyet maga az ***értekezés***, a *forrás-*, *irodalom* és *ábrajegyzék*kel, valamint a *mellékletek*kel. Technikai-terjedelmi okok miatt a második részt, azaz a ***függelék***et célszerűnek tűnt különálló kötetként az *értekezés*hez csatolni, mivel ez a második rész a forrásmunkák anyagát táblázatos formában dolgozza fel, s a könnyebb áttekinthetőséget, továbbá a terminusfejlődés diakrón elemzése céljából történő összevetés megkönnyítését szolgálja a nagyobb (A3-as) méretű, fektetett elrendezésű nyomtatási formátum, amire a terjedelem miatt is szükség volt. Szintén technikai-terjedelmi okok miatt a *függelék* kisebb (10-es) betűmérettel íródott, ami azonban reményeim szerint az olvasást még nem nehezíti meg. A *Függelék* teljes anyagának szerepeltetését egyrészt kutatásom korábban már részletezett céljai, másrészt az elemzés kutatás-módszertani kritériumai, elsősorban a *megbízhatóság* kritériuma indokolja (ezt részletesen kifejtem disszertációm 5. fejezetének a kutatásmódszertani kérdéseket taglaló részében). A dolgozat legtöbb példányában a **Függelék** az értekezéshez csatolt **CD-melléklet** formájában található.

Az értekezés ***bevezető rész***ét (azaz az ***első fejezet***et) követő ***második fejezet***ben *a kutatás elméleti keretét* és *tudományos előzményeit* részletezem. Ennek során kitérek a dolgozatban használt terminusok definiálási lehetőségeire, és bemutatom a jogi terminusok sajátosságait, valamint a szaknyelv specifikumait. A szaknyelv besorolási és rétegződési kérdései mellett helyt kapott a szaknyelvet a köznyelvtől megkülönböztető jegyek elemzése, különös tekintettel a monoszémia jelenségére. Ehhez szervesen kapcsolódik a szaknyelvi szókincs változásának problematikája, ezért a következő részben a terminusalkotás, a jelentésváltozás és a terminuseltűnés jelenségének jellemzőit vizsgálom. A szakirodalom megállapításainak alátámasztására vagy esetleges megcáfolására a saját kutatási anyagomból is hozok példá(ka)t; s – amennyiben releváns – az általános

szaknyelvre tett megállapításokat megvizsgálom a jogi szaknyelvre, a jogi szaknyelvvel kapcsolatos kijelentéseket pedig leszűkítve a gazdasági jog szaknyelvre nézve is. A szakirodalmi áttekintés részeként megvizsgálom a jogi szaknyelv jellegzetességeit. Ennek során kiemelten részletezem a jogi szaknyelv vertikális és horizontális rétegzettségére vonatkozó megállapításokat, valamint ehhez kapcsolódóan, de külön részben elemzem a különböző jogi szaknyelvi rétegek – a jogi diskurzusok – sajátosságait. A második fejezet végén a jogi szaknyelv és más szaknyelvek eltérő sajátosságait vizsgálom.

Az értekezés ***harmadik fejezet***ében a kutatásom tárgyát *fordítástudományi kontextusba* helyezem. Ebben a részben elemzem a szakfordítást mint tevékenységet, s ezen belül az interlingvális szaknyelvi kommunikációt. A jogi szakfordítás jellegzetességei kapcsán szót ejtek a jogi szakfordító speciális szerepéről is, és taglalom a jogi reáliák fordíthatóságának problematikáját. Ebben a fejezetben kiemelt fontosságú saját elemzésem: leíró jellegű, kvalitatív empirikus vizsgálatom során a terminusválasztást, továbbá a forrásnyelvi kultúrához kötődő speciális jogi terminusok – jogi reáliák – fordításának lehetséges stratégiáit kutatva két jogi szakfordítói kommentárt elemzek. A fejezetet a jogszabályok előkészítésekor felmerülő nyelvhasználati kérdésekre vonatkozó irányelvek és a kodifikátori – nyelvhasználati – kompetenciák taglalásával zárom.

Értekezésem ***negyedik fejezet***e a 19. századi nyelvújításról és kodifikációs törekvésekről szól. E két tényező együttesen játszott szerepet a gazdasági jogi szakszókincs kialakulásában. A jogtörténeti háttér felvázolása során elsősorban a szaknyelvi szókincset meghatározó eseményekre és folyamatokra koncentrálok, majd a 19. századi szaknyelvi nyelvújítást, valamint az ennek kapcsán kialakult vitákat mutatom be részletesen.

Az ***ötödik fejezet***ben mutatom be saját *diakrón vizsgálatom*at. A kutatásmódszertani kérdések tisztázása után ismertetem az alkalmazott módszert, elemzem a vizsgálatban felhasznált forrásokat és a terminus-kiválasztási szempontokat. Ezt követi a vizsgálat bemutatása, e célból három (négy) szemantikai csoportot választottam ki a függelék anyagából.

A ***hatodik fejezet*** az összegző és értékelő rész, amely a kutatás további irányaira tesz javaslatokat. Az *értekezés* kötet végén a *forrás-*, *irodalom* és *ábrajegyzék*et, valamint a *mellékletek*et találjuk. Az irodalomjegyzékben valamint a dolgozat szövegében szereplő

hivatkozások formájára a hazai fordítástudományi publikációk számára megfogalmazott és az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjában előírt *MANYE Hivatkozási és szerkesztési útmutató*t követtem (frissítve 2011-ben)[1].

A disszertációhoz tartozó második kötet (CD-melléklet) a ***Függelék***, amely a terminusok forrásokból kigyűjtött előfordulásait tartalmazza táblázatos formában.

[1] Az útmutató letölthető a MANYE honlapjáról: http://www.kjf.hu/manye/konalttud.html.

2. A KUTATÁS ELMÉLETI KERETE ÉS TUDOMÁNYOS ELŐZMÉNYEI

2.1. A dolgozatban használt terminusok értelmezése

Dolgozatomban a *szaknyelv*, *szakfordítás* és *terminus*, valamint a *gazdasági jog* terminusokat következetesen használom, így az alábbiakban e terminusok általam fontosnak tartott jelentésére kívánok rámutatni. Az egyes fejezetek témájának megfelelően a *terminus* és a *szaknyelv* terminusokat ebben a fejezetben, a *szakfordítás* és a *gazdasági jog* terminusokat később tárgyalom.

A *terminológia* terminus értelmezéseit és elméleti hátterének fejlődéstörténetét mindenre kiterjedő részletességgel taglalta disszertációjában Fischer (2010), továbbá Fóris (2005; 2007), s a terminológiai iskolákat bemutatta Pusztai (1980) és Muráth (2005) is, így én ettől eltekintek. Az alábbiakban inkább elsőként a *terminus* definíciója szempontjából lényeges megközelítésekre térek ki. „Eine effiziente und zielgerichtete fachsprachliche Kommunikation ist ohne korrekte Terminologie nicht denkbar" (Schmitz 2001: 34), azaz hatékony és célirányos szaknyelvi kommunikáció korrekt terminológia nélkül elképzelhetetlen. Mint látni fogjuk, e megjegyzés nem is annyira egyértelmű, mint amilyennek első olvasásra talán látszik[2].

2.1.1. *Terminus*

A nemzetközi szakirodalomból Wüster nevét kell megemlítenünk, aki az általános terminológiatant taglaló munkájában (Wüster 1979) – melyet egyetemi előadásaiból állítottak össze és posztumusz kiadásként látott napvilágot – elhatárolja egymástól a nyelvtudomány és a terminológia alapvető jellemvonásait. Ezek közül az első a nyelv és a szókincs fogalom alapú megközelítése:

> Jede Terminologiearbeit geht von den B e g r i f f e n aus. Sie zielt auf **scharfe Abgrenzung zwischen den Begriffen**. Das Reich der Begriffe wird in der Terminologie als unabhängig vom

[2] Vö. az angol *term* és a német *Terminus* terminusok eltérő értelmezéseit, valamint Fóris *terminológia*-definícióját a következő részben.

> **Reich der Benennungen (= Termini)** angesehen. Daher sprechen die Terminologen von *Begriffen*, während sie Sprachwissenschaftler in bezug auf die Gemeinsprache von *Wortinhalten* sprechen.
>
> (Wüster 1979: 1[3])

Megállapítása szerint a terminológusok vizsgálódásainak középpontjában tehát a **fogalom** áll, és a terminológia a fogalmak egymástól való éles elhatárolását célozza meg. Wüster értelmezésében a fogalmakat (*Begriffe*) a megnevezésektől (*Benennungen*) elkülönítve kell szemlélni. Nála csak a **megnevezés (*Benennung*) a *terminus***, míg szerinte a nyelvészeti megközelítés a *terminus* alatt a forma és a tartalom (*Wortinhalt*) egységét érti.

A terminológiai megközelítés a fogalom prioritásának tekintetében is egyértelműen különbözik a hagyományos értelemben vett nyelvészetitől, amely az elnevezés felől igyekszik megvizsgálni a hozzá kapcsolódó jelentést. Wüster onomasziológiai megközelítése a későbbi terminológiai kutatások kiindulópontjává vált[4]. Wüster a bécsi terminológiai iskola vezéregyénisége volt. Ennek, valamint a prágai és szovjet terminológiai iskoláknak – különösen ez utóbbinak – nagy hatása volt az 1950-es évek magyarországi terminológiai kutatásaira is. Ezek közül Klár János és Kovalovszky Miklós nevét kell kiemelnünk, akiknek 1955-ben megjelent, a műszaki terminológiát vizsgáló munkája (Klár, Kovalovszky 1955) volt évtizedekig az egyetlen magyar nyelvű mű, amely a terminológiával foglalkozott (vö. Fischer 2010: 24–25). A wüsteri szemléletmódnak – a szakszókincskutatás fontossága hangsúlyozásának – átvételével a terminológia a múlt század szaknyelvkutatási és -oktatási, valamint fordításelméleti irányzataiban is megjelent. Ez az összefonódás fontos hozadékkal járt mind a terminológia, mind a szaknyelvkutatás számára. Számunkra ezek legfontosabbika annak megállapítása volt, hogy **a szaknyelv és a köznyelv között nem húzódik éles határvonal**, azaz a szaknyelvet sokkal inkább a köznyelv, azaz egy folyamatosan változó, élő nyelv egy speciális változatának tekintették (Fischer 2010: 27). A szaknyelv és a köznyelv egymásra hatását a későbbiekben külön vizsgálom.

---

[3] Félkövér kiemelések tőlem – Sz.B. A továbbiakban az idézetek félkövér kiemelései tőlem származnak.

[4] Bár – mint azt a 19. századi hazai nyelvújítás vitáit bemutató fejezetben látni fogjuk – a fogalom alapú terminusmeghatározás fontosságát már Pápay (1807) is hangoztatta. A mai értelemben vett terminológiatanról azonban a 19. század elején természetesen még nem beszélhetünk.

A fogalom alapú terminológiatan középpontjában tehát a *terminus* áll. A terminust eltérően definiálja az angol nyelvű (*term*), valamint a wüsteri hagyományokra épülő német nyelvű (*Terminus*) szakirodalom. E definíciós különbség a DIN és az ISO szabványok összevetésekor is szembetűnik: előbbi besorolás a nyelvészeti megközelítést (*term*, azaz *terminus* = forma + tartalom), míg utóbbi a wüsteri értelmezést (*Terminus*, vagyis *terminus* = megnevezés) veszi alapul (vö. Fischer 2010: 46; valamint Tamás 2010: 13–15). Ezzel kapcsolatban fontos tisztázni, hogy a német DIN-szabvány – a német nyelvű szakirodalmi hagyományoknak megfelelően – különbséget tesz *Benennung* ('megnevezés') és *Bezeichnung* ('jelölés') között. Ebben az értelmezésben a *Bezeichnung* a tágabb kategória, amely magában foglalja a *Benennung* alkategóriát, amelybe az egy vagy több szóból álló – kizárólag szóalakú – jelölések tartoznak.

Fóris szerint „a *terminus* egy vagy több szóból álló lexikai egység, amely egy meghatározott tárgykörön belüli fogalmat jelöl" (Fóris 2005: 33). Fóris *terminus*-definíciójának második része problémákat rejt: ugyanis nem fejti ki, pontosan mit ért *meghatározott tárgykör*-ön. A *terminológia* terminus Fóris (2005: 33) értelmezésében többjelentésű:

(1) terminusok, fogalmak és azok viszonyainak vizsgálata,
(2) terminusok gyűjtésére, leírására, bemutatására alkalmazott eljárások és módszerek összessége,
(3) egy meghatározott tárgykör szókincse.

A fenti értelmezés – amelynek egyébként kiterjedt szakirodalmi előzményei vannak – jól szemlélteti azt az ellentmondást, amelyet a későbbiekben részletesen is tárgyalok majd: nevezetesen azt a tényt, hogy a terminusokkal és a szaknyelvekkel szemben támasztott követelmények számos esetben olyan jellegűek, amelyeknek sem a terminusok, sem a szaknyelvek nem képesek megfelelni. S ez természetesen nem a terminusok, vagy a szaknyelvek hiányosságait mutatja. A fenti definícióban a *terminológia* terminus esetében nem teljesül például az egy-egyértelműség követelménye, amelyet oly gyakran hangoztatnak a terminusalkotás és -használat jellemzése kapcsán. Itt ugyanis a megnevezéshez három fogalom is társul. Véleményem szerint ez egyszerűen elkerülhető, amennyiben a terminológia terminust kizárólag a fenti (1) jelentésben használjuk. Ez esetben a fenti (2) jelentésben a *terminológiai kutatás*, míg a fenti (3) jelentésben a

szakszókincs terminus lehetne használatos, utóbbi esetében hangsúlyozva, hogy a *szakszókincs* nem feltétlenül egyetlen konkrét szakterület szókincsét hivatott jelölni:

> A fogalmak és terminusok nagy része nem egyes szakterülethez kapcsolható. A különböző szakmák közötti munkamegosztás, együttműködés szükségképpen úgy valósul meg, hogy az interdiszciplináris megközelítést kívánó feladat megoldása során használatos fogalmak valamennyi résztvevő szakterület fogalom- és terminológiai rendszerébe beépülnek.
>
> (Fóris 2005: 34)

Dolgozatomnak nem célja újabb terminusok bevezetése, így a fenti megállapításommal csupán Fóris *terminológia*-értelmezésének problematikus voltára kívántam felhívni a figyelmet. Mivel dolgozatom nem terminológiai, hanem nyelvészeti megközelítésű, a *terminológia* terminus különböző definícióinak további elemzése helyett fontosabbnak tartom a *terminus* terminus eltérő értelmezéseinek vizsgálatát. Fóris a *terminus*on kizárólag olyan lexikai egységet ért, amely egy vagy több szóból áll (vö. a DIN-szabvány fent tárgyalt *Bezeichnung/ Benennung* értelmezését)[5]. Kutatásomban magam is kizárólag olyan terminusokkal foglalkoztam, amelyekre ez a megállapítás igaz. A későbbiekben Fóris ebben az összefüggésben azonban már nem csupán szavakról beszél:

> Egy terminus két részből áll. Az első a *jelölő rész* (maga a jel), amely lehet **egy vagy több szóból álló lexéma, (számok, betűk kombinációjából képzett) kód vagy más jel**. A második rész a jelölt fogalom meghatározó jegyeit megadó *definíció*. A szótári meghatározásban ezt követi egy harmadik rész: a fogalom pontos értelmezéséhez szükséges *értelmezés*, amely kiegészítéseket, megjegyzéseket tartalmaz.
>
> (Fóris 2005: 34)

A fentiek szerint a *terminus*hoz hozzátartozik maga a definíció is, ami a jelölt fogalom meghatározó jegyeit adja meg, továbbá adott esetben – szótári előforduláskor – a kiegészítéseket tartalmazó értelmezés. Ez a megközelítés kutatásom szempontjából elfogadható, hiszen én hozzávetőlegesen 150 év intervallumot átfogva elsődlegesen a terminusok szótári előfordulásait vetettem össze, majd ezeket a törvényszövegekben való előfordulásaik alapján tovább vizsgáltam. A kutatásnak fontos részét képezte tehát mind a törvényszövegekben található definíció, mind az esetleges szótári értelmezés vizsgálata. A törvényszövegekben található terminusdefiníció megadásának jelentőségét hangsúlyozza

[5] Fóris *terminus*-definícióját fentebb már idéztem.

két – a magyar és a horvát – *Tripartitum*-fordítás kapcsán Nyomárkay is, megemlítve, hogy Werbőczy munkáját a terminusok – pl. *bíró, bíróság, alperes, felperes* stb. – definíciójának szerepeltetése miatt is a mai kutatók többsége, köztük például Dietmar Willoweit modernnek találja (Nyomárkay 2011b: 3).

Fóris fenti definíciójában az „**egy vagy több szóból** álló lexéma" kifejezés szerepel. Véleményem szerint pontosabb lenne úgy fogalmazni, hogy a terminusok *egy vagy több komponensből* is állhatnak, ez ugyanis árnyaltabban mutatja a terminusok komplex természetét, és jobban rávilágít bizonyos terminusalkotási specifikumokra. Különösen érződik ez, ha az összetett szavak természetét vizsgáljuk. E szavak a fenti definíció szerint tehát egy szóból álló lexémák, ami természetesen valóban így van, ugyanakkor véleményem szerint a szakszókincs változásának vizsgálatakor például a terminusalkotási módok, a köznyelvi szavak terminologizálódása vagy a szakszókincs produktív jellege (lásd lentebb) szempontjából fontos tényezők nem kerülnek felszínre, amennyiben az összetett szavakat nem komponenseikre bontva elemezzük[6]. **Német jogi terminusok** esetében Dosca példaként az alábbiakat sorolja fel (Dosca 2005: 67):

1. **Egy komponensből** álló terminusok: Richter, Gericht, Gesetz, Senat, Vergütung, Berater, Sicherheit, Gewalt, Freiheit, Ordnung, Verfassung, Regelung, Vorschrift, Verteidiger, Vertreter, Anwalt stb.

2. **Két komponensből** állnak: Gerichtshof, Richteramt, Bundestag, Bundesrat, Strafverfolgung, Haftbefehl, Gesetzgebung, Rechtsanwalt, Rechtspflege, Meinungsfreiheit stb.

3. **Három komponensből**: Bundesverfassungsgericht, Bundeskriminalamt, Geschäftsbesorgungsvertrag, Bundesgebührenordnung, Landesjustizverwaltung, Fernmeldegeheimnis, Bundeswehrverwaltung stb.

4. **Négy komponensből**: Bundesverfassungsgerichtsgesetz, Bundesrechtsanwaltordnung, Gesetzgebungsnotstand stb.

[6] A *Függelék* anyagának összeállításakor ezért az összetett szavak tagjait külön is megvizsgáltam.

A fenti összetett főnevek jól példázzák többek között a produktivitást, ami a szakszókincs folyamatos változásának egyik meghatározó kiváltó oka; erre a későbbiekben még visszatérek. A jogi terminusok karakterisztikájára nézve Dosca további megállapításokat is tesz, lentebb ezt is ismertetem.

> A terminus fogalmát általában az állandó paraméterek alapján határozzák meg. Tehát a terminus nem más, mint egy olyan szó (szókapcsolat), amely meghatározott, pontosan definiált fogalmi struktúrával rendelkezik, és amely elvileg egyértelmű, emocionális töltés nélküli egység, de amely viszont rendszerképző képességgel bír. Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy paradox módon magának a terminusnak sincs egzakt definíciója a tudományban.
>
> (Bańczerowski 2004: 447)

Bańczerowski **a terminus e kettős jellegét** – egyedi és rendszerbeli jelentését – hangsúlyozza, s ezen jellemzők mentén választja el a *terminus*okat a *kvázi terminusok*tól (Bańczerowski 2004: 447), s az *ideális terminus*ról beszél (Bańczerowski 2004: 446). Nyomárkay (2007) rámutat, hogy a *terminus* szó 'műszó, szakkifejezés' jelentésében 1835 óta eleme szókészletünknek, s a németben 'tartalmilag körülhatárolt, biztosan körvonalazott fogalom' jelentésben már a 16. század óta él (Nyomárkay 2007: 185).

A *terminus* terminus definiálását kísérli meg Collet (2004) a szövegnyelvészet keretein belül[7]. Collet a hagyományos terminológiát– elsősorban a fent már taglalt bécsi, valamint az orosz iskola elméleteit – bírálva kísérli meg új aspektusból vizsgálni a szaknyelvi szövegeket. Kifejti, hogy – a hagyományos megközelítéssel ellentétben – a terminust nem lehet nyelvtől független lexikai egységnek tekinteni, amelynek állandó és kontextustól független jelentése lenne. Collet a terminusmintázati vizsgálatai alapján megállapítja, hogy a terminusok lineáris szerkezete a szövegkohézióhoz járul hozzá, míg jelentéstartalmuk a szövegkoherencia megteremtésében játszik fontos szerepet. Collet ugyanakkor hangsúlyozza **a terminusok jelentésének vertikális** (azaz időbeni) **és**

[7] A szövegnyelvészeti megközelítés természetesen nem új a szakmai kommunikáció kutatásában, vö. Trumpp (1998), aki empirikus vizsgálatában a sporttudomány mint kommunikációs terület, és a hozzá kapcsolódó szövegfajták, elsősorban a tudományos cikkek specifikumait vizsgálta. Azonban Collet újszerűsége abban rejlik, hogy a szövegnyelvészeti módszerek apparátusával kísérel meg egy új terminusdefiníciót alkotni.

horizontális (azaz oldalirányban, nyelvhasználótól nyelvhasználóig tartó) **variabilitásá**t. Ez a variabilitás magyarázza azt, hogy egy szöveg különböző olvasói vagy ugyanaz az olvasó eltérő időpontokban eltérő koherenciát tulajdonít egy szövegnek. A fentiek alapján Collet (2004) egy új terminusdefinícióra tesz kísérletet. Ezek szerint szerint a terminus:

- szemantikai töltetű lineáris struktúra, ami egy speciális tématerületen vizsgált absztrakt vagy konkrét valóságot jelöl;
- ha speciális szövegben – azaz szakszövegben – használjuk, dinamikus és fontos szerepet játszik a szöveg-koherencia és a szövegkohézió létrehozásában;
- ez a hozzájárulás a szöveg-koherenciához és a szövegkohézióhoz variabilitást okozhat a jelentéstartalma és a lineáris struktúrája szintjén egyaránt, különösen akkor, ha a lineáris struktúrája szintaktikailag transzparens;
- ez a variabilitás egyrészt poliszémiához vezethet, másrészt azt jelzi, hogy a szintaktikai transzparenciát mutató terminusok valójában minták (paradigmák), azaz a lineáris szerkezet összes lehetséges formáját mutathatják egy szövegben.

Collet fenti definíciója számunkra azért is fontos, mert hangsúlyozza egyrészt a terminusok jelentésének variabilitását mind időben, mind térben (kutatásom ehhez is kapcsolódik), másrészt ebből a szaknyelvek poliszemitására következtet, amivel magam is egyetértek. Erre a későbbiekben, a monoszémia vizsgálata kapcsán térek vissza.

2.1.1.1. A jogi terminusok sajátosságai

Dosca a jogi terminusok sajátosságait az alábbiakban foglalja össze:

- Rechtstermini sind **im Rahmen der Rechtstheorie begrifflich definierte Fachwörter**. In ihre Bedeutung gehen jene Seme ein, die im Rahmen dieser Theorie Wesensmerkmale des wissenschaftlichen Objektes sind.
- Rechtstermini sind **Elemente des terminologischen Rechtssystems**. Dieses terminologische System folgt der Systematik der Wissenschaft (des Faches) und lässt pragmatische Gesichtspunkte wie Wirkung, Verständlichkeit, Emotionalität zurücktreten.

- **Die Definition eines Terminus aus dem Fachgebiet Rechtswissenschaft erfolgt durch einen spezifischen Kontext**, meist in Form einer Festsetzungsdefinition in Gestalt eines Kopula-Satzes, in dem der Terminus Subjekt ist. [...]
- **Die Bedeutung eines Terminus kann sich spontan verändern**. Neue Erkenntnisse, Verifizierung und Falsifizierung von Hypothesen wirken sich auf das terminologische System aus. Daher tendieren auch Termini zu Polysemie oder Homonymie, was wiederum zur Entstehung neuer Termini oder Symbole führt.
- **Termini zeigen die Tendenz zu stilistischer Neutralität,** zur Vermeidung von konnotativen Merkmalen, die dem konnotativen Merkmal /terminologisch/ fachsprachlich entgegenstehen.

(Dosca 2005: 65–66)

A fentiek értelmében tehát:

(1) A jogi terminusok fogalmi definiálása a jogelmélet keretein belül történik.
(2) A jogi terminusok a jogi (tudományos) terminológiai rendszer részét képezik.
(3) A jogi terminus az adott kontextus függvényében kerül definiálásra.
(4) (Az előző megállapítás következményeként:) A jogi terminus jelentése változhat. Ennek megfelelően a terminusok is hajlanak a poliszémiára vagy homonímiára, ami újabb terminusok keletkezéséhez vezet.[8]
(5) A terminusok törekszenek a stilisztikai semlegességre, valamint kerülik az olyan konnotációs jegyeket, amelyek ellentmondanak a szaknyelvi konnotációnak.

Dosca megállapításai – különösen a (3) és (4) – rendkívül fontosak a kutatásom szempontjából, hiszen vizsgálatommal a terminusoknak éppen erre a tulajdonságára kívánok rámutatni, azaz empirikus vizsgálattal alátámasztani azt a nézetet, miszerint a (jogi) terminusokkal, valamint a (jogi) szaknyelvvel szemben sokak által támasztott követelmények (például az egy-egyben megfelelés, azaz a szinonímia, homonímia és poliszémia hiánya) általánosságban nem állják meg a helyüket egzakt nyelvészeti kutatásokban, s mindenképpen ezek újragondolására van szükség.

A jogi szaknyelv (s ezen belül a jogi terminusok) jellegzetességeire fókuszáló további munkákra a későbbiekben még kitérek.

[8] A terminusok poliszémikus természetét Collet (2004) is hangsúlyozza.

2.1.2. *Szaknyelv*

2.2. A szaknyelv specifikumai

Létezik-e szaknyelv egyáltalán vagy szakmai nyelvhasználatról kell beszélnünk? Ha elfogadjuk a szaknyelv létezését, hogyan lehetne azt definiálni? Mi különböztet meg egy szaknyelvet a köznyelvtől és más szaknyelvektől? Mondhatjuk-e, hogy csupán lexikai sajátosságokról lenne itt szó? Már több évtizede próbálnak ilyen és ehhez hasonló kérdéseket megválaszolni a szaknyelv kutatói.

A szaknyelv definiálásának tekintélyes külföldi és hazai szakirodalma van. Jelen dolgozat témáját tekintve említést kíván, hogy a gazdasági szaknyelvre fókuszál kutatásaiban Ablonczyné Mihályka Lívia, aki a szaknyelvi kutatási irányok elemzésén túl beszél a gazdaság és a jog kapcsolatáról is, és a gazdasági szaknyelv írott szövegei között például a szerződéseket is felsorolja (vö. Ablonczyné Mihályka 2003; 2006; 2010). Véleménye szerint a szaknyelveket „a téma, a használat helyszíne és a használók hármas összefüggéséből" kell elemeznünk (Ablonczyné Mihályka 2003: 138). Ő azokkal ért egyet, akik szerint nem beszélhetünk szaknyelvről és tudományos nyelvről, hanem csak szakmai, tudományos nyelvhasználatról (Ablonczyné Mihályka 2003: 139). Kurtán Zsuzsanna *Szakmai nyelvhasználat* című munkájában részletesen foglalkozik a szakirodalom különféle definícióval, valamint a szaknyelv besorolási lehetőségeivel (vö. Kurtán 2003: 39–44), a témát disszertációjában taglalja továbbá Tamás Dóra (2010: 52–59[9]). Az alábbiakban így az átfogó bemutatás helyett inkább azokat a jellegzetességeket veszem sorra, amelyek a jogi szaknyelv jellemzésekor is előtérbe kerülnek a szakirodalmi publikációkban, így dolgozatom és kutatásom számára is nagyobb relevanciával bírnak. A jogi szaknyelv vizsgálatára irányuló konkrét kutatásokat a későbbiekben külön taglalom.

[9] Tamás értekezése további oldalain a szaknyelv besorolási lehetőségeire fókuszál (Tamás 2010: 59–63), majd a gazdasági szaknyelv általános és nyelvpárspecifikus (olasz–magyar) sajátosságait elemzi.

2.2.1. A szaknyelv besorolása és rétegződése

A hazai szaknyelvkutatásra irányuló, nagyszabású törekvés a múlt század nyolcvanas éveinek végén a magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusának kétkötetes, *A magyar nyelv rétegződése* című előadás-gyűjteményében csúcsosodott ki. A kötet címe, valamint dolgozatom egyik fő tézise – *a jogi szaknyelv rétegződése* – közötti párhuzam jól szemlélteti a szaknyelvkutatás fejlődését: a múlt század nyolcvanas éveiben még – mintegy a szaknyelvkutatás létjogosultságát bizonygatva – a szaknyelvnek a nemzeti nyelven belül elfoglalt helyét keresték, ma pedig már a kutatás a szaknyelvek mélyebb dimenzióira s az azok közötti összefüggések feltárására – s ezzel a különböző megközelítések, például a diakrón szemlélet létjogosultságának bizonyítására is – irányul.

Grétsy (1988) tanulmányában számbaveszi a nyelv osztályozására irányuló korábbi törekvéseket, majd azt igyekszik tisztázni, hogy a szaknyelvek egyáltalán nyelvnek tekinthetők-e:

> [...] egyfelől kétségtelenül igaz, hogy a közgazdasági, jogi, orvosi stb. nyelv nem nyelv olyan értelemben, hogy sajátos nyelvtani szerkesztettségű rendszernek tekinthetnénk, másfelől azonban az is kétségtelen, hogy nagy számban vannak olyan megkülönböztető ismertetőjegyei, amelyek rendszerbe is foglalhatók. Véleményem szerint a megkülönböztető jegyek rendszerszerű tárgyalása, oppozícióba állítása, bármilyen kiindulópont, illetve vezérelv alapján történik is, különösen gyümölcsöző lehet e téren.
>
> (Grétsy 1988: 88)

Fontosnak tartom Grétsy azon későbbi állítását, miszerint nem az elnevezés a lényeg, hanem az, hogy bárhogyan is nevezzük kutatásunk eme tárgyát, a terminus jelentése egyértelműen tisztázva legyen (Grétsy 1988: 89). Grétsy a kérdésben végül a *szaknyelv* terminus használata mellett foglal állást, s hangsúlyozza a *szaknyelvek* és a *csoportnyelvek* csoportjának egyértelmű elhatárolását, összefoglaló csoportnevükként pedig a *társadalmi nyelvváltozatok* kifejezés használatát. A szaknyelv és a köznyelv kapcsolatára nézve Grétsy Kovács Ferencet (1983: 26) idézi:

> [...] nem lehet merev határvonalat húzni a köznyelv és a szaknyelv közé kétféle szempontból sem: állandó vándorlás van az egyik rétegből a másikba és vissza. Továbbá: **roppant nehéz** azt is **megállapítani, hogy egy-egy köznyelvi szó** – megindulva a szaknyelvi terminus technicus-szá

való válás útján – **mikor köznyelvi tartozék, és melyik „pillanatban” válik kimondottan terminus technicus-szá**.

(Grétsy 1988: 100)

A fenti megállapítás – azaz a determinalizálódási időpont pontos meghatározásának nehézsége – diakrón kutatásom szempontjából rendkívül fontos. A gazdasági jogi terminusok szótári előfordulásaira irányuló empirikus vizsgálatom reményeim szerint e tekintetben is új eredményekkel szolgál.

Grétsy előadásához hozzászólt Sebestyén Árpád, aki nem fogadta el Grétsy javaslatát, miszerint a szaknyelvek kerüljenek ki a csoportnyelvek kategóriából és képezzenek attól különálló csoportot. Az ő besorolásában a *társadalmi nyelvváltozatok* és a *csoportnyelvek* terminusok olyan csoportot jelölő szinonimák, amelybe többek között a szaknyelvek is beletartoznak (Sebestyén 1988: 117–118)[10]. A szaknyelvek és a köznyelv közötti elhatárolás kritériumaként először a *műveltség*et vizsgálja, majd megállapítja, hogy e tekintetben „a műveltségnél sokkal alkalmasabb nyelvréteg-elkülönítő kritériumnak bizonyul a foglalkozás, a szakma” (Sebestyén 1988: 12). Fontos kiemelnünk, hogy Sebestyén rávilágít a **szaknyelv vertikális tagolódására**: „Amikor szaknyelvekről beszélünk, ebbe bele kell értenünk annak különböző szintjeit: a műhelyzsargont és a szaktudomány nyelvezetét is [...]” (Sebestyén 1988: 113)[11].

Elekfi (1988) – Kelemen korábbi modelljéből kiindulva – kísérli meg a szaknyelv(ek) besorolásának és érintkezési pontjainak modellezését. A modell a „szaknyelvben élő jelenség” (*sz*) kategóriát is felvázolja, ami három helyen jelenik meg zárt vonalú kör formájában[12]. Véleményem szerint Elekfi modellje túlságosan sematikus és

[10] A szaknyelveket szintén a csoportnyelvek alkategóriájaként szemléli Szőllősy-Sebestyén András is, aki azonban okfejtésében odáig jut el, hogy gyakorlatilag nem is léteznek szaknyelvek, mivel nincs olyan nyelvi tényező, amely megkülönböztetné őket egymástól (vö. Szőllősy-Sebestyén 1988).

[11] A jogi szaknyelv vertikális tagolódását a későbbiekben részletesen megvizsgálom.

[12] Az egyik ilyen kör érintkezik a „magyar nyelvi közösség” (*m*) és az „általánosan elterjedt nyelvi jelenség” (*á*) kategóriákkal. Ezek elkülönítése nem világos, mivel az őket jelölő betűk három koncentrikus kör közepén, egymás alatt helyezkednek el, a három kör/ két betű megoszlás sem egyértelmű. A „szaknyelvben élő jelenség” ezen túlmenően átfedésben van a „latin nyelvi jelenség” csoporttal (*l*), valamint egy nagyobb, szintén „szaknyelvben élő jelenség” (*sz*) körrel, amelyik viszont kinyúlik a nemzeti nyelv jelrendszerét szimbolizáló nagy szaggatott körből és átfedésben van több csoporttal is. Ezek a következők: „latin nyelvi jelenség” (*l*), „szerbhorvát nyelvi közösség” (*szh*), német nyelvi közösség” (*n*). Az ábra túlsó részén találjuk a harmadik „szaknyelvben élő jelenség”-et szimbolizáló kört (*sz*), amely szintén kinyúlik a nemzeti nyelv jelrendszerét szimbolizáló nagy szaggatott körből és átfedésben van az „orosz nyelvi közösség” (*or*) csoporttal.

felszínes, így nem igazán járul hozzá a szaknyelvek besorolási problémáinak megoldásához (egyik fő problémája, hogy az összes szaknyelvet együtt kezeli, így például nem világos, hogy a szaknyelv mi alapján jelenik meg éppen három különálló körként), mindazonáltal valamennyire szemlélteti Elekfi tanulmányának címben foglalt mondanivalóját.[13] Ami miatt mégis szerepel jelen felsorolásban, az egyrészt az a globális szemlélet, amellyel Elekfi megkísérli egy modellben ábrázolni a szaknyelv és a nemzeti köznyelv, a szaknyelv és más nyelvek, valamint a szaknyelv és más szaknyelvek érintkezési pontjait. A másik, ennél lényegesebb elem Elekfi tanulmányában, hogy szintén foglalkozik a szaknyelvi szókincs rétegződésének kérdésével, és a szaknyelvi szavak köznyelvivé válásának fokozatait is taglalja:

> Az idegen szakszókincs rétegződését gyakorlatilag a szakemberek, illetve a különböző társadalmi rétegek olvasmányául szánt sajtótermékek szóhasználatán figyelhetjük meg. Amíg egy szó csak szakkönyvben, egy-egy szakfolyóiratban vagy felsőoktatási tankönyvben fordul elő, addig nem tekinthetjük a köznyelv (vagyis az általánosan használt és elismert közös nyelv) elemének. Közeledik az általánossá váláshoz az a szó, amelyik a középiskolai tankönyvben vagy tudománynépszerűsítő folyóiratban jelenik meg. Ide tartoznak a napilapok tudománynépszerűsítő cikkei is. Még nagyobb nyilvánosságot jelentenek az általános iskolai tankönyvek, a napilapokban pedig a híranyagot vagy közérdekű tudósításokat tartalmazó cikkek. Sajátos helyet foglalnak el a napi sajtó politikai szaknyelvének zsargonszerű idegen kifejezései, melyek gyakori ismétlődésük ellenére is megmaradnak jellegzetesen sajtónyelvi szavaknak, nem mennek át az általános köznyelvbe [...]. Teljesen köznyelvinek tekinthető az a szakszókincs, ami szépirodalmi művekben fordul elő, de itt azzal a fenntartással, hogy egy-egy írónak lehet olyan sajátos érdeklődési iránya, hogy általánossá nem vált szavakat is használ [...], vagy témája éppen valamelyik szakterület.
>
> (Elekfi 1988: 278)

Elekfi szerint az ilyen rétegződés szerinti szógyakorisági vizsgálatokra lenne szükség, hiszen csak az ilyen csoportnyelvi szógyakorisági mutatókból, pontosabban azoknak az általános gyakorisági szótárral történő egybevetéséből kaphatnánk képet arról, hogy egy szó szakszónak vagy köznyelvi szónak tekintendő-e. Elekfi megállapításai sok problémát vetnek fel. A jogi szaknyelv esetében kit tekintsünk ez alapján az adott társadalmi csoport tagjának? Megállapítható-e vajon (s ha igen, mi alapján?), hogy „más egyénekkel is így beszél”-e a csoport tagja? Hogyan érhetjük ezt tetten? Milyen számú

[13] A természetes nyelv modellezésének problematikáját hangsúlyozza Bańczerowski (1979).

beszélő után tekinthetjük ezt nem egyedi, hanem a kategorizálás számára releváns jelenségnek? Mindazonáltal véleményem szerint kellően nagy számú mintán, például a *Magyar Nemzeti Szövegtár* és más korpuszok anyagain végzett korpusznyelvészeti vizsgálatok közelebb vihetnek néhány kérdés megválaszolásához. Kutatásom folytatásaként magam is tervezem többek közt a törvényszövegek („*műhelynyelvi*") és jogi tankönyvek („*tudományos*") terminushasználatának konkordancia-alapú vizsgálatát, s az így kigyűjtött terminusok elemzését, továbbá összevetését a köznyelvi – esetleg más szakmai – szövegek konkordancia-alapú vizsgálatával. Az így kapott eredmények alapul szolgálhatnak egzakt megállapításokhoz a szaknyelvi sajátosságokat, valamint a szaknyelv és a köznyelv (valamint más szaknyelvek) viszonyát illetően.[14]

A fentiekhez szervesen kapcsolódik Pusztai (1988) tanulmánya, aki – Deme (1971) módszeréből kiindulva – szaknyelvi és „köznyelvi" szövegeken végzett gyakorisági vizsgálatot. Pusztai (1988) vizsgálata mind a vizsgált szövegek kategorizálását[15], mind az eredményekből levont következtetéseket[16] tekintve sok kérdést vet fel, ennek ellenére dicséretes úttörő próbálkozás a szaknyelvi szövegek empirikus szövegnyelvészeti kutatásának területén.

A jogi szakszövegek empirikus vizsgálatának egy lehetséges módját mutatja be M. Korchmáros tanulmánya (1988) is. Ő elsősorban az igeneves szerkezetek a hivatali nyelvhasználatban[17] való előfordulását elemezte, s vizsgálatában jogszabályszövegekre is fókuszált. Véleménye szerint a jogszabályok szövegének nagymértékű monotonitásáért elsősorban a melléknévi igenevek nagyszámú előfordulása okolható, ami ráadásul

[14] A korpuszalapú kutatások fordításkutatásban való hasznosításának lehetőségeit elemzi Károly (2003), valamint Klaudy (2005). Konkrét korpusznyelvészeti vizsgálatokra vö. Olohan, Baker (2000) és Kenny (2000). Utóbbi részletesen ír a vizsgálat „buktatóiról", valamint ezek elkerülésének lehetőségeiről is, mint például a *hapax legomena* számának csökkentése lemmatizálással stb.

[15] Az általa vizsgált három szövegtípus: (1) öntészeti szakcikk; (2) egy újságnovella leíró része (a szerző szövege); (3) ugyanazon novella szereplőinek dialógusa. E három szövegrészlet (100-100 mondategész) vizsgálata lenne hivatott bizonyítani a szaknyelv és a köznyelv közötti bizonyos eltéréseket.

[16] Pusztai egyetlen szakterület egyetlen szövegrészletének elemzésével von le a szaknyelvre nézve általános következtetéseket, ami semmiképpen nem felel meg a szövegnyelvészeti kutatással szemben támasztott követelményeknek (vö. Károly 2007), és megállapításai a jogi szaknyelvre nézve nem is feltétlenül helytállóak, pl.: „az itt nyert szerkesztettségi mutatók alátámasztották azt a már korábbról jól ismert tényt, hogy a szakszöveget nem a sok tagmondatból álló mondategészek jellemzik" (Pusztai 1988: 122).

[17] A hivatali nyelvhasználatot – azaz a „fiskális nyelvet" – éppen az itt is jellemzett nyelvi jelenség gyakori előfordulása miatt elhatárolja az egyéb jogi nyelvhasználattól Szabó Miklós (2002). Mint írja, a hivatali nyelvhasználatot „a pontosságra és egyértelműségre törekvő jogi nyelvvel szemben a fontoskodás, a túlbonyolítás, s ebből fakadóan gyakran éppen az érthetetlenség és homályosság jellemzi" (Szabó 2002: 119).

„rendkívül kevés lexémának tömeges ismétlődésével áll elő” (M. Korchmáros 1988: 593)[18]. Kutatása dolgozatom témája szempontjából azért is rendkívül fontos, mivel megállapításaival a jogi szaknyelv vertikális és horizontális rétegzettségét, továbbá a köznyelvnek a szaknyelvre gyakorolt hatását hangsúlyozza:

> **A beszélt és az írott nyelvi szövegek között éles ellentét** van a főnévi igenevek gyakoriságában, és fordított irányú, de talán még élesebb különbség mutatkozik a melléknévi igenevek előfordulási arányában. [...] **A jogszabály és alkalmazása közötti** szoros rokonság ugyancsak egészen nyilvánvaló; a közöttük mégis tapasztalható **különbség** jól magyarázható azzal a **köznyelvi hatás**sal, amely a konkrét élethelyzetekben intézkedő iratokon megmutatkozik a jogszabály minden elméleti lehetőséget figyelembe vevő elvontságával szemben.
>
> (M. Korchmáros 1988: 593)

A köznyelv és a szaknyelv viszonyát vizsgálja Ginter is (1988). Állítása, miszerint e különbségek a szókincsbeli eltérésekben mutatkoznak meg (Ginter 1988: 386), mára már meghaladott[19], mindazonáltal fontosnak tartom megemlíteni kutatását, mivel az a szakfordítók szókincsfejlesztő szerepére irányul. Ginter a műszaki szaknyelvből hoz példákat szóátvételre (*tirisztor*), szóösszetételre (*fordulatszám-szabályozás*) és belső szóalkotásra (*egyenáram*), s kitér a szaknyelvi poliszémia kérdésére is:

> A belső szóteremtés lehetőségei korlátlanok; ugyanakkor megfigyelhető, hogy a műszaki nyelv szívesen **merít a már meglévő szókincsből, s egyszerűen megnöveli a szavak poliszémiáját**. [...] E szóhasználati jelenségek azonban éppen szemléletességüknél fogva nem zavarják a szakszöveg egyértelműségét.
>
> (Ginter 1988: 392[20])

A szaknyelvi poliszémia Ginter szerint a kontextus egyértelműsítő szerepe miatt nem okoz értelmezési zavart. Ő a problémát sokkal inkább a később csupán szűk körben használt neologizmusok megalkotásában látja (Ginter 1988: 392–393). Kutatásom arra is rávilágít, hogy a később csupán szűk körben használt, egyéni alkotások valóban nem bizonyulnak hosszú életűnek a szakszókincsben. Példaként elegendő *Törvénytudományi*

---

[18] Az igeneves szerkezetek szaknyelvi előfordulását hangsúlyozza Zeman (1988) is, a szakszövegek bonyolult mondatépítkezését taglalva. Zeman tanulmányáról a későbbiekben még lesz szó.

[19] Vö. Dobos (2007).

[20] Ginter itt az *ajtó* és az *ablak* terminusok kontextusfüggő jelentéseit vizsgálja. A szaknyelvi poliszémiára később még visszatérek.

*Műszótár*ban (1847) a *concursus* szó magyar megfelelőiként összegyűjtött terminusokat említenünk: *öszvegyűlés; csődület; pályázás; csődülés; toldulás; öszvejövetel; egybejövetel, népség, sokaság; gyűlés, öszvejövés, tudományos remeklés, sokadalom; öszvefutás; öszvetódulás v. futás v. gyülés; csőd, pályázat*[21].

Fábián (1988) a szaknyelv helyesírás(ok) kidolgozásának szükségessége kapcsán egy megfelelő tekintéllyel és hatáskörrel bíró, lehetőség szerint az Akadémia alá tartozó szakmai testület felállításának fontosságát hangsúlyozza (Fábián 1988: 290–291)[22]. Az évszázados vitával kapcsolatban, miszerint kik tartoznak felelősséggel egy szaknyelv feljesztéséért – adott szakma művelői vagy a nyelvészek[23] – az alábbiakat fogalmazza meg:

> Eldőltnek látom azt a vitát, hogy a szaknyelvekkel kiknek kell törődniük: az illető szaktudomány művelőinek-e vagy a magyar nyelvészeknek, a nyelvművelőknek [...]. Az egyes szaktudományágak művelői ma is, mint régen, maguk felelősek saját szaknyelvükért! Megnyugtató tapasztalatom az, hogy minden szakterületen van néhány olyan tudós, akit tudományának nyelve, helyesírása [...] érdekel, s aki kész a nyelvészkedésre. Csak meg kell őket találni és összekapcsolni azzal a magyar nyelvésszel, aki hajlandó arra, hogy bizonyos időt és energiát szánjon valamelyik szakma nyelvi-helyesírási gondjainak megismerésére és az ezekkel való foglalkozásra.
>
> (Fábián 1988: 292)

[21] Ennek részletes elemzését lásd a *Vizsgálat* fejezetben.

[22] A szaknyelvi helyesírás, pontosabban a szakfordítások nyelvi hiányosságait és ezek okát taglalja Mátay, aki jogi szakfordítások példáin mutatja be a problémákat (Mátay 1988: 670-672). Mátay azonban a példák forrását nem tünteti fel, s megjegyzendő, hogy az általa szerepeltetett példák sokkal inkább tűnnek sajtóanyagból kiragadottnak, mint a mai értelemben vett jogi szakszövegek fordításainak. Mindazonáltal felhívja a figyelmet arra, hogy a hibás szakfordításokért sok esetben nem a fordító, hanem sokkal inkább a forrásszöveget anyanyelvén elkészítő szakember a felelős. Mátay is kitér emellett az összetett szavak problematikájára, amit a szaknyelv és a köznyelv eltéréseinek érzékeltetésére Elekfi (1988) is külön taglal. A szaknyelvi helyesírás kérdéskörével foglalkozik T. Urbán (1988) is, aki szerint ezen a téren három helyesírási részterület a legproblematikusabb: (1) a kis és nagy kezdőbetűk helyes használata; (2) különírás, egybeírás; (3) a rövidítések, mozaikszók, betűjelek használata (T. Urbán 1988: 1013). A kötet szaknyelvi helyesírással foglalkozó számos tanulmányát látva rendkívül érdekesnek tűnik Seregy megállapítása: „A szakszókincs kutatásán túl igen nagy szükség lenne a különböző szaknyelvek grammatikai, nyelvhelyességi, stilisztikai, sőt helyesírási vizsgálatára is” (Seregy 1988: 861). E megjegyzés a többi előadással együtt, egyazon konferencián hangzott el, példázva, hogy esetenként nem csupán a szakemberek és a nyelvészek, de a szaknyelvet kutató nyelvészek közötti párbeszéd hiánya is gátja (volt) a szaknyelvek fejlesztésének. Seregy egyébként éppen azokon a területeken tartja égetően fontosnak a nyelvi műveltség fejlesztését, mint a jogtudomány, amelynek egyedüli hordozója maga a nyelv (vö. Seregy 1988: 861).

[23] A szaknyelvek fejlesztésében a szakemberek, valamint a nyelvészek által betöltött funkciók éles kettéválásáról, továbbá a terminológia tanának ebben játszott szerepéről vö. Hell (1988).

A jogászok és a nyelvészek szembenállását magyarázza Stickel (2002) a mai jogi szaknyelvvel kapcsolatos vitákat elemezve:

> **Linguisten**, die sich eingehender mit Rechtstexten oder forensischen Diskursen befassen, **laufen leicht Gefahr**, ihre eigenen Fachlichen Zugänge zu den sprachlichen Phänomen zu vernachlässigen und stattdessen **juristisch oder quasijuristisch zu argumentieren**, wobei für das linguistische wie das juristische Verständnis der behandelten Phänomene nur wenig herauskommt. **Umgekehrt treffen wir Linguisten bei manchen Juristen**, die sich mit den sprachlichen Aspekten ihres Gegenstands befassen, auf eine naive, wenn auch meist ziemlich selbstbewusste Meinungen und Auffassungen von Sprache. Typisch ist die Haltung von Vorsitzenden in Verwaltungs- und Zivilverfahren, die linguistische Gutachten beiseite wischen mit der Bemerkung: „In Fragen der deutschen Sprache ist das Gericht selbst sachverständig."
>
> (Stickel 2002: 2)

Stickel szerint tehát az alapvető probléma az, hogy a nyelvészek „jogászkodnak", a jogászok pedig „nyelvészkednek", s ezt mindkét tábor megfelelő szaktudás nélkül teszi. A modern szaknyelvi nyelvújításról beszélve sokan hangsúlyozzák, hogy a feladat nem a nyelvészekre, hanem az adott szakmák szakembereire hárul (vö. Minya 2005: 48). A 19. században azonban még számos olyan nyelvészt találni, aki jogász végzettséggel is rendelkezett (ilyen volt például Fogarasi is, aki váltóügyvéd volt). Kompetenciájuk és jelentőségük a 19. századi szaknyelvi nyelvújításban megkérdőjelezhetetlen[24].

A magyar jogi szaknyelv esetében figyelemreméltó és rendkívül gyümölcsöző példája a Fábián (1988) által szorgalmazott szakmai összefogásnak a Miskolci Egyetemen folyó, első hazai *Jog és nyelv* kutatás (vö. Dobos 2010, Vinnai 2010).

Hasonló összefogást mutat be a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen[25] matematikusok és vegyészek számára indított szakfordítóképzésről írt tanulmányában Kornya (1988). A képzés során a nyelvtanárok a szakmai oktatók által összeállított anyagokat – kifejezés- és szöveggyűjteményeket – használták. A kifejezésgyűjtemények a forgalomban lévő angol szótárak szakmai kiegészítéseként szolgáltak, míg a szöveggyűjtemények anyaga a szakterületre jellemző szakszövegtípusok műfaji, stilisztikai és szerkezeti vizsgálatával azok sajátosságaira mutatott rá, ezáltal segítve a szükséges szakfordítói kompetenciák hatékonyabb elsajátítását. Kornya a képzés bemutatásán túl

[24] A jogászok és a nyelvészek közötti 19. századi vitákat a későbbiekben külön fejezetben taglalom.
[25] Ma: Debreceni Egyetem.

definiálja a *terminus technicus*-t, továbbá taglalja a szaknyelvek terminológiai egységesítésének hiányát is. Ez utóbbival kapcsolatban megemlít két, a szaknyelv és a köznyelv egymásra hatásából fakadó jelenséget, ami a szakfordítók számára problémát okoz:

> A szakfordító, aki természetesen a köznyelvet is ismeri (legalább anyanyelvén beszédben és írásban használja), gyakran találkozik a **terminologizálódás**, illetve a **determinologizálódás** jelenségével. Ez zavarhatja, sokszor nem segít a kétnyelvű szótár sem, csak esetleg az értelmező szótár a használati kör(ök) megjelölésével.
>
> (Kornya 1988: 602)

Kornya ezt a terminológia egységesítésével véli megoldani. A terminologizálódás és determinologizálódás jelenségét sokan taglalták azóta is (pl. Heltai 2004), erre lentebb még visszatérek.

A szaknyelvek diakrón vizsgálatának lehetőségét tárja elénk Pete (1988), aki a magyar állami nyelvváltozatok, különösen a kárpátukrán változat elemzése kapcsán alkalmazza a diakrón megközelítést. Ő a magyar állami nyelv nyelvváltozatainak formálódását a párhuzamos lexikai képződmények példáin szemlélteti, s a további diakrón vizsgálatok szükségességét hangsúlyozza:

> Diakrón szempontból külön-külön érdemes lenne megvizsgálni a magyar nyelv állapotát az Osztrák-Magyar Monarchiában, a tanácsköztársaság alatt, a Tanácsköztársaság bukása után a II. világháború befejezéséig és a Magyar Népköztársaság fejlődésének egyes szakaszaiban.
>
> (Pete 1988: 781)

Kutatásomban a magyar gazdasági jogi terminusokat a 19. századi megszületésüktől a 20. századi előfordulásaikon keresztül egészen a jelenleg hatályos jogszabályokban, azaz a 21. századi szakszövegekben való megjelenésükig vizsgálom, s ennek során a terminusok jelentésváltozásaira, a szaknyelvi szinonímiára és poliszémiára, valamint a szaknyelv és a köznyelv egymásra hatására fókuszálok. A vizsgálat, valamint a disszertációhoz tartozó *Függelék* éppen a fent hiányolt diakrón megközelítésben szemlélteti a szakszókincs változásait.

2.2.2. A szaknyelv mint alnyelv specifikumai

Az előző részben láthattuk, hogy a nyolcvanas évek hazai szaknyelvkutatói a szaknyelv besorolásával kapcsolatos vitákban a szaknyelvet vagy elhatárolták a csoportnyelvektől (Grétsy 1988), vagy annak alkategóriájaként értelmezték (pl. Sebestyén Á. 1988), de voltak olyanok is, akik egyenesen tagadták a szaknyelvek létezését (Szőllősy-Sebestyén A. 1988). A korábbiakban már utaltam Kurtánnak a szakmai nyelvhasználatot taglaló munkájára (Kurtán 2003). Ebben a szaknyelvek besorolásának különböző irányzatait bemutatva kitér a szaknyelvek alnyelvekként való Harris-i felfogására is: „Az alnyelvek olyan alrendszerek, amelyek a kommunikáció speciális területein megvalósítandó célok szerint választják ki a nyelvi eszközöket" (Kurtán 2003: 40). Az eszközök kiválasztása vonatkozik egyfelől a rendelkezésre álló elemek tárházára, másfelől pedig ezen elemek alkalmazására. Megállapítható, hogy az alnyelvek a köznyelvi nyelvhasználattól nem csupán szóhasználatukban térnek el, de szintaktikai különbözőségeket is mutathatnak, olykor akár olyan nyelvtani szabályokat is tetten érhetünk bennük, amelyek a köznyelvre nem jellemzők. Fontos annak hangsúlyozása is, hogy egy-egy szaknyelven belül is komoly nyelvhasználati eltérések mutatkozhatnak:

> A különböző szaknyelvi kommunikációs formák saját szabályokkal és törvényszerűségekkel rendelkeznek, amelyek alapján lehetségessé válik az egyes szaknyelveken belül bizonyos **szintek** vagy **rétegek** elkülönítése. Egy adott szakterület egyes kommunikációs szintjein, illetve az egyes szaknyelvek struktúráiban fellelhető részegységekben ugyanazokat a tartalmakat gyakran eltérő nyelvi eszközök fejezik ki, amelyeknek kiválasztásában – a konvencióvá vált nyelvi fordulatokon túlmenően – a közlési szándék, a közlendő ismeretek, a címzett ismeretei és a nyelvi stratégia játszanak döntő szerepet.
>
> (Dobos 2004: 28)[26]

Ezen túlmenően elmondhatjuk, hogy az alnyelvek „elkülöníthetők a köznyelvtől és más alnyelvektől a szöveg szerzőjének szándéka, az üzenet célja, tartalma és témája alapján" (Kurtán 2003: 41). Ennek megfelelően Kurtán szerint a szakmai nyelvhasználat:

> Valamely szakmai beszélőközösség specifikus célú nyelvhasználata, amely egyértelműen és világosan tükrözi a valóságnak azt a részét, amellyel az adott terület közössége foglalkozik, és ezen keretek között a szóbeli és írásbeli kommunikáció jellegzetes megnyilvánulása. Ez a

[26] A jogi szaknyelv horizontális és vertikális rétegződéséről a későbbiekben még részletesen lesz szó (vö. a 2.4. alfejezetet).

specifikus célú nyelvhasználat interdiszciplináris összefüggések többszintű kölcsönhatásaiban ragadható meg.

(Kurtán 2003: 50)

Kurtán definíciójával kapcsolatosan több probléma is felmerül. Az első az, hogy nem tisztázza, kiket ért „valamely szakmai beszélőközösségen", vagyis kik ennek a tagjai és mi alapján vonja meg a közösséget körülvevő határt. A definíció másik problematikus megállapítása, hogy e nyelvhasználat „egyértelműen és világosan tükrözi" az adott valóságot[27]. Ez egyrészt tagadja a szaknyelvek fejlődése, dinamizmusa meglétét, s így azt sugallja, hogy a csupán egy meghatározott fejlődési fokon álló nyelvhasználatot tarthatunk szakmainak, másrészt csak az olyan nyelvhasználat tatozik ide, amely teljességgel száműzi a szinonímia és poliszémia jelenségét. Mint azonban látni fogjuk, a szaknyelvek esetében erről egyáltalán nem beszélhetünk.

Bańczerowski a *szaknyelvek*et *technolektusok*ként is említi, s a szakszókinccsel szemben három kritériumot szab: (1) **adekvátság**; (2) **aktualitás**, (3) **produktivitás**: „Az adekvátság fokát a szakszókincsben rögzült szaktudás mennyisége, az aktualitást viszont e szaktudás minősége alapján határozzák meg. A produktivitás az adott szaktudományban prognosztizálható potenciált jelenti" (Bańczerowski 2004: 447). A szaknyelvek általános jellemzői között említi szemantikai síkon a **monoszémiá**t ('a konvencionális verbális jelek egyértelműsége'), morfológiai síkon a **szimplifikáció**t ('a grammatikai rendszerek érezhető egyszerűsítése'), stilisztikai síkon pedig a **semlegesség**et ('a funkcionális egységek expresszív konnotációinak a hiánya')[28]. Ezeken túlmenően azonban további jellemzőket is felsorol: (1) **a terminológiai tár nyitottsága**, elsősorban az úgynevezett világnyelvekből történő kölcsönzések tekintetében; (2) **az új terminusok megalkotásában a klasszikus nyelvek szókincsére való orientálódás**; (3) a különféle interdiszciplináris kapcsolatok hatására **a terminusok konceptuális átalakítására való fogékonyság**

[27] Ez sokkal inkább a Bańczerowski (2004) által *ideális terminus*nak nevezett terminus fogalmával mutat átfedést.

[28] A szaknyelvi stílus jellemzői közül a semlegességet (a kifejezés személytelenségét) és a nominalizáltságot (a névszói-főnévi kifejezések túlsúlyát az igeihez képest) emeli ki és vizsgálja Zeman (1988), aki a főnevet a terminusképzés központi szófajának nevezi. A nominális kifejezések használata azért annyira markáns jellemzője a szaknyelveknek, mert „a cselekvést, történést mint elvonatkoztatott folyamatot rögzíti, általa a történés mint bizonyos szakaszok feltételekhez kötött, esetleg megismétlődő egymásutánja jelenik meg, mint kiváltott állapot; az akció benne szubsztanciává válik, azaz konkrét időbeliségtől függetlenül, körülhatárolt fogalmi-gondolati tartalomként szemlélhető és kezelhető" (Zeman 1988: 1042).

(Bańczerowski 2004: 448). A produktivitás, valamint az utóbbi három jellemző felsorolása a diakrón kutatásom szempontjából különleges jelentősséggel bír, hiszen a szerző itt a szaknyelvi szókincs folytonos alakulására, fejlődésére, a terminusok változására, s e fejlődésben más nyelvek hatására hívja fel a figyelmet.

Már e két megközelítésből is kitűnik, hogy a szaknyelvvel, a szakmai nyelvhasználattal szemben támasztott egyik alapvető követelmény a monoszémikus jelleg. Az alábbiakban ezt vizsgálom meg közelebbről.

2.2.2.1. Monoszémia

A szaknyelvi sajátságok tárgyalásában kiemelten fontos szerep jut a monoszémiának. Először is fontos annak a hangsúlyozása, hogy a sokféle tárgyterület eltérő jellege miatt nagyon nehéz általános törvényszerűségeket, jellegzetességeket felsorakoztatni az ún. *szaknyelv*vel kapcsolatban[29]. Többek közt Heltai (1988) is rávilágít, hogy az egyes szaknyelvek lexikai-szemantikai sajátosságai nagymértékben függnek az adott tudományterület természetétől, továbbá a szaknyelvek – éppúgy, mint a köznyelv – saját belső tagolódása és eltérő alkalmazási szituációik miatt sem könnyű általános szabályszerűségeket megfogalmazni. Heltai (1988) számos példát hoz az angol terminusok poliszémikus jellegének, valamint a szaknyelvi szinonímiának a bizonyítására. Kontrasztív elemzése során rámutat, hogy e jellemzők a szakfordítás során számos problémát okozhatnak.

Heltai (2004b) a terminusokat az alábbi jellemzők alapján különbözteti meg a köznyelvi szavaktól:

1. a terminusoknak **egy jelentésük** van, és **nincsenek szinonimáik**;
2. a terminusokra **nem jellemző a konnotáció vagy érzelmi jelentés**;
3. a terminusoknak **pontos meghatározáson alapuló jelentésük van**; a jelentés meghatározása a terminológia által jelölt fogalmak **alá- és fölérendeltségi viszonyain** alapul; a terminusokat **mindig ugyanabban a jelentésben használjuk**, nem bővíthetők vagy szűkíthetők: **kontextustól, pragmatikai tényezőktől**

[29] Különböző szaknyelvek eltérő terminológiai kutatási lehetőségeit mutatja például a Fóris és Pusztay által szerkesztett tanulmánykötet a hazai terminológiai kutatások területéről (Fóris, Pusztay 2006).

függetlenek, és a meghatározás gyakran **mennyiségi paraméterekre** támaszkodik; az egyes terminusok jelentései **jól elhatároltak, nincsenek átmenetek**;

4. a terminusokat **csak a beszédközösség egyes csoportjai** használják egy bizonyos szakterületen, illetve bizonyos tevékenységgel kapcsolatban.

Heltai (2004b) hozzáteszi, hogy **ezek alapján csak nagyjából lehet eldönteni**, hogy mi számít terminusnak, s mi a köznyelvi szókincs eleme, hiszen egyrészt a köznyelvi szavak közt is szép számmal találunk egyjelentésűeket vagy semleges konnotációjúakat (pl. *írógép, szerda*), és nem minden terminusra igaz, hogy monoszém. Itt nem csupán az egy szaknyelven belüli jelentésére kell gondolnunk, hiszen egy terminus lehet több szakszókincsnek is eleme (Heltai például a *steril* orvosi és biológiai jelentését említi, s hozzáteszi, hogy a *steril* orvosi terminus szinonimájaként megtaláljuk a *csíramentes*t is). Ráadásul eltérő (adott esetben szűkebb vagy éppen tágabb) jelentésben használhatnak egy terminust az elméleti és az alkalmazott tudományok is, nem beszélve arról, hogy számos terminus egyszerre a köznyelvi és a szaknyelvi szókincsnek is eleme. Jó példa erre a terminusként tulajdonnévnek tekinthető *Ház* lexéma a „*Tisztelt Ház*!" kifejezésben, ahol leggyakrabban az országgyűlésre, ritkábban valamilyen törvényhozó testületre vonatkozik, szemben köznyelvi jelentéseivel (vö. Bańczerowski, Bárdosi 2004: 1–2).

Heltai (2004) szerint a **terminusok jelentős része poliszém**[30]. Egy szó köznyelvi és terminusjelentése között az alábbi viszonyokat mutatja ki (Heltai 2004):

(1) **Teljes elkülönülés**: Két világosan eltérő jelentés, az egyik a másikat lényegesen nem befolyásolja (pl. *jóság* a köznyelvben és egy függvény esetében);

(2) **Részleges elkülönülés**: A két jelentés világosan megkülönböztethető, de bizonyos kontextusokban hat egymásra; a köznyelvi jelentés esetenként átveszi – sőt jelentés-összetevőként veszi át – a terminusjelentés fő komponensét vagy komponenseit, ugyanakkor a terminusjelentés is

[30] Egy adott terminus szaknyelvi és köznyelvi jelentése egyidejű meglétét szerinte nem helyes homonímiának tekinteni.

felveheti a köznyelvi jelentés egyes elemeit (pl. a *cukor,* amelynek a köznyelvi jelentésébe kezd beépülni az is, hogy *szénhidrát*);

(3) **A terminusjelentés dominanciája**: A köznyelvi jelentést a terminusjelentés határozza meg; az előbbi annyiban tér el az utóbbitól, hogy kevesebb információt tartalmaz, más jelentés is kialakul mellette (poliszémiafejlődés), erőteljesebben megnyilvánul az érzelmi jelentés, pl. az *atom*;

(4) **A köznyelvi jelentés dominanciája**: A terminusjelentés a köznyelvi jelentésen alapul, és gyakorlatilag nincs értelme a két jelentés megkülönböztetésének.

A **jogi szaknyelven belüli poliszémia** jelenségére hívja fel a figyelmet Sandrini (1997a, 2004b), aki szerint a poliszémia szükségszerű és feloldhatatlan például az egy nyelvhez tartozó különböző jogrendszerek esetében, mint amilyen a német nyelvet tekintve a németországi és az osztrák jogrendszer, ahol egy-egy terminus jelölő részéhez adott esetben egészen eltérő jelölet tartozik (a jogi reáliák – és fordíthatóságuk – problematikájára később még visszatérek).

A fentiekhez kapcsolódik a **terminologizálódás**, **determinologizálódás** folyamata, amelyről Heltai (2004) is említést tesz[31]. Az első esetben (Heltainál: *terminologizáció*) a köznyelvi szó válik terminussá, azaz beilleszkedik egy adott terminológiai rendszerbe, pontos fogalmi meghatározást kap. A második esetben (Heltainál: *determinologizáció*) a terminus alakul át köznyelvi szóvá, elveszítve szaknyelvi jelentését.

A terminologizálódás jelenségét a jogi terminusok tekintetében B. Kovács (1995) taglalja. Véleménye szerint itt azonban – a szóban végbemenő szemantikai módosulásra tekintettel – érdemes két csoportot megkülönböztetnünk (B. Kovács 1995: 61–62):

[31] A terminologizálódás folyamatát taglalja Székely (2009) is, példáit elsősorban a sport és az informatika területéről hozva. Ezeket a folyamatokat mutatja be Zaicz (1988) is, ősi eredetű szavaink szótári előfordulásainak vizsgálatával. E kutatásokat a következő részben mutatom be.

(1) A szó – vagy ritkábban kifejezés – azonos jelentésben kerül át a köznyelvből (pl. *adós*);

(2) A szó – vagy ritkábban kifejezés – megváltozott jelentésben kerül át a köznyelvből:

A) jelentésszűküléssel (pl. *egyezség*[32], *kezesség, tulajdon*);

B) jelentésbővüléssel (pl. *parázna*).

Természetesen ezek a folyamatok nem a pillanatban mennek végbe, amiből következik, hogy egy adott időszegmensben a terminusnak szaknyelvi és köznyelvi jelentése is lehet. Láthatjuk tehát, hogy a monoszémia – bár az erre való **szaknyelvi törekvés** vitathatatlan[33] – korántsem lehet megbízható kritériuma a köznyelvi és a szaknyelvi szavak elhatárolásának[34]. A jogi szaknyelvre a fentiek hangsúlyosabban érvényesek, hiszen egyrészt a szakemberek mellett a laikusok is használják[35], másrészt a jog az élet szinte valamennyi területén jelen van, így szaknyelve a köznyelv mellett más szaknyelvek szókincsére is hatást gyakorol (vö. Dobos 2007).

A monoszémiára törekvés miatti determinologizálódás egyik érdekes példája kutatási anyagomból a *merény*, *merénylő* terminusok jelentésváltozása. Ezek a szaknyelvi nyelvújítás során (az 1830-as évek közepén) keletkeztek az *Unternehmung*, *Unternehmer* magyarításaként. A szócsalád alapjaként a *merény* jött létre: *mer* ('merészel') + *-ény* (deverbális nomenképző). Nagyjából ezzel egyidőben azonban a *merény* és *merénylet* szavak már a *Wagestück* és az *Attentat* magyar megfelelőiként is kezdtek elterjedni, bár köznyelvi jelentésben kezdetben még a *merészlet* is használatos volt. A szaknyelvi monoszémiára törekvés következtében a *merény* és *merénylő* szavak fokozatosan elvesztették terminusjelentésüket, a köznyelvi szókincsben azonban ma is megtalálhatók. Terminusként felváltották őket – a tevékenységnek szintén a 'bátor, kockázatvállaló' jellegét hangsúlyozó – *vállalkozás*, *vállalkozó* terminusok, amelyek ma is eleven elemei

[32] Az *egyesség/ egyezség* teminusok jelentésváltozására vö. dolgozatom *Vizsgálat* fejezetét. A *tulajdon* terminusra vö. a 4.2. fejezetet. Ezekre, valamint a *kezes, kezesel, kezesít* stb. terminusokra lásd a *Függelék*et.

[33] Ezt a jogi szaknyelv esetében hangsúlyozza Dobos (2007) és Szabó (2000). A jogi szaknyelvnek a monoszemitásra való erőteljes törekvése mellett kimutatható a terminusok jelentésének más terminusok és a köznyelvi szavak jelentésétől való éles elhatárolásának igénye is (Dobos 2007).

[34] A jogi szaknyelv szinonimitását taglalja pl. Dobos (2006–2007).

[35] Erről a későbbiekben még lesz szó.

szaknyelvi szókincsünknek. A monoszémiára törekvés tehát egyik fő motivációja a terminusok születésének és eltűnésének. A továbbiakban e jelenségeket vizsgálom.

2.3. Terminusalkotás, terminuskiveszés a szaknyelvekben

Dolgozatom témájának megfelelően az alábbiakban a szaknyelvi szókincs változására, elsősorban a terminusok megalkotásának és kiveszésének okait igyekszem feltárni a vonatkozó szakirodalom segítségével.

A nyelvújítás szóalkotási módszereit elemzi Dömötör (2004) Szily *Nyelvújítási Szótár*a alapján[36]. Az alkotott szavak elterjedését, illetve eltűnését tekintve Dömötör megállapítja, hogy e tekintetben lényeges az adott szóval szembeni igény, azaz hogy valóban szükség volt-e rá. Ezen túlmenően a szó nehézkességének mértéke, valamint egy szubjektív szempont, az adott szó „szépsége" egyaránt szerepet játszott a továbbélésében[37]. Az alábbiakban elsőként a nyelvújítási szóalkotásaink fajtáit sorolom fel Dömötör (2004) és Szily (1902–1908: 389-403, 618) alapján[38], majd a jelentésváltozások fajtáit elemzem Zsemlyei (2009) nyomán. A különböző jelenségek szemléltetésére a saját kutatási anyagomból is hozok példákat.

2.3.1. Szóalkotási módok

2.3.1.1. Szóképzés

Dömötör (2004) szerint a szóképzés a szóalkotás leggyakoribb nyelvújítási módja, amelynek mintájául alapvetően a természetes szóképzések, az élő, termékeny képzők szolgáltak[39]. Ezen túlmenően azonban a nyelvújítók a csak kielemezhető, már nem

[36] Szily szótárának (NyÚSz) anyagát kutatásomban én is feldolgoztam, vö. a dolgozathoz tartozó *Függelék*et.
[37] Dömötör példáinak sorában többek közt az általam is elemzett *bankár* és szinonimái (*bankúr, pénzcsűrnök, pénzkereskedő*) is szerepelnek.
[38] A NyÚSz-ban is csupán különlegességként bemutatott, eseti előfordulásokat, így például a sajtóhibák eredményeit (pl. *minta*) nem taglalom. Nem vizsgálom továbbá a szóhasadás és szórövidítés, szóvegyülés és szóértelmesítés jelenségét, valamint a mozaikszavak alkotását sem, ezekre vö. Zsemlyei (2009).
[39] A szóképzésre vö. Keszler (2000); Velcsov (1991).

produktív képzőket is felelevenítették, de esetenként újakat is alkottak[40]. **A legproduktívabb igeképzők** közé tartozott a denominális verbumképző *-ít* (Szily szótári felsorolásában erre találjuk a legtöbb példát; vö. Szily 1902–1908: 389–390), valamint az ebből alkotott képzőbokor, a *-sít*. Ennek története nem csupán etimológiai adalékként érdekes, de jól példázza egyrészt a szakfordítás szerepét a szó-, vagy jelen esetben képzőbokor-alkotásban[41], másrészt keletkezése éppen egy magyar jogi terminus megszületéséhez köthető:

> Ha a XVII. században, vagy azóta valamelyik magyar iró magánhangzón végződő melléknévből az *-ít* képzővel igét akart formálni, igen egyszerű módszert követett: lehasitotta a melléknév végéről a magánhangzót s helyébe ragasztotta az *-ít*-et. (Vö. csonkít, görbít, porhanyít, savanyít, könnyít stb.). Ez az eljárás oly egyszerű, hogy kételkedni sem lehet a biztosságában. Egyszer mégis fölmondta a szolgálatot. A régi magyar törvény a leányágnak fiú-ággá tételét, vagyis a leánynak a fiút illető juss megadását „praefectió"-nak nevezte. E szót Georch Illés 1804-ben az ő „Honnyi Törvény"-ében magyarul akarta kitenni. Előtte már Nánásy is (Vö. Törv. Msz.) megpróbálkozott e szóval, s a „praefectá"-t *megférfiasított* leánynak nevezte; de ez nem tetszett Georchnek és méltán. Ő egyenest a „fiú" szóhoz függesztette az *-ít* képzőt és *fiúított* leánynak fordította, elfelejtvén az *-ú* lehasítását, vagy a mi még hihetőbb, rettegvén a *fiít* igen érezhető hiatustól. Ugyanígy járt el az a magyar törvénytudós (ki volt? nem tudom), a ki az indigenatust *hazafiúitás*nak nevezte. (Vö. Szirmay, Gloss.). A *fiúit* furcsa hangzásán csakhamar segítettek (alkalmasint Kövy. Törv. Mszt.), eszükbe jutván, hogy némely leány nagyon *fiúsan* viseli magát. Így keletkezett a *fiúsít*. Mikor ez megvolt, a másik már magától ment; *hazafiúsít* (Szirmaynál), *honfiúsít* (Kunoss), noha a *hazafiús*, *honfiús* mellékneveket senkisem ismerte. A tört ösvényen, úgy látszik, Fogarasi és Kunoss mentek előre legbátrabban. A *minéműs* melléknévből csinálta Fogarasi 1833-ban a *minéműsít* igét, noha Dohovicsnál már 1831-ben (Phil.) és Kunossnál már 1834-ben *minősít*; Tzs. (1835) a vereinfachen még *egyszerít*, *egyszeresít*, Fog.-nál (1836) *egyszerűsít*, Kunossnál (Gyal. 1835) popularizál: *népszerűsít*. E sikerek megalapították a *-sít* igeképző szerencséjét, vagy szabatosabban mondva, a végző magánhangzó és az *-ít* közé az *s* becsúsztatását. Vö. *hiúsít* (régente: hivít NySz.), *tanúsít*, *mozgósít*, *önállósít*, *nagykorúsít*, *divatszerűsít*, *czélszerűsít*, *sokszerűsít*, stb., elannyira, hogy most már az *-ú*, *-ű*-vel (különösen a *szerű*vel végződő melléknevekre nézve) a *-sít*-et jóformán élő igeképzőnek lehet tekinteni. Nem hiszem, hogy valaki ekkoráig használta volna a *valószínűsít*, *egyidejűsít* igéket, s mégsem fogna

[40] A nyelvújítási szóképzést számos munka segítette, ilyen volt többek között Adámi tankönyve (1763), amelyhez csatolva a magyar tőszavak szótára (*Wörterbuch der Stammwörter der Ungarischen Sprache*) is megjelent. Mint Tolnai (1929) írja, Adámi nem akart új szavakat ajánlani, később mégis ez szolgált alapul a kikövetkeztetés, gyökelvonás, gyök-önállósítás hívei számára.

[41] Az egyszerű és összetett képzőkre (képzőbokrokra) vö.: H. Varga (2000).

> senki nagyon megütközni magyarságomon, ha azt mondanám: „a vádlott sehogy sem bírta állítását valószínűsiteni”; „két különböző korbeli eseményt nem szabad egyidejűsiteni”, stb. Ragos alakhoz Helmeczy kezdte hozzáfüggeszteni. Vö. szembesíteni. – Valami harmincz éve hallottam egy hivatalszolgától: „azt tetszett mondani, *sítsem kézbe*.[”] A nép tehát külön igének gondolja, s ez magyarázza meg a Tsz.-beli *helybesít* (helybenhagy) igét.
>
> (Szily 1902–1908: 391–392)

A *-sít* keletkezésének és elterjedésének története tehát nem csupán a szakfordításnak a szakszókincs létrejöttében játszott szerepét mutatja, de a szaknyelv és a köznyelv egymásra hatására is szemléletes példa, ezen összetettsége miatt éreztem szükségesnek a meglehetősen hosszú idézet kihagyás nélküli szerepeltetését.

A fentieken kívül természetesen egyéb népszerű igeképzők is voltak a korban, például a deverbális verbumképző *-szt* (*fogyaszt, mulaszt, törleszt*), a gyakorító *-g* (ami a *-kedik, -kodik* visszaható képzőt váltotta fel; vö. *versenkedik* > *verseng*; de néhány alakban nem maradt meg, vö.: *kételg* ’kételkedik’, *uralg* ’uralkodik’ stb.), valamint a vele alakult *-log,-leg* (*társalog*), ill. *-ng* (*forrong, mereng*) képzőbokor. A képzőbokrok közül igen termékeny volt még a *-mányoz/ -ményez* és a *-ványoz/ -vényez* (*adományoz, alkotmányoz, engedményez, forgatmányoz, követelményez, letéteményez, rendelményez, szállítmányoz, utalványoz* stb.), ezt saját kutatási anyagom is bizonyítja (vö. a *Függelék*et).

Az egyik leggyakoribb nyelvújítási névszóképzőnk az *-at,-et* (*adat, lejárat, pályázat; csődület, egylet, részlet*). A *csőd* terminus megalkotásában jól tetten érhető a jogi szaknyelv monoszemitásra való törekvése: a példaként felsorolt *csődület* szavunk ugyanis ’pályázat’ jelentésben is élt[42], ami többek között hozzájárult a *csődület* jogi szakszókincsből való eltűnéséhez[43]. További gyakori nomenképzők például az *-alom, -elem* (*biralom, forgalom, vélelem*); *-ász, -ész* (*jogász, nyelvész*); valamint a *-mány/-mény, -vány/-vény*. Utóbbiról Szily megemlíti, hogy a nyelvújítás e képzőpárokat funkciójuk szerint egyértelműen elkülönítette. Szily erre Fogarasit idézi, aki szerint „átható igéknél cselekvő formában a *vány* cselekvő jelentésű (subjectivitas), a *mány* szenvedő (objectivitas); és így motio (motum quid) *indítmány*, nem pedig *indítvány*, a mi: movens

[42] Erre a 19. századi kodifikációs törekvéseket bemutató fejezetben még visszatérek.
[43] Erre vö. dolgozatom *Vizsgálat* fejezetét.

quid, mitovum; fundatio: *alapítmány*, ellenben fundationales litterae: *alapítvány*" (Szily 1902–1908: 400).

Az általam vizsgált terminusok közül rendkívül gyakoriak a *-mány/-mény*, *-vány/-vény* képzővel[44] alkotott szavak, s ezeket megvizsgálva valóban egyértelműnek tűnik a szemantikai szétválás. Erre néhány példa az anyagomból az *Ujdon Magyar Szavak Tára* (UMSzT, 1854) alapján:

1. *engedmény*	die Cession, die Abtretung
engedvény	die Cessions-**Urkunde**
2. *hirdetmény*	die Bekanntmachung, Ankündigung; das Edict
hirdetvény	der Anschlag**zettel**
3. *térítmény*	der Ersatz, Rembousement
térítvény	der Revers, Rück**schein**
4. *alapítmány*	die Fundation
alapítvány	die Fundations**urkunde**, literae fundationales
5. *bizomány*	der Auftrag, die Commission
bizovány	der Creditional**brief**
6. *biztosítmány*	versichertes Gut
biztosítvány	der Versicherungs**brief**, Assekuranz-Police

Látható, hogy az UMSzT a fenti példák mindegyikében a *-vány/-vény* képző német jelentésére az 'okmány', 'levél', 'irat' értelmű *Urkunde*, *Zettel*, *Schein*, *Brief* összetételi utótagokat hozza[45]. Emellett azonban meg kell említenünk az *-ás/-és* képzős alakokat is; vö.: *hatalmazás (meg- v. fel-)*: 'die Procura, Vollmacht' – *hatalmazvány*: 'der Vollmachts**brief**'; *biztosítás*, *biztosíték*: 'die Versicherung; Sicherstellung; Garantie' – *biztosítvány*: der Versicherungs**brief**, Assekuranz-Police stb. (az UMSzT alapján; vö.: *Függelék*).

[44] Keszler (2000) ezeket a „rokon értelmű (szinonim) képzők" kategóriában szerepelteti.
[45] A szópárok szemantikai magját és az ebből fakadó esetleges eltéréseket most nem taglalom.

A szótári előfordulások vizsgálata azonban azt is kimutatja, hogy e használat – a poliszémia és a szinonímia miatt – nem minden esetben volt ennyire következetes. Ezt példázza az *intézvény*, amely 1840-ben a *Tratte* magyar megfelelőjeként 'idegen váltó'-t jelentett, a NyÚSz szerint azonban 1845-ben az *Institution* magyar ekvivalenseként, azaz 'intézmény' jelentésben is megtaláljuk (vö. dolgozatom *Vizsgálat* fejezetét).

Új képzőket (*-nc*; *-da*/*-de* stb.) nyelvújítóink a több szóban is azonos végek leválasztásával hoztak létre, azaz a természetesen is végbemenő **ráértés**t (szóvég-megelevenedést) alkalmazták. Ezzel „ellentétes" módon, vagyis egy már meglévő képzőt egy új szóhoz – sok esetben egy tévesen kikövetkeztetett tőhöz (**elvonás**) – illesztve is alkottak képzőket, erre a képzőbokrok között találunk példákat (vö. Dömötör 2004). Az *-nc* (a NyÚSz szerint *-encz*/*-oncz*) képzővel alkotott terminusok anyagomban is megtalálhatók. Ilyen a *bérencz* ('der Miethling', a CzF szerint jelentése 'napszámos, béres'; a NyÚSz szerint 1835-ben alkották: „miethe": *bér* + a „ling" *-encz*), valamint az *üzöncz* ('der Persecutor; gyakornok, der Practicant'), ami helyett a századfordulón kiadott jogi szótáraink már a Kunoss által 1835-ben alkotott *gyakornok* terminust szerepeltetik. A NyÚSz hozza a Fogarasi által képzett *gyakorloncz* szót is 1836-ból, azonban ahogyan az *üzöncz*, ez sem terjedt el. Az *üzöncz*-ből az UMSzT anyaga szerint megalkották az *üzönczködik* és *üzönczség* szavakat is, ami szintén a szókincsbeli produktivitás jelenségét példázza. A *-da*/*-de* képzővel alkotásra példa az anyagomból az *iroda* szó, amelynek 19. századi jelentésére a CzF a következőket írja: „Hivatalszoba vagy terem, mely különösen irásra van rendelve. Így neveztetnek a kalmárok, kereskedők szobái, hol a számadásokat és leveleket irják; a hatóságok, törvényszékek, urodalmak stb. hivatalszobái, melyekben a jegyzők, irnokok, számvevők stb. dolgoznak. Némelyek szerint öszvehúzva: *irda*, de a mely inkább eszközt jelent, különösen *távirda*, *fényirda* szókban [...]". E terminus – a fenti, 19. századi jelentése okán joggal nevezhetjük így – azonban nem csupán képzője miatt érdekes, hanem jól szemlélteti a kezdetben még egymás mellett élő alakok meglétét, valamint az egyéni alkotások későbbi eltűnését. Erre példa a fent szereplő *irda* mellett a CzF-ban és az UMSzT-ban egyaránt külön címszóként megtalálható *irota*. Az UMSzT 1854-ben még az *iroda* alatt utasít az *irota* címszóhoz, a CzF viszont már fordítva jár el, ami azt bizonyítja, hogy az *iroda* már a 19. század második felében győzelmet aratott a *-t*-s változat felett. Az *irota* alak már az általam vizsgált két jogi szótárban sem szerepel, az

iroda alak viszont önmagában (JMSz, 1910: ’die Kanzlei, die Schreibstube’) vagy összetételek előtagjaként (JSz, 1913: irodaátalány: ’das Kanzleipauschale’; irodai anyagszerek: ’die Kanzleimaterialen’; irodaigazgató: ’der Kanzleidirektor, Kanzleivorstand’) megtalálható a jogi szótárakban is. A NyÚSz szerint az *iroda* alakot Fogarasi alkotta meg 1842-ben, de eredetileg ő is az *irota* alakot használta, ami 1848-ban Ballaginál még mindig olvasható. Ennek ismeretében nem véletlen, hogy a nyelvújítási szavainkat összegyűjtő UMSzT első helyen hozza az *iroda* alakhoz képest. A NyÚSz ugyanakkor arra is utal, hogy az *irota* szavunkat Nagy Ignácz szerint a váltótörvényszéknél „találták föl” (Fogarasi akkoriban ott szolgált), ami indokolja az *iroda/irota* gazdasági jogi terminusként szerepeltetését a disszertációmhoz csatolt *Függelék* anyagában. Ezeken kívül megtalálható még az anyagban az *átrakoda* (’der Ablagerplatz’), *rakoda* (’das Packhaus, der Ladungsplatz’), *pénzverőde* (’das Münzhaus’, a CzF-ban *pénzverde* alakban is), *tőzsde* (’die Börse’; a szó a *tőzsér*-ből önkényesen elvont *tőzs* továbbképzésével jött létre).

Végül itt említek még egy *-nc* képzővel alkotott szavunkat, amely ugyan nem gazdasági jogi terminus, így anyagomban nem szerepel, ám a nyelvújítói leleményességet egyértelműen tükröző, rendkívül szemléletes alkotás az UMSzT anyagából: *botdühöncz* (’ütlegész, botozó iskolamester; der Orbil’) szavunk ugyanis nem csupán a nyelvújítási szóképzésre, de az alább tárgyalandó összetételre is kiváló példa. Ez az egyedi alkotás nyelvünkben nem maradt fenn, azonban amennyiben elterjedt volna, mára már valószínűleg akkor sem képezné elemét szókincsünknek, hiszen jeltárgya, a ’botozó iskolamester’ a társadalmi változások eredményeként mára már – szerencsére – eltűnt. Társadalmi folyamatok gyakran okozzák jogi terminusok eltűnését, pontosabban történetivé válását is, erről még lesz szó a későbbiekben.

2.3.1.2. Szóösszetétel

Ez a szóképzés után valószínűleg leggyakrabban alkalmazott szóalkotási módszer. A nyelvújítás korában főként alárendelő összetételek születtek így, s minden gyakoribb típus (jelzős, tárgyas, határozós) előfordult. A **német hatás** érződik az új, vagy ritka alkotásmódokban (jelöletlen határozóval: *szellemdús*, *vérbő*; puszta igetővel: *gyógyszer*, *indok*; jelzős szószerkezet összerántásával: *falióra*; két szó mellérendelésszerű

összeillesztésével: *egyén* stb.) (vö. Dömötör 2004). Anyagomban jó példa erre az UmSzT-ból a *vagyonbukott* ('der Banquerott'), amelyet még a századelőn kiadott két jogi szótárban is megtalálunk ('der Gemeinschuldner'; a JSz-ban szinonimaként *közadós* is). De ilyen az *adás-vevés* is ('der Kauf und Verkauf'), ez szintén ugyanebben a jelentésben szerepel a vizsgált jogi szótárakban, ott is kötőjellel írva, s kifejezésekben is megtaláljuk: *adás-vevési jog, adás-vevési szerződés*. Ugyanakkor a jogi szótárak már az *adásvétel* terminust is szerepeltetik, vö.: *adásvételi ügylet* ('der Kaufgeschäft'). A CzF-ban az *adásvétel* még nem, csupán az *adásvevés* (egybeírva) található meg. A NyÚSz szerint az *adásvevés* fogalmát jobban kifejezte a *kereskedés* szavunk, ezért ez terjedt el. Szintén ide sorolható az *adócsikarás* ('die Brandschatzung'), *adókivetés* ('die Steuervertheilung'), *adórovás* ('die Steuerbetheiligung'), *adószedő* ('der Steuereinnehmer') stb. típusú tükörfordításaink egész sora, amelyen egyértelműen érződik a német hatás. A nyelvújítás során keletkezett nagy mennyiségű tükörszó egyébként nem csupán a magyar, de más nyelvekre, így például a horvát nyelvre is jellemző: „Az államigazgatás és a jog hajdani magyar kölcsönszavai kivesztek a nyelvből, helyüket a 19. század elején kezdődő nyelvújítás alkotta új kifejezések, legnagyobbrészt tükörszavak foglalták el" (Nyomárkay 2010: 135).

Nagyon érdekes további példák a *-ment* ~ *-mentes* utótagú jelöletlen határozós összetételek, amelyek a 19. század második felében olykor még párhuzamosan éltek: *adóment/ adómentes* ('steuerfrei'), *bérment/ bérmentes, díjment /díjmentes* ('portofrei, postfrei'). Ezek mellett azonban megtaláljuk az UMSzT-ban a már csak egyalakú *földbérmentes* ('zinsfrei'), *kármentes* ('schadlos'), *költségmentes* ('kostenfrei'), *vámmentes* ('zollfrei') terminusokat is. A *-ment* utótagú alakok még szerepelnek a CzF-ban, azonban a századelőn kiadott jogi szótárakban már nem leljük nyomukat, helyettük minden esetben a *-mentes* alakot találjuk. Bár a szakszókincs vizsgálata során megfigyelhető a rövidebb alakok térfoglalása a hosszabb változatokhoz képest, ugyanakkor számos esetben – ahogyan itt is – a produktivitás jelentősebb motivációnak tűnik a rövidséggel szemben: a *-mentesít, -mentesség* alakok gyors elterjedése bizonyosan hozzájárult a *-ment* típusú összetételek kiszorulásához. A *-mentesség* mellett szólhatott az is, hogy a *-ment* + *-ség* megalkotása '-mentesség' jelentésben a *mentség* főnév megléte és eltérő jelentése miatt nem tűnt volna szerencsésnek: „Többszörös homonima volta is okozhatta, hogy

alkalmazása a *mentes* származékkal és más rokon értelmű szavakkal szemben fokozatosan háttérbe szorult, régiessé vált" (TESz).

2.3.1.3. Szóelvonás

Ez a szóképzéssel ellentétes jelenség szintén igen gyakori módja volt a nyelvújító szóalkotásnak (vö.: Tolnai 1929), ezzel szemben ma már a ritkább szóalkotási módok között tartjuk számon. A szó végén lévő (feltételezett) képzőt leválasztották, majd az így nyert szavak önállóan éltek tovább, ilyen volt például az *állam, gyár, csőd, cég, cím* stb., némelyikük azonban önálló alakjában mára már kihalt a (szak)nyelvből, mint pl. a *csempes* ~ *csempesz* melléknévből elvont *csemp* ('csel, fortély, csalás') vagy a *tőzsér*ből elvont *tőzs* ('kereskedés'; vö. dolgozatom *Vizsgálat* c. fejezetét, valamint a *Függelék*et). Ez tehát egyértelműen alátámasztja azt a hipotézisemet, miszerint a szóalkotás típusait tekintve ugyan nem mutatható ki lényeges különbség a köznyelvi szavaink és a jogi terminusaink alkotása között, azonban a jogi szaknyelv aránybeli eltéréseket mutat a köznyelvhez képest: bizonyos szóalkotási módok kedveltebbek, bizonyos jelentésváltozási fajták gyakoribbak, mint a köznyelv esetében (1. hipotézis). Ez kifejezetten a gazdasági jogi szaknyelv esetében tűnik igaznak, hiszen a gazdasági jogi terminusok jelentős része a nyelvújítás korában született meg. Ehhez kapcsolódóan az 5. hipotézisemre nézve azt az előzetes megállapítást tehetjük, hogy a különböző korszakokban a szakszókincs elemeit tekintve valóban tapasztalhatunk mind kvalitatív (a szóalkotási módok eltérő preferálása), mind kvantitatív (az eltérő módon alkotott terminusok aránya) jellegű eltérést.

2.3.1.4. Elavult szavak felújítása

A régi nyelv a nyelvújítóknak a feledésbe merült, de használatra méltó szavak – és nyelvtani formák – tárát jelentette (Dömötör 2004). Innen esetenként eredeti jelentésben, ám sokszor megváltozott jelentéssel kezdtek el használni egy-egy szót. Anyagomban erre számos példát találni (ezek sorában kivételes az *alkalom*, amelyet egyesek szerint esetleg nem is feleleventettek, hanem újból megalkottak; vö. dolgozatom *Vizsgálat* c. fejezetét,

valamint a *Függelék*et)[46]. A legtöbb esetben a régi jelentés teljesen elhomályosul, feledésbe merül. Így tűnik első pillantásra furcsának a *jog* szó szerepeltetése a nyelvújítási szavainkat egybegyűjtő szótárainkban: a NyÚSz-ban és az UMSzT-ban, hiszen a *jog* köztudottan régi eleme szókészletünknek. Ez valóban így van, azonban eredetileg 'jobb kéz' jelentésben élt, majd elavult, s ezt „az elavult szót a nyelvújítók elevenítették fel a *jus* 'törvény, jog' magyarítására azon az alapon, hogy más nyelvekben is ugyanaz a szó szolgál a 'jobb kéz' és a 'jog' fogalmának kifejezésére" (TESz). Az ezzel kapcsolatos vitákat, s a *jus* magyarításaként a *jog* helyett az *igaz* gyökének elvonásával megalkotott *ig* terminusra (Sándor István elvonása 1801-ből) tett javaslattal kapcsolatos problémákat a NyÚSz is taglalja:

> [...] mivel a mélyhangú *ig* egyes szám 3-ik személye kellemetlen félreértésekre adhatott volna okot, a baranyaiak az *ig* szót magas hangúnak vették, úgyhogy a 3-ik személy *ige* legyen. De ezzel csak csöbörből vödörbe estek. Ez lehetett az oka, hogy a magyar törvényhozók nem fogadták el Sándor István és a baranyaiak javaslatát. Nagyon kapóra jött nekik a *jog* és csakhamar fölhagytak a *jus* helyett addig leginkább használt *igaz* szóval.
>
> (NyÚSz; vö. a *Függelék*et: *Birjog* a.)

A fentiek értelmében tehát a *jog* és a *jobb* ('jobb kéz, irány, oldal') ugyanúgy szemantikai rokonságot mutat, mint az angol vagy a német megfelelői, ez azonban csupán a diakrón vizsgálat után válik egyértelművé. Adalékként jegyzem meg, hogy tudományos értelemben egzaktnak nem minősíthető saját felmérésem során számos szakfordítót és tolmácsot kérdeztem a *jog* és a *jobb* szavunk, valamint indoeurópai megfelelőik összevetéséről. E tekintetben mindegyikük kivétel nélkül különbséget látott a magyar nyelv és az idoeurópai nyelvek között, mivel nem voltak tisztában a *jog* eredeti jelentésével, ugyanakkor nagy érdeklődéssel hallgatták és relevánsnak tartották az ezzel kapcsolatos fenti információkat, ami tovább erősítette nézetemet, miszerint a diakrón megközelítés a szakfordítóképzés vonatkozásában is hasznos.

[46] A jogi szakszókincs esetében egy terminus eredeti jelentésében való újbóli felelevenítése a történeti terminussá válás speciális jelensége miatt nem szerencsés, ennek kifejtését lásd lentebb, a jogi szaknyelv és más szaknyelvek közti különbségek taglalásánál.

2.3.1.5. Nyelvjárási szavak köznyelviesítése

A gazdasági jogi szakszókincs kialakulása szempontjából ez a nyelvújítási módszer kevésbé jelentős, így ezt részletesen nem taglalom. Dömötör példái közül szempontunkból említést érdemel a *-lag*/*-leg* határozórag, erre anyagomból példa a *vagyonilag*.

2.3.1.6. Idegen szavak, szószerkezetek fordítása[47]

Dolgozatom témáját tekintve igen jelentős az idegen terminusok (tükör)fordításával keletkezett nyelvújítási terminusok csoportja. Dömötör (2004) is megemlíti, hogy **nyelvújítóink leggyakrabban a német nyelv összetett vagy igekötős szavait fordították le**: *álláspont* (Standpunkt), *befolyás* (Einfluss); ritkábban azonban képzett szavakat is magyarítottak ily módon: *pincér* (Kellner). Dömötör ide sorolja – bár nehezen megfejthetőkként – az *üzem*, *üzlet* szavakat (a ném. treiben 'űz' alapjelentését hozva mintaként), azonban ezek közül véleményem szerint csupán – és feltételesen – az *üzem* (Betrieb < treiben) sorolható e csoportba, az *üzlet* (Geschäft) ugyanis nem képzett német szó fordítása, hanem – az *üzérlet*tel egyidőben, annak szinonimájaként – a magyarban hozták létre nyelvújítóink az *indulat*, *felelet* téves elemzéséből elvont *-lat/-let* képzőbokorral (vö. a *Függelék*et). Kutatási anyagomban rengeteg példát találunk a tükörfordítás jelenségére (néhány ezek közül: *alzálog, aprópénz, árbecs, árcsökkenés, árfolyam, árszabás, árucsere, árucikk, áruhely, átír, átruház, bánatvásár, becsmester, bemenetár, bentőzs, bérlevél, bevitel, bizománytőzs* stb.).

Nyomárkay István több tanulmányában (pl. 1980; 2004a) ismerteti a német szavak magyar és horvát tükörfordításainak részletes kontrasztív elemzését. Az összevetés számos eredményt hozott, amelyek dolgozatom témája szempontjából is relevánsak:

> A formai különbségek a két nyelv eszközei és szemlélete közötti különbségből adódnak. A magyarban sokkal több az összetett szó, s ezek szinte pontosan követik a német mintát. A horvát beszélt nyelvben ma is sokkal több német szó él, mint a magyarban. **A továbbélés vagy**

[47] A szókölcsönzés különböző típusairól, az *idegen szavak* és *jövevényszavak* közötti különbségekről részletesen ír Lanstyák (2006). A nyelvi kölcsönhatásnak egy egészen más típusát mutatja be Nyomárkay (2011a): tanulmányában nem szókincsbeli sajátosságokról, hanem a nyelv szerkezetében bekövetkező változásokról van szó, pontosabban a *-ći* képzővel alkotott participium-szerű melléknevek a szerbhorvátban és a szlovákban való elterjedéséről, amit magyar nyelvi hatással magyaráz.

> **kiküszöbölődés nagyon összetett okokból adódik, melyek közül a nyelvi forma csupán egy tényező**. Nyelvi szempontból szabályként lehet elfogadni, hogy minél takarékosabb eszközökkel történik a fordítás, tehát **a helyettesítő szó minél rövidebb, annál könnyebben rögződik meg, annál könnyebben szorítja ki az idegen szót**. Ezzel szemben, minél körülményesebb, részletezőbb a fordítás, a nyelvben annál nehezebben rögződik meg. Az ilyen kifejezések **többféle változatban is** megpróbálnak polgárjogot szerezni. Ez is akadálya lehet a végleges kifejezés kialakulásának, s ugyanakkor kedvez az idegen szó továbbélésének. A magyarral való összehasonlítás azt mutatja, hogy mivel a magyarok korábban kezdték az idegen szavak kiküszöbölését, illetve lefordítását, a felsorolt német szavak közül alig egy-kettő él még ma is a beszélt magyar nyelvben, s ezek is egyre inkább feledésbe merülnek. A magyar megfelelők – csekély kivételtől eltekintve – ma már megállapodottnak tekinthetők, és az egész nyelvterületen használatosak. Ez természetesen nem volt mindig így. A múlt század nyelvújítói egy-egy szónak többféle fordításával is próbálkoztak, s ezek közül sok régen feledésbe merült. Ami azonban megmaradt, az általában el is terjedt, és ma kizárólagos érvénnyel él.
>
> (Nyomárkay 2004a: 76–77)

A dolgozatomhoz csatolt *Függelék*ben szereplő terminusjegyzék anyaga, valamint ennek elemző vizsgálata alátámasztja a magyar nyelvre vonatkozó fenti megállapításokat (vö. a *Vizsgálat* fejezetet). A kontrasztív szövegnyelvészeti elemzés segíthet az átadó- vagy forrásnyelv pontos meghatározásában is: „A horvát nyelvújítás magyar mintáival foglalkozva több, addig német eredetű vagy közvetítésűnek vélt szóról szövegek alapján bebizonyosodott, hogy tulajdonképpen magyar hatásról van szó” (Nyomárkay 2010: 138).

2.3.1.7. Idegen szavak fonetikus átírása

Az idegen szavak fonetikus átírását – „magyarosítását” – Dömötör (2004) ritkább eljárásként említi, leginkább egy-két tudományág terminus technicusai keletkeztek ily módon, de ezek sem vertek gyökeret (pl. *pedagóg, filozóf, interessál*). Kutatásom anyagában is csupán elvétve lehet e jelenségre példát találni, ilyen a *fárdíj* előtagja (a német *Fahr*- mintájára), valamint a NyÚSz-ban *tőzsde* alatt szerepeltetett *börze* (a német *Börse* magyarosításaként). Dömötör megállapítását támasztja alá, hogy e két gazdasági jogi terminus sem maradt meg a szakszókincsünk elemeként (a *börze* manapság divatos összetételek utótagjaként, vö. *állásbörze*, ez azonban a köznyelvi szókincs elemei közé

sorolható, törvényszövegekben nem leljük nyomát)[48]. A szóalkotás eme módját joggal helytelenítik nyelvművelőink. Dolgozatom mellékletében szerepeltetem a *Mondjuk magyarul!* mozgalom felhívásához csatolt listát, amelyben a szerzők néhány idegen terminus magyar megfelelőjére tesznek javaslatot. A mozgalomról a későbbiekben még lesz szó.

2.3.2. A jelentésváltozások fajtái

A szókészlet fent tárgyalt, mennyiségi változása mellett szólnunk kell annak elsősorban minőséginek tekintett változásáról is: a szavak jelentésváltozásáról, hiszen – mint a fenti példák némelyike esetében már láthattuk – a szaknyelvek szókincse a terminusok jelentésváltozása miatt is folyamatosan változik, a jelentésváltozások hatására egyes terminusok a köznyelv elemévé válva kikerülnek a szaknyelvből (determinologizálódás), míg más szavak adott esetben a köznyelvből a szaknyelvbe kerülnek (terminologizálódás)[49]. Az alábbiakban ezért a jelentésváltozások két alapvető fajtáját mutatom be Zsemlyei (2009) alapján (a jogi szaknyelvből vett példákat azt ezt követő részben szerepeltetem). Bár a jelentésváltozások fajtái szerinti elemzés a szaknyelvek kutatásában elhanyagolt terület[50], véleményem szerint az ilyen jellegű kutatások – melyekhez kutatási anyagom jó alapot szolgáltathat – eredményei által pontosabb képet kaphatunk a szaknyelvekben végbemenő szemantikai változások természetéről.

2.3.2.1. Névátvitel

Névátvitelről akkor beszélünk, ha egy jeltárgy (dolog, fogalom) nevét (hangsorát) egy másik jeltárgy jelölésére visszük át. A névátvitelek kategóriáját tovább bonthatjuk két

[48] A fonetikus átírással részletesen foglalkozik tanulmányában Minya (2005), aki köznyelvi és sportszaknyelvi szavakat elemezve a jelenségre számos példát hoz.
[49] A folyamatokról fentebb már esett szó.
[50] A kérdés érintőlegesen vagy implicit módon természetesen számos publikációban szóba kerül, az általam hivatkozott munkák némelyikében is.

nagy alkategóriára: (1) hasonlóságon alapuló; (2) érintkezésen alapuló névátvitel[51]. Az (1) csoporton belül beszélhetünk a) tartalmi és b) hangulati jellegű hasonlóságról. Tartalmi a hasonlóság akkor, ha a jeltárgyak külső, azaz alaki és belső egyezéseket vagy funkcionális azonosságokat mutatnak. A (2) csoporton belül megkülönböztethetünk a) egyidejű és b) egymás utáni érintkezésen alapuló névátviteleket. A csoportokon belül a viszonyok alapján természetesen még további alcsoportokat különíthetünk el.

2.3.2.2. Jelentésátvitel

A jelentésátvitelnek szintén két nagy kategóriáját szokás megkülönböztetni: (1) a nevek hasonlóságán alapuló jelentésátvitel; (2) a nevek szószerkezeti (szintagmatikus) kapcsolatán alapuló jelentésátvitel. Előbbiről akkor beszélünk, ha egy jetárgy nevét a másik jeltárgy nevére való hasonlítása miatt kezdjük el ezen másik jeltárgy jelölésére (is) használni; míg utóbbi alatt azt értjük, amikor a szószerkezetben egymás mellett álló tagok közül az egyik tag felveszi a másik jelentését (jelentéstapadás).

A jelentésváltozások fenti bemutatása csupán a főbb típusokat soroltam fel. Mint Zsemlyei írja: „A jelentésváltozás [...] rendkívül szerteágazó jelenség, s a szakirodalomban mindmáig nem kristályosodott ki egy minden szempontból kielégítő felosztás. Vannak más osztályozási szempontok szerint megkülönböztethető típusok is, például jelentéselveszés és jelentéselavulás, jelentésfejlődés, jelentésbővülés, jelentésszűkülés, összetett változás” (Zsemlyei 2009: 11)[52].

[51] A stilisztikában az előbbit *metafora*, míg utóbbit *metonímia* névvel szokás illetni.
[52] A jelentésváltozásokra vö. Berrár (1989).

2.3.3. Jelentésváltozások a jogi szaknyelvben

A fenti cím Chikán Zoltánné tanulmányának címe is egyben (Chikán 1988). Az alábbiakban elsőként e tanulmány megállapításait vizsgálom.

Mint sokan mások, ő is megfogalmazza, hogy „a jogi fogalom nem választható el az őt kifejező formától" (Chikán 1988: 245). A jogi szaknyelvben végbemenő változásokat a jogban bekövetkező változásokkal, egyre komplexebb jogszabályok születésével magyarázza. E nyelven kívüli ok – már ha a jogi szaknyelv esetében ezt nevezhetjük így –, azaz a szakterületen végbemenő változások nyelvre gyakorolt hatásának tekintetében véleménye szerint a jogi szaknyelv és más szaknyelvek hasonlítanak egymásra. A szakmai szókészlet szempontjából Chikán (1988) a jogi szaknyelvet két szempont alapján vizsgálja:

(1) belső szaknyelvi jelentésváltozások;
(2) köznyelvi szavak jelentésváltozása a jogi szaknyelvben.

Chikán az (1) csoportba sorolja a jogi szaknyelv formailag archaikus alakjait (*vélelem*, *szolgalom*), ugyanakkor e terminusok jelentésváltozását diakrón vizsgálattal nem támasztja alá. Egyetlen, valóban a jelentésváltozást szemléltető példája a *nagykorúság*, amely terminus jelentéstartalmának megváltozását a társadalmi szemlélet változásával magyarázza, hiszen a jog a korábbi 24 év helyett 18 évben jelöli meg a cselekvőképesség elérésének idejét (Chikán 1988: 246). Belső szaknyelvi jelentésváltozásra kutatásom anyagából is találunk példát: ilyen például a *csődeljárás* megváltozott jelentéstartalma (vö. dolgozatom *Vizsgálat* fejezetét, valamint a *Függelék*et).

B. Kovács (1995) is vizsgálja a jogi terminusok jelentésváltozását, s ezt a terminusok eltűnésének egyik okaként is megemlíti. A jelentésszűkülésre és jelentésbővülésre egyaránt hoz példát, s megállapítja, hogy az arányok a jelentésszűkülés dominanciáját mutatják (vö. B. Kovács 1995: 72–74). Ezen túlmenően azonban az alaki változásról is érdemes szót ejteni. B. Kovács itt két csoportot különböztet meg (B. Kovács 1995: 75–77):

(1) alaki változás jelentésváltozás nélkül: *esküvés* > *eskü*, *kezes levél* > *kezesség*;
(2) alaki változás jelentésváltozással: *kártevő* > *károkozó*.

Természetesen a jogi szakszókincs számos eleme él tovább változatlan formában a szaknyelvben. B. Kovács példái a változatlan alakban és jelentésben tovább élő jogi terminusokra: *adós, bíró, büntetés, kölcsön, tulajdon* stb. (B. Kovács 1995: 77–78), azonban éppen a *tulajdon* terminus jelentésfejlődését elemzi Tárkány Szücs (2003: 508–509) a jogi terminusok 18. századi változása kapcsán, lásd lentebb (4.2. alfejezet).

B. Kovács a terminusok jelentésváltozását szintén a jog fejlődésével magyarázza, ezen kívül azonban a **nyelvi okok**ra is utal. Megállapításai diakrón kutatásom szükségességét támasztják alá:

> Sok esetben a terminus technicusok megváltozásának oka éppen a nem megfelelő magyar szó vagy kifejezés kiválasztása volt. A köznyelvből átvett szavak egy részének sok jelentése (*levél*), vagy nagyon tág jelentésköre (*jószág*) volt, így idővel alkalmatlanná vált a jogi fogalmak egzakt megnevezésére.
>
> (B. Kovács 1995: 63)

Az ilyen jellegű jelentésváltozás a jogi terminusnak az élő szaknyelvi szókincsből való eltűnését eredményezte. Az alábbiakban erről lesz szó. Itt jegyzem meg, hogy a jogi terminusok speciális jellege miatt **az *eltűnés* itt minden esetben a terminus történetivé válását** jelenti.

2.3.4. A terminusok kiveszésének okai

B. Kovács fenti tanulmányában a jogi terminusok eltűnésének okait is elemzi. Eszerint terminusok eltűnésének okai – éppúgy, mint a terminusok keletkezése és jelentésváltozása esetében – egyfelől a társadalomban, másfelől pedig magában a nyelvben keresendők. B. Kovács (1995) szerint mára teljesen kihaltak a jogi szaknyelvből azok, amelyek korábban latinul szerepeltek (pl. *contractus*), egy részük azért, mert megszűnt a mögöttük álló jogi fogalom, jogintézmény (pl. *árenda*). Viszont a magyar terminusok egy része is eltűnt a szakszókincsből. B. Kovács erre keresi a választ, s ő ezt sokkal inkább a nyelvi okokban, elsődlegesen a jogi terminusok jelentésváltozásában látja. A terminusok eltűnésének nyelvi okai B. Kovács (1995) szerint:

(1) sok volt a többjelentésű szó (eleve nem volt szerencsés a kiválasztása);

(2) a szó jelentéstartalma nem állt teljesen összhangban a jogi fogalommal, melyet megneveztek vele;
(3) a szó jelentéstartalma megváltozott;
(4) a szó jelentése túl általános volt.

Emellett speciális – társadalmi – okok is közrejátszottak egy-egy terminus eltűnésében. Erre a jelenségre B. Kovács a *törvényszék –> bíróság* példát említi, ahol a terminus eltűnését az okozta, hogy jogvégzett emberek kezébe került az igazságszolgáltatás (B. Kovács 1995: 71). Hasonló jelenségre fentebb – nem jogi terminus, a *botdühöncz* példáján – már utaltam.

Érdekes megközelítésben foglalkozik a szakszókinccsel tanulmányában Zaicz (1988), aki a szakszavak eltűnésének okait szintén igyekszik megmagyarázni[53]. Zaicz az ősinek tekinthető, azaz uráli, a finnugor, illetve az ugor korból eredeztetett, és a mai köznyelvből már hiányzó szavakat vizsgálja etimológiai, valamint értelmező szótárak segítségével. A vizsgált szavakat három csoportra osztja: (1) a nyelvterületnek csak egy bizonyos részén élő nyelvjárási szavak (valódi tájszók); (2) a mai magyar nyelvből hiányzó régi nyelvi szavak (fogalmi archaizmusok); (3) a köznyelvben nem használt csoportnyelvi vagy szakszavak (terminológia) (Zaicz 1988: 1020). Elsődlegesen arra a kérdésre keresi a választ, hogy hol húzható meg a kihalt szó és az élő nyelvjárási szó közötti határ. Véleménye szerint „egy szó végérvényes kihalása csak megfelelő – hozzávetőlegesen rendszerint legalább egy évszázadot kitevő – időtávlatban regisztrálható" (Zaicz 1988: 1023)[54]. Zaicz szerint a régi nyelvből eredeztetett szavaink kiveszésének elsősorban **nyelvstatisztikai okai** vannak: (1) legtöbbjük használata mindig is perifériás volt (2) a viszonylag sűrűbben adatolhatók is csak nyelvjárási szinten élhettek; (3) többségük már régen is csak földrajzi nevekben fordult elő. Ezen túlmenően azonban **nyelvi okok**at is említhetünk: (1) a homonímia kiküszöbölésére való törekvés (pl. *húgy*: 'csillag; urina'); (2) a motiváltságra való törekvés (pl. *jó* helyett *folyó*; az *ipa, napa* helyett *após, anyós* használata), mivel „a származékszavak és az összetételek etimológiai kapcsolatai

[53] A szavak szókincsből való eltűnésének okai más összefüggésben már szóba kerültek, vö. pl. Nyomárkay tanulmányának fentebb idézett részetét (Nyomárkay 2004a).
[54] Zaicz megállapítását alapul véve kutatásom megfelel e kritériumnak, hiszen a terminusok életét az 1840-es évektől napjainkig eltelt időintervallumban vizsgálom.

világosabbak, így nyelvi rendszerbeli helyük is biztosabb, mint az azonos jelentésű tőszavaké" (Zaicz 1988: 1025); (3) a nyelvi egységességre, a fogalmi pontosságra való törekvés (pl. a csak kikövetkeztethető, összetételi előtagként álló R. *ed* helyett a szláv *gabona* szó terjedt el), ide elsősorban olyan jövevényszavak tartoznak, amelyek a kihalt szavak helyébe léptek. A fentiek mellett Zaicz nyelvi okként a funkcionális változást említi (például a *domb* és a vele azonos jelentésű *ság ~ ség*, ami azután képzővé vált), s beszél a tárgy- és művelődéstörténeti okokról is (vö. a R. *fű* szavunkat területmérték jelentésben, ill. a területmérés eszközeinek megváltozását; Zaicz 1988: 1025–1026). Ő olyan ősi eredetű szavakat sorolt a szaknyelvi kategóriába, amelyeknek legalább egy fontos és jellegzetes szaknyelvi jelentésük is volt. Anyagában 15 ilyen szót talált. Ezek többsége – gyakran más jelentésben – nyelvjárásainkban ma is él, pl. az *aszó* elavult jelentése 'vízmosta száraz völgy', s a szó csak dűlőnevekben maradt fenn (Zaicz 1988: 1026).

> Csak közvetett bizonyítékunk lehet arra, hogy mai szaknyelvi szavaink között lehettek a finnugor korban általánosan ismert „köznyelviek" is. Annyit jogunk van feltételezni, hogy mai köznyelvi szavaink között nem egy valaha voltaképpen szaknyelvi jelentéssel élhetett. A *fal* főnév jelentése egykoron [...] 'halfogó rekeszték, rekesztő háló' volt [...], *rács* szavunk pedig eredetileg 'rács alakú halfogó rekeszték'-et jelenthetett. [...] **Ezek a régi szaknyelvi jellegű elemek természetesen egészen másképpen értékelendők, mint a mai mesterségszavak, többek között amiatt is, mert e szavakat feltehetőleg az egész közösség – vagy annak legalábbis a többsége – ismerte**. A szókészleti kategóriák állandó változása révén mindenesetre a **„szaknyelvi" –> köznyelvi fejlődés**sel ellenkező előjelű **„köznyelvi" –> szaknyelvi változás**t is nagyon valószínűnek kell tartanunk. A nyelvjárások, a szaknyelvek, köz- és irodalmi nyelv szókincsének kölcsönös egymásra hatása – a belső szókölcsönzés [...] – közismert jelenség nyelvünk életében és történetében egyaránt.
>
> (Zaicz 1988: 1027–1028)

Zaicz tehát mind a determinologizálódás, mind a terminologizálódás folyamatát valószínűnek tartja ősi szókészletünk változása során végbemenő folyamatokként. Kutatásom egyik forrásaként magam is használtam a TESz-t, így a dolgozathoz mellékelt *Függelék* a gazdasági jogi terminusok eredetére és történeti fejlődésére nézve is fontos adalékokat tartalmaz.

Székely (2009) kutatásában a terminusok eltűnésének kérdésére is választ keres, s a terminusok kiveszését nyelven kívüli okokkal magyarázza:

> Egy adott szakkifejezés használata szakmai körökben is megszűnik, ha 1. megszűnik annak a szakmának a művelése, amely létrehozta az adott kifejezést, illetve megszűnik bizonyos műtárgyak, eszközök használata; 2. idegen eredetű szakszók esetében megszűnik az intenzív szakmai kapcsolat azzal az országgal, amelynek nyelvéből az adott szakkifejezés származik.
>
> (Székely 2009: 259)

A fentieket összegezve elmondható, hogy a terminusok megszületésének, jelentésváltozásának és determinologizálódásának nyelvi és nyelven kívüli okai egyaránt vannak[55], s csak ezek együttes, komplex, átfogó – és legalább száz év anyagán elvégzett – diakrón nyelvészeti, valamint az ezt kiegészítő szinkrón terminológiai és lexikográfiai vizsgálata adhat pontos képet az adott szaknyelvben végbemenő változásokról. E vizsgálatokhoz természetesen az adott tárgyterület szakembereinek és a nyelvészeknek az együttműködésére van szükség. Meggyőződésem, hogy az ilyen jellegű vizsgálatok eredményeit rendkívül hatékonyan lehetne hasznosítani a szakfordítóképzésben és a szakfordítók munkáját segítő segédeszközök kifejlesztésében egyaránt. A dolgozatomban bemutatott kutatásommal ehhez kívánok hozzájárulni.

2.4. A jogi szaknyelv rétegződése

A jogi szaknyelv és a köznyelv, valamint a jogi szaknyelv és más szaknyelvek közötti további különbségeket a fejezet végén tárgyalom. Ehhez azonban először is magának a jogi szaknyelvnek a jellegzetességeit vizsgálom meg közelebbről. Ezen belül térek ki a *gazdasági jog* terminus értelmezésére is. A jogi szaknyelv jellemzőinek tárgyalása előtt tisztáznunk kell magát a terminust. A címük szerint a „jogi (szak)nyelv”-ről, „jogi terminológiá”-ról szóló tanulmányok jelentős része csupán bizonyos aspektusból foglalkozik a jog nyelvével, s általában csak egyetlen nyelv – esetleg egy nyelvpár – vonatkozásában, így véleményem szerint ezek megállapításait nem lehet a jogi szaknyelv egészére vonatkoztatni. Ezt a legtöbb tanulmány meg is említi, sőt néhányuk kifejezetten

[55] Véleményem szerint a jogi szaknyelv esetében – a jog és a nyelv speciális viszonyára tekintettel – csupán feltételesen használhatjuk a *nyelven kívüli* jelzőt.

hangsúlyozza (vö. Dobos 2010, Vinnai 2011 stb.), azonban akadnak olyanok is, amelyek azt sugallják, hogy a jogi szaknyelvet egységes egészként lehet vizsgálni, s ez utóbbiak között más szempontból kivételes eredményeket felmutató tanulmányok is vannak (vö. Kovács 1964; B. Kovács 1995 vagy Ortutay 2005). A felsoroltak mind a „magyar jogi terminológia" kialakulását taglalják s ebben egybehangzóan a latin nyelvet tartják meghatározónak. Ez a megállapítás például a gazdasági jogi szaknyelv esetében nem állja meg a helyét[56]. Kutatásom anyaga, valamint vizsgálataim is alátámasztják, hogy a gazdasági jogi szakmai szókincs kialakulásában sokkal nagyobb szerepet játszott a német nyelv, mint a latin (vö. Nyomárkay 2007). Természetesen nem csupán a magyar jogi szaknyelv kialakulására hatottak más (szak)nyelvek, hanem a magyar szaknyelvből is kerültek át elemek más nemzetek szaknyelveibe. A szaknyelvi kölcsönhatások ilyen irányú elemzése jelen dolgozatnak nem tárgya, azonban ezen a téren is folynak hazánkban kutatások, mindenekelőtt Nyomárkay István vizsgálatait kell megemlítenünk, például a horvát szaknyelv magyar és német mintáiról (Nyomárkay 1999; 2001; 2004b). Ugyanő végzett összehasonlító vizsgálatokat e három szaknyelv viszonylatában (Nyomárkay 1980; 1988).

Véleményem szerint mindenképpen szükséges annak hangsúlyozása, hogy **a jog** olyan komplex terület, amelynek **egységes szaknyelvéről** semmiképpen **nem beszélhetünk**. Ez a megállapítás nem csupán a jogi szaknyelvről megfogalmazandó jellemzéseink érvényességi körének konkretizálása szempontjából bír jelentőséggel, hanem a **szakfordítóképzés** tekintetében is nagy szerepet játszik. Meggyőződésem, hogy a szakfordítás – és ezzel összefüggésben a szakfordítóképzés – sikerességéhez döntő mértékben járulhat hozzá az a szemléletváltás, hogy a (jogi) szaknyelvet nem univerzális jellemzőkkel leírható egységként, hanem egy vertikálisan és horizontálisan egyaránt kifinomultan tagolódó olyan speciális nyelvként fogjuk fel, amelynek jellegzetességeit csak és kizárólag e tagolódást figyelembe véve tudjuk feltárni és leírni.

[56] Bár magyar jogi szaknyelv kialakulásában a latin és a német nyelv kétségkívül domináns, nem szabad megfeledkeznünk további hatásokról sem. A magyar jogi terminusok szláv eredetét többen vizsgálták, sőt, voltak, akik – például Molnár Erik és követői – egyenesen azt állították, hogy e tekintetben egy kész szláv terminológiát vettünk át, ezt cáfolja Kniezsa a magyar állami és jogi terminológia eredetéről tartott akadémiai előadásában (vö. Kniezsa 1955).

Itt térek ki a *gazdasági jogi szaknyelv* terminus értelmezésére. A *gazdasági jog*ot a tágabb értelemben vett ***civilisztika*** körébe sorolják (vö. Kampis, Szép, Vida 1998: 17). Nem önálló jogág, **a jog és a gazdaság összefonódása** számos területen megjelenik[57]. A **kereskedelmi jog** komplex jogterület, egyesíti magában a polgári jog, a pénzügyi jog, a társasági jog és a közigazgatási jog egyes részterületeit. Több állam jogrendszerében elkülönült jogág. Ide tartozik a biztosítási jog, váltójog, tőzsde, csődjog. A **társasági jog** szabályozza a gazdasági célú, nyereségérdekelt jogi személyek alapítását, működését, megszűnését, a befolyásszerzést, cégnyilvántartást. A gazdaság és jog összefonódása **a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok** terén is megmutatkozik. Ez a terület szabályozza a szerzői jogot, s a találmányok, védjegyek oltalmát. A **szövetkezeti jog** a társasági jog egyik speciális részterülete, hazánkban önálló diszciplína, amely szabályozza a szövetkezetek létrehozását, működését, ellátandó feladatok körét, s a szövetkezetek közötti nemzetközi kapcsolatokat.

Dobos (2010) említi ugyan, hogy a hagyományos nyelvészeti diszciplínák keretein belül „az egyszerűség kedvéért" a jogi szaknyelvet akár mint egységes nyelvváltozatot is vizsgálhatjuk (Dobos 2010: 31), nem sokkal később azonban így fogalmaz: „A jogi szaknyelv belső tagolása, valamint írott és szóbeli változatának elkülöníthetősége és létezése a nyelvészeti kutatási módszerek *differenciált* alkalmazását teszi szükségessé" (Dobos 2010: 32). Én ezzel a megállapítással teljes mértékben egyetértek. A következő részben ennek alátámasztására a jogi szaknyelv rétegződését vizsgálom.

2.4.1. A jogi szaknyelv vertikális és horizontális tagolódása

A jogi diskurzusok horizontális elkülönítésének kritériuma lehet **a diskurzus közege**, amely alapján **írott** (pl. jogszabályok, licencek, szerződések, végrendeletek stb.), **beszélt** (a bírósági pertárgyaláson elhangzott beszédek, parlamenti felszólalások stb.) és **kevert** szövegtípusokról beszélhetünk. Az utolsó csoportba tartoznak például a bírósági tárgyalások jegyzőkönyvei, amelyek az újabb jognyelvészeti kutatások speciális

[57] A Wikipédia *Jog* szócikke alapján (http://hu.wikipedia.org/wiki/Jog).

tárgyterületét képezik[58]. „A jogi nyelv vizsgálatánál célszerű annak írott és beszélt változatát egymástól különválasztani” (Pátrovics 2000: 27).[59]

Míg az írott jogi szaknyelvre az egyértelműségre törekvés, a minden részletre kiterjedő pontosság, a formális kifejezésmód a jellemző, addig a beszélt változatban a rugalmasság, a bizonytalanabb értelmű kifejezések használata a gyakoribb. Az írott jogi nyelvet ennélfogva sokkal inkább jellemzik a latin szavak vagy éppen a germanizmusok, gyakoribb a szenvedő szerkezet használata, a többszörösen összetett mondatok, terpeszkedő szerkezetek, valamint bizonyos utalószók és kötőszók.

Az írott jogi szövegek azonban nem csupán nyelvi jelenségeikben térnek el a beszélt jogi nyelv szövegeitől. Pragmatikai megközelítéssel további fontos és lényeges különbség mutatható ki a jogi szövegek normatív, preskriptív jellegének tekintetében: a jogalkotás írott jogi szövegeiben (a törvényszövegekben) lefektetett normák kötelező érvényűek például a jogalkalmazás beszélt nyelvi kommunikációban is. Ezzel kapcsolatban azonban a különböző jogrendek eltérő sajátosságokkal mutatnak:

> In Common Law countries, judges have much more influence, and once a new decision has been taken, they are subject to the binding force of judicial precedent (*stare decisis*); in this respect, judges create and define legal concepts. In Civil Law there is also a tendency to abide by judicial precedents, but judges have more freedom in this respect although **they are much more bound by written law.**
>
> (Sandrini 1996: 345)[60]

[58] A magyarországi kutatásokra nézve vö.: Kenesei (2003). A peres eljárásokban zajló szóbeli kommunikációra fókuszál az első hazai *Jog és nyelv* kutatás (vö. Dobos 2010, Vinnai 2010); a büntetőeljárások jogi diskurzusait kutatja Hoffmann (2002).

[59] E különbségtételt számos más szaknyelv esetében is célszerűnek látszik megtenni, azonban erre ott egészen más okok miatt van szükség, vö. a matematika, a zene vagy a vegyészet írott vagy „beszélt” nyelvének eltéréseit.

[60] Sandrini számos német és angol nyelvű munkájában foglalkozik a jogi szaknyelv és a jogi terminusok karakterisztikumával. Ezekre a dolgozat terjedelmi megkötései miatt nincs módom kitérni, így csupán megemlítem néhány fontosabb írását. A jogi fogalmak természetét és terminológiai feldolgozásuk lehetőségeit taglalja *Legal Terminology* című tanulmányában (Sandrini 1999); de foglalkozik a jogi terminusok összehasonlító elemzésével (Sandrini 1995; 2009b), valamint a globalizáció és az EU nyelvhasználata kapcsán a többnyelvű jogi kommunikáció jellemzőivel is (Sandrini 2004a; 2009a; 2009b; 2010). Sandrini vizsgálataival a korábbiakban már részletezett fogalom alapú megközelítés prioritását hangsúlyozza.

Vagyis a magánjogi jogrendszerben a bírákat sokkal inkább köti az írott jog, mint a szokásjogi jogrendszer bíráit. Az írásbeliség prioritását hangsúlyozza Szabó Miklós is a jogi szaknyelvről írt jellemzésében:

> Abból következően, hogy a jogi szaknyelv a tételes jog nyelvéhez igazodik, **eltérően alakul *az írott és a beszélt jogi nyelv viszonya***. Tudjuk, hogy a nyelvészek többsége a köznyelven belül a beszélt nyelvet tekinti az elsődlegesnek, s az írottat a másodlagosnak. A jog világában ennek az ellenkezője az igaz, minthogy **a jogi nyelvet *a törvények nyelve* határozza meg**.
>
> (Szabó 2002: 116)

Ezen túlmenően belső okként Szabó a jog mint intézményrendszer működtethetőségét is említi. Azonban azt is kifejti, hogy az írott nyelv prioritásának nem kizárólag belső okai vannak. Külső ok Szabó szerint a jogi normák írásban történő rögzítésére irányuló társadalmi igény, amely kiterjed az e normák alkalmazása nyomán megszülető ítéletek és határozatok írásban történő megszövegezésére is:

> A formális igazságosság [...], a jogbiztonság [...], a törvény előtti egyenlőség, a pártatlanság, a személytelenség elve és kívánalma mind azt kívánja meg, hogy a jog nyelve rögzített legyen – erre pedig az írásbeliség alkalmas. [...] **a beszélt jogi nyelv is az írottat követi**, annak minden nehézkességével, formalizmusával, látszólagos kimódoltságával együtt.
>
> (Szabó 2002: 118)

Az írott és a beszélt jogi szaknyelv között tehát szembeötlő különbségek mutatkoznak, így véleményem szerint mind a tudományos kutatásokban, mind a szakfordítóképzésben fontos ezeket hangsúlyosan különválasztva is megvizsgálni.

Mint ahogy azt számos publikációban olvashatjuk, a jog csupán nyelvi realizációjában létezik: „Das Zeichen für Recht ist die Sprache" (Kirchhof 2002: 119); „a jog alapvetően verbális, azaz nyelvi közegben létező intézmény" (Kenesei 2003: 63); „a jog hordozója és közvetítője a nyelv" (Szabó 2000: 21) és mások (pl. Dobos 2007). A jog és a jogi normák kizárólag a nyelv által jutnak kifejeződésre. Ezért különbséget kell tennünk az adott **nyelvek** között, amelyeken a jogi diskurzusok szövegei megalkotódtak. Szorosan ehhez kapcsolódik, hogy mivel a jogi diskurzusok csak és kizárólag **meghatározott jogrendi keretek** között valósulhatnak meg, és e jogrendi keretek

rendkívül eltérő módon befolyásolják a jogi diskurzusok sajátosságait, különbséget kell tennünk az adott jogrendek jogi diskurzusai között is. Ahogy Arntz és Sandrini (2007) fogalmaz:

> Die entscheidende Besonderheit des Übersetzens juristischer Fachtexte gegenüber anderen Formen des Fachübersetzens besteht darin, dass **jeder Ausgangstext durch eine ganz bestimmte Rechtsordnung geprägt ist, die sich in der Regel von der Zielrechtsordnung unterscheidet**.
>
> (Arntz, Sandrini 2007: 14–15)

Vagyis a jogi szakszövegek fordítását a szakfordítás más formáitól döntően az különbözteti meg, hogy minden forrásszöveget egy adott jogrendszer határoz meg, ami általában különbözik a célnyelvi jogrendszertől.

Ezért tartja szükségesnek a Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete (MFE), hogy honlapján a jogi szövegek fordításáról külön fordítási útmutatót szerepeltessen (*Fordítási útmutatók. Jogi szövegek fordítása*). Az útmutató számos példát hozva, hosszasan taglalja az európai jogrendszerek közötti eltéréseket[61].

Az alábbiakban elsősorban két, alapvetően eltérő jogrend által meghatározott szövegfajták jellemző különbségeit, valamint az ezekből fakadó fordítási problémákat vizsgálom. Az egyik a Common Law országokban uralkodó szokásjog (pl. az angolszász országok, így az USA), a másik pedig az Európában elterjedt civiljogi jogrendszer (ami például a magyar és a német nyelvterületeket jellemzi). Véleményem szerint a szakfordítóképzés jogi alapismeretek kurzusa mellett kiemelt fontosságú az adott nyelvpárok hatályos jogszabályban rögzített jogi szövegalkotási irányelveinek megismerése, valamint az ezekből fakadó nyelvpárspecifikus fordítási problémák vizsgálata. A német és a magyar jogi normaszövegek megalkotásának idevágó hatályos irányelveit a Bundesministerium für Justiz által kiadott *Handbuch der Rechtsförmlichkeit. Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren von Rechtsvorschriften*, valamint a *61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről* foglalja össze. Ezen irányelvek kitérnek többek között a nyelvhasználat kérdésköreire is[62].

---

[61] A példákra a reália-fordítás problematikájának taglalásakor még visszatérek.

[62] Dolgozatom *Mellékleté*ben a jogszabályszerkesztésről szóló hatályos *61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet* előírásaival ellentétes EU-s szakfordításra hozok példát, ennek magyarázatát lásd lentebb.

Az egyes jogrendeken belül a jogi diskurzusokat **horizontálisan** tovább kell csoportosítanunk az **egyes jogágak és jogterületek** felosztása szerint, valamint a jog **vertikális** tagozódásának, azaz a **jogforrási hierarchiá**nak megfelelően vertikálisan a jogalkotás legmagasabb szintjétől a jogalkalmazás különböző megnyilvánulási szintjeiig.

Ehhez szervesen kapcsolódik **a jogi diskurzusok szövegei alkotóinak és címzettjeinek**[63] **köre** szerinti csoportosítás, amely alapján alapvetően négy csoportot különböztethetünk meg (a példák az írott jogi szaknyelvből valók): (1) Mind a szöveg alkotója, mind pedig a címzettje jogász szakember. Ide tartoznak például a törvényszövegek, legfelsőbb és alkotmánybírósági határozatok és állásfoglalások; szakmai publikációk szakfolyóiratokban stb. (2) A szöveg alkotója jogász szakember, a szöveg címzettje laikus. Ilyen szövegek például az ügyvédek által megírt végrendeletek, adásvételi szerződések stb. (3) A szövegalkotó laikus, a címzett jogász szakember. Erre a közigazgatási jogban számos példát találunk, elsősorban fellebbezések és kérvények formájában. (4) Laikus szövegalkotónak laikus címzetthez írt szövege. Ez a legritkábban taglalt jelenség. Ha azonban a jogi diskurzus szövegeiről beszélünk, a szöveg témáját tekintve az olyan szövegeket sorolhatjuk ide, mint például egy nem ügyvéd által írt érvényes ajándékozási vagy kölcsönszerződés. Ezek témájukat tekintve a jog területéhez tartoznak, emellett adott esetben ugyanolyan bizonyító erejük lehet például egy bírósági pertárgyalás során, mint egy ügyvéd által írt adásvételi szerződésnek, így joggal tekinthetjük őket a jogi diskurzus egy speciális csoportjának, amelynek karakterisztikumai talán a leginkább térnek el a hagyományos értelemben vett szaknyelvi szövegjellemzőktől, és közelítenek a köznyelvi szövegek sajátosságaihoz. Az ilyen jellegű szövegekre a normaszövegekénél kevésbé és egymástól is eltérő mértékben lehet jellemző a terminushasználat vagy a magasfokú absztraháltság.

[63] Különbséget kell tennünk a *címzett* jogi értelemben és diskurzusnyelvészeti értelemben használatos jelentései között. A jogtudomány a jogi szövegek címzettjeinek kizárólag azt a személykört tekinti, amelyre az adott szöveg hatálya kiterjed, azaz amely személykör számára a jogi szöveg jogokat biztosít és/vagy kötelezettségeket ró. Ebben az értelmezésben például egy adott törvény címzettjei egyaránt lehetnek jogászok (mint szakemberek és mint átlagemberek) és laikusok. Én azonban a fenti kategorizálásban a *címzett* terminust diskurzusnyelvészeti jelentésében használom.

A szövegalkotók és címzettek eltérésein túl a jogi szövegek keletkezési körülményeiből adódó egyéb specifikumokat is tárgyalja Bhatia (1997), aki Swales (1990) munkájából kiindulva vizsgálja a jogi szaknyelv különböző műfajait, továbbá azok fordítási nehézségeit. Meglátása szerint a jogi dokumentumok sajátosságai elsősorban kommunikatív céljaikra és születési körülményeikre vezethetők vissza, ebben jelentősen különböznek más szövegfajtáktól. Bhatia (1997) kiemeli a jogi szövegek neutrális stílusát, dekontextualizáltságát (illokúciós erejük független a szerző személyétől), s hogy e szövegek többségükben valamilyen direktívát fogalmaznak meg. A speciális keletkezési körülmények tekintetében Bhatia hangsúlyozza, hogy a jogi dokumentumok megszövegezője általában nincs jelen a tartalom meghatározásánál (például a parlamenti vitában), valamint hogy **a befogadó személye tekintetében különbséget kell tennünk a jogi szövegek olvasói és célközönsége között**, hiszen míg a célközönség a jogi dokumentum jogi értelemben vett címzettje, aki sokszor laikus, addig az olvasója a legtöbb esetben jogász szakember. Meglátása szerint a jogi szövegek bonyolultsága éppen ebből a kettősségből fakad: írójuk egyszerre akar megfelelni a szakma elvárásainak és a közérthetőség kritériumainak; erre vö. Eriksen (2002) felosztását – „Janus-arcúság" (3. ábra) és Otto (1981) megállapításait (l. lent).

Bhatia ezért a jogi szövegek fordítását különösen komplex feladatnak tartja. Az általa javasolt két fordítói stratégia: 1) *easification*, azaz *könnyítés* (szakértő célközönség esetén), ebben az esetben a követhetőség megkönnyítéséről van szó; 2) *simplification*, vagyis *egyszerűsítés* (laikus célközönség esetén), ami a könnyebb feldolgozás mellett az információtartalom közérthető megfogalmazására is törekszik (Bhatia 1997: 210).

Egy korábbi munkájában Bhatia (1987) a jogi szaknyelv vertikális és horizontális tagolódását ábrázolja (1. ábra).

1. ábra: A jogi szaknyelv rétegződése Bhatia (1987: 227) alapján[64]:

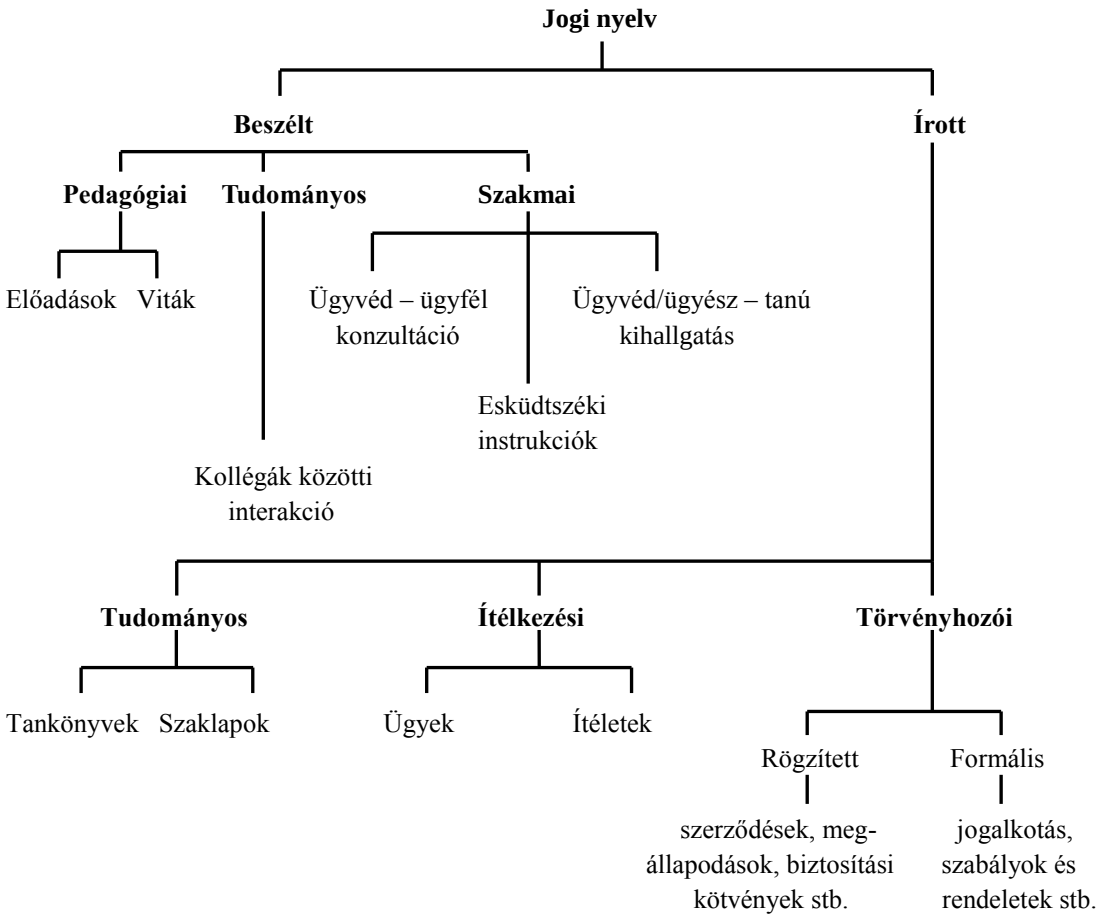

Bhatia műfajelméleti megközelítésében angolszász jogi dokumentumokat vizsgált, így megállapításai nem általánosíthatóak, azonban jól mutatják, hogy a jogi szaknyelv és szakszövegek elemzésekor a rétegzettségből adódó eltérő jellemzőket nem szabad figyelmen kívül hagyni. Véleményem szerint ez a tény a szakfordítóképzés során sem hanyagolható el.

A jogi szaknyelv horizontális és vertikális rétegződését Szabó (2002) is vizsgálja. Mint írja: „A jogi nyelv szaknyelvként sem homogén, további belső rétegei vannak" (Szabó 2002: 116).

[64] Fordítás tőlem – Sz.B.

A jogi szaknyelv vertikális tagolódása szempontjából Szabó az alábbi rétegeket különíti el (Szabó 2002: 116–117):

(1) **A tételes jog nyelve**. Ez képezi a jogi nyelv alapját és határozza meg a többi terület sajátosságait, hiszen „a jogélet minden szereplőjének tevékenysége a jogszabályok alkalmazására, érvényesítésére irányul, e szabályokkal együtt azok fogalmaihoz és fogalmazási módjához is igazodik”.

(2) **A jogalkalmazás nyelve**. Ez vertikálisan további tagolódást mutat: fentről, azaz a magasabb szintű jogalkalmazó szervek szabatosabb nyelve felől lefelé, vagyis a mindennapos igazgatási és rendészeti határozatok nyelvezete irányába. Ide sorolhatjuk a közjegyzők és ügyvédek által szerkesztett *okiratok* nyelvezetét is.

(3) **A jogtudomány nyelve**. Ez két szaknyelv – a jogi nyelv és a tudományos nyelv – jegyeit egyesíti, így távolabb áll a tételes jog nyelvétől. Ide sorolhatjuk a jogi oktatás nyelvét is. „A kifejezésbeli pontosság természetesen a tételes jogi terminológia használatát kívánja meg, ezek mellé azonban a jogtudomány további fogalmakat, kifejezéseket is felvesz (pl. régebben vagy más jogrendszerekben használatosakat).”

(4) **A köznyelv és a jogi szaknyelv határterületei**. Ide tartoznak a legkevésbé szakszerű jogi nyelvhasználati módok; például *jogi ismeretterjesztés és tömegtájékoztatás* újságírók által használt nyelve, vagy az ún. „*jogi konyhanyelv*”, amit a szakemberek az egymással folytatott nem szakmai kommunikáció során használnak.

Mint láthatjuk, nem csupán a beszélt és az írott szaknyelv sajátosságai között fedezhetünk fel eltéréseket, de a különböző szintekre sorolható nyelvhasználat és az ezeknek megfelelő szövegtípusok jellegzetességei is éles különbségeket mutatnak. Véleményem szerint rendkívül fontos hangsúlyozni, hogy a szakfordítóképzés és a jogi szakszövegek tudományos vizsgálata során tekintettel kell lenni a jogi szaknyelvnek mind vertikális, mind horizontális tagolódására (2–4. ábra).

A jogi szövegek felosztását Eriksen az alábbi ábrán szemlélteti Montesquieu felosztásából kiindulva[65]:

2. ábra: A jogi szaknyelv működési területei Eriksen (2002) alapján[66]:

Hatalmi ág	Törvényhozás (Legiszlatíva)	Végrehajtás (Exekutíva)	Igazságszolgáltatás (Judikatíva)
Működési kör	▪ Törvényalkotás ▪ Döntéshozás ▪ Politikai irányelvek alkotása	▪ Végrehajtás ▪ A törvények foganatosítása ▪ A törvények végrehajtása	▪ Az állam által kinevezett önálló és független helyek kötelező érvényű jogi megállapításai konkrét esetekben ▪ Peres döntések
Cselekvő / Beszélő	▪ Parlamenti képviselők ▪ (Jogászok általi megfogalmazás)	▪ Jogászok ▪ Végrehajtó hatalmak	▪ Bírák (jogászok) ▪ Képzett személykör
A beszédaktus jellege	▪ absztrakt ▪ magas absztrakciós fok, mivel a törvénynek számos esetben kell alkalmazhatónak lennie	▪ konkrét ▪ Jogalkalmazás: Törvények átültetése és alkalmazása a gyakorlatban	▪ konkrét ▪ Jogalkalmazás: Törvények átültetése és alkalmazása a gyakorlatban ▪ Konkrét aktusok a konkrét helyzetekben ▪ Érdekütközések elsimítása ▪ Jogviták ▪ Jogászok (ügyvédek) nyelvi megnyilatkozásai

A hatalmi ágak szétválasztásának tehát következményei vannak a jogi szaknyelv használatára nézve. A fentiek alapján Eriksen határozott véleménye az, hogy egységes jogi nyelvről nem beszélhetünk, hiszen a jog fenti felosztásából következik, hogy a jogi diskurzusban részt vevők beszédaktusának tartalmi és formai strukturáltsága eltérő. Tehát a jogi szaknyelv az adott kommunikáció funkcionális célkitűzése szerint tagozódik. Ez természetesen az adott szövegfajták jellemzőiben is megmutatkozik (3. ábra).

[65] Montesquieu szerint a jog 3 klasszikus működési területe (a hatalmi ágak): a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás.
[66] Fordítás tőlem – Sz. B. Az eredeti – német nyelvű – ábrát lásd: Eriksen 2002: 8.

3. ábra: A jogi szaknyelv szövegfajtái Eriksen (2002) alapján[67]:

Hatalmi ág	**Törvényhozás (Legiszlatíva)**	**Végrehajtás (Exekutíva)**	**Igazságszolgáltatás (Judikatíva)**
Szövegtípus/ jellemző szövegfajta	▪ Törvény ▪ Parlamenti tárgyalás	▪ Végrehajtó aktus ▪ Végrehajtó szerződés	▪ Ítélet ▪ Határozat
Nyelvi különlegességek	▪ szóbeliség ▪ de: a törvények írásba foglalása ▪ parlamenti beszéd: részben nagyon népközeli	▪ szóbeliség ▪ magasfokú írásbeliség ▪ szakemberek (ügyvédek) nyelvi közlései ▪ Janus-arcúság: o a jogi szaknyelv használata o a polgárok felé közvetítés	

Noha Eriksen felosztása – a Montesquieu-i hagyományokhoz ragaszkodva – csupán elnagyoltan foglalkozik a fenti három terület nyelvi jelenségeivel, és ennélfogva a jogi diskurzusok komplex köréhez képest meglehetősen hiányos, az azonban már e három nagy terület szövegeinek jellemzőit tekintve is egyértelműen látszik, hogy a valóságban a jogi diskurzusok sokkal heterogénebbek annál, semmint hogy egy általános „jogi szaknyelv" címkével lehetne őket ellátni, és ennek megfelelően lehetne rajtuk számonkérni az erre az állítólagos „jogi szaknyelvre" jellemző univerzális sajátosságokat. Ez a szemléletváltás természetesen hatalmas jelentőséggel bír a szakfordítóképzésben, elég csupán a szakfordítói kompetencia-fejlesztésre vagy vizsgafordítások értékelési kritériumainak kidolgozására gondolnunk.

Otto (1981) a jogi szaknyelvvel szemben az alábbi követelményeket támasztja:

> Die Rechtsstaatlichkeit verlangt ein objektiv-rational arbeitendes, wissenschaftlich fundiertes Justiz und Verwaltungssystem. [...] Diesen Anforderungen wird nur eine hochentwickelte Fachsprache gerecht, die alle notwendigen Inhalte klar, eindeutig und vollständig wiedergeben kann. Das ist **das Gebot der Präzision**. [...] Die Rechtsstaatlichkeit soll die Transparenz staatlichen Handelns gewährleisten. Außerdem verlangt das Prinzip der sozialen Gleichheit eine bürgernahe Sprache, die auch den Nichtfachmann über alle ihn betreffenden [...] Angelegenheiten in einfachen, geläufigen und eingängigen Texten unterrichtet. Das ist **das Gebot der**

[67] Fordítás tőlem – Sz. B. Az eredeti – német nyelvű – ábrát lásd: Eriksen 2002: 10.

> **Verständlichkeit**. [...] Der Grundsatz der Wirtschaftlichkeit und Sparsamkeit verpflichtet alle Staatsorgane [zur] [...] Sprachökonomie. Das ist **das Gebot der Effizienz**.
>
> (Otto 1981: 51)

Otto szerint tehát a fejlett jogi szaknyelvnek egyaránt teljesítenie kell(ene) a precizitás, az érthetőség és a hatékonyság kritériumait. Ez azonban a jogi anyagok komplexitása miatt gyakorlatilag lehetetlen (vö. Bhatia megállapításait, l. fent). Amennyiben azonban a jogi szaknyelvet nem egységes nyelvként, hanem rétegzettségében szemléljük – s ezáltal a vele szemben támasztott követelményeket is különválasztjuk – a probléma feloldhatóvá válik[68].

Göpferich (1995) a tudományos-technikai írott szövegfajtákról készített hierarchikus tipológiájában a törvénykezési-normatív szövegek külön csoportba sorolódnak. A hierarchikus tipológia jól példázza a szaknyelvi diskurzusok szövegnyelvészeti szempontú, vertikális felosztásának lehetőségét. Göpferich Reiß korábbi, fordításszempontú tipológiáját (Reiß 1983) kritizálja, amelynek alapja a szöveg által betöltött nyelvi funkció volt:

> In Reiß's universal typology (1983), for example, all LSP[69] text types of science and technology except for advertisements are lumped together as »informative« texts. Consequently, **Reiß's typology allows no differentiation within this range of text types**, which is in fact far from homogeneous [...].
>
> (Göpferich 1995: 306)

Azaz Göpferich szerint a Reiß-i tipológia nem elég cizellált, például a tudományos és technikai szövegek besorolása nem eléggé differenciált: a hirdetések kivételével mind az informatív (tartalomközpontú) szövegek kategóriájába tartoznak, de ezek a valóságban igen eltérő jegyeket mutatnak. Göpferich ezért egy újabb, pragmatikai szemléletű szaknyelvi szövegtipológiát javasol, amely által lehetővé válik a különféle szaknyelvi szövegek megfelelően differenciált osztályozása és megbízható, hiteles elemzése. A szövegek témája, osztálya, valamint közege szempontjából Göpferich a tudományos-technikai, tartalomközpontú (informatív), írott szövegek osztályozását kísérli meg. A

---

[68] Ennek taglalására később még visszatérek.

[69] *LSP*: *Language for Specific Purposes* (a 'szaknyelv' megfelelője az angolszász szakirodalom egy részében)

tudomány és a technika területét nem önkényesen választja el a tudományok egész körétől, hanem mert meglátása szerint itt mutatkozik a legnagyobb igény a fordításokra, és valószínűleg az ilyen jellegű szövegekre is. Ezt statisztikai adatokkal támasztja alá[70].

A hierarchikus tipológia csúcsán a négy alapvető szaknyelvi szövegkategória helyezkedik el:

1. A **törvénykezési-normatív szövegek** (*juridical-normative texts*), amelyek célja a jogi alapok, egy hivatkozási standard létrehozása (pl. a szabadalmak).
2. A **fejlődésorientált-aktualizáló szövegek** (*progress-oriented actualizing texts*), amelyek kommunikatív funkciója az információközlés a tudomány és a technika fejlesztése érdekében (pl. a disszertációk, kutatási beszámolók, szakfolyóirati cikkek).
3. A **didaktikus-tanító szövegek** (*didactic-instructive texts*), amelyek célja a tanító jellegű információközlés az intellektuális fejlődés, szórakoztatás vagy a gyakorlati alkalmazás érdekében (pl. egyetemi tankönyvek, használati utasítások).
4. A **gyűjteményszövegek** (*compilation texts*), amelyek célja az információk áttekintő, összegző jellegű bemutatása (pl. enciklopédiák, szótárak).

A négy szövegkategória 4. ábrán szereplő sorrendje nem tetszőleges. Oly módon helyezkednek el, hogy a szakmaiság és az absztraktság mértéke balról jobbra haladva egyre csökken, miközben a potenciális olvasótáboruk növekszik (ezt jelzi a nyíl a 4. ábra alján).

A törvénykezési-normatív szövegeknek azonban Göpferich szerint *speciális státuszuk* van[71]. Egyrészt a tudományos és technikai, másrészt a jogi szaknyelvi szövegfajták közötti átmeneti kategóriaként ezek a szövegek „szakmaiak” mind a tudomány és technika, mind a jog területén[72]. E szövegek megértéséhez, megírásához és

[70] Göpferich idevágó végjegyzete: „Egy, a fordítók és tolmácsok körében 1988–89-ben Nyugat-Németországban végzett felmérés azt mutatta, hogy a megkérdezettek kb. 45%-a megjelölte a tudomány és technika területét speciális tárgyterületeként az egyetemen, és hogy kb. 75% főként ilyen szövegekkel találkozott a szakmai élete során (Schmitt 1990:98).” Fordítás tőlem – Sz.B.

[71] A másik, speciális státusszal rendelkező csoport a gyűjteményszövegek csoportja, ezzel azonban most nem foglalkozom.

[72] Göpferich itt Schamlunak a *szabadalom* szövegfajtáról szóló szövegnyelvészeti tanulmányára hivatkozik. Schamlu (1985: 177) szerint a szabadalmi leírásokban (a törvénykezési-normatív kategória szövegfajtáiként) két szaknyelv – azaz a tudomány és technológia, valamint a jog nyelve – egyesül egy szövegben.

lefordításához mindkét terület ismeretére szükség van. Bár esetükben a szakmaiság és az absztraktság mértéke a tudomány és technika területén alacsonyabb lehet, mint a fejlődésorientált aktualizáló szövegeké, mégis azért helyezkednek el balra a tipológiában, mert két területre vonatkozóan szakmaiak és absztraktak. Speciális státuszukat az ábrán függőleges szaggatott vonal jelzi.

4. ábra: Göpferich (1995: 309) hierarchikus tudományos szakszöveg-tipológiája[73]:

Tudományos-technikai írott szövegfajták									**kiválasztás/sűrítés**
1. Szaknyelvi szövegkategóriák (a kategorizálás alapja: kommunikatív funkció)	**Törvény-kezési-normatív szövegek**	**Fejlődésorientált aktualizáló szövegek**		**Didaktikus-tanító szövegek**			**Gyűjteményszövegek**		
2. Elsőrendű szaknyelvi alkategóriák (a megkülönböztetés kritériuma: elmélet vs. gyakorlat)				Elméleti szövegek (egyirányú)		Ember/ technika interakció-orientált szövegek (kétirányú, alkalmazás-orientált)			
3. Másodrendű szaknyelvi alkategóriák (a megkülönböztetés kritériuma: az információ közlésének jellege)		Egyszerű prezentáció[74]	Igényes, szakszerű prezentáció	Mnemonikusan felépített prezentáció	Érdeklődést felkeltő prezentáció		Enciklopédikus szövegek	Mondattöredékes szövegek	
4. Elsődleges szövegfajták (az elsődleges funkció szerint csoportosítva) **kiválasztás/ sűrítés**	Standard-leírás, szabadalom stb.	Jelentés/ beszámoló (pl. kutatási beszámoló, kárjelentés), szakfolyóirat-cikk, monográfia, disszertáció stb.	Szak-folyóirat-cikk stb.	Tankönyv (iskolai, egyetemi stb.)	Népszerű-tudományos cikk, termék-ismertető stb.	Működtetési leírás, kézikönyv (pl. használati utasítás, műhely-leírás stb.)	Enciklopédia stb.	Szótár, képletgyűjtemény stb.	
5. Másodlagos szövegfajták (esetenként az elsődleges fajták részeként vagy önállóan)	Absztrakt stb.	Absztrakt, recenzió stb.	Absztrakt recenzió stb.	Munka-füzet, recenzió, feladat-gyűjtemény stb.	Össze-foglaló, recenzió stb.	Referencia-kézikönyv, recenzió stb.	Recenzió stb.	Recenzió stb.	

[73] Károly fordítása (Károly 2007: 143). Károlynál a nyilak és a szegélyek általi tagolás nem jelentkezik, így ebben Göpferich eredeti – angol nyelvű – ábráját követtem.
[74] A *prezentáció* itt a szövegbéli információ bemutatását jelenti.

Göpferich tipológiája sajnos éppen a törvénykezési-normatív szövegek tekintetében mutatkozik kidolgozatlannak, ennek ellenére – módosításokkal – jó kiindulási alapot nyújthat a jogi diskurzusok szövegeinek pragmatikus szövegnyelvészeti alapú hierarchikus kategorizálásához. Osztom Károly megállapítását, miszerint Göpferich hierarchikus tipológiája a fordítóképzés számára is hasznos (Károly 2007: 144), mivel az azonos kategóriák szövegei hasonló sajátosságokat mutatnak, ennélfogva valószínűleg hasonló fordítási problémákat generálnak, így a képzés során az azonos kategóriába tartozó szövegek együttes tárgyalása, valamint a különböző kategóriák szövegsajátosságai eltéréseinek összevetése nagymértékben hozzájárul a szakfordítói kompetencia fejlesztéséhez. Véleményem szerint azonban a tipológia még további finomításra szorul.

A fentiek összegzéseként az alábbi megállapításokat tehetjük:

1. A jog kizárólag a nyelvben realizálódik, ezért szaknyelve speciális státusszal bír.
2. A jog vertikális és horizontális tagolódása alapján a jogi szaknyelv is tagolódik. Ennek megfelelően mind a tudományos megközelítésekben, mind a szakfordítóképzés során tekintettel kell lenni a jogi szaknyelv tagoltságára.
3. A jog további specifikumai – pl. az írásbeliség prioritása a szóbeliséggel szemben – miatt a jogi szaknyelv alapvető különbségeket mutat mind a köznyelv, mind más szaknyelvek viszonylatában. A továbbiakban ezt vizsgálom meg részletesen.

2.5. A jogi diskurzusok megkülönböztető jegyei

2.5.1. A jogi diskurzusok eltérései a köznyelvhez viszonyítva

A szaknyelv és a köznyelv eltéréseiről, egymásra hatásáról, a terminologizálódás, determinologizálódás jelenségéről fent már szó esett. Az alábbiakban a jogi szaknyelv és a köznyelv viszonyát vizsgálom a külföldi és hazai szakirodalom alapján.

Nyelvészeti megközelítésben tehát nem beszélhetünk egységes jogi szaknyelvről. Emiatt ebben az alfejezetben – ahol szükséges – **a *jogi szaknyelv* rétegzettségé**nek hangsúlyozására a ***jogi diskurzusok*** terminust használom.

Szabó Miklós (2002) részletesen elemzi a jogi szaknyelv sajátosságait a köznyelvhez képest. Megállapítása szerint míg a **fonetika és a fonológia** szintjén nem mutatható ki érdemi különbség, addig **morfológia**i szinten már tehetünk különbséget, legalábbis bizonyos morfológiai szerkezetek arányát tekintve: Szabó itt a főnevek nagyarányú használatát, különösen az *-ás/-és*, valamint a *-ság/-ség* képzős főnevek nagy számát, továbbá a birtokos személyrag, valamint az alárendelő szóösszetételek gyakoriságát emeli ki (Szabó 2002: 199). A **szintaktika** szintjével kapcsolatban Szabó kritizálja azokat a megközelítéseket, amelyek ebben a kérdésben a jogi szaknyelv „tökéletesítésére" törekednek, ami alatt a jogi szaknyelvnek a köznyelvhez való közelítését értik. Ezzel kapcsolatban Szabó azok véleményét osztja, akik a jogi szaknyelvet szakmai szempontok alapján védik az őt ért nyelvművelői támadásokkal szemben:

> A joghoz kívülről közelítő nyelvtisztítói hevület azonban gyakran érzéketlen arra, hogy a jogi nyelv – mint minden szaknyelv – elsődlegesen bizonyos (szakmai) funkciók betöltésének van alárendelve. **Fontosabb, hogy sikerrel lássa el a torzulásmentes kommunikáció feladatát, mint az, hogy „szép" legyen**.
>
> (Szabó 2002: 119)

A szemantikával kapcsolatosan Szabó a jogi terminusok speciális jellegét hangsúlyozza: „a jogi kifejezések helyességének mércéjeként elvileg sem áll rendelkezésre a valóság *(nincs jelöletük)*" (Szabó 2002: 123). Ezen túlmenően kiemeli a jogi nyelv *normatív* jellegét is, vagyis azt, hogy a jogi nyelv „nem *leírja*, hanem *előírja* a valóságot" (Szabó 2002: 123). Szabó **a jogi fogalmak alábbi szemantikai kategóriáit** állítja fel (Szabó 2002: 126):

(1) **Természetes fogalmak:** A jelentésváltozás nélkül terminologizálódott szavak (*szülő, aláírás, helyszín* stb.);

(2) **Nem definiált jogi fogalmak:** Ezek a terminusok nem biztos, hogy jelen vannak a köznyelvben is, de szaknyelvi jelentésük nincs pontosan meghatározva, ez általában nem is lehetséges (*kellő időben, jó okkal, helyben szokásos, jó erkölcs* stb.);

(3) **Definiált jogi fogalmak: (Jogi *terminus technicus*ok)** Adott esetben ezek is terminologizálódás eredményei, de a szaknyelven belül jelentésüket pontosan definiálják, és mindig e jelentésben használják őket (*szerződés*[75], *tulajdon, börtön, bűntett, emberölés* stb.);

(4) **Jogtudományi fogalmak:** Az ide tartozó terminusok nem csak egy-egy jogszabályon vagy jogágon belül használatosak, esetleg nem is a tételes jogon, hanem a tudományon belül keletkeznek (*jogág, jogviszony, felelősség* általában, *személy* stb.).

Szabó fenti felosztásából – különösen az utolsó kategóriát megvizsgálva – is kitűnik, hogy a szemantikai megközelítés sem hagyhatja figyelmen kívül a jogi szaknyelv rétegzettségéből adódó specifikumokat.

A legnagyobb eltérést természetesen a szókincs terén tapasztalhatjuk, ám fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy a szókincs nem az egyetlen terület, ahol a jogi szaknyelv és a köznyelv különbségeket mutat.

Szabó a stílus terén is tesz megállapításokat, utalva a jogi szaknyelv „régies, veretes, esetenként barokkos, nehézkes" jellegére, amit annak köszönhet, hogy nagyrészt a nyelvújítás során, a reformkorban alakult ki (Szabó 2002: 123). Miután az egyéb eltérésekről, különösen a szókincsbeli különbségekről már a dolgozat egyéb fejezeteiben részletesen esett szó, a következő alfejezetekben a jogi szaknyelv és a köznyelv eltéréseit elsősorban stilisztikai szempontból taglalom. A terminusok szemantikai sajátosságairól az alábbiakat mondja:

> A jogi fogalmakkal szembeni leggyakoribb kifogás azok *meghatározatlansága*. A meghatározatlanság forrása két szinten jelölhető meg: egyrészt a nyelvi kifejezések általános sajátosságaiból, másrészt a fogalmak, mint specifikus nyelvi kifejezések jegyeiből fakad.
>
> (Szabó 2002: 126)

[75] Erre vö. a *Vizsgálat* fejezetet, valamint a *Függelék*et.

E **meghatározatlanság**nak Szabó szerint különböző **fokozatai** vannak, ezek a következők (Szabó 2002: 126–127):

(1) **Kétértelműség:** Egy terminusnak két vagy több jelentése van, ezek azonban egyértelműen elkülönülnek;

(2) **Homályosság:** A terminus konkrét esetek sorozatára alkalmazható, és ezek között a határ elmosódik;

(3) **Vitathatóság:** A terminus jelentése több dimenzióban is értelmezhető. Ilyen esetben a jelentés konkretizálása magában foglalja az értelmezést, ami eltérő jelentésekhez vezethet (pl. a *demokrácia* eltérő értelmezései).

Bár a jogi szaknyelvet a monoszémiára való erőteljes törekvés jellemzi, a fent tárgyalt szemantikai meghatározatlanság valóban egyik oka a jogi szaknyelvet ért számos kritikának. Az alábbiakban azokra az állítólagos megkülönböztető jellemzőkre térek ki, amelyeket gyakran tulajdonítanak az úgynevezett „jogi szaknyelvnek”.

Amellett, hogy a jogi szaknyelvet számos alkalommal olyan egységes nyelvként jellemzik, amely egyértelmű fogalmakkal operál és magas absztrakciós fokkal rendelkezik, sokszor írják róla, hogy a köznyelvhez képes precízebb, archaikusabb, konzervatívabb, rengeteg szakterminussal és idegen kifejezéssel telezsúfolt, továbbá terjengős és redundáns, fellengzős és unalmas (vö.: Tiersma 2005: 3). Valóban, bizonyos nyelvek bizonyos jogi diskurzusaira adott esetben igaz *lehet* valamelyik állítás, az azonban kijelenthető, hogy általánosságban egy ilyen jellemzés elnagyolt és teljességgel elfogadhatatlan. Az alábbiakban erre térek ki részletesebben. A jogszabályszerkesztésről szóló *61/2009 (XII. 14.) IRM rendelet* idevágó szabályozásait külön fejezetben elemzem, azonban már most előrevetítem, hogy a *Rendelet* elemzése egyértelműen bizonyítja, hogy a magyar jogszabályok megszövegezésére vonatkozó irányelvek a jogbiztonság biztosítása érdekében az egyértelmű, lehetőség szerint egyszerű, közérthető és átlátható megfogalmazást preferálják az emelkedettebb stílussal vagy a bonyolult mondatszerkesztéssel szemben (vö.: *3.4. A kodifikáció nyelvi problematikája*, l. lent).

2.5.1.1. Precizitás

Gyakran hallott állítás a jogi szaknyelvvel kapcsolatban, hogy sokkal precízebb, mint a köznyelv. Ezzel kapcsolatban Tiersma megjegyzi, hogy a jogi szaknyelv olyan precíz lenne, mint hirdetik, a bírósági feljegyzések nem lennének tele olyan ügyekkel, amelyek során egy törvény, szerződés vagy más jogi szöveg bizonytalanságának vagy kétértelműségének feloldását követelik (Tiersma 2005: 20). Továbbá a precizitás – mint ahogy az összes többi jellemző is – a jogi diskurzusok esetében nagymértékben az adott diskurzus sajátosságainak függvénye, ilyen például az adott tárgyterület jellege vagy a szövegek címzettjeinek háttértudása. Bix rámutat, hogy a jogot áthatják a félrevezető terminusok és retorika, és hogy ez a szerződésjogban sokkal gyakrabban fordul elő, mint bárhol máshol (Bix 2009: 4). Bix példaként a *the meeting of the minds* ('kölcsönös megegyezés') kifejezést említi, ami arra a téves következtetésre enged jutni, hogy nem állhat fenn kötelmi szerződés, ha a két fél különbözőképpen értelmezi az ügyletet. Valójában azonban a jog másként működik: ha a felek aláírják ugyanazt az írásos dokumentumot, akkor az számukra akkor is kötelező érvényű, ha különbözőképpen értelmezik a benne szereplő terminusokat (Bix 2009: 4).

A precizitás ugyanakkor bizonyos esetekben veszélyeztetheti a közérthetőséget, ez azonban természetesen nagyban függ a szövegek címzettjeinek háttértudásától. A németországi törvényszövegek megalkotására nézve irányadó *Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren der Rechtsförmlichkeit* például külön pontban tárgyalja például a *jedermann* ('mindenki') használatát:

> **Wer mit „jedermann" gemeint ist, hängt davon ab, welcher Personenkreis durch das Gesetz verpflichtet oder berechtigt werden soll.** Gesetze, die an einen unbegrenzten Adressatenkreis und damit tatsächlich an „jedermann" gerichtet sind, wie z.B. das Strafgesetzbuch, sollten von einer durchschnittlich verständigen Person inhaltlich erfasst werden können. Bei Gesetzen dagegen, die sich an einen eingeschränkten Adressatenkreis richten, sind „jedermann" vor allem Personen eines speziellen Rechtsgebiets (z.B. Handwerker nach der Handwerksordnung, Winzer nach dem Weingesetz, Richter nach dem Deutschen Richtergesetz). **Der Gesetzgeber darf davon ausgehen, dass die Adressaten solcher Rechtsvorschriften über das notwendige Fachwissen verfügen. Laien sollten wenigstens im Überblick erfassen können, welchen Zweck das Gesetz mit welchen Mitteln verfolgt.**
>
> (*Allgemeine Empfehlungen* 55)

A német jogszabályokban tehát a *jedermann* mindig a jogszabályok címzettjeitől[76] függ, így tágabb értelemben vonatkozhat általában a személyekre, míg egy konkrétabb személykörre vonatkozó jogszabályban például csupán a kereskedőkre, borászokra stb. Ez a jogot végzett szakember számára a legtöbb esetben egyértelmű, bár valószínűleg lehetne konkrétan ezt kétségbe vonó jogesetekre bukkanni. A gyakorlatban azonban a laikusok számára – akikre nézve az adott törvények kötelezően betartandó és szankcionális erejű normatívák – a megfelelő háttértudás hiányában bármely törvényszövegben szereplő *jedermann* minden bizonnyal ugyanazt fogja jelenteni, ami a különböző jogszabályok összevetése során értelmezési bizonytalanságot eredményezhet.

Ugyanez vonatkozhat a terminusok fogalmának meghatározására is. Különböző jogi szövegeket, akár törvényszövegeket összevetve az egyikben találunk fogalom-meghatározásokat, a másikban nem. Akkor ezek szerint az egyik szöveg teljesítette a precizitás követelményét, a másik pedig nem? Az *Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren der Rechtsförmlichkeit* erre nézve is szolgál magyarázattal:

> [...] Für Wörter, die in einer von der Gemeinsprache abweichenden Bedeutung verwendet oder vom Gesetzgeber neu eingeführt werden, **kann** man Begriffsbestimmungen vorsehen. Wird dagegen ein bereits (durch andere Rechtsvorschriften) eingeführter Begriff übernommen, kann auf eine nochmalige Begriffsbestimmung verzichtet werden. Überflüssige und verwirrende Wiederholungen werden damit vermieden.
>
> (*Allgemeine Empfehlungen* 59)

Vagyis a köznyelvitől eltérő jelentésben használt, továbbá az újonnan bevezetett szavak esetében fogalommeghatározást *lehet* adni. A gond itt a *kann* ('lehet') használata, vagyis a fogalommeghatározás szerepeltetése (azaz a precizitás fokának növelése) a megszövegezők döntésének függvénye.

A precizitást veszélyezteti a korábban már taglalt szaknyelvi kétértelműség, homályosság, vitathatóság. Tiersma szerint viszonylag gyakori problémát okoz például az amerikai jogszabályokban használt *willfully* ('akarattal') vagy *knowingly* ('tudatosan') határozószók érvényességi körének eldöntése (Tiersma 2005: 20).

[76] A *címzett*et itt jogi értelemben használom, ennek magyarázatát lásd fentebb.

Tiersma rámutat, hogy az amerikai jogban további korlátja a precizitásnak, hogy néha éppenséggel kívánatosnak tartják a homályosságot vagy az általánosságot. Adott esetben szükség lehet arra, hogy a törvényhozás a döntéshozóknak némi rugalmasságot biztosítson, vagy az, hogy ne tudjon specifikusabb nyelven érvelni. Az Amerikai Alkotmány például tiltja a *cruel and unusual* ('kegyetlen és szokatlan') büntetést, de nem tesz kísérletet ennek definiálására vagy felsorolására. A megszövegezők a későbbi generációkra hagyták, hogy a kifejezésnek egzaktabb jelentést adjanak. (Tiersma 2005: 24)

Az *Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren der Rechtsförmlichkeit* a közérthetőség és a precizitás prioritásának eldöntésével kapcsolatban az alábbiakat mondja:

> **In Rechtsvorschriften darf Allgemeinverständlichkeit nicht zu Lasten der inhaltlichen und juristischen Genauigkeit gehen.** Der Mangel an Allgemeinverständlichkeit des Vorschriftentextes kann zum Teil durch „Begleittexte" ausgeglichen werden. Das sind neben der Gesetzesbegründung z.B. erklärende Hinweise auf den Internet-Seiten der Bundesministerien oder Broschüren mit Erläuterungen und Anwendungsbeispielen. Bei diesen Texten sollte die Allgemeinverständlichkeit Vorrang vor der Präzision haben.
>
> (*Allgemeine Empfehlungen* 65)

Vagyis a német jogszabályok főszövegében a közérthetőség nem mehet a fogalmi pontosság rovására. A kiegészítő, magyarázó szövegek esetében viszont a közérthetőség előnyt élvez a precizitással szemben.

Tiersma szerint egy szó csak akkor precíz, ha a szakmán belül általános az egyetértés abban, hogy azt egy viszonylag specifikus értelemben kell vagy ajánlatos használni, és ha a jogászok valóban ebben az értelemben használják (Tiersma 2005: 22). Itt fontos újra hangsúlyozni, hogy a jogi diskurzusok jellemzői nagymértékben függnek az adott jogrendi keretek adta lehetőségektől. Például a magyar jogalkalmazóknak lényegesen kevesebb szabadsága van az írott jogszabályok értelmezése terén, mint például a Common Law jogrendű országokban, ahol egy bíró szabadabban értelmezheti az adott jogi dokumentumban található terminusokat. A precizitással kapcsolatban ezt Tiersma is említi, s megjegyzi, hogy bár a jogi szövegek alkotói különböző módszerekkel növelhetik a precizitást, a gyakorlatban nem tudják teljesen száműzni a bizonytalanságot és a kétértelműséget. Ennek egyik oka, ha a jogalkalmazók nem ismerik fel egy írott törvény

potenciális kétértelműségét, továbbá ha nem képesek számolni az összes lehetséges eshetőséggel, vagy nem képesek előre megjósolni a jövőbeni fejleményeket. Ezek tehát nem szükségképpen a jogi nyelv hiányosságai. (Tiersma 2005: 23)

Fentieket összegezve tehát megállapítható, hogy – bár a kodifikációs irányelvek igyekeznek egyértelmű javaslatokat tenni a kérdést illetően – a precizitás egyrészt eltérő mértékben jellemzi a különböző jogi diskurzusok szövegeit, másrészt az eltérő jogrendi keretek függvénye, azaz semmiképpen sem lehet egy, a jogi szövegekkel szemben támasztott általános érvényű kritériumnak tekinteni.

2.5.1.2. Archaizmus és konzervativitás

„A jogi szaknyelv igencsak elhíresült zavaros megfogalmazásairól, hosszadalmas és bonyolult mondatairól, sokszor indokolatlannak tűnő ismétlődéseiről és korszerűtlennek látszó archaizmusairól" (Károly 2007: 171). Tiersma is említi, az egyik legelterjedtebb állítás a jogi nyelvről, hogy tele van archaikus szavakkal és kifejezésekkel (Tiersma 2005: 5), s a magyar jogi szaknyelvvel kapcsolatban erre Szabó (2002) is utal. Tiersma (2005) kifejti, hogy például egy mai átlagos amerikai végrendelet vagy szerződés nyelve például érezhetően hasonlít a több száz évvel ezelőtti megfelelő dokumentuméhoz. Természetesen nem oly meglepő, hogy egy olyan szerződés nyelve, amelynek a funkciója lényegében évszázadokig nem változott, meglehetősen állandó maradt. Ezt például az angol házassági eskü szövegében szereplő *to have and to hold* kifejezés is bizonyítja, amit az angolszászok idejére lehet visszavezetni és ma is használatos. Mindazonáltal hiba lenne általánosságban kijelenteni, hogy a jogi szaknyelv archaikus és konzervatív lenne. A 20. században például számos mozgalom indult a jogi szaknyelv megreformálásának érdekében, amelyek eredményeképpen sok szaknyelvtisztító törvény is megszületett. Ezeknek a törvényeknek a közös jellemzője, hogy megkövetelik az archaikus nyelvi jelenségek kerülését (Tiersma 2005: 5–6).

A jogi diskurzusok terminusai a nyelvhasználó közösség általi megítélésük függvényében is folyamatosan változnak. Jó példa erre az amerikai családjog bizonyos terminusainak változása. Bix (2009) említi, hogy az USA-ban sokáig azt a szülőt, amelyikkel a házasság felbontása után a gyermek ideje többségét tölti, *custodial parent-*

nek (’gondviselő’) hívták, míg a másik szülőről azt mondták, hogy *visitation rights*-a (’láthatási joga’) van. Néhány éve azonban néhány jogmagyarázó és jogalkotó felvetette, hogy valakinek a saját gyermeke számára *látogató*nak (*visitor*) lenni nem éppen olyan jellemző, amihez kedvező konnotáció és jó érzet kapcsolódna, így számos törvénykezés (pl. Minnesota) átváltott a *parenting plans* (’szülői tevékenységi terv’) elnevezésre (Bix 2009: 14). Itt tehát egyértelműen láthatjuk a terminusok eltűnésének, s az új terminusok születésének egyik, korábban már taglalt fő motivációját, azaz a társadalmi változásoknak, ez esetben pontosabban a társadalmi megítélés változásának hatását a szakszókincs alakulására.

Egy másik példa erre a családjog területéről, amelyet Bix is említ, az azonos neműek között kötött házasság elnevezésének kérdése (Bix 2009: 14–15). Az Egyesült Államokban csupán néhány állam ismeri el az azonos nemű partnerek által kötött házasságot. A többi állam úgy ismeri el az azonos nemű párokat, hogy többnyire ugyanazok a (szövetségi) állami jogok és kötelezettségek vonatkoznak rájuk is, mint a házasokra, de különböző névvel illetik őket: ez rendszerint a *civil union* vagy a *domestic partnership* (mindkettő: ’bejegyzett élettársi kapcsolat’). Bármilyen közvéleménykutatás az azonos neműek együttélése jogi elismerésének támogatásáról ugyanazt a furcsa dolgot mutatja. A *bejegyzett élettársi kapcsolat* esetében a támogatás szintje konzisztensen sokkal magasabb, mint az azonos neműek közötti *házasság* támogatása, akkor is, ha világosan kifejtett, hogy adott esetben két csoport jogai és kötelezettségei megegyeznek. Például egy 2008. decemberi *Newsweek* felmérés azt mutatta, hogy az azonos neműek együttélése jogi elismerésének támogatása alapvetően megduplázódott – 31%-ról 63%-ra nőtt –, ahogy a *marriage* (’házasság’) elnevezést *civil union* (’bejegyzett élettársi kapcsolat’) terminusra változtatták. Nagyon elgondolkodtató az a tény, hogy amerikai felnőttek jelentős hányada alapjában változtatná meg a nézeteit csak azért, mert az elnevezést megváltoztatnák (*házasság*ról valami másra). A jellemző társadalmi hozzáállás tehát ez: „I don’t care what you do, or what the State does for you, as long as you do not call it »marriage«” (Bix 2009: 14–15), azaz: „Nem érdekel, mit teszel vagy az állam mit tesz érted, amíg nem hívod ezt »házasságnak«”. A kérdéssel Stötzel (2002) is foglalkozik a jogi szaknyelv és a társadalom összefüggése kapcsán: „Den tiefgehenden Zusammenhang von sprachkonstituierter Wertorientierung der Gesellschaft demonstrieren auch parlamentarische Debatten über die

mögliche rechtliche Anerkennung von Alternativformen der Ehe – seien es nun »eheähnliche Lebensgemeinschaften« verschiedengeschlechtlicher Partner oder die so genannte »Homo-Ehe« [...]" (Stötzel 2002: 13–14).

Az archaizmusról és konzervativitásról szólva azt is meg kell említenünk, hogy a jogászok nyelve néha meglepően kreatív és innovatív lehet. A jogászok gyorsan alkotnak egy új szót, ha a meglévő szókészletük elégtelen. Tiersma az internetes kereskedelem szabályozásának területéről erre számos példát hoz (Tiersma 2005: 7). Magyar pédaként többek közt az *elektronikus aláírás, aláírás-ellenőrző adat, biztonsági aláírás-létrehozó eszköz, elektronikus aláírási termék, érvényességi lánc* vagy az *időbélyegző* terminusokat említhetjük, amelyeket pontosan definiál a *2001. évi XXXV. törvény az elektronikus aláírásról*. A törvény bevezetőjében megfogalmazottak egyértelműen mutatják a társadalmi igények változásának a jogra, s így a jogi szaknyelvre gyakorolt hatását:

> Az Országgyűlés – **felismerve és követve az egyetemes fejlődésnek az információs társadalom felé mutató irányát, az új évezred egyik legfontosabb kihívásának eleget téve** – törvényt alkot az elektronikus aláírásról annak érdekében, hogy megteremtse a hiteles elektronikus nyilatkozattétel, illetőleg adattovábbítás jogszabályi feltételeit az üzleti életben, a közigazgatásban és az információs társadalom által érintett más életviszonyokban.
>
> (*2001. évi XXXV. törvény az elektronikus aláírásról*)

A fentiek a szaknyelvi változások nyelven kívüli okainak korábban már taglalt hatását is bizonyítják. Láthatjuk tehát, hogy a jogi szaknyelv több szempontból is sajátos helyzetben van – e tekintetben elsősorban a többi szaknyelvhez képest. Valószínűleg nincs még egy olyan szaknyelv, amely esetében a terminusok megváltoztatása ily mértékű társadalmi reakciót váltana ki és fordítva: a társadalmi hozzáállás ily mértékű hatással lenne az adott szaknyelv terminus-használatára, mint ahogy ezt a jogi szaknyelv esetében tapasztaljuk. Az is világossá vált, hogy az úgynevezett *jogi szaknyelv* meghatározásának az archaizmus sem egyértelmű kritériuma.

2.5.1.3. Idegen kifejezések

További kritika a jog nyelvével szemben, hogy túl sok idegen kifejezést tartalmaz. A kodifikációs irányelvek azonban e tekintetben is tesznek javaslatot. A németországi jogszabályokra nézve az *Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren der Rechtsförmlichkeit* az alábbi módon fogalmaz:

> Die Rechtssprache ist deutsch, ebenso die Amtssprache (§ 23 Absatz 1 des Verwaltungsverfahrensgesetzes des Bundes) und die Gerichtssprache (§ 184 Satz 1 des Gerichtsverfassungsgesetzes). **Daran sollte vor allem denken, wer im Normtext Fremdwörter verwenden oder auf fremdsprachige Texte verweisen möchte**.
>
> (*Allgemeine Empfehlungen* 68)

A szöveg értelmében tehát a jog nyelve a német, ez a hivatalos nyelv és a bíróságok nyelve is. ’Mindenekelőtt annak kell erre gondolnia, aki a normaszövegben idegen szavakat akar használni vagy idegen nyelvű szövegekre akar hivatkozni.’ Ennek értelmében természetesen azt gondolnánk, hogy a jogi diskurzusok szövegei általában nem tartalmaznak idegen kifejezéseket, hiszen ha a legmagasabb és alsóbb szintű normatívák megszövegezésénél egyaránt betartják ezt az ajánlást, akkor a joggyakorlat minden területére is ez jellemző. Természetesen ez a valóságban nincs így. A 18. század elején például a világ számos országában még a latin volt a bírósági jegyzőkönyvek nyelve. Tiersma is említi a latin nyelv (például a *versus* vagy az *in re*) használatát az amerikai jogesetekben, s hogy az angol ügyvédek és bírák is hajlamosak latin kijelentéseket tenni a jogról. Ezt példázza a még mindig nagyon elterjedt *caveat emptor* (’óvakodjék a vevő’) és a tipikusan latinul írt végzések, mint például a híres *habeas corpus*. Ennek eredményeképpen a legtöbb végzést az eredeti latin végzés első szavairól vagy egy jellegzetes kifejezéséről ismerünk: „*certiorari*”, „*mandamus*”, „*qui tam*”, „*supersedeas*” stb. (Tiersma 2005: 8). Az idegen terminusok használata azonban nem csupán a latin szavakra korlátozódik. „Az angol parlamentben a mai napig francia mondatokkal jelzik, ha egy törvényt elfogadnak (*Le roi le veult* ’Így akarja a király’) vagy elutasítanak (*Le Roi s’advisera* ’A király mérlegeli a dolgot’)” (Bárdosi 2010: 2).

Míg a magyar közigazgatási és büntetőjogra a latin kifejezések jelenléte a jellemző, a magyar gazdasági jogi terminusok jelentős hányada a 19. században német (osztrák)

mintára alakult. Habár ezeket a terminusokat igyekeztek nem átvenni, hanem lefordítani, ennek ellenére itt is elmondható az, amely a nyelvújítást általában jellemzi: a jelenség felbukkanásakor természetesen a jelenséggel együtt sok esetben annak idegen megnevezését is átvesszük, amit azután igyekszünk minél gyorsabban anyanyelvi kifejezéssel helyettesíteni, akár fordítás, akár szóalkotás révén. Jellemző példái ennek a szaknyelvi kezdeti állapotnak az 1840. évi magyar nyelvű gazdasági jogi törvényszövegek, amelyekben – a precizitás és az érthetőség kritériumainak teljesülése érdekében – a magyar terminusok mellett zárójelben a német megfelelőket is szerepeltették. Ezt a különleges jelenséget jól szemlélteti az osztrák mintára megalkotott első magyar *Váltótörvény* alábbi két szövegrészlete:

> 2. § A váltó vagy **idegen (fremder, förmlicher, gezogener, trassirter, eine Tratte)**, midőn tudniillik a kibocsátó **(Aussteller)** a fizetést valamelly más tőle jogszerűleg különböző, és egyébként nem az ő nevében cselekvő személy által igéri teljesíteni; vagy **saját (eigener, unförmlicher, trockener)**, midőn a kibocsátó arra kötelezi magát, hogy a fizetést önmaga teljesíti, vagy valamely tőle jogszerűleg nem különböző, és egyébként is az ő nevében cselekvő személy által fogja teljesítetni.
>
> [...]
>
> 9. § Idegen váltók által, azoknak kibocsátásában, forgatásában **(Giriren)**, elfogadásában **(Acceptiren)**, vagy azokérti kezeskedésben **(Verbürgen)** magát minden teljeskorú kötelezheti, ki terhes szerződést törvényesen tehet.
>
> (1840:XV. tc.)

Napjainkban azonban hazánkban megfigyelhető az idegen terminusoknak magyar szavakkal és kifejezésekkel történő felváltására irányuló törekvés. A 2000. július 15-én életre hívott *Mondjuk magyarul!* mozgalom keretében például számos szakember – a nyelvészek mellett sok mérnök és közgazdász – fáradozik azon, hogy a magyar szaknyelvből (így például a jogszabályokból is) kiszűrjék az idegenszerűségeket (vö. *Műszerügyi és Méréstechnikai Közlemények* 66. szám). A mozgalom vezetősége és tagjai 2003-ban megalakították a SzVT (Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság) Szaknyelvi Szakosztályát, amely az MTA nyelvészeivel együttműködve a magyar (szak)nyelv ápolását tűzte ki célul[77]. A *Mondjuk magyarul!* felhívásának mellékletében a

[77] Vö.: http://www.szvt.hu/SzaknyelviSzakosztaly.html.

mozgalom elindítói néhány idegen szó magyar megfelelőjére tesznek javaslatot (vö. dolgozatom *Mellékletét*).

Igaz tehát, hogy az idegen kifejezések használata bizonyos nyelvek bizonyos jogi diskurzusaira – bizonyos korszakokban! – jellemzőbb lehet, míg más jogi diskurzusokra kevésbé jellemző. Azonban e jelenség vizsgálatakor is szem előtt kell tartanunk a történeti aspektust, azaz azt, hogy az adott jogterület szakszókincse mennyire fiatal és terminusai mennyire gyökeresedtek meg az adott szaknyelvben. Jó példa erre az informatika vagy az orvostudomány – és természetesen az ezeket a területeket szabályozó joganyagok – terminológiájának folyamatos változása is. Összegzésül tehát megállapítható, hogy az idegen szavak gyakoribb használata sem egyértelmű sajátossága a jogi szaknyelvnek.

2.5.1.4. Terjengősség és redundancia

A jogi szaknyelvet ért következő kritika, hogy az állítólag terjengős és redundáns. Véleményem szerint itt a legfontosabb a különböző jogrendek által determinált eltérő nyelvhasználat hangsúlyozása, továbbá a rendundancia jelenségének vizsgálata a jogi szakszövegekben. Ha megnézzük az angolszász végrendeletet – amelyet Tiersma (2005) is említ –, annak formai és nyelvi követelményei valóban rendkívül terjengős és redundáns szöveget eredményeznek, elég csupán a címre gondolnunk: *Last Will and Testament*. Tiersma felhívja a figyelmet, hogy természetesen nincs különbség a *will* és a *testament* között, így bármelyik elegendő lenne. És meglehetősen furcsa a bárki által írt minden végrendeletet *last*-nak, azaz ’utolsó’-nak nevezni, függetlenül attól, hogy ez a megírt végrendeletei sorában az első, az utolsó vagy esetleg valamelyik középső. Szerinte az *XY végrendelete* cím sokkal informatívabb és sokkal kevésbé redundáns. Az angol végrendelet szövege is nagymértékben állandó, és számos redundáns elemet tartalmaz (Tiersma 2005: 12–14). Ezzel szemben akár a német, akár a magyar végrendeleteket tekintjük, nem találkozunk hasonló jelenséggel. Ez esetleg azzal is magyarázható, hogy bizonyos jogrendekben – amilyen a német vagy a magyar is – a végrendelkezés törvényileg egyértelműbben és szigorúbban szabályozott, s így az örökhagyó számára kisebb

mozgástér biztosított. A másik kardinális kérdés, hogy vajon mi számít itt redundánsnak. A terjengősség és a redundancia ugyanis nem szükségszerűen koextenzív. Feltételezhető, hogy az amerikai törvények és a magánjogi dokumentumok gyakran meglehetősen terjengősek (Tiersma 2005: 15). Hill és King tanulmányukban egy 2004-es kutatást ismertetnek, amelyből kiderül, hogy egy átlagos amerikai kereskedelmi szerződés többször – sokszor kétszer vagy háromszor! – hosszabb, mint a német megfelelője (Hill, King 2004: 894). Ennek illusztrálására szerződésrészleteket hoznak, ahol a sorpárokban az US-amerikai és a német kereskedelmi szerződés egyazon funkciójú, általánosan használatos formulái olvashatók (5. ábra).

5. ábra: Az US-amerikai és a német általános kereskedelmi szerződések formulái Hill és King (2004: 895–896) alapján

US-amerikai kereskedelmi szerződés:	**Német kereskedelmi szerződés:**
The exclusive forum for the resolution of any dispute under or arising out of this agreement shall be the courts of general jurisdiction of ___ and both parties submit to the jurisdiction of such courts. The parties waive all objections to such forum based on forum non conveniens.	*Ausschließlicher Gerichtsstand ist ___.*
including but not limited to	*insbesondere.*
The [Agent] agrees that the [Principal] shall at its sole discretion be able to accept or reject any order obtained by the [Agent] for any reason including poor credit rating of the client, bad payment record, unavailability of materials or textiles, [and] conflict of interest with existing clients. The [Agent] shall not be entitled to receive any payment for any order so rejected.	*Es steht dem Unternehmer frei, ein vom Handelsvertreter vermitteltes Geschäft anzuschließen oder abzulehnen.*
__ does hereby grant, bargain, sell, assign, transfer, convey, pledge and confirm, unto Indenture Trustee, its successors and assigns, for the security and benefit of the Indenture Trustee, for itself, and for the Holders from time to time a security interest in and lien on, all estate, right, title and interest of __in, to and under the following described property, agreements, rights, interests and privileges, whether now owned or hereafter acquired, arising or existing (which collectively ..., are herein called the "__ Trustee Indenture Estate").	*Der Sicherungsgeber übereignet der Bank hiermit den gesamten jeweiligen Bestand an__ der sich in __ befindet und in Zukunft dorthin verbracht wird.*

A tanulmány szerzői ennek az eltérésnek az okát intra- és extrajogi jelenségekben egyaránt vélik felfedezni. Azonban az egyik és elsődleges okként a két jogrendszer közti – általam is hangsúlyozott és a szakfordítás szempontjából rendkívül fontosnak tartott – különbséget említik: a részletekre is kiterjedő német törvényi szabályozások miatt ugyanis a német szerződések esetében nincsen szükség arra, hogy a szerződésszövegeket – az összes felmerülő kétértelműség és így a későbbi esetleges jogviták és az ezzel járó költségek elkerülése érdekében – telezsúfolják biztonsági kapaszkodókkal, mint ahogyan azt az amerikai szerződésszövegekben megfigyelhetjük (Hill, King 2004: 897–903).

Tiersma szerint a fenti jelenség nyomai a törvénykezésben is érezhetők. A német ügyvédek és törvényhozók egyértelműen kevesebb szóval dolgoznak, mint az amerikaiak. Bár ennek oka nem teljesen világos, ezt legalább részben magyarázza a Common Law országok *adversary system*[78] jogi rendszere, amelyben a felek igyekeznek előre számolni az összes lehetséges eshetőséggel és bedugaszolni a hézagokat, mielőtt mások kihasználnák azokat. Ez nagyon sok szót igényelhet. Ennek következtében a „bizalmatlanság kultúrájában" ezek a szavak nem szükségképpen redundánsak (Tiersma 2005: 15).

A redundancia szempontjából nem csupán a különböző nyelvek, hanem egy nyelven belül a köznyelvi nyelvhasználat és a jogi diskurzusok nyelvhasználata között is jelentős különbség mutatkozik. Vegyük a redundancia legegyszerűbb és legegyértelműbb típusát: az ismétlést. A köznyelvben az ismétlés elkerülésére főnevek esetében egyértelműen a személyes névmás vagy a szinonima használata szolgál. Tiersma erre egy rendkívül egyszerű, ám annál szemléletesebb példával szolgál. Ha ugyanis azt halljuk, hogy „*John kissed John's girlfriend*" ('John megcsókolta John barátnőjét) (Tiersma 2005: 29), egész biztosan arra gondolunk, hogy a történetnek két John nevű szereplője van, és az egyik megcsókolta a másik barátnőjét. A jogi diskurzusok esetében azonban egészen más a helyzet. Ha ugyanis azt látjuk, hogy „*Buyer promises that Buyer will pay*" ('Vevő ígéri, hogy Vevő fizetni fog') (Tiersma 2005: 29), tudjuk, hogy ugyanarról a vevőről van szó. A szerződéskötési jogi diskurzusban tehát például a *vevő* és az *eladó* terminus az első

[78] A 19. század polgári forradalmai nyomán létrejövő demokratikus államok új társadalmi-politikai-ideológiai rendszere hívta életre a liberális polgári pert – továbbá ennek a Common Law jogrendszerben kialakult változatát, az *adversary system*-et –, amely azt az egyetlen követelményt állította a peres eljárás elé, hogy a jogvitát a legegyszerűbb, a legrövidebb és a legbiztosabb úton a döntéshez eljuttassa.

előfordulás után konvencionálisan mindig következetesen ismételt alakban fordul elő, hangsúlyozva ezzel az illető személy azonosságát. Az ismétlés tehát ebben az esetben azt fejezi ki, hogy – a fenti köznyelvi példával ellentétben – a kijelentés egy és ugyanazon személyre vonatkozik, nem pedig többre.

A fentiekből tehát kiderült, hogy nem minden jogi diskurzus terjengős és rendundáns. Másrészt viszont a redundancia nem minden esetben negatív jellegzetesség. Az explicitáció, redundancia és ellipszis jelenségeket vizsgálva Heltai (2005) arra a következtetésre jut, hogy bizonyos esetekben a redundancia nagyobb fokú explicitséget eredményezve segíti a befogadást, például több időt adhat a feldolgozásra, pótolhatja a memória korlátozásait, csökkentheti a szükséges kikövetkeztetési erőfeszítés mértékét, és ellensúlyozhatja a csatornában lévő zajokat. De egy adott ponton a megnövekedett redundancia már nem könnyíti meg a megértést, hanem szószaporításnak és nem természetes bőbeszédűségnek tűnik, ami akadályozza a megértést és gazdaságtalanná teszi a kommunikációt. Természetesen nagyon nehéz megjósolni, hogy milyen fokú redundancia fogja segíteni a feldolgozást, milyen mértékű redundancia nem fogja befolyásolni azt, és milyen fokú redundancia lesz eredménytelen (Heltai 2005). Véleményem szerint célszerűnek tűnik az írott és a beszélt szövegek feldolgozását különválasztva vizsgálni és értékelni. Mindenesetre az a fentiekből is egyértelműen látszik, hogy a terjengősség és a redundancia tekintetében is jelentős eltérések mutatkoznak a jogi szakszövegek különböző változatai között, mind a vertikális, mind a horizontális tagoltságot tekintve.

2.5.1.5. Fellengzősség és unalmasság

A jogi szaknyelv másik jellemzése, hogy a stílust illetően hajlamos fellengzősnek és unalmasnak lenni. Közelebbről megvizsgálva azonban a jogászok nyelve e tekintetben sem bizonyul egységesnek. A római ügyvéd, Cicero híres volt retorikai képességeiről. Tiersma is említi, hogy akik látták Johnny Cochran záróbeszédét O.J. Simpson perében, számos jelzővel illethetik azt, de az „unalmas” valószínűleg nem szerepel ezek között (Tiersma 2005: 17). Hasonlóan változatosak lehetnek bizonyos bírósági tárgyalási jegyzőkönyvek. Az írott dokumentumokat tekintve a téma általában szigorúan behatárolja, mennyire

lehetnek kreatívak és ékesszólóak például az ügyvédek, azonban nem valószínű, hogy más szakmák szövegei – például az elméleti matematika, a vegyészet, az atommagkutatás vagy a génsebészet területéről – sokkal szórakoztatóbbak lennének a laikusok számára, nem beszélve az érthetőségről, pontosabban az egyértelműségről. Csupán egyetlen példa az orvostudomány területéről: hazánkban 2012-ben nyolcadik alkalommal rendezték meg a *Multidiszciplináris Egynapos Sebészeti Társaság* (*MEST*) kongresszusát, miközben már folynak a 2013-ban Budapesten megrendezésre kerülő *X. nemzetközi egynapos sebészeti kongresszus* előkészületei (vö.: http://www.mest.hu/). A laikusok az első – és feltételezhetően többszöri – olvasásra valószínűleg furcsának találják az *egynapos sebészeti társaság* elnevezést, s a második kifejezés esetében minden bizonnyal arra gondolnak, hogy a *kongresszus* lesz *egynapos* (vö. még: *egynapos sebészeti oktatás*, *egynapos sebészeti tanfolyam* stb.), holott itt nem erről van szó. Aki jártas az *egynapos sebészet*ben, az pontosan tudja, hogy ebben az esetben *egynapos műtéti ellátás*ról beszélünk, amelynek során az operált betegek legkésőbb 24 órán belül saját lábukon távozhatnak a kórházból. A társaság angol elnevezése a magyarral szemben egyértelmű és félreérthetetlen: *Hungarian Association for Ambulatory Surgery*. A példa számunkra azért is érdekes, mert ebben az esetben egyértelműen a korábbi idegen kifejezés magyarral történő helyettesítésének – nem túl szerencsés – megoldásával állunk szemben, hiszen korábbi megfelelője, az *ambuláns* (vö.: *ambuláns ellátás*, *ambuláns kezelés* stb.) terminus régóta eleme orvosi szaknyelvi szókincsünknek.

Összegezve egyértelműen megállapítható, hogy a fejezetben tárgyalt jellemzők nem tekinthetők a jogi szaknyelvre nézve általános érvényűnek, így nem tarthatjuk őket megkülönböztető kritériumoknak a jogi szaknyelvnek a köznyelvtől való elhatárolásában. A fentiek bizonyították továbbá, hogy a köznyelv és szaknyelv közti különbségekről tett megállapításaink gyakran nyelvpárspecifikusak. Természetesen néhány ezzel kapcsolatos állítás adott esetben igaznak bizonyulhat, azonban véleményem szerint további nyelvpár- és szövegspecifikus empirikus vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy megtaláljuk azokat a jellemzőket, amelyek valóban biztos támpontok lehetnek a jogi szaknyelv és a köznyelv közötti elhatárolásban.

2.5.2. A jogi szaknyelv és más szaknyelvek közti különbségek

A jogi szaknyelv és más szaknyelvek közti legmeghatározóbb különbség az a már sokat taglalt specifikum, hogy a jog kizárólag a nyelvi realizációban létezik. A jog és a jogi normák a nyelv által jutnak kifejeződésre. A jogi szakszövegek fordítását a szakfordítás más formáitól döntően az különbözteti meg, hogy minden forrásszöveget egy adott jogrendszer határoz meg, ami általában különbözik a célnyelvi jogrendszertől (vö. Arntz, Sandrini 2007: 14–15). B. Kovács (1995) szerint a jogi szaknyelv és más szaknyelvek közti legnagyobb eltérés, hogy a jogi szaknyelv a társadalom egészére kiterjed, nem szűkíthető le a tudományt művelők körére, mint más szaknyelvek területén. A jogi szaknyelv rétegzettségéről írt fejezetben a jogi diskurzusok szövegalkotóiról és címzettjeiről a korábbiakban már esett szó. Busse (1991) a jogi szaknyelvet a köznyelvtől és más szaknyelvektől elhatároló tényezők közül a legfontosabbnak a nyelv és a nyelvhasználók közötti szoros kapcsolatot tartja:

> Selbst wenn der linguistische Terminus „Fachsprache" nur schwer eindeutig zu definieren und gegenüber anderen Erscheinungsformen der Gesamtsprache abzugrenzen ist [...], so kann man doch unzweifelhaft feststellen, daß das Rechtswesen einen Bereich des Sprachgebrauchs darstellt, der von fachwissenschaftlichen Inhalten und institutionell geprägten diskursiven Strukturen geprägt ist, und deshalb mit der „Gemeinsprache" im Sinne der öffentlichen Verständigungssprache nicht gleichgesetzt werden darf. Das Spezifikum der Rechtssprache (im Unterschied zu vielen anderen Fachsprachen) ist es nun, daß wegen der rechtlichen Durchformung unserer alltäglichen Lebensverhältnisse, und wegen der sozialregulativen Funktion, welche das Recht (sprachlich materialisiert in Normtexten) wahrnimmt **[...], ein enger Bezug zwischen der Sprache der Gesetzestexte und derjenigen, die sie anwenden einerseits und der öffentlichen Verständigungssprache andererseits besteht** [...].
>
> (Busse 1991: 160)

A fentiek mellett azonban létezik még egy, a szakfordítás szempontjából lényeges különbség. Az alábbiakban ezt mutatom be.

A jogi diskurzusok és a többi szaknyelv közötti további lényeges eltérés azonnal szembetűnik, ha a kérdést történeti aspektusból vizsgáljuk. A szaknyelvi fejlődést elősegítő terminusalkotás során a jog nyelve esetében egy kardinális jelenséget kell minden körülmények között szem előtt tartani, s ez a terminusok történetivé válásának egyedülálló

jelensége, ami a jog nyelvét alapvetően megkülönbözteti bármely más szaknyelv nyelvétől. Erre már a 19. században felhívták a figyelmet a jogász nyelvújítóink: „**a régi terminusoknak továbbra is nélkülözhetetlen, immár jogtörténeti jelentése van**, és ha új terminusok alkotása helyett a tételes jogban is ezeket a régi terminusokat használnánk, az a jogfogalmak összezavarodásához és félreértésekhez vezetne" (vö.: Bakos 1880: 5)[79].

A történeti jogfogalmak fontos helyet foglalnak el a jogi diskurzusok rendszerében, törvényeink egész sora korábbi törvényekből fejlődött ki, a peres eljárások során bármikor hivatkozhatnak korábbi jogfogalmakra, így ezek ismerete adott esetben a fordító/tolmács számára nélkülözhetetlen. A jogi diskurzusok terminushasználata tehát folyamatosan változik, ami egyrészt valóban az egyes terminusoknak az élő jogi szaknyelvből való kikerülését és történetivé válását jelenti. Kutatási anyagomból erre példa a magyar *tukma, tukmált váltó* a német *gezogener Wechsel, Tratte* fordításaként, s ugyanígy a német *trassieren* magyar megfelelőjeként a *tukmál* ige, ami napjainkban csupán a magyar köznyelvben él, 'jm. etw. anreden, aufdrängen' jelentésben. De itt említhetjük az 1833-ban keletkezett magyar *csődület* szót, amely jogi terminusként a német *Konkurs* magyar megfelelője volt, de mivel a szó már akkor több jelentésben is használatos volt a köznyelvben (például már 1841-ből van adat a 'pályázás' – *Bewerbung* – jelentésben való előfordulására), a jogászok ellenezték a használatát, így már a 20. század elején régies, elavult alaknak számított, s helyette az 1842-ben megalkotott *csőd* terminus használata terjedt el.

Ami azonban még az elavulásnál is fontosabb, az a terminusok jelentésváltozása: a terminus változatlan alakban, de megváltozott jelentéssel él tovább. A fenti területen maradva jó példa erre a magyar *csődeljárás* terminus, ami a német *Konkursverfahren* magyar megfelelőjeként ismerünk. Azt azonban már nem mindenki tudja, hogy a 19. századi magyar terminusnak az élő jogi nyelvhasználatban tartalmilag nem a *csődeljárás,* hanem a *felszámolási eljárás* kifejezés felel meg, s e tekintetben az ÉrtSz szócikke korrigálásra szorul[80].

Lényeges jelentésváltozáson, s a szaknyelviből a köznyelvivé váláson – determinologizálódáson – mentek keresztül a *merény, merényel, merénylő* terminusaink is,

[79] A jogászok és nyelvészek közötti 19. századi vitát a jogi szaknyelv megújításáról lásd később.
[80] Részletesen lásd a vizsgálatot bemutató fejezetben.

amelyek a 19. században még az *Unternehmung, unternehmen, Unternehmer* német terminusok magyarításaként – tehát 'vállalkozás', 'vállalkozik', 'vállalkozó (ember)' szaknyelvi jelentésben – kerültek be nyelvünkbe, de onnan kivesztek, s napjainkban már egészen más jelentésükben elemei köznyelvünknek.

A mindennapi élet jogi dokumentumainak fordítása során ez a jellemző első látásra talán marginálisnak tűnhet a sok egyéb sajátosság és probléma fényében. Azonban éppen a jog e speciális fejlődéséből fakadóan olykor előfordul, hogy a szakfordítónak korábbi, igen régi, ám adott esetben még napjainkban is hatályos jogszabály passzusait kell egy másik nyelvre ültetnie. Egy tolmács-szakfordító ismerősöm például egy bírósági tolmácsolással kapcsolatban arról számolt be (természetesen az etikai kódexnek megfelelően konkrétumok említése nélkül), hogy a peres eljárás során az egyik fél jogi képviselője egy, a Monarchia idején megszövegezett, ám máig hatályban lévő államközi egyezményre hivatkozott, amit a tolmácsnak természetesen fordítania kellett. Ez az eset persze nem tartozik a leggyakoribbak közé. A jogtudomány, valamint a jogi szaknyelv kutatásának fejlődése szempontjából azonban rendkívül lényeges a tudományos szaknyelv körébe tartozó, idegen nyelvű publikációk magyarra, illetve a magyar nyelvű tanulmányok idegen nyelvre történő fordítása, s e szakfordítás során a jogi szaknyelv fenti jellemző vonása már sokkal dominánsabb szerephez juthat. E sorok írója is került olyan helyzetbe, amikor egy szakfordítás során a német *Ich-AG* terminust kellett magyarra fordítania. E terminus nem csupán jogi reáliának tekinthető[81], de mára már történetivé is vált a német jogrendszerben, hiszen 2006 óta Németországban a kisvállalkozások alapításának megsegítésére egy másik támogatási modell van érvényben.

A történeti jogi terminusok ismerete különösen fontossá válhat jogi intézményeink átalakulásának függvényében. Napjainkban jó példa erre a *Kúria* intézményének 2012. január elsejétől legfőbb bírósági szervként történő visszaállítása Magyarországon (vö.: http://www.lb.hu/). Szakfordítóinknak ezért számos jogi szakszövegben kell az ezzel kapcsolatos terminusokat idegen nyelvre ültetniük[82].

[81] A jogi reáliák fordításáról a későbbiekben külön fejezetben esik szó.
[82] A *Kúria* angol nyelvi megfeleltetésének problémáiról vö. Kovács Tímea tanulmányát (Kovács 2011).

A többi szaknyelvvel szemben tehát bizonyos jogi diskurzusok esetében kiemelt fontosságú lehet a történeti terminológia ismerete. A jogi szaknyelvi terminológia oktatásakor ezért külön ki kellene térni a történeti aspektusra is, és szükség van a jogi szakfordítók munkáját segítő segédanyagok, például történeti etimológiai szemléletű lexikonok és szakszótárak készítésére. Mivel a jogi terminusok jelentős hányada köznyelvi jelentéssel is bír, a szakfordítóképzés során rendkívül nagy figyelmet kell fordítani a szaknyelvi és a köznyelvi hasonlóságok és eltérések tudatosítására kontrasztív terminológiai és szövegnyelvészeti vizsgálatokkal, amelyek által nagymértékben fejleszthető a szakfordító terminushasználati kompetenciája. A továbbiakban ezzel összefüggésben a jogi szakfordítás karakterisztikáját vizsgálom.

3. A KUTATÁS TÁRGYA FORDÍTÁSTUDOMÁNYI KONTEXTUSBAN

3.1. A (szak)fordítás mint tevékenység

Ahhoz, hogy a szakfordítás problematikáját megvizsgálhassuk, első lépésként fontos a fordítás tevékenységének meghatározása. A fordítást mindig alkotó tevékenységként kell szemlélnünk, melynek természetéből adódó sajátossága, hogy egy vagy több szabad választást enged meg, vagyis „szubjektív döntések sorozata" (Klaudy 1997: 21). Ez a megállapítás már magában hordozza az alapproblémát: mi alapján választ egy fordító? Hogyan dönt, ha a kommunikációs szituáció szereplőinek (a forrásnyelvi szerző, a célnyelvi olvasó, esetleg a megbízó) elvárásait szem előtt tartja, egyáltalán lehetséges-e minden szereplő igényeinek megfelelni, és ha nem, milyen elvárásokra legyen tekintettel? Milyen mértékben vegye figyelembe a forrásnyelvi szöveg adottságait a célnyelvi környezet specifikumaival szemben és fordítva? Természetesen a fordítás folyamata azonban nem csupán szubjektív döntésekből áll, hanem, ahogy Klaudy fogalmaz: „a szubjektív fordítói döntések egy részének objektív alapja van" (Klaudy 2006: 15), amely törvényszerűségek behatárolják a választás lehetőségeit. Összefoglalva tehát egyet érthetünk Klaudy megállapításával, miszerint a fordítás esetében „bizonyos objektív törvényszerűségek szerint zajló, ugyanakkor több szubjektív választást megengedő tevékenységről van szó" (Klaudy 2006: 15–16). A jogi szakszövegek fordítása ebből a szempontból azonban rendkívül problematikus. Ahogyan arról fentebb, a jogi szakszövegek jellemzésekor már szó esett, a szaknyelvi kommunikációs szituáció szereplői – a szövegalkotó és a címzett – szempontjából több esetet különböztethetünk meg: a) szakember – szakember; b) szakember – laikus; c) laikus – laikus közötti kommunikációt. A jog tehát olyan terület, amelyben mindegyik kommunikációs szituáció előfordul (Szabari 1996: 116). A fordítás sikerességét szem előtt tartva rendkívül lényeges, hogy az adott kommunikációs aktus milyen szituációban zajlik. Az alábbiakban a szakfordításnak – ezen belül a jogi szövegek fordításának – a problematikáját e szempontból is részletezem. A köznyelv és a szaknyelv esetében egyaránt beszélhetünk interlingvális (nyelvek közti) és intralingvális (nyelven belüli) fordításról. Bár a jogi kommunikációban megvalósuló

intralingvális fordításra érintőlegesen még visszatérek, dolgozatom csupán az interlingvális fordítás karakterisztikájára fókuszál, így – amennyiben ezt külön nem jelzem – *fordítás*on minden alkalommal a különböző nyelvek közötti fordítást értem. Ennek hangsúlyozása azért is fontos, mert az interlingvális fordítás – s így a (jogi) szakfordítás is – egyben mindig kultúraközi – szakfordítás esetében szakmai – kommunikációt is jelent:

> **Fachliche Translation versteht sich** nicht allein als Translation von fachsprachlichen Texten, was man als ein Hyponym von Translation allgemeiner Texte auffassen könnte, sondern **vor allem als integrativer Teil einer transkulturellen Fachkommunikation**, wodurch ihr große Verantwortung für einen funktionierenden transkulturellen Dialog im Fachbereich zukommt.
>
> (Sandrini 2010: 34)

A szakfordítás tekintetében a fenti kérdéseken túlmenően még további problémákkal kell szembenéznünk. Az első az anyag, amivel a fordító dolgozik, a nyelv/ nyelvpár specifikus szubsztanciája, vagyis maga a szaknyelv. Erről az előző fejezetben esett szó. A szaknyelvkutatást áttekintő fejezetben többek között idéztem Kurtánt, aki szerint az alnyelveket a köznyelvtől és más alnyelvektől többek között az üzenet jellege alapján különíthetjük el (Kurtán 2003: 41), ezzel foglalkozom a következő alfejezetben.

3.2. A kommunikációs üzenet jellege a szakfordításban

A szakfordítás készítőjének a speciális nyelvi eszközökkel és a szaknyelvre mint alnyelvre vonatkozó törvényszerűségekkel kell tisztában lennie ahhoz, hogy megfeleljen a kommunikáció szereplői (szerző, olvasó vagy megbízó) által támasztott elvárásoknak, azaz hogy megfelelő színvonalú szakfordítást készíthessen. Ehhez azonban minden esetben szükség van még a szerző szándékának, az üzenet céljának, tartalmának és témájának alapos és pontos ismeretére, amely első látásra talán evidenciának tűnik, ám ha ezeket közelebbről vizsgáljuk, kiderül, hogy a kérdés korántsem ilyen egyszerű. Míg a legtöbb esetben a szerző szándéka világos, a másik két tényező tisztázása már sokkal inkább problematikus. Erre térek ki az alábbiakban.

Az ipari környezetben végzett fordítás – a kifejezést Sager (1994) használja, aki a szakfordítás viszonylatában *language industry*-ról, azaz *nyelvi ipar*-ról[83] beszél – esetében a kommunikációs szereplők közül nagy szerepe van a megbízóknak (pl. fordítóirodák)[84]. Ők a felelősek azért, hogy a megfelelő színvonalú szakfordítás elkészítése érdekében a fordító pontosan tisztában legyen az üzenet céljával. A gyakorlatban azonban ez sok esetben nincs így: a megbízó nem szereti ezt a fordítóval közölni, félve attól, hogy ha esetlegesen a fordító tudomására jut az üzenet célja, s ezzel a szerző kiléte, a későbbiekben személyesen, a megbízó igénybevétele nélkül jut további fordítási megbízásokhoz. Ezért aztán előfordul, hogy a tapasztalatlan fordító félreértelmezi, vagy nem is veszi kellőképpen figyelembe az üzenet célját, és habár nyelvileg „tökéletes" fordítást készít, ugyanakkor például nem megfelelő stilisztikai elemeket választ, és így az elkészült célnyelvi szöveg nem képes betölteni a kommunikációs funkcióját, ezzel gyakorlatilag használhatatlanná válik. Ilyen esetekben előfordulhat, hogy az üzenet küldője vagy a címzettje (azaz aki a fordítás elkészítését kérte) nem hajlandó fizetni a kész fordításért, és bizonyos esetekben ez akár bírósági peres eljáráshoz is vezethet.

A forrásnyelvi üzenet tartalmának és céljának felismeréséhez, egzakt meghatározásához a szakmai szöveg fordítójának a nyelvismereten túlmenően megfelelő ismeretekkel kell rendelkeznie az adott szakterületet illetően, értve ez alatt az adott szaknyelvre vonatkozó szóhasználatot, valamint az egyéb formai elemeket egyaránt. A szakfordítások készítőinek ezért alaposan fel kell készülniük, adott esetben konzultálniuk kell a szerzővel, vagy amennyiben ez nem lehetséges, a szakterületen jártas, elsősorban célnyelvi, vagy a célnyelven magas szinten beszélő szakemberrel, annak érdekében, hogy a megfelelő színvonalú szakfordítást elkészíthessék. A szóbeli kommunikációban részt vevő tolmácsoknak különösen fontos ez, hiszen míg az írásban készített fordítás folyamatosan

[83] A *language industry* kifejezés az angolba a franciából került (*Les industries de la langue*). Sager azon készletek, eszközök és szolgáltatások összességét (*support industry; industry for processing languages; industry for the production of languages; tools and products*) érti rajta, amelyek a kommunikáció elősegítése céljából használják a nyelvet azon funkcióiban, amelyekkel a mechanikus vagy elektronikus közvetítést vagy a feldolgozás különböző formáit meg lehet valósítani. Emellett Sager a *language engineering* terminust is használja: ez azt a technikát és alkalmazást jelöli, amely a nyelvet mint eszközt alakítja át meghatározott használatokra, általában téma- vagy szituáció-specifikus alnyelvek kifejlesztése által.

[84] A 20. századi nyelvi közvetítést három nagy szakaszra oszthatjuk: (1) a francia nyelv mint lingua franca (1900–1919); (2) angol és francia nyelv erős jelenléte (1919–1945); (3) soknyelvűség (1945-től napjainkig). Ez utóbbi szakaszra olyan tömeges, „nagyüzemi" nyelvi közvetítés a jellemző (vö. Snell-Hornby, Hönig, Kußmaul 1998), hogy emiatt találó Sager elnevezése (*language industry*).

alakítható, változtatható, addig a szóbeli tolmácsolás egyszeri és megismételhetetlen, így a tolmács nem megfelelő felkészültsége adott esetben a kommunikáció sikertelenségéhez vezethet, aminek a következményei például egy üzleti tárgyalás vagy nemzetközi szakmai konferencia alkalmával igen súlyosan lehetnek, nem beszélve egy kormányközi tárgyalás vagy egy peres eljárás során vétett jogi szakfordítói hiba következményeiről[85].

3.3. Az interlingvális jogi szaknyelvi kommunikáció jellemzői

Az interlingvális szaknyelvi kommunikáció[86] egyik legfontosabb tényezőjéről, a szaknyelvről, valamint a jogi szaknyelv specifikumairól már esett szó a korábbiakban. A jogi szakfordítás azonban nem csupán a fent említett szakfordítói tevékenység és az üzenet jellege terén mutat speciális sajátosságokat, hanem a szakfordító szerepét és a fordítói döntéseket tekintve is. Az alábbiakban ezt vizsgálom meg részletesen. A fejezet végén két fordítói kommentárt elemzek a terminusválasztásról – elsősorban a jogi reáliák fordításáról – szóló szakfordítói döntések tekintetében. Mindkét kommentár magyarra történő jogi szakfordításhoz kapcsolódik, s mindkét szakfordító jogász végzettségű. A két szöveg adalékot szolgáltat a szakfordítás során hozott döntések motivációinak kutatása szempontjából. Különlegesek, mivel a jogi reáliák fordításáról vallanak, és a jog területén meglehetősen nehéz a szakfordítók – különösen a jogász fordítók – fordítói döntéseivel kapcsolatos kommentárok nyomára bukkanni. Számunkra pedig különösen a jogi terminusok fordításának kérdésköre szempontjából szolgálnak további információkkal.

3.3.1. A jogi szakfordító szerepe a szaknyelvi kommunikációban

Az ipari környezetben végzett fordítás esetében mindig van egy (vagy több) forrásnyelvi szerző(k), egy (vagy több) célnyelvi olvasó(k) és egy megbízó, aki lehet a szerző, de lehet az olvasó is, vagy akár egy harmadik személy, aki a fordítót megbízza a forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveggé történő transzformálásával (Sager szerint ez az

[85] A jogi szakfordítás során a célnyelvi/ forrásnyelvi tartalom prioritásáról szóló fordítói döntéseket a 3.3.2.1. alfejezetben vizsgálom.

[86] Fontos kutatási területe a jogi szakfordítások vizsgálatának az intralingvális fordítások elemzése is (vö. Dobos 2006-2007), ez azonban a dolgozatomnak nem tárgya.

harmadik személy az ún. *agent*, aki a fordító és a fordítás végfelhasználója között áll). A sikeres információcsere feltétele ez esetben a sikeres fordítás, amelynek mérése önmagában véve is rendkívül sok problémát vet fel, ezek tárgyalásától itt eltekintek[87]. A jogi szakfordításra fókuszálva vizsgálja a kérdést Martinsen és Rasmussen tanulmánya (Martinsen, Rasmussen 2003), amelyben a szerzők arra keresik a választ, hogy milyen készségekkel kell rendelkezniük a jogi szövegeket tolmácsoló és fordító szakembereknek (vagy ahogy a szerzők nevezik őket: *LITs*[88]) ahhoz, hogy megfeleljenek a megrendelőik elvárásainak. A két nyelv magas szintű ismerete természetesen alapkövetelmény. Ezen túlmenően a fordítóknak tisztában kell lenniük a speciális jogi nyelvvel és terminológiával, adott esetben bizonyos szlenggel is, ami pl. a tanúk és a vádlottak[89], továbbá a szakértő tanúk szövegeinek tolmácsolásakor játszik fontos szerepet[90]. Természetesen képesnek kell lenniük helyesen konvertálni a forrásnyelvet a célnyelvre és fordítva, azaz ismerniük kell a tolmácsolási és fordítási technikákat. Fontos továbbá, hogy a jogi szakfordítóknak képesnek kell lenniük a stílus és más konvenciók szempontjából megfelelő célnyelvi jogi szövegek előállítására, és tudniuk kell, hogyan helyezzék el és tegyék hozzáférhetővé a forrásnyelvi információkat úgy, hogy közben elejét vegyék a fordítási hibáknak. A fenti elengedhetetlen készségek mindegyike (természetesen megfelelő módosításokkal) elmondható bármelyik szaknyelvre.

Van azonban egy további jellemző készség, amelynek hangsúlyos volta véleményem szerint élesen elkülöníti a jogi szakfordítást például a természettudományos, műszaki, orvosi és még sok más szaknyelv fordításától: „interpreters must be well aware of the **interpreter's role** in the judicial system, which is that of **a neutral intermediary** between two interlocutors not understanding nor speaking each other's language" (Martinsen, Rasmussen 2003).

---

[87] Bővebben lásd Sager 1994: 145–150. és 237–241.

[88] *LITs*: '*legal interpreters and translators*'

[89] A hazai szakfordítóknak és tolmácsoknak ehhez nyújthat segítséget pl. *A börtönszleng szótára* (Szabó 2008).

[90] Dolgozatom témáját szem előtt tartva a kizárólag a tolmácsokra vonatkozó további készségekre én most nem térek ki.

Nagyon fontos tehát, hogy a jogi szakfordítók tisztában legyenek az általuk betöltött szereppel: minden körülmények között tudniuk kell **semleges, pártatlan közvetítő**nek maradni, ez nem csupán a tolmácsok, de az írott jogi szövegek fordítói számára is minden körülmények között szigorú etikai követelmény. Természetesen nem azt állítom, hogy ez más szaknyelvek fordítói számára nem kötelező érvényű, csupán azt, hogy a jog esetében ez látványosabban kerül előtérbe, és megszegése a legtöbb esetben sokkal súlyosabb morális problémákat vet fel, ennélfogva adott esetben súlyosabb szankciókkal is járhat. E szempontból talán még a gazdaság és a kereskedelem területe az, ahol a jogéhoz hasonló súllyal esik latba a szakfordító pártatlansága a felek közötti kommunikációba ékelődő közvetítői szerepben[91]. E tekintetben vizsgálja a szakfordítót Chesterman (1993) is, aki szerint a fordító egy adott társadalom egyéneként viselkedik, akire az adott társadalomban elfogadott normák érvényesek, valamint e társadalom alcsoportjának tagjaként alakít ki és akceptál bizonyos normákat[92].

A fordító azonban témánk szempontjából még egy rendkívül fontos specifikummal bír, s ez a (szak)forító nyelvújító, terminusalkotó szerepköre: „Látnivaló, hogy a fordítás szükségképpen maga után vonja a nyelvújítást. A fordítás a dolog természete szerint eredetében egyéni tevékenység, hatásában azonban mind szélesebb körre terjed” (Tolnai 1929: 12).

3.3.2. A jogi szakfordítások specifikumai

Mialatt a fenti általános megállapítások természetszerűleg a jogi szakfordításokra is érvényesek, a jogi szövegek fordítóinak egy további lényeges problémával is szembe kell nézniük: ez pedig az a tény, hogy **a jog magában a nyelvben létezik**. Mint ahogy Szabó Miklós a jog és a nyelv interferenciájáról szólva fogalmaz: a jogászok „a szavakból élnek”

[91] A gazdasági szaknyelv felől közelítve azonban az esetek többségében szinte lehetetlen kettéválasztani a gazdaság és a jog területének határvonalait a szakfordítás során, vö. a már említett MFE-útmutató bevezető sorait: „A jog témakörével azért kell külön is foglalkoznunk, mert **gazdasági szöveg alig akad valamiféle jogi vonatkozás nélkül**, s a jogi témák, terminusok műszaki szövegekben is egyre gyakoribbak.” (MFE: *Fordítási útmutatók*)

[92] Chesterman így jut el a fordítási normákig (*translation norms*). A fordítási normák kutatói azonban – bár némelyikük hivatkozik Chesterman tanulmányára – a fordításra mint szövegre fókuszálva sokkal inkább a nyelvészeti megközelítésből felmerülő kérdésekre keresik a választ (vö. Schäffner 1998, ő azonban – alapvetően alapvetően Toury hatására – a *translational norms* terminust használja, vö. pl. Toury 1998; a normákra továbbá Heltai 2004–2005).

(Szabó 2000: 1), vagyis munkaeszközük maga a nyelv. Az nem kérdéses, hogy a jogi nyelvet szaknyelvnek kell tekintenünk, ezen belül azonban egy olyan speciális nyelvvel van dolgunk, amely esetében – például a műszaki, orvosi, vegyi vagy informatikai szaknyelvtől eltérően – az általa jelölt dolgok rajta kívül nem léteznek (vö. Szabari 1996). A jognak és a nyelvnek ez a szoros összefonódása speciális tudást követel meg a jogi szakszövegek fordítóitól, vagyis a jogi szakfordítások elkészítéséhez nem elegendő az anyanyelv és az adott idegen nyelv akadémiai szintű tudása, a sikeres fordításhoz nélkülözhetetlen legalább az adott jogterület megfelelő ismerete, sőt egyes vélemények szerint a legszerencsésebb, ha a fordító jogi és nyelvészeti végzettséggel egyaránt rendelkezik (vö. Cúth 2006: 71–72).

Ipari környezetben a jogi szövegek – hivatásos – fordítói közül valószínűleg nem mindenki rendelkezik jogász végzettséggel. Az alapvető problémát azonban nem a jogi végzettség hiánya jelenti, hiszen egyrészt a megfelelő szakemberrel való, korábban már említett konzultációval ez a tudásbeli hiány véleményem szerint pótolható, másrészt a jogi szakszövegek jogász végzettségű fordítóinak kommentárjaiból kitűnik, hogy adott esetekben – pl. a célnyelvi terminus helyes megválasztása – maguk is hasonló problémákkal küzdenek, mint a nem jogi végzettségű fordítók. A későbbiekben két ilyen kommentárt elemzek.

Elsőként azonban két olyan problémát kívánok taglalni, amelyekkel általában a jogi szövegek fordítása során szembe kell néznünk. Az első a forrásnyelvi vagy a célnyelvi tartalom prioritásának eldöntése a fordítás során, a második pedig a fordíthatóság kérdése. A két probléma egymástól a gyakorlatban nem választható külön, itt azonban – a problémák transzparens tárgyalása céljából – ezt mégis megkísérlem.

3.3.2.1. A forrásnyelvi/ célnyelvi tartalom prioritása

Leegyszerűsítve a fordítás folyamatát azt mondhatjuk, hogy a fordítók munkájuk során a forrásnyelvi szöveg nyelvi eszközökkel kifejezett tartalmát (az üzenetet) igyekeznek közvetíteni a célnyelv nyelvi eszközeinek felhasználásával. A jogi szövegek esetében azonban ezzel kapcsolatban egy további probléma adott: mivel a jog a nyelvben realizálódik, a forrásnyelvvel és a célnyelvvel dolgozó fordító egyidejűleg két különálló

jogi struktúrával, a forrásnyelvi valamint a célnyelvi társadalmi közeg jogi struktúrájával szembesül. Bár a jogi struktúrák mutathatnak fel hasonlóságokat, valószínűleg nem szorul különösebb magyarázatra az a tény, hogy eltérő társadalmak esetében nincs totális megfelelés e társadalmak jogi struktúrái között. Ebből adódóan egy forrásnyelvi jogi szöveg célnyelvre való transzformálása során a fordító találkozhat – és a legtöbb esetben találkozik is – olyan jelenséggel, amely csupán a forrásnyelvi jogi struktúra sajátja. Ebben az esetben a fordító nehéz döntés előtt áll. Ha olyan célnyelvi szöveget készít, amely teljes egészében hű a forrásnyelvi szöveg tartalmához, a célnyelvi olvasó azt valószínűleg vagy nem érti meg, vagy félreérti, hiszen optimális esetben is csupán csak a saját társadalmi közegének jogi struktúrájával van tisztában, így az attól eltérő jelenségek, kifejezések – megfelelő magyarázat hiányában – számára értelmezhetetlenek, vagyis a fordítás elveszíti eredeti célját. Ha viszont a fordító megkísérli a forrásnyelvi szöveg tartalmát a célnyelvi társadalmi közeg jogi struktúrájához adaptálni (eltorzítva az eredeti üzenet tartalmát), akkor a célnyelvi olvasó megérti ugyan az üzenetet, de úgy érezheti, hogy a forrásnyelvi társadalmi közeg jogi struktúrája megegyezik az általa is ismert célnyelvi jogi struktúrával. Ez azonban nem felel meg a valóságnak, így a fordítás ismételten nem éri el a célját (vö. Szabari 1996: 118).

A fenti probléma érzékeltetésére Szabari (1996) megemlíti, hogy a magyar jogi normákban gyakran találkozhatunk például a következő mondatkezdéssel: „*Ha a jogszabály eltérően nem rendelkezik,…*”. Ennek a németben a következő mondatkezdés felel meg: „*Wenn das Gesetz nichts anderes bestimmt,…*” Ebből az következne, hogy a *jogszabály* és a *Gesetz* (’törvény’) kifejezések egymásnak egyenértékű megfelelései, azonban a magyarban a *jogszabály* olyan gyűjtőfogalom, amely alá a törvény is beletartozik, így leginkább a német *Rechtsregel* kifejezéssel egyenértékű (Szabari 1996: 118–119).

Kézenfekvő lenne általánosságban azt mondani, hogy a fordító kövesse az első utat, azaz a forrásnyelvi tartalom élvezzen prioritást[93], miközben az adott helyeken a fordító megfelelő magyarázatokkal tegye világossá a célnyelvi olvasó számára nem egyértelmű vagy értelmezhetetlen kifejezéseket. Erre azonban a gyakorlatban – éppen a jogi szövegek

[93] Reiß és Vermeer (1984) például a törvényszövegeket a „specifikusan forrásnyelvi irányultságú szövegek” kategóriába sorolja, lásd lentebb.

sajátosságából eredően – a legtöbb esetben nincsen lehetőség. A jogi szövegek többsége ugyanis kötött formájánál fogva a legkevésbé sem enged meg bő fordítói magyarázatokat[94]. A kérdés tehát továbbra is nyitott. Általánosan alkalmazható elv hiányában fordítóknak továbbra is – a konkrét probléma természetéhez igazodva – egyéni megoldásokat kell találniuk annak érdekében, hogy a fordítás betölthesse funkcióját.

3.3.2.2. A fordíthatóság kérdése: a (jogi) reáliák problematikája

A fordítástudomány meghatározása szerint a *reália* vagy *kultúrszó*[95] „a forrásnyelvi kultúrára speciálisan jellemző jeltárgy elnevezése" (Klaudy 1997: 121–122). E kultúra-specifikus jeltárgy-elnevezések célnyelvi „megfelelő (ekvivalens) nélküli szavak" (Heltai 2001: 30). Kultúra-specifikus jeltárgy lehet egy tárgy (*iglu*), de gasztronómiai elnevezés (*téliszalámi*), történelmi esemény (*honfoglalás*), ruházat (*mente*) stb. is. Ezek idegen nyelvre történő fordítása – megfelelő célnyelvi ekvivalens hiányában – természetesen komoly nehézségekbe ütközik.

A szakszövegek „egyértelműségét" vizsgálja Schmitt (1986), aki ennek kapcsán számos példát hoz a kultúra-specifikus fogalmi hierarchia okozta inkongruencia problémájára, ami jelentős mértékben megnehezíti a műszaki szakfordítást. Példaként említi többek között az *ötvözött acél* német, illetve angol megfelelőit (*legierter Stahl*; *alloy steel*), amelyek látszólag egymásnak ekvivalensei, ugyanakkor a német ötvözött acélra egészen más fémtartalom-értékek előírtak, mint az angolra, tehát az ekvivalencia fogalmi szinten nem valósul meg. A szerző ezzel arra akarta felhívni a figyelmet, hogy milyen nehéz a műszaki kommunikáció ott, ahol még nem történt meg a szabványosítás, vagy ahol nem követik a normákat vagy éppen lehetetlen a normák felállítása.

Egy társadalom jogi struktúrája a nyelvében realizálódik, s mivel két különböző társadalom jogi struktúrája a legritkább esetben felel meg egymásnak teljes mértékben, így nem meglepő, hogy a jogi szövegekben számos olyan reáliát találunk, amelyeknek a célnyelven történő visszaadása a fordító számára sok esetben meglehetősen nagy fejtörést okoz. Cao szerint ez jelenti a jogi szakfordítás fő nehézségét:

---

[94] Azért esetenként erre is találunk példát, vö. a két fordítói kommentár vizsgálatát, l. lent.

[95] Vagy *kultúra-specifikus kifejezés*, ahogy pl. Vermes (2004) – az angolszász szakirodalomnak megfelelően – használja.

> In translation, due to the differences in legal systems, many of the legal terms in one language do not correspond to terms in another, **the problem of non-equivalence, a major source of difficulty in translation**.
>
> (Cao 2007: 20)

Sandrini (1997b) ezért a jogi szövegek fordítása esetében különválasztja az *ekvivalencia* (*Äquivalenz*) és az *összehasonlíthatóság* (*Vergleichbarkeit*) fogalmát. Mivel állítása szerint a jogi szövegtípusok mindig az adott jogrendtől függnek, *ekvivalenciá*ról csupán az egy jogrend által meghatározott szövegtípusok fordításai esetében beszélhetünk, a különböző jogrendek által meghatározott szövegtípusok esetében azonban szerinte nem ekvivalenciáról, csupán *összehasonlíthatóság*ról lehet szó.

Dolgozatomnak nem témája a különböző *ekvivalencia*-értelmezések elemzése[96]. Én ezért a továbbiakban is használom az *ekvivalencia, ekvivalens* terminusokat. Számunkra Sandrini megállapítása annyiban fontos, hogy alátámasztja azt a véleményemet, miszerint mind a jogi szakfordítás elvégzése, mind a szakfordítóképzés és a fordításkutatás során kiemelt figyelmet kell fordítani a jogi szaknyelv jogrendek szerinti tagolódásának. Ehhez kapcsolódóan Wills (1977) azon megjegyzésére kívánom felhívni a figyelmet, hogy az *ekvivalencia*-fogalom viszonylagos meghatározatlanságának (és meghatározhatatlanságának) részben fordító-, részben szöveg-, részben címzettspecifikus okai vannak (ezeket részletesen taglalja is; vö. Wills 1977). Az alábbiakban a reáliák fordításának stratégiáit elemzem, különös tekintettel a jogi reáliák, s így a jogi terminusok fordíthatóságának kérdésére.

Reiß és Vermeer (1984) a fordíthatatlansággal kapcsolatban Neubert információelméleti felosztását szemléltetve a „specifikusan forrásnyelvi irányultságú szövegek" kategóriájába olyan szövegeket sorol, amelyek per definitionem nem fordíthatóak, mert elsődlegesen a forrásnyelvi közönség számára készültek, és a fordítással új pragmatikai jelentést nyernének: ide tartoznak például a törvényszövegek. A közigazgatási reáliák fordíthatóságát vizsgálva Horváth Péter Iván (2004) különbséget tesz: a) reália; b) fordíthatatlan elem (*nonekvivalens lexikai egység*); valamint c)

[96] Erre vö. Klaudy (1997; 2006).

fordíthatatlan reália[97] között. Szerinte számos olyan, egy adott közösségre jellemző jeltárgy létezik, amely máshol ugyan nem fordul elő, mégis van megfelelője, ilyen például az angolszász jogrendszerben használatos *bail* ('óvadék'), *grand jury* ('vádtanács') vagy *prosecution* ('bűnvádi eljárás') (Horváth 2004: 33). Ezek tehát olyan reáliák, amelyek fordíthatók. Ezen túlmenően vannak olyan jeltárgyak, amelyek a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrában egyaránt fellelhetők, mégis nehezen vagy alig fordíthatók. Ilyen például a magyar *cégkivonat*, amely okirattípusra nincs spanyol kifejezés, habár „a Madridi Céghivatal szintén képes és szokta is hitelt érdemlően igazolni egy gazdasági társaság hatályos adatait" (Horváth 2004: 33). Fordíthatatlan reáliaként a magyar *fogalmazó* szót említi, bár kitér arra, hogy a „fordíthatatlan" terminus pontatlan, így annak elvetését javasolja (Horváth 2004: 34), amivel én egyetértek. Szakfordítóként ugyanis „meg kell oldani" az ilyen jellegű problémát is, azaz a szakfordító számára nem létezhet „fordíthatatlan". Erről ír Klaudy is:

> **A reáliák léte** [...] **nem a fordíthatatlanságot bizonyítja**, csak azt, hogy fordításukhoz, ill. megfeleltetésükhöz nem a forrásnyelvi formából kell kiindulni, hanem a célnyelvi társadalomnak az illető forrásnyelvi reáliával kapcsolatos ismereteiből, értékelő viszonyából stb. [...]
>
> (Klaudy 2006: 37)

Fontosnak érzem hangsúlyozni, hogy a fordíthatóság kérdése természetesen a legtöbb esetben, így a jogi szövegek esetében is a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek kulturális sajátosságain múlik, vagyis nyelvpárfüggő, azaz mindig csak bizonyos nyelvpár esetében kutatható. Horváth hármas felosztásának c) csoportja azonban nem csupán a „fordíthatatlan" jelző szerepeltetése miatt nem szerencsés. A harmadik csoport külön kategóriakénti felállítása már csak azért sem indokolt, mert az első csoportba tartoznak a *reáliák*, így e harmadik a megnevezése alapján sokkal inkább az első alá tartozó alcsoportként fogható fel.

A Szabari (1996) által taglalt, fent említett problémával a reáliák fordítása kapcsán Horváth is foglalkozik, bár ő ezt nem a forrásnyelvi vagy célnyelvi prioritás melletti fordítói döntésnek, hanem sokkal inkább a fordító esetleges tudatlanságának tulajdonítja: „sok reália rejtve marad, mivel a fordító nem szükségszerűen látja meg bennük egy idegen

[97] Utóbbi elnevezés véleményem szerint pontatlan – erre később Horváth maga is utal – és besorolási szempontból sem szerencsés, lásd lentebb.

kultúra lenyomatát" (Horváth 2004: 35). Példaként a francia *Président de la République* kifejezést hozza, ami véleménye szerint reália, hiszen a francia végrehajtó hatalomban e tisztség viselője jelentős hatáskörrel bír, ráadásul a választópolgárok közvetlenül választják meg, míg a magyar *köztársasági elnök* – önálló jogkört gyakorolva – kívül áll a végrehajtó hatalmon, és megbízását az országgyűléstől kapja[98]. Bár a felszínen, a jelölő szintjén az ekvivalencia megvalósul, a jelölt fogalmak eltérnek egymástól.

Az MFE jogi szakfordításról szóló útmutatójában további példák szerepelnek, elsősorban a miniszterelnök és bizonyos miniszteri jogkörök elnevezése kapcsán. Például: „Nagy-Britanniában a miniszter *secretary of state*, a külügyminiszter *Foreign Secretary*. A kormányfő *Prime Minister*, de ezt a nevet újabban a franciából átvett *Premier* szóval helyettesítik." (MFE: *Fordítási útmutató*[99])

Különösen fontos hangsúlyoznunk, hogy az eltérő jogi struktúra következtében **egy nyelven belül is mutatkozhatnak különbségek**, ami akár poliszémiát is eredményezhet (vö. Sandrini 2004b). Az egy nyelven belüli eltérésekre jó példa Ausztria, Németország és Svájc (utóbbi természetesen a német államnyelv vonatkozásában):

> Svájcban például un. prezidenciális kormányforma van érvényben, ami azt jelenti, hogy a *Bundespräsident* egy személyben államfő és kormányfő. Nem így Ausztriában, ahol a *Bundespräsident* mellett ott áll a *Bundesregierungspräsident* és Németországban, ahol ott áll a *Bundeskanzler*. [...] A tartományi miniszterelnök Ausztriában *Landeshauptman*. Ezt az összetett szót tehát lehetőleg ne fordítsuk magyarra az 'országos kapitány' szó szerinti egyenértékűséggel! Németországban a Land-ok élén viszont a *Ministerpräsident* áll. A svájci kantonális miniszterelnök *Landmann* vagy *Präsident des Regierungsrates*, ti. a *Regierungsrat* a kantonális kormány. [...] A *Bundesrat* Svájcban kormány és miniszter. A *Ständerat* felsőház és felsőházi tag, a *Nationalrat* alsóház és alsóházi tag. A *Grosser Rat* kantonális parlament. Természetesen mindezen kifejezéseknek megvannak a maguk francia és olasz ekvivalensei, mert bár a *Bund*-nak négy hivatalos nyelve van, az alkotmányt csak három nyelven szövegezték meg.
>
> (MFE: *Fordítási útmutató*)

[98] Megjegyzendő, hogy a köztársasági elnök jogállása és feladatköre természetesen az erre vonatkozó új jogszabályok hatályba lépésével akár jelentős mértékben is megváltozhat. Magyarország köztársasági elnökének jogkörét és feladatait a 2012. január 1-jén életbe lépett alaptörvényünk határozza meg. Ez is jól példázza dolgozatom azon tézisét, miszerint a jog folyamatos változása miatt a diakrón vizsgálat a jogi szakszövegek fordításakor elengedhetetlen, s ezért a diakrón megközelítés szerepe a szakfordítóképzésben is rendkívül fontos.

[99] Itt és a továbbiakban a terminusok kurzív kiemelései tőlem – Sz.B.

Az MFE-útmutató kitér az olyan metonímiákra is, mint a francia *Elysée* (köztársasági elnök), *Matignon* (miniszterelnök), és történeti példákat is hoz, ilyen a volt birodalmi német *Wilhelmstrasse* (külügyminisztérium), vagy a volt osztrák-magyar *Ballhausplatz* (külügyminisztérium). Az utcaneveket tartalmazó reáliák közül kiemeli még a brit-angol *Downing Street* elnevezést, amely a teljes brit kormányt jelenti, mert a legfontosabb kormányhivatalok ebben az utcában helyezkednek el. Végkövetkeztetésül arra hívja fel a figyelmet, hogy nem elegendő annak ismerete, hogy a szöveg angol, francia vagy német nyelvű: „Mindig tisztázni kell a forrásnyelvi szöveg eredetét, mert e nélkül a helyes értelmezés gyakorlatilag lehetetlen" (MFE: *Fordítási útmutató*).

3.3.3. A (jogi) reáliák fordításának stratégiái

A fent taglalt reáliák és fordíthatatlannak tűnő elemek lehetséges fordítási stratégiáinak rendszerezett áttekintését találjuk Heltainál (2001), amelyet Horváth (2004: 32–33) is említ. Eszerint a lehetséges négy fordítási stratégia: **(1) közvetlen átvétel, (2) tükörfordítás, (3) adaptálás** és **(4) magyarázó fordítás**. A magyarázó fordítást Smith (1995) is az ekvivalensek hiányának feloldására irányuló fordítási stratégiájaként említi. Ő ennek kapcsán az alábbi stratégiákat különíti el: **(1) hosszas magyarázatok szerepeltetése**, ami a szöveget nehézkessé teszi, emiatt nem szerencsés; **(2) rövid magyarázat**, ami talán a legjobb megoldás; **(3) átvétel („*non-translation*")**, ami kizárja ugyan a félrefordítást, de a hátteret nem ismerő számára érthetetlenné („*even more difficult for ordinary citizens*") teszi a szöveget; **(4) nyelvi hibrid alkotása („*producing a linguistic hybrid*")**, ilyen például az angol *punitive damages* németre történő fordítása a *punitiver Schadenersatz* kifejezéssel, amely megoldás Smith szerint szintén kerülendő (Smith 1995: 188–189).

Tellinger (2003) a műfordítással kapcsolatban foglalkozik a kérdéssel, így az ő munkáját részletesen nem taglalom. Tanulmányából csupán két elemet kívánok kiemelni. A reáliák fordítása kapcsán Tellinger is helytelennek tartja a *lefordíthatatlan szavak* kategória elnevezését. A másik, számunkra lényeges eleme a tanulmányának az, hogy felhívja a figyelmet két, egymással ellentétes fordítási stratégiára. Tellinger (2003) Vlahov

és Florin (1980) alapján négy alaplehetőséget sorol fel: **(1) transzkripció vagy transzliteráció; (2) szókölcsönzés; (3) analógok alkotása; (4) kommentálás**, majd ezek mindegyikére példákat is hoz a szépirodalmi fordítás területéről. A példákban tükröződik a reáliák fordításában fellelhető két ellentétes törekvés: **az idegenszerűség megőrzése** és a **honosítás**. Tellinger végkövetkeztetése, hogy a reáliák sikeres fordításához elengedhetetlen, hogy a fordító bikulturális kompetenciával rendelkezzen, amit szervezett képzés keretében kell elsajátítania, ennek során azonban a **dinamikusan változó jelenségekre** – a nyelvközösség normáira, konvencióira, tapasztalataira, értékrendjére, elvárásaira – is figyelemmel kell lenni. Véleményem szerint ehhez sikeresen járulhatna hozzá a szakfordítói képzésbe iktatott *diakrón kutatások* modul.

Szintén a **honosítás/ idegenítés** fordítási stratégiákat vizsgálja – s a kultúrák eltéréseinek fontosságát hangsúlyozza – fent már említett tanulmányában Vermes (2004). Bár ő is szépirodalmi fordítást vesz alapul, elméleti megközelítése lényegesen eltér az előbb tárgyaltaktól. Ő ugyanis Sperber és Wilson (1986), valamint Gutt (1991) téziseiből kiindulva a relevanciaelmélet felől igyekszik megválaszolni azt a kérdést, hogy mivel magyarázható a *kultúra-specifikus kifejezések* – azaz a fentiekben *reáliák* terminussal jelölt jelenségek – fordítása közbeni műveletek alkalmazása. Vermes szerint a *reália* terminus nem adja vissza azt, hogy a kultúrák között végbemenő fordítás esetében a legfontosabb szempont a **kulturális kontextusok különbsége**[100]. Dolgozatomnak nem célja a relevanciaelmélet részletes bemutatása, azonban Vermes ebből kiinduló megállapításai egyrészt hozzájárulnak a (jogi) reáliák fordítási stratégiáinak megértéséhez, másrészt pedig Sperber és Wilson (1986) Grice (1975) együttműködési alapelvének maximáiból – pontosabban a 3. maximából: „*Légy releváns!*" – vezeti le állításait, s ezek a maximák gyakran kiindulásként szolgálnak a jogi szaknyelvet elemző publikációkban is (pl. Pátrovics 2000; Dobos 2010[101]), így Vermes relevanciaelméleti megállapításai a fordítói stratégiákról mindenképpen említést érdemelnek.

[100] Ezért nála a *kultúra-specifikusság* jelentése: Egy feltevés, amely eleme az egyik közösség kölcsönös kognitív környezetének, nem eleme egy másik közösség kölcsönös kognitív környezetének.

[101] Pátrovics tanulmánya a bírósági nyelvhasználatot vizsgálja, érintve a jogi szaknyelvnek a köznyelvre gyakorolt hatását is. Dobos e tanulmányában a jogi nyelvhasználat pragmatikai megközelítésű kutatásának lehetőségeit mutatja be, különös tekintettel a tárgyalótermi kommunikációra.

Vermes (2004) tehát a relevanciaelméleti megközelítésnek megfelelően abból indul ki, hogy egy fogalom jelentése két részből tevődik össze: (1) **logikai bejegyzés**, ami lehet teljesen definitív, részben kitöltött vagy üres, s az igazság-funkcionális információt hordozza, illetve (2) **enciklopédikus bejegyzés**, ami a denonatív-konnotatív információt hordozza. Ezen túlmenően beszélhetünk a (3) **lexikai bejegyzés**ről is, ami a fonológiai, morfológiai stb. információt hordozza. A fordítási műveleteket és stratégiákat annak megfelelően sorolja az alábbi négy kategóriába, hogy **mely elemeket sikerül a fordítónak megőriznie** a fordítás során:

(1) Mind a logikai, mind az enciklopédikus tartalom megőrződik.
(2) A logikai tartalom megőrződik, de az enciklopédikus nem.
(3) A logikai tartalom elvész, de a releváns enciklopédikus tartalom megőrződik.
(4) Mindkettő elvész.

Az ennek megfelelő fordítói műveletek kategóriái (Vermes 2004):

Az **idegenítés**t szolgálják:

(1) **Átvitel**: A forrásnyelvi kifejezést eredeti alakjában illesztjük be a célnyelvi szövegbe. Relevanciaelméleti szempontból megnövekszik ugyan a feldolgozási erőfeszítés, viszont olyan feltevések őrződnek meg így, amelyek a célnyelvi kulturális kontextusban egyébként nem lennének hozzáférhetők.

(2) **Tükörfordítás**: Valamely szótári ekvivalens használata. Ezáltal megőrződik az eredeti logikai tartalom, viszont mivel az enciklopédikus tartalom megváltozik, vagy a fordítónak kell kompenzálnia a releváns kontextuális feltevések hiányát, vagy az olvasónak kell erőfeszítéseket tennie ezek megszerzéséért.

A **honosítás**t célzó műveletek:

(3) **Behelyettesítés**: A logikai tartalom ebben az esetben megváltozhat, de az eredeti releváns enciklopédikus feltevések megőrződnek. Ezt a műveletet a feldolgozási erőfeszítés optimalizálására való törekvés motiválja.

(4) **Modifikáció**: Ennek célja a feldolgozási erőfeszítés minimalizálása, emiatt sem a logikai, sem az enciklopédikus tartalom nem egyenértékű a forrásnyelvi kifejezésével.

Vermes az eredeti és a fordított szépirodalmi szövegből hoz példákat ennek érzékeltetésére. A példák igazolni látszanak azt a feltevést, miszerint az átvitel és a tükörfordítás az idegenítés, míg a behelyettesítés és a modifikáció a honosítás eszközei. Vizsgáljuk meg ezt jogi szakszövegek fordítása esetében.

3.3.4. Terminusválasztás a jogi szövegek fordítása során – Két fordítói kommentár vizsgálata

A jogi szakszövegek fordításakor tehát a jogász végzettséggel nem rendelkező és a jogot végzett fordítók egyaránt szembesülnek reáliákkal és fordíthatatlannak tűnő elemekkel. Mint ahogy arra több fenti tanulmány is utalt, a fordítók ilyen esetekben – amennyiben a szöveg jellege ezt lehetővé teszi – a fordítás elő-, illetve utószavában, esetenként láb- vagy végjegyzet formájában igyekeznek indokolni választásukat. Erre – valamint a reáliák fordításának különböző fordítói megoldásaira – láthatunk példát az alábbiakban, ahol két fordítói kommentárt vizsgálok. Mindkét fordító jogi végzettségű, és mindkét szöveg a jogtudomány területén született. Kutatásommal a jogi reáliák fordítására irányuló fordítói stratégiákkal kapcsolatos fenti megállapításokat kívánom tesztelni. Kutatási kérdéseim tehát:

(1) A jogász végzettségű szakfordítók valóban a fenti stratégiákat alkalmazzák-e a szakfordítás során?

(2) Találhatunk-e szignifikáns eltéréseket a gazdasági jogot taglaló (alkalmazott) tudományos és a jogfilozófiai jellegű (elméleti) tudományos szövegek fordítói stratégiáiban?

3.3.4.1. Egy olasz gazdasági jogi szöveg magyar fordítása

Metzinger Péter gyakorló ügyvédként és kiváló olasztudás birtokában készítette el a Francesco Galgano jogászprofesszor könyvének fordítását *Globalizáció a jog tükrében – A gazdaság jogi elemzése* címmel (Galgano 2006). A könyv végén önálló fejezetként (Galgano 2006: 201–202) találjuk a fordító megjegyzéseit. Eszerint a fordító:

> [...] arra törekedett, hogy Galgano professzor művét […] a magyar érdeklődő úgy olvashassa, hogy a szövegen ne érződjék – miként tudományos fordítások esetében sajnos nem ritkán megesik –, hogy az fordítás eredménye.
>
> (Galgano 2006: 201; fordítói kommentár)

Ez alapvető elvárás a legtöbb szakfordítás esetében[102], ennek megvalósítása azonban a fentebb említett jelenségek (mint például a fordíthatóság kérdése) okán ez esetben is problémákat okozott. A fordító munkája kezdetén fő célként a szó szerinti fordítást fogalmazta meg, e célt azonban idővel helyenként megelőzte az – eredetileg csupán kisegítő szabályként alkalmazott – értelemszerű fordítás, amely által meglátása szerint a magyar szöveg olvashatóbbá, értelmezhetőbbé vált. A fordító helyenként magyar utalásokkal egészítette ki az eredeti szöveget – a szerző jóváhagyásával –, adott helyen szerepelteti például a taglalt jogintézményekre vonatkozó magyar bírósági döntéseket is.

A kifejezetten a terminológiát érintő problémák között említi Metzinger az eredeti olasz szövegben előforduló idegen szavakat, melyeket magyarra annak megfelelően ültetett át, „hogy az adott szó itthon mennyire elfogadott, illetőleg mennyire helyettesíthető" (Galgano 2006: 202). Így például a *holding* kifejezést a magyar szövegben változatlanul hagyta, mivel ez a célnyelvi olvasók körében elfogadott. Ugyanígy járt el a *hardship* kifejezés esetében is, azonban más okból kifolyólag: a megfelelően elfogadott magyar műszó hiánya következtében. A *gross disparity* kifejezés viszont a magyar szövegben 'feltűnő aránytalanság'-ként, azaz lefordítva szerepel. További esetekben a fordító az adott előfordulás alkalmával szükség esetén lábjegyzetben magyarázza a le nem fordított vagy hibrid terminust, így például a *patronage nyilatkozat* kifejezést (Galgano 2006: 148).

[102] Mint ismeretes, bizonyos korszakokban az irodalmi fordítás esetében is, ez azonban nem képezi jelen dolgozat tárgyát.

Metzinger fordításában egyaránt találunk példát az idegenítő és a honosító stratégiára, sőt a példák között a Smith (1995) által – joggal – kifogásolt hibrid alkotás (*patronage nyilatkozat*) is kimutatható, igaz, kiegészítő magyarázattal párosulva. Vermes fenti elemzésének kiegészítéseként megállapíthatjuk, hogy az átvétel esetében tehát két, egymással ellentétes motivációval számolhatunk: vagy azért, mert a terminus már korábbi átvitel következtében a célnyelvi környezetben is ismert és elfogadott, vagy éppen azért, mert a fordítónak nincs tudomása megfelelő célnyelvi ekvivalens terminus létezéséről. Míg az előbbi esetben viszonylag kis feldolgozási erőfeszítésre van szükség az értelmezéshez, utóbbinál célszerű legalább az első előfordulás alkalmával magyarázatot fűzni a bevezetendő idegen terminus mellé – amennyiben erre lehetőség kínálkozik. Az idegen terminusok átvétele mindig is alapvető jelensége volt a szakfordításnak, különösen a még kialakulatlan célnyelvi szaknyelvek esetében, s mint láthatjuk, e tekintetben sincs különbség a 19. század és napjaink jogi szakfordítási stratégiái között. Dolgozatom leíró jellegéből adódóan nem kívánok nyelvhelyességi kérdések megválaszolásába bonyolódni, mindazonáltal megjegyzendő, hogy a szakfordítás általi szókincsbővítésnek ezt a módját sok nyelvész helytelenítette régen, s helyteleníti ma is. A szókincsbővítés e módja ugyanakkor sokkal inkább elfogadott a szaknyelv, mint a köznyelv esetében (vö. Bańczerowski 2004: 446).

3.3.4.2. Egy angol jogi szöveg magyar fordítása

Szabó Miklós már említett *Jog és nyelv* című könyvében szerepel Hohfeld *Fundamental Legal Coceptions as Applied in Judicial Reasoning* (1964) című könyve első részének fordítása *Alapvető jogi fogalmak a bírói érvelésben* címmel. Itt a jogász fordító a szöveg legelején hosszú lábjegyzetben magyarázza a terminológiára vonatkozó megoldásait. Ezek szerint az angol-amerikai jog fordíthatatlannak tűnő reáliájának tekinthetjük a fordító által példaként hozott *trust, equity* és *common law* kifejezéseket, ezeket a fordító változatlan formában hagyva szerepelteti a magyar szövegben, azaz az átvitel eszközével él. A fordítható reáliák közé sorolhatjuk a fordító által „közismertebb jogintézmények”-ként (Hohfeld 2000: 60) jellemzett következő terminusokat: *legal right* (’törvényes jog’), *legal obligation* (’törvényes/törvényi kötelezettség’), *prerogative*

('előjog') vagy *tort* ('szerződésen kívüli, magánjogi vétkes cselekménnyel okozott kár, illetve az abból fakadó kártérítési felelősség'). Ezek esetében a fordító vagy a magyar megfelelőt, vagy a körülírásos formát alkalmazta. Bizonyos esetekben viszont az angol kifejezések szótári megfelelőit igazította a magyar jogi nyelv sajátosságaihoz, így például az *obligation* és a *duty* ('kötelezettség, kötelesség, kötelem'), valamint az *ability* ('jogképesség') kifejezés esetében is. A célnyelvi ekvivalensek nélküli terminusokról Szabó a következőket írja:

> Mivel HOHFELD kulcsfogalmai a magyar jogi terminológiában ismeretlenek, ezeket nem körülírásos formában, hanem – lehetőleg tartalmilag közelálló – önálló szavakkal és kifejezésekkel fordítottam, s ezeket minden előfordulás esetén következetesen azonos módon használtam. Az angol eredetit a fogalmak első előfordulásakor és a szövegösszefüggés által megkívánt egyéb esetekben zárójelben megadtam.
>
> (Hohfeld 2000: 59; *A fordító megjegyzése*)

Ezek közül a legfontosabbak a következők: *right* (jog), *no-right* (joghiány), *privilege* (szabadság), *duty* (kötelezettség), *power* (felhatalmazottság), *disability* (beavatkozás-képtelenség), *immunity* (mentesség), *liability* (beavatkozásnak kitettség), *operative fact* (keletkeztető tény), *evidential fact* (valószínűsítő tény). A fordító az *opposite(s)* és *correlative(s)* szavak esetében a fordítás során „a kontextusnak megfelelően" járt el (Hohfeld 2000: 59). Szabó utóbbi megjegyzése az alábbiakra enged következtetni: Egyrészt az adott esetben a szavak szintjén jelentkező terminusfordítási problémák szövegnyi vagy nagyobb szövegrésznyi fordítási egységet, azaz a kontextust is szem előtt tartó szakfordítás esetén nem minden esetben jelentkeznek fordítási problémaként. Másrészt a következetes terminushasználat tekintetében a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közötti összevetés során eltolódások mutatkozhatnak, ez azonban – különösen tudományos szövegek esetében – nem róható fel automatikusan a célnyelvi fordított szöveg hiányosságaként: a forrásnyelvi terminusoknak a különböző szöveghelyeken különböző fordítási művelettel a célnyelvi szövegbe történő átültetését bizonyos esetekben kontextuális sajátosságok tehetik indokolttá. Ebben a fordított szövegben tehát mind az elidegenítés, mind a honosítás stratégiájára láthatunk példát, s a fordító több helyütt él a magyarázó fordítás lehetőségével.

Kutatási kérdéseimre tehát az alábbiakat válaszolhatjuk:

(1) Mindkét kommentár esetében láthatunk példát mind az elidegenítés, mind pedig a honosítás stratégiájára. Mindkét esetben látszik, hogy a jogász fordítók az adott terminus célnyelvi ismertségi fokát tekintették mérceként, s mindvégig a fogalom prioritását tartották szem előtt.

(2) A leghangsúlyosabb különbség a két fordítói magatartásban az, hogy az alkalmazott tudományos szakszöveg fordítójának szándéka egy olyan szöveg létrehozása volt, ami jellemzőiben a lehető legközelebb áll a nem fordított célnyelvi szövegekhez. E törekvésének némiképp ellentmond helyenként az alkalmazott stratégia megválasztása (pl. hibridek alkotása). Ugyanakkor az elméleti tudományos szakszöveg fordítója nem kívánta elfedni a szöveg fordítás jellegét: a precizitás és közérthetőség két, egymást gyakran kizáró kritériumának zárójeles ekvivalens-megadással igyekezett eleget tenni.

A fenti kvalitatív empirikus kutatás természetesen nem reprezentatív, ennek eredményeit nem kívánom általánosítani. Meglátásom szerint azonban megfelelően nagy mennyiségű fordítói kommentárnak a fentinél mélyrehatóbb és kiterjedtebb elemzése teheti csak teljessé a fordított szövegeken végzett empirikus kutatásból levont következtetéseket. Sajnos meglehetősen kevés szakfordítói kommentár áll rendelkezésünkre, ezek helyett az interjú eszköze tűnik legalkalmasabbnak ilyen jellegű kutatások végzésére.[103]

3.4. A kodifikáció nyelvi problematikája

Az alábbiakban a törvények előkészítésének, szakmai nevén a *kodifikáció*nak a nyelvi problematikáját mutatom be Kampis, Szép, Vida (1998) alapján. A kodifikáció nyelvi problematikájának taglalását egyrészt témaválasztásom indokolja, hiszen kutatásom az írott jogi szaknyelv terminusainak megszületésére, jelentésváltozására és esetleges kiveszésére irányul, s a vizsgálat során a terminusok törvényszövegekben való előfordulásait is elemzem. Másrészt a jogi szakmai nyelvhasználat normáit a legfelsőbb szintű jogforrások, azaz a jogalkotás normaszövegei (a törvényszövegek) határozzák meg, erről korábban, a jogi szaknyelv rétegzettségéről szóló fejezetben már szó esett. Jelen

[103] A fordítástudományban elsősorban a tolmácsoláskutatás területén találunk számos példát az interjú eszközének alkalmazására, ezek taglalása azonban nem célja dolgozatomnak.

alfejezet azonban véleményem szerint a jogi szakfordítók képzése szempontjából is kiemelt fontosságú, hiszen jogi szakmai szempontból tárgyalja a jogi szövegekkel szemben támasztott nyelvi, nyelvhasználati követelményeket.

A *kodifikáció* terminus a latin *codex* ('könyv, törvénykönyv') szóból ered, s jelentése „a jogrendszer valamely területén az alapvető jogi szabályok rendszerezett egységbe, törvénykönyvbe foglalása" (Kampis, Szép, Vida 1998: 9). A *kodifikáció* magyar ekvivalense a *törvény-előkészítés*, vagy más szóval *a jogszabályok előkészítése*.

A szerzők könyvükben sorra veszik a kodifikátorral[104] szemben támasztott követelményeket, amelyek a következők (Kampis, Szép, Vida 1998: 13–16):

1. Beleélési készség (empátia):

A kodifikátor csak akkor végezhet eredményes munkát, ha ismeri az adott életviszonyokat, az érintettek élethelyzetét.

2. Vitakészség és rugalmasság:

A törvények kialakítása, finomítása érdekében viták zajlanak, ezeket a kodifikátornak kell irányítania, kézben tartania.

3. Döntési készség:

A jogszabályok előkészítése döntések sorozata.

4. Absztrahálási készség és fantázia:

Az absztrahálás a kodifikáció lényege. A tételnek kellően absztraktnak kell lennie.

5. Rendszerezési készség:

A kodifikátornak mindig rendszerben kell gondolkodnia.

6. Fogalmazási készség:

> Utolsó helyen szerepel ez a készség a felsorolásban, pedig **akár első helyre is lehetne tenni**. A kodifikátornak mindig szem előtt kell tartania, hogy **a jogalkalmazó az ő szövegezésében ismeri meg a jogot**. Jóllehet fogalmilag kizárt úgy fogalmazni a jogszabályokat, hogy azokat mindenki megértse (már csak az alkalmazott jogi és más szakkifejezések miatt sem), mégis törekedni kell a nyelvtanilag kifogástalan, magyaros, egyszerű, tömör, közérthető és mégis szabatos fogalmazásra. A kodifikátornak ehhez a magyar nyelv tökéletes ismeretére és jó kifejezőkészségre van szüksége.
>
> (Kampis, Szép, Vida 1998: 16)[105]

[104] *Kodifikátor*: „az a jogász, aki a törvények és más jogszabályok előkészítésével foglalkozik" (Kampis–Szép–Vida 1998: 10).

Véleményem szerint a fenti kodifikátori szerep sok hasonlóságot mutat a szakfordítóéval, hiszen a fordítás címzettje/olvasója a fordító célnyelvi szövegezésében ismeri meg a forrásnyelvi tartalmat. A szakfordítás során végzett terminusalkotás folyamata, az ezzel kapcsolatos döntések és az ennek eredményeképp létrejövő célnyelvi szöveg párhuzamba állítható a kodifikáció során hozott döntésekkel és az ezek eredményeképpen létrejött törvényszöveggel. A törvényszövegek vizsgálata ezért véleményem szerint egyrészt segítheti a szakfordítói/terminusalkotói folyamat megértését, másrészt a vizsgálat eredményei felhasználhatók a szakfordítói munka segédanyagainak összeállításához, valamint a szakfordítóképzésben is. Ezért is tartom fontosnak dolgozatomban a kodifikátori készségek részletezését, a kodifikáció idevágó elemeinek ismertetését, továbbá kutatásomban törvényszövegek vizsgálatát. A kutatásom során vizsgált 19. századi törvényszövegek részben maguk is szakfordítás eredményei (pl. a régi váltótörvény; vö. Babják 2007).

A fenti idézet több szempontból is fontos megállapításokkal bír:

(1) A **fogalmazási készség elsőrendű fontosságát** hangsúlyozza a többi kodifikátori készséggel szemben.

(2) Megállapítja, hogy e készséghez a magyar nyelv tökéletes ismeretére, valamint jó kifejezőkészségre van szükség, tehát hangsúlyozza a **magasfokú anyanyelvi képzettség** fontosságát.

(3) Elismeri, hogy **a jogszabályokat nem lehetséges úgy megfogalmazni, hogy azokat mindenki megértse**. Ez rendkívül lényeges megállapítás a jogi szaknyelvvel szemben általában támasztott követelményeket tekintve (l. fent).

(4) Úgy véli, hogy – egyéb tényezők mellett – **a jogszabályokban alkalmazott terminusok akadályozzák a** jogszabályok mindenki általi **megérthetőségét**.

(5) A fentiek ellenére a fogalmazással szemben a következő kritériumokat támasztja: a jogszabály legyen **nyelvtanilag kifogástalan, egyszerű, tömör, közérthető, szabatos**. Megfogalmazásából kitűnik, hogy a *közérthetőség*et és a *szabatosság*ot bizonyos mértékig egymást kizáró tényezőknek tekinti.

[105] A szerzők utolsóként említik még a szervezési készséget is, ezzen én nem foglalkozom.

A jogi szövegekkel és a jogi nyelvhasználattal szemben a szakma képviselői által támasztott követelmények ezek, amelyeket – bár lehetetlen nekik teljes mértékben megfelelni – szem előtt kell tartani nem csupán a kodifikátori, de a jogi szakfordítói munka során is.

A jogi felkészültséget a szerzők természetesen alapkövetelménynek tartják, emiatt nincs külön felsorolva. Ezzel kapcsolatban felhívják a figyelmet annak fontosságára, hogy a kodifikátornak legyen egy viszonylag tág szakterülete, amelyet jól ismer. E tekintetben három jogi szakterületet különböztetnek meg:

(1) **Civilisztika** (tág értelemben):

Ide tartozik a **gazdasági jog**, a munkajog, a családjog, az eljárásjog.

(2) Közjog-közigazgatási jog és eljárás.

(3) Büntetőjog és eljárás.

Mint írják: „Ezek más-más gondolkodásmódot igényelnek, de azért közöttük az »átjárás« többé-kevésbé lehetséges” (Kampis, Szép, Vida 1998: 17).

A szerzők a fentieken kívül még egy, számunkra rendkívül fontos alapkövetelményt említenek:

> A jó kodifikátornak **legalább két idegen nyelvet** kell tudnia: a legjobb, ha az egyik az angol nyelv, a másik a német. Az **angol** nyelv követelményét nem kell indokolni, mert **világnyelv**ről van szó. A németnyelv-tudás viszont azért szükséges, mert **a magyar jogi gondolkodás a német jogi iskolák hatására fejlődött ki, osztrák közvetítéssel, és ez mindig is kihatott egész jogrendszerünkre**, amely e jellegét a pártállam időszakában (1949-1989) is megőrizte. Az említett idegen nyelvek ismerete lehetővé teszi a kodifikátornak a **külföldi jog és jogi irodalom közvetlen tanulmányozását**, külföldi tapasztalatcserét és konzultációkat, márpedig mindezekre az előkészítés folyamatában feltétlenül szükség van.
>
> (Kampis, Szép, Vida 1998: 17)

A fenti megállapítás számunkra elsősorban azért rendkívül lényeges, mert egyfelől alátámasztja a témaválasztásom indoklását, miszerint a magyar (gazdasági) jogi szaknyelv kialakulásában **a német nyelv kiemelt szerepet** játszott, továbbá – mint láthatjuk – a kodifikáció ma sem sokban különbözik a 19. századtól abban a tekintetben, hogy a jogszabályok előkészítése során **a külföldi mintákat** is figyelembe kell venni.

A jogszabályok szövegezése című fejezetben a szerzők példákkal alátámasztva veszik sorra a jogszabályok megszövegezésével szemben támasztott alapvető követelményeket. Ezek a következők (Kampis, Szép, Vida 1998: 119–129):

(1) A jogszabályok szövegezésének általános követelményei:

A) A magyar nyelv – és ezen belül a magyar jogi szaknyelv – megfelelő ismerete és szabályainak helyes alkalmazása:

> A 11/1992. (III. 5.) AB határozat szerint: „A törvény szövegezésének határozatlansága és bizonytalansága sérti a jogbiztonság követelményét... **A jogbiztonság megköveteli** a jogszabályok olyan világos és egyértelmű fogalmazását, hogy mindenki, akit érint, tisztában lehessen a jogi helyzettel, ahhoz igazíthassa a döntését és magatartását, s számolni tudjon a jogkövetkezményekkel. Ide értendő az is, hogy ki lehessen számítani a jogszabály szerint eljáró más jogalanyok és állami szervek magatartását."
>
> (Kampis-Szép-Vida 1998: 119-120)

E követelmény tehát a jogbiztonság biztosítása miatt bír rendkívüli fontossággal, erről korábban, a jogi szaknyelvvel támasztott követelmények ismertetésekor már esett szó (vö. Szabó 2002). Kampis, Szép, Vida (1998) példaként a 61/1994 (XII. 24.) AB határozatot említi, amely azért semmisítette meg egy jogszabály rendelkezéseit, mert az nem volt világosan és közérthetően megszövegezve. A szerzők e kritérium teljesítésének feltételéül nem csupán a köznyelv és a jogi szaknyelv szabályainak ismeretét állítják, de azt is, hogy a kodifikátornak a jogszabályok nyelvét minél közelebb kell hoznia a köznyelvhez. Ehhez (anya)nyelvi ismereteinek folyamatos fejlesztésére van szükség. E tekintetben is párhuzam mutatkozik a kodifikátorok és a szakfordítók között, hiszen az anyanyelvi ismeretek folyamatos fejlesztése a szakfordítók számára is rendkívül fontos.

B) Egyértelmű szövegezés:

A jogszabályt úgy kell megszövegezni, hogy az jogértelmezésben semmiképpen ne okozzon problémákat[106]. „Adott esetben tehát az egyértelmű szabályozás megkívánja a hosszabb szöveget" (Kampis, Szép, Vida 1998: 122). Számunkra e követelmény azért lényeges, mert a jogi szakma oldaláról támasztja alá azt a korábbi megállapításunkat, hogy jogi szakszövegek esetében a nagyobb terjedelem a legtöbb esetben nem jelent megnövekedett redundanciát[107].

A szerzők itt annak fontosságát is hangsúlyozzák, hogy a köznyelvben is meglévő szavakat a nyelvhelyességi követelményeknek megfelelő értelmükben kell használni. Ebben a magyar nyelv értelmező szótárai segíthetnek. Azonban a köznyelvi szavak használata „nem mehet odáig, hogy *pongyola, felületes, hétköznapi kifejezéseket* tartalmazzon a jogszabály" (Kampis, Szép, Vida 1998: 123). Példaként a választási munkacsoportok feladatairól szóló 22/1994. (X. 21.) BM rendelet, amely 7. mellékletének II/1. c) pontját említik, amelyben a „Minden típusú jegyzőkönyvnél vigyázni kell arra, hogy a szavazás befejezésekor a választópolgárok száma és a névjegyzéken *a pipák száma EGYFORMA* legyen" mondatban helyesen *pipák* helyett a *névjelölések* szót vagy a *nevek megjelölésének* kifejezést; az *egyforma* helyett pedig az *egyenlő* szót kellett volna használni.

C) A bonyolult, nehézkes szövegezés elkerülése:

E követelmény az érthetőség kritériumának teljesülését célozza, hiszen a rövidebb, egyszerűbb szövegezés fokozza a közérthetőséget. A szerzők itt többek közt a „terjengős kifejezések", az ún. *terpeszkedő szerkezetek* használatát helytelenítik (6. ábra).

[106] A szerzők itt első példaként a népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló 1989: XVII. tv. 31. §-ának (4) bekezdése helytelen megszövegezését taglalják, majd rátérnek a gondolatjel alkalmazásának, valamint a határozott névelő, a tárgyas ragozás jele és a visszaható névmás használatának kérdésére.

[107] Vö. A jogi szaknyelv és a köznyelv viszonyát taglaló fejezetet.

6. ábra: Javaslatok a jogi szakszövegek terpeszkedő szerkezeteinek egyszerűsítésére (Kampis, Szép, Vida 1998: 123–124)

„Terjengős” (= terpeszkedő) kifejezés:	**Egyszerű kifejezés:**
aláírással lát el	*aláír*
akadályt képez	*akadályoz*
befolyást gyakorol	*befolyásol*
bejelentéssel él	*bejelent*
bélyegzővel lát el	*lebélyegez*
bírálat tárgyává tesz	*elbírál*
bírálatot gyakorol	*bírál*
biztosítani kell a megszüntetését	*meg kell szüntetni*
csökkenést mutat	*csökken*
felvilágosítással lát el	*felvilágosít*
fizetést eszközöl	*fizet*
emelkedést mutat	*emelkedik*
felügyeletet gyakorol	*felügyel*
javaslatba hoz	*javasol*
jogalappal nem bír	*alaptalan*
jótállás mellett	*jótállással*
jutalomban részesít	*megjutalmaz*
teljesítésbe megy	*teljesül*
tevékenységet fejt ki	*tevékenykedik*

Mint Dobos (2006–2007) írja, a terpeszkedő – funkcióigés – szerkezetek[108] nem tekinthetők a jogi szaknyelv újításainak, bár már a régi jogi szövegekben is fellelhetők. Különösen jellemzők voltak például a 17. századi úriszéki iratokban. Szerinte a

[108] A *funkcióigés szerkezet* terminust először Keszler (1994) használta, vö. Dobos (2006–2007). Egyéb elnevezései: *körülírás* (Prohászka 1956), *terjengős kifejezések* (Bíró–Grétsy–Kemény 1978), *körülíró szerkezetek* (Sziklai 1986) stb.

terpeszkedő szerkezet kifejezés jól mutatja, hogy általában a nyelvészek a funkcióigés szerkezeteket elsősorban nyelvhelyességi szempontból vizsgálják. Elemzése azonban rámutat, hogy a funkcióigés szerkezetek a jogi szövegben speciális funkcióval rendelkeznek: a terminológiai azonosság biztosításával ugyanis a jogi tartalom adekvát megjelenítését szolgálják (Dobos 2006–2007).

A funkcióigés szerkezetek jogi szövegekben való előfordulásait elemzi tanulmányában B. Kovács (1993) is. A funkcióigés szerkezetek szaknyelvi használatát vizsgálva ő az alábbi főbb csoportokat különíti el: (1) A szerkezet szinonim igével helyettesíthető (*döntést hoz ~ dönt*; *veszélynek tesz ki ~ veszélyeztet* stb.); (2) a funkcióigés szerkezet helyettesítése megváltoztatja a struktúrát (tesz különbséget ~ különböztet meg; tesz indítványt ~ indítványozza stb.[109]); (3) a funkcióigés szerkezet nem helyettesíthető szinonim igével, aminek több oka is lehet, például: a) a szerkezet jelzői bővítménye nem alakítható át az ige vonzatává; b) a funkcióigés szerkezet főnévi tagjából nem képezhető ige; c) jogi szempontból nem lehetséges a helyettesítés, ugyanis a funkcióigés szerkezet az adott jogi gondolat egyetlen lehetséges adekvát formája[110]. Egyetértek B. Kovács következtetésével:

> [...] a jogi nyelvhasználat jelenségeinek kizárólag nyelvi (nyelvhelyességi) szempontból történő vizsgálata a következtetések egyoldalú, a szaknyelv sajátosságait figyelmen kívül hagyó voltát eredményezi. [...] Nem hagyhatók figyelmen kívül a jogi szempontok, nem sérülhet a jogi gondolat. A törvények, jogszabályok nyelvi megformálása elsődlegesen az egyértelműségre, a tartalom minél pontosabb megragadására törekszik, hogy a félreérthetőséget, a többféle értelmezési lehetőséget elkerüljék. Szakmai szempontból nem az a rossz törvény, jogszabály, amelyik a nyelvhelyesség kívánalmainak nem tesz eleget, netán fölöslegesen terpeszkedő kifejezéseket használ, hanem az, amelyiknek értelmezése vitatható, esetleg sokféle. Mindezeket figyelembe véve **a funkcióigés szerkezetek szaknyelvi használata nem minősíthető egyértelműen öncélúnak, fölöslegesnek**. A bemutatott példák alapján megállapíthatjuk, hogy **szinonim igével való helyettesítésük a mondat vonzatstruktúrájának és a jogi tartalom értelmezésének függvénye**.
>
> (B. Kovács 1993: 394)

[109] A példák az eredeti szövegkörnyezetükben válnak érthetővé (B. Kovács 1993), ezek szerepeltetése azonban indokolatlanul megnövelné jelen dolgozat terjedelmét, ezért itt csak utalok rájuk.
[110] B. Kovács (1993) erre is hoz példákat.

A terpeszkedő szerkezeteknek a szövegértésben játszott szerepét elemezte pszicholingvisztikai kísérletében Heltai és Gósy (2005). Vizsgálatukban a terpeszkedő szerkezeteket a *Nyelvművelő kézikönyv* és más szakirodalmak alapján három kategóriára osztották: (1) helytelenített (pl. *ellenőrzést gyakorol* használata az *ellenőriz* helyett); (2) elfogadható (pl. a *nem szorul igazolásra* használata a *nem kell igazolni* helyett), (3) javasolt (pl. a *lármát csapnak* használata a *lármáznak* helyett). A szerzők tanulmányukban részletesen bemutatják a vizsgálatot (Heltai, Gósy 2005: 479–481), így ettől én itt eltekintek. Kutatásukból arra a következtetésre jutottak, hogy „nem mondható ki egyértelműen az, hogy a terpeszkedő szerkezetet tartalmazó mondatok nem érthetők, feldolgozásuk nehezítettségére azonban a valamivel nagyobb hibaszázalék utal" (Heltai, Gósy 2005: 482). Vizsgálatuk rendkívül összetett volt, több kutatási kérdésre több vizsgálattal keresték a választ, s kitértek a fordított szövegek elemzésére is. Ennek során megállapították, hogy nem minden esetben igaz, hogy a fordításokban több a terpeszkedő szerkezet, mint a nem fordított szövegekben. A szerzők a terpeszkedő szerkezetek használatával kapcsolatban ugyanakkor felhívják a figyelmet az ún. *formulaszerű nyelvhasználat* produkciós stratégiaként történő használatára, amely megkönnyíti a beszélő számára a produkciót (a formulaszerű nyelvhasználatra vö. Pawley, Syder 1983; valamint Heltai 2002). Az ezzel kapcsolatos vizsgálatok ismeretében azonban véleményem szerint itt éles különbséget kell tennünk a beszélt és az írott nyelvhasználat között, hiszen az írott szövegek feldolgozására a legtöbb esetben kellő idő áll rendelkezésre, így e célból nincs szükség terjengős kifejezések alkalmazására. Az írott jogi szakszövegek esetében egyetértek Kampis, Szép, Vida (1998) állításával, miszerint a terpeszkedő szerkezetek használatát lehetőség szerint kerülni kell, pontosítva ezt B. Kovács (1993) azon kijelentésével, hogy „helyettesítésük a mondat vonzatstruktúrájának és a jogi tartalom értelmezésének függvénye" (B. Kovács 1993: 394).

D) Az idegen szavak indokolatlan használatának elkerülése

Kampis, Szép, Vida (1998) ebben a pontban különbséget tesz a jogszabályok nyelve, valamint köznyelv és szaknyelv(ek) között annyiban, hogy míg a köznyelv és a szaknyelv esetében általában használhatók az elterjedt idegen, vagy idegen eredetű és hangzású

szavak, addig a jogszabályok szövegében „csak akkor használjunk idegen szót, ha nincs helyette azonos értelmű, hasonlóan kifejező magyar szó. Ez még a szakmai jellegű jogszabálynál is követelmény” (Kampis, Szép, Vida 1998: 126). Ez egybecseng a német jogszabályszövegekkel szemben támasztott követelményekkel (l. fent), és alátámasztja a korábbi állításomat, miszerint – a jogi szakmai nyelvhasználatra vonatkozó irányelvek ismeretében – az idegen szavak gyakoribb használatát nem szabad a jogi szaknyelv általános jellemzőjének tekinteni.

E) A szakkifejezések használata

A szerzők elismerik, hogy a szabályozni kívánt életviszonytól, társadalmi viszonytól függően szükség van az adott szakágazatok, szakmák terminusainak használatára, ugyanakkor véleményük szerint:

> Minél magasabb szintű jogszabályról van szó, annál inkább kerülni kell az olyan szakkifejezések használatát, amelyeket az állampolgárok szélesebb köre nehezen ért meg. Az ilyen szakkifejezést még miniszteri rendeletben is a köznyelvben használt kifejezéssel kell helyettesíteni.
> *Pl.* Az új növény- és állatfajták állami minősítéséről szóló 21/1968. (VI. 21.) Korm. rendelet végrehajtására kiadott 21/1968. (VI. 21.) MÉM rendeletben használt szavak, kifejezések helyett a következők használata lett volna helyes:
> „kosutód” helyett bárány,
> „kanivadék” helyett malac vagy süldő,
> „hús- és tojástípusú hibrid” helyett „baromfi”.
> (Kampis, Szép, Vida 1998: 127)

Ezen túlmenően a szerzők a terminusok következetes, **egységes használat**ára hívják fel a figyelmet, mind a **jogszabályon belül**, mind pedig **ugyanazon a jogágon belül**. Itt azonban kitérnek a jogi szaknyelv általam korábban már taglalt rétegzettségére, s az ebből adódó poliszémiára, azaz arra, hogy **a jogrendszeren belül nem beszélhetünk egységes terminushasználatról**: például „a »kereset« szó mást jelent a polgári eljárásjogban és mást a munkajogban vagy a társadalombiztosítási jogban” (Kampis, Szép, Vida 1998: 127). Az egységes jogi szóhasználat véleményük szerint a jogszabályok elektronikus nyilvántartása miatt is fontos. Ha azonban a jogszabály szövegében használt kifejezés aktuális jelentése

eltér akár a köznyelvi, akár a szaknyelvi értelmétől, akkor azt félreérthetetlenül meg kell magyarázni.[111]

A német kodifikációs nyelvhasználatra vonatkozó irányelveket a Bundesministerium für Justiz: *Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren von Rechtsvorschriften*; míg a konkrét magyar jogszabályokra vonatkozó rendelkezéseket a *61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről* tartalmazza[112]. A német irányelv egyes elemeire korábban már utaltam. A magyar jogszabály valamennyi rendelkezését itt nem taglalom, csupán néhány, számunkra fontos elemet emelek ki. Ilyen például a **következetes fogalomhasználat**ra vonatkozó rendelkezés, amely természeseten érinti a terminusok használatának kérdését is:

> 4. § (1) Ha egy jogszabályon és a végrehajtására kiadott jogszabályokon belül ugyanazt a fogalmat vagy rendelkezést többféleképpen is ki lehet fejezni, **a fogalom vagy rendelkezés valamennyi előfordulása esetében ugyanazt a megfogalmazást** kell alkalmazni.
>
> (2) Egy jogszabályban és a végrehajtására kiadott jogszabályokban azonos szabályozási tárgyra vonatkozó **különböző megfogalmazások csak akkor alkalmazhatóak, ha azok eltérő tartalmat fejeznek ki**.
>
> (*61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet*)[113]

A Rendelet ezt a következőképpen magyarázza:

> [51] A jogalkalmazást rendkívül megnehezíti, ezért **sérti a jogbiztonságot**, ha a jogszabály stiláris szempontok miatt több, különböző kifejezést használ azonos értelemben. Helytelen az is, ha a jogszabály a jogszabályi rendelkezés alanyára vagy tárgyára már bevezetett kifejezést más megfogalmazásban használja ugyanannak a személynek vagy tárgynak a megjelölésére. **A jogszabály szövegének egyértelműsége mindenek felett álló elsőbbséget élvez a megfogalmazás gördülékenységével szemben is**.

A Rendelet tehát a jogszabályok megszövegezésekor egyértelműen az egyértelműség preferálására kötelez a gördülékeny stílussal szemben, s okként a jogbiztonság

---

[111] A szerzők még két kritériumot említenek, ezek a következők: **F) Gyűjtőfogalmak kialakítása a jogszabályban**; valamint **G) Rövidítések**; ezekkel most nem foglalkozom.

[112] Megjegyzendő, hogy a rendelet bevezető részében hivatkozott 1987. évi XI. törvény *a jogalkotásról* már hatályát vesztette. A jogalkotásról jelenleg hatályosan a 2010. évi CXXX törvényünk rendelkezik.

[113] Ebben a fejezetben a továbbiakban minden hivatkozás a 61/2009 (XII. 14.) IRM rendelet (a továbbiakban: a Rendelet) szövegéből való, ezért ezt külön már nem tüntetem fel. A félkövér kiemelések tőlem – Sz.B.

biztosítására hivatkozik (vö. Szabó 2002; Kampis, Szép, Vida 1998; valamint a precizitásról és közérthetőségről mondottakat, l. fent).

Fentebb már tárgyaltam a jogi szövegek terjengősségének, valamint az ismétlésnek a kérdését is. A jogszabályban egyértelműen megfigyelhető a terjengősség és a felesleges ismétlések elkerülésére irányuló törekvés, s a **rövid megjelölések** használatának preferálása. Ennek azonban nagyon szigorú és egyértelmű megkötései vannak:

> 5. § (1) Ha a jogszabály tervezetének a szövegében ismétlődően valamely kifejezés, szókapcsolat, szövegrész fordul elő, **az ismétlődő elem helyett rövid megjelölést lehet** alkalmazni.
> (2) A rövid megjelölést a rövidíteni kívánt elem **első előfordulásakor kell meghatározni**, és a további használatra utaló „a továbbiakban:" kifejezéssel együtt, zárójelben kell feltüntetni.
> (3) Ha a rövid megjelölés a felsorolás elemeire együttesen vonatkozik, a további együttes használatra az „a továbbiakban együtt:" kifejezéssel kell utalni.
> (4) Rövid megjelölésként **névszó, a magyar nyelv szabályai szerinti rövidítés vagy olyan több szóból álló kifejezés alkalmazható, amelynek utolsó szava névszó**.
> (5) **Nem alkalmazható** rövid megjelölésként olyan kifejezés, amelyet a jogszabály szövege **a továbbiakban más jelentéstartalommal is** alkalmaz. [...]

Ennek magyarázata a következő:

> [52] A jogszabályi rendelkezés **egyértelműségét szolgálja**, ha az ismétlődő kifejezés, szókapcsolat vagy szövegrész helyett rövid megjelölést alkalmazunk. Ez az eszköz biztosítja, hogy a jogszabály szövege **röviden, tömören megfogalmazva is a kívánt jelentéstartalmat** hordozza, **ne legyen szükség bonyolult szövegezésre**, körmondatba foglalásra.
> [53] Rövid megjelölés alkalmazásával **elkerülhető, hogy a jogszabály szövege valamely felsorolást értelmező rendelkezésben fogalmazzon meg**, hiszen ilyen esetben értelmezésre valójában nincs szükség.
> [...]
> [55] Kiemelendő, hogy **ha egy jogszabály szövegében, bonyolult, hosszú kifejezések sokszor ismétlődően fordulnak elő, a rövid megjelölés** nem csak lehetőség, hanem **a szabályozás átláthatóságának követelményéből eredő kötelezettség** is. [...]

Világosan látszik tehát az egyértelműségre és átláthatóságra törekvés a jogszabályok megszövegezésében. Ez ellentmond a jogi szaknyelvről általában megfogalmazott, fent tárgyalt, nem egzakt kutatáson alapuló általános jellemzéseknek; s alátámasztja, hogy egyrészt a jogi szaknyelvet rétegzettségében kell vizsgálni, másrészt csupán empirikus

vizsgálatok eredményeiből levont következtetésekkel tehetünk korrekt állításokat a jogi szaknyelvvel kapcsolatban.

A Rendelet értelmében a rövidítés alkalmazásának azonban kizáró okai is vannak, ilyen például az, hogy az értelmező rendelkezésben értelmezett fogalomra nem szabad rövidítést alkalmazni (6. §). A jogszabály a továbbiakban a **felsorolás** alkalmazásával kapcsolatban többek között kimondja:

> 7. § [...] (3) Az **„illetve”** kötőszó jogszabály tervezetében **csak más egyértelmű nyelvi megfogalmazás alkalmazhatatlansága esetén** alkalmazható.
> (4) Az **„illetőleg”** kötőszó a jogszabály tervezetében **nem alkalmazható**.
> (5) Az **„és” és a „vagy”** kötőszó **írásjellel összekapcsolva vagy közvetlenül egymást követően** a jogszabály tervezetében **nem alkalmazható**.

A jogszabály magyarázó részében ezzel kapcsolatosan az alábbiakat olvashatjuk:

> [71] Az „illetőleg” kötőszót a magyar nyelvben elsősorban a megfogalmazás választékosságának biztosítása érdekében alkalmazzuk. Jelentései gyakorlatilag megegyeznek az „illetve” kötőszó jelentésével. A Rendelet elsősorban **a következetlen megfogalmazásokból eredő bizonytalanság kiküszöbölése érdekében tiltja az „illetőleg” kötőszó alkalmazását.** Ha tehát az más megfogalmazással nem kerülhető el, az „illetve” kötőszó alkalmazandó, de helyette ebben az esetben sem alkalmazható az „illetőleg” kötőszó.
>
> **Helytelen** például:
> „A magasabb vezető munkakör betöltésére, **illetőleg** ilyen megbízás ellátására pályázatot kell kiírni.”
>
> **Helyesen**:
> „A magasabb vezető munkakör betöltésére **vagy** ilyen megbízás ellátására pályázatot kell kiírni.”
>
> **Helytelen** például:
> „A pályázat késedelmes benyújtása esetén, **illetőleg** ha a kérelmező az igazgatási szolgáltatási díjat nem rótta le a pályázót ezek pótlására kell felhívni.”
>
> **Helyesen**:
> „Ha a pályázó pályázatot késedelmesen nyújtja be, **vagy** az igazgatási szolgáltatási díjat nem fizeti meg, a pályázót ezek pótlására fel kell hívni.”

A fenti rendelkezéssel, pontosabban az *illetőleg* kötőszó használatával kapcsolatosan megvizsgáltam az EU-s dokumentumok szóhasználatát. A dolgozatom *Mellékleté*ben bemutatott vizsgálat során két példán ugyanannak az egy-egy szövegrésznek a magyar, továbbá az angol, francia és német változatát hasonlítottam össze (vö. *Melléklet: 9.6.*). Ebből egyértelműen látszik, hogy az angol, francia és német szövegben mindenhol az 'és' jelentésű *and/ et/ und* kötőszót használták a megszövegezők, még abban az esetben is, ha ez a kötőszó megismétlését eredményezte (2. példa). Ezzel szemben mindkét magyar nyelvű szövegrészben az IRM rendelet által tiltott *illetőleg* szerepel. Az 1. példa esetében a fordító feltételezhetően a jogszabályban megfelelőbb stílusértékűnek vélte ezt a kötőszót a köznyelvben elterjedtebb *és* kötőszó helyett, míg a 2. példa esetében a használatot valószínűleg az ismétlés elkerülésének szándéka motiválta, hiszen fentebb már szerepel az *és* kötőszó a felsorolásban.

Hangsúlyozni kívánom, hogy a *Mellékleté*ben található szövegközlés szándékom szerint NEM A SZAKFORDÍTÁSOK KRITIKÁJA, csupán a jelenségre szeretném felhívni a figyelmet. Az itt tárgyalt IRM rendelet természetesen nem a szakfordítások, hanem a nem fordított magyar jogszabályok megszövegezésére vonatkozik, azonban olyan nyelvhelyességi kérdéseket taglal, amelyeket a magyar mint célnyelv esetében a szakfordítóknak sem árt szem előtt tartaniuk. Ehhez zárójelben tehetjük hozzá, hogy bár az EU-ban hivatalosan nem szakfordításról, hanem a dokumentumok hivatalos nyelveken történő megszövegezéséről van szó, ugyanakkor köztudott, hogy a gyakorlatban ez a legtöbb nyelv – köztük a magyar – esetében mégis szakfordítást jelent, amelynek során azonban a célnyelvi szövegkonvenciókra is tekintettel kell lenni. Ezért tartom fontosnak annak hangsúlyozását, hogy a jogi szakfordítók képzése során – az általános nyelvhelyességi kurzuson túl – súlyt kell fektetni egyrészt a fenti jogszabályban is rögzített magyar (szak)nyelvhasználati kérdések taglalására, ezen túlmenően pedig az adott nyelvpár esetében irányadó rendelkezések nyelvpárspecifikus, kontrasztív elemzésére, mivel véleményem szerint ezek együttesen járulhatnak hozzá a szakfordítóképzés eredményességéhez, a speciális szakfordítói kompetenciák hatékony elsajátításához.

A jogszabályok megszövegezésének nyelvi kérdéseit azonban nem csupán mai jogászaink tartják szem előtt. Dolgozatom tematikájához igazodva a következő fejezetben a kérdést diakrón megközelítésben taglalom.

4. A 19. SZÁZADI NYELVÚJÍTÁS SZEREPE A MAGYAR JOGI SZAKNYELV KIALAKULÁSÁBAN

4.1. Kodifikációs törekvések a reformkori Magyarországon

Mivel dolgozatom nem jog-, hanem nyelvtudományi értekezés, az alábbiakban nem kívánom a magyar magánjogi kodifikációs törekvések részletekbe menő, értékelő áttekintését adni, erre – megfelelő szakmai képzettség hiányában – nem is mernék vállalkozni, s ezt előttem már megtették mások (pl. Balogh 2000). Ebben a részben bevezetőként csupán a dolgozatom témája szempontjából – tehát elsősorban a 19. századi gazdasági jogi szaknyelvújításhoz kapcsolódóan – releváns jellemzőket ismertetem a szakirodalom alapján.

Balogh (2000) elemzi a magyar magánjogi kodifikáció korszakolási kísérleteit, s végül – bizonyos fenntartásokkal és módosításokkal – Daempf (1877) felosztását fogadja el, majd egészíti ki a Daempf munkáját követő időszakra vonatkozóan. Ennek értelmében Balogh az alábbi felosztásban vizsgálja a magyar magánjogi kodifikáció történetét (Balogh 2000: 38–39):

1. „az árpádkori vezérek idejétől 1486. évig”
2. 1486-tól az 1832/36-os országgyűlés-ig (a reformkorszak kezdetéig)
3. a reformkorszaktól 1900-ig[114]
4. az első tervezettől a szocialista kodifikációig
5. a rendszeres magyar törvénykönyv által meghatározott fejlődés 1959-től.[115]

Balogh (2000) felosztását alapul véve tehát a kutatásomban vizsgált nyelvújítási terminusalkotás fő korszakát a fenti 3. időszakra teszem, bár megjegyzem, hogy némely terminusok esetében, valamint a szaknyelvi nyelvújításhoz kapcsolódó viták tekintetében

[114] Balogh nem tekinti a jogfejlődés önálló szakaszának az osztrák jog uralmát jelentő rövid neoabszolutista periódust (Balogh 2000: 39).

[115] Mivel dolgozatom témája a 19. századi kodifikációs törekvésekhez kapcsolódik, a Balogh dolgozata óta eltelt időszakban (2000–2012) bekövetkezett változások miatti esetlegesen szükséges kiegészítések lehetőségeivel nem foglalkozom.

az ezt megelőző időszakot, azaz a 19. század elejének törekvéseit is figyelembe kell vennünk[116]. A számunkra legfontosabb időszak tehát a fenti felosztás 3. korszaka, azaz az 1832–36-os országgyűléstől a század végéig tartó időszak. Nyomárkay (2007) is alapvetően ezt a korszakot emeli ki a közép-európai nyelveket érintő, tudatos szaknyelvi nyelvújító mozgalmak korszakaként[117]. Míg azt ezt megelőző időszakot sokkal inkább az egyéni újítások jellemzik, itt már „a különböző szakterületek terminusainak közös munkán alapuló egybegyűjtése" jellemzi (Nyomárkay 2007: 186), amit a jogi-politikai szótárak reprezentálnak. Ugyanakkor e nemzeti (szak)nyelvújító mozgalom egy egész társadalmat átfogó, a szellemi életet, sőt az egész civilizációt érintő változások hatására bontakozott ki[118], s természetszerűleg kapcsolódott „a közép-európai népek körében kibontakozó szervezett és irányított nyelvújítások"-hoz a 18. század második felétől a 19. század harmadik harmadáig terjedő időszakban (Nyomárkay 2007: 186).

A Balogh (2000) periodizálása alapján 3. korszaknak tekintett időszakban „a jogászok már nem elégedtek meg az addigi eredménytelen próbálkozásokkal, és valódi magánjogi *reformokat* kezdtek követelni, mondván, hogy az új életviszonyok új igényeket támasztanak a joggal szemben" (Balogh 2000: 43). A kodifikáció szükségességének gondolatát Deák Ferenc vetette fel az 1832/36-os országgyűlésen, pontosabban „a Karok és Rendek 1834. május 24-25-i ülésein" (Balogh 2000: 44). A régi magánjogi rend átalakítását elsődlegesen **a gazdaság helyzete indokolta**, erre elsőként Széchenyi István[119] hívta fel kortársai figyelmét. „A gazdaság átalakulásával összekötve tehát a polgári törvénykönyv megalkotásának terve – Deák és Kölcsey révén – már 1834-ben az országgyűlés elé került" (Balogh 2000: 46). Deák 1834. május 25-én mondott beszédében „kódex mielőbbi megalkotásának szükségességét az ország jogában uralkodó kazuisztikával, bizonytalansággal, illetve **a »törvények homályos értelmével«** indokolta" (Balogh 2000: 46). Deák ennek érdekében külön bizottság felállítását javasolta, ez azonban 1834-ben nem valósult meg, s a kódex helyett is csupán 25 módosítás fogalmazódott meg (vö. Nizsalovszky 1976). Azonban azt ezt követő időszakban is tovább folytak a

[116] Például Pápay 1807-es munkáját mindenképpen; ezt a későbbiekben részletesen bemutatom.
[117] Nyomárkay (2007) felosztására a jogászok és nyelvészek közötti szaknyelvi nyelvújító viták taglalásakor még visszatérek.
[118] Amely fejlődés párhuzamba állítható a 20. század 2. felének civilizációs-technikai fejlődésével (Nyomárkay 2007: 186).
[119] Széchenyi nyelvújító szerepére vö. a *Függelék* anyagát (NyÚSz).

kodifikációs munkálatok, amelyek eredményeképpen „1836 és 1847 között számos törvény született egyes részterületek kodifikálására” (Balogh 2000: 47). Bár jogtudományi megközelítésben ezek „– tekintettel a magyar szabályozás hiányosságaira – nem jelenthettek többet, mint **a megfelelő német nyelvű jogszabályok recepcióját**” (Balogh 2000: 47), számunkra éppen e jellegük miatt kiemelt fontosságúak, s még inkább azok, ha hozzátesszük, hogy e törvények – az ún. *excerpták* – éppen a gazdasái jog, pontosabban **a váltójog és a kereskedelmi jog területén**[120] születtek meg. A váltójog kodifikációját taglalva Babják (2007) így ír:

> **Váltójogunk fejlődésére az osztrák váltójog hatott döntő mértékben**: az 1792. évi 17. törvénycikk lehetővé tette, hogy osztrák bíróságok ítélkezzenek a kereskedők váltókövetéleseinek ügyében, mely ítéleteket a magyar hatóságoknak végre kellett hajtani. Első váltótörvényünket, a 1840. évi 15. törvénycikket („régi” váltótörvényünket) is az osztrák váltótörvény alapján állította össze Wildner Ignác bécsi jogtanár által irányított bizottság az 1839-40. évi pozsonyi országgyűlésen.[121]
>
> (Babják: 2007: 67)[122]

A fentiek alátámasztják azon tézisemet, miszerint a magyar gazdasági jogi szakszókincs kialakulásában a német–magyar szakfordítás elsőrendű szerepet játszott. Ennek további bizonyítására vö. az empirikus kutatásom anyagát a *Függelék*ben.

A 19. század második felének újbóli kodifikációs munkálatai 1876-ban tudtak megindulni. „Az 1900-ban elkészült tervezet tekintetében a kodifikáció önállósága még akkor is tagadhatatlan, ha a tervezeten erősen érezhető a német BGB globális, illetve a

---

[120] „A 19. századi magyar jogtudomány nem tekintette a váltójogot a kereskedelmi jog részének, hanem önálló jogágként kezelte, tekintettel arra, hogy a váltó nemcsak fizetési, hanem hiteleszköz is volt” (Babják 2007: 67).

[121] Babják lábjegyzete: „„A váltó múltja hazánkban nagyon szerény, 1840-ig még a kereskedők sem nagyon ismerték, a leghíresebb korabeli jogászok és publicisták, sőt a váltótörvény elkészítésére 1839-ben kiküldött országos bizottság előtt is idegen volt a váltójog. Pedig ezen bizottság tagja volt Deák Ferenc, Szentkirályi Móric, Szentiványi Károly, Zsedényi Ede, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc stb. is, mégsem kezdtek hozzá a törvény előkészítéséhez, amíg Wildner Ignác, bécsi jogtanár szakértőként nem csatlakozott hozzájuk. [...]”

[122] Wildner Ignác szerepét Nizsalovszki is kiemeli, aki az excerpták megalkotásával kapcsolatban megemlíti, hogy „ebben az időben még igen messze volt” az 1847-es lipcsei váltórendszabály és az 1861-es, hamburgi *Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch*. Mint írja, kodifikátoraink „igen élénk kapcsolatot tartottak fent” Carl J. A. Mittermaier heidelbergi professzorral („aki egyébként már a magyar kereskedelmi jogalkotás első eredményeiről is igen előnyösen nyilatkozott”), bár ő elsősorban a büntetőjog területén tett hasznos javaslatokat. Nizsalovszky hozzáteszi, hogy Deák minden bizonnyal figyelembe vette a francia váltójogot is (Nizsalovszky 1976: 64).

zürichi, a svájci, néhol az osztrák polgári törvénykönyv parciális hatása" (Balogh 2000: 81). A zürichi és a német minták követése, valamint a francia és az osztrák minták alapos ismerete és kritikája tetten érhető a *Magyar Általános Polgári Törvénykönyv* tervezetéhez írt *Indokolás*ban is. Az *Indokolás* második kötetének (*Dologjog*) *Általános indokolás* című fejezetében a szerzők részletesen elemzik és idézik a porosz *Landrecht,* a francia *code civile*, valamint az osztrák polgári törvénykönyv idevágó passzusait. Érdekesség, hogy az osztrák törvénykönyvvel kapcsolatos részben az *Indokolás* szerzői az eredeti német terminusok mellett azért adják meg az eredeti magyar fordításban használt ekvivalenst, mert az *Indokolás*ban (s így a tervezetben is) ők ezekre a korábbiaktól eltérő magyar terminusokat használnak:

> Az osztrák polg. törvénykönyv Justinian institutiói nyomán a „személyjog" és „dologjog" (jus personarum – jus rerum) czimű főrészeket állitja fel. A dologjogokat azután felosztja **dologi jogokra (dingliche Rechte – a magyar forditásban „dologbani jogok")**, a melyek közé a tulajdont, a zálogjogot és a szolgalmakat, de a birtokot, sőt az örökösödési jogot is sorozza; és **személyi dologjogokra (persönliche Sachenrechte – „dologhozi jogok")**, a melyek alatt a kötelmi jogok egész csoportját érti. Ime tehát szintén a kötelemjogi és dologjogi szabályok összebonyolitása, nem annyira a lényegben, de mégis az elnevezésben.
>
> (*Indokolás* 1901: 3–4)

A fenti idézet jól szemlélteti a kodifikációval szemben támasztott azon követelményt, hogy terminushasználata egyértelmű és következetes legyen, s azt is, hogy e törekvés szintén motiváló tényező a terminusok eltűnésében és új terminusok megalkotásában. A magyar szerzők a fenti „régi" mintával szemben az „ujabb törvénykönyvek és javaslatok módjára" jártak el a tervezet megalkotása során (*Indokolás* 1901: 4). A továbbiakban a tervezet nyelvre, nyelvhasználatra vontakozó elemeit vizsgálom.

4.1.1. Nyelvhasználati kérdések a reformkori kodifikáció során

> Az emberi szellemerő egyik legnagyszerűbb és egyszersmind legnehezebb feladványa a törvénykészités. Igaz, csak fogalmazás az egész: de az egyéni s társadalmi élet legbecsesebb érdekei függnek a fogalmazványtól [...].
>
> (Hoffmann Pál szavai a törvénytervezete indoklásában 1871-ben; idézi Balogh 2000: 105)

Korábban már bemutattam, hogy a nyelvhasználat helyessége a jogszabályok megszövegezésekor napjainkban kardinális kérdés. Most arra kívánok rávilágítani, hogy a jogi szakszövegek megszövegezésének nyelvi, nyelvhasználati problémáit már a 19. századi kodifikáció során is ugyanígy központinak tekintették jogászaink. Az alábbiakban ezért a korabeli kodifikációs iránymutatásokat, valamint a magyar polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság 1898-ból származó jegyzőkönyveinek idevágó anyagát ismertetem. Itt jegyzem meg, hogy a jegyzőkönyvi anyagnak csupán a német nyelvű változatához tudtam hozzáférni: Die Berathungsprotocolle der ständigen Codifications Commission des ungarischen bürgerlichen Gesetzbuches. (Aus dem Ungarischen übersetzt von Dr. Isidor Schwartz, Reigerungsconcipist in Sarajevo). 1898. *Zeitschrift für ungarisches öffentliches- und Privatrecht*. 4. Jahrgang. 3–54, 161–194, 308–364, 445–455.

Elsőként álljanak itt a „kodifikáció úttörőjének”[123], Szalay Lászlónak iránymutatásai a törvénykönyv megalkotására nézve:

> Mire kellessék tehát főleg tekintettel lenni e’ munkaközben, nem nehéz meghatározni, mert mind össze is ebből áll: az, a’ mi kész, a’ mi nem változtatandó, sőt megtartandó, azt alaposan kell ismerni, és helyesen kell kinyilatkoztatni, kifejezni. Amaz illeti az anyagot, a’ tartalmat; ez meg a’ formát.
>
> (Szalay 1847: 37)

A ***forma***, vagyis a nyelvi karakterisztikum tekintetében Szalay szerint a megfelelő megszövegezést – vagy ahogy ő nevezi: az *előadás*t – sokkal inkább a „sükerült vagy nem sükerült alkalmazásából láthatni leginkább, mintsem általános szabályok által kimondhatni” (Szalay 1847: 39). Elsőként a **rövidség**et említi fontos kritériumként, de felhívja a figyelmet, hogy „van száraz semmitsem mondó rövidség is, melly be fog állani, ha a’ nyelvvel nem tudunk élni mint eszközzel” (Szalay 1847: 39). Szalay a kodifikációval kapcsolatban két fő kérdést fogalmaz meg (Szalay 1847: 48)[124]:

[123] Vö. Balogh (2000: 105). Szalay elveit Balogh (2000) is elemzi.

[124] Érdekességként megemlítendő, hogy Szalay a szövegben az általam is vizsgált *csődület* termiust egyértelműen ’pályázás’ értelemben használja, ami bizonyíték a terminus poliszém jellegére a korban: „Nyittassék csődület”; „mind ezen csődületi tervek nyomattasanak ki”; „a’ külföldiek ne zárattassanak ki e’

(1) ki, vagy kik által készítessék a' törvénykönyv;
(2) mik a' törvénykönyv' fogalmazási és szerkesztési kellékei.

Ez utóbbiról – vagy ahogy ő lentebb fogalmaz, *a' törvények' stylusáról* – Szalay az alábbi fontos megállapításokat teszi (Szalay 1847: 89):

(1) **a' nemzet' nyelvén** szóljon a' törvény;
(2) **a' nyelvtani hermeneutica' szabályai szerint** alkottassék a' törvény.

E második kritériummal kapcsolatban, megjegyzi, hogy ennek alapjai már megteremtődtek „a' nemzeti nyelv' rehabilitatiója által" (Szalay 1847: 89). Az *előadás*ra – azaz a megszövegezésre – nézve az alábbi feltételeket fogalmazza meg:

> [...] a' törvény' előadása legyen:
>
> a) **tiszta**, azaz: rekesztessék ki minden idegennemű, minden, mi nem a' törvény, mi nem egyenes kifejezése a' törvényhozó akaratának. [...]
>
> b) **egyszerü**, azaz: kerültessék ki minden, mi a' képelődés által kiván hatni az emberre, ezen szabály ellen vét p. o. az angol büntető törvény, melly azonegy szónak többszörös ismétlése által ügyekszik a' sanctio' méltóságát vagy a' törvény' világosságát öregbíteni;
>
> c) **szabatos**, azaz: kellő rövidséggel, minden szükséges szónak bennfoglalásával 's minden szükségtelennek kirekesztésével adassék a' tétel; végre
>
> d) ügyekezzünk, mint belsőleg igazság, úgy külsőleg nyugalom 's erő által a' **fennséges**nek jellemét adni a' törvénynek, mi a' lelket hódolatra bírja.
>
> (Szalay 1847: 89–90)

Láthatjuk tehát, hogy a kodifikáció nyelvhasználatára vonatkozó 19. századi alapvető irányelvek a 20–21. században sem változtak jelentős mértékben (vö. az IRM rendelet idevágó pontjainak elemzését, l. fent). Balogh (2000) azonban rámutat, hogy Szalay (1847) javaslatai ellenére a törvénykönyv megszövegezésére vonatkozó irányelvek lefektetése meglehetősen problematikus volt:

> Középutat kellett találni a túlzottan népies hangvételű, és a szinte érthetetlen szaknyelven írott kódex között. Ebben a kérdésben a német törvénykönyv egyáltalán nem nyújtott követhető példát

csődületből", írja a kodifikációs tervvel kapcsolatban a választmányi bizottság munkájáról. (Vö. Szalay 1847: 56; valamint dolgozatom *Vizsgálat* című fejezetét és a *Függelék* anyagát.)

a magyar törvényszerkesztők számára, hiszen azt éppen hibás nyelvezete miatt (elvontsága, érthetelensége, túlzott absztrakciós szintje és – mindezekből adódó – számtalan utaló szabálya) miatt érték heves támadások.

(Balogh 2000: 106)

Balogh a továbbiakban Hoffmann Pálnak a kódex általános részére vonatkozó javaslatával kapcsolatban említi, hogy sokak szerint a magyar jogi szaknyelv a 19. század hetvenes éveiben még nem volt megfelelően fejlett a törvénykönyv megalkotására. Balogh a korábbi törvényszövegekkel kapcsolatosan utal az általam is vizsgált jelenségre: megszövegezők a törvényszövegek magyar terminusai mögött zárójelben a német megfelelőket is megadták. Hoffmann – „az értelmezés megkönnyítése és egyértelműsítése érdekében" – ezeket el akarta kerülni, akár új terminusok alkotásával is (Balogh 2000: 107). Hoffmann néhány terminusa azóta is él a szaknyelvben, ilyen például a *jogutódlás* vagy a *megdönthetőség*.

1871-től, az általános rész tervezetétől kezdve „a jogászi műnyelv fejlődése felgyorsult" (Balogh 2000: 107). Ezt tovább segítette az 1895-ben felállított állandó kodifikációs bizottság, amely 1897. május 1-jén fogadta el az általános magánjogi törvénykönyv nyelvezetére vonatkozó határozatot. A bizottsági jegyzőkönyv szerint a tagok erre nézve az alábbi kérdést igyekeztek megválaszolni: „Vor allem, wie soll die Sprache des Codex beschaffen sein, sollen wir das Hauptgewicht auf die Volksthümlichkeit oder auf die juristische Präzision legen?" (*Berathungsprotocolle* 1998: 14). Vagyis a kodifikátorok elsődlegesen a **közérthetőség** és a jogi **precizitás** szem előtt tartása között kívántak dönteni. Végül határozatukban erre nézve az alábbiakat fogalmazták meg:

II. Form der Redaktion.

a) Sprache.

In Ansehung der Sprache ist als Ziel anzustreben, dass das Gesetzbuch **decidirte und klare Rechtsregeln** enthalte, aus welchen das Wesen der Disposition sicher festgestellt werden kann. Zur Erreichung dieses Zieles diene eine solche Sprache, welche nebst der vom Standpunkte **der Gedrungenheit und Präcision nöthigen Fachgemässheit** (technische Sprache) **auch genügend einfach sein soll**, dass sie auch der gebildete Laie möglichst verstehe.*) Deshalb darf die Gedrungenheit nicht so weit gehen, dass darunter die Klarheit leide und vice-versa soll die Sucht

nach Volksthümlichkeit nicht zur Weitschweifigkeit führen und hierdurch die Präcision des Textes gefährden: schliesslich soll bei gleicher Concision und Präcision der möglichst einfache und concrete Ausdruck stets dem ungebräuchlicheren und abstrakteren Ausdrucke vorgezogen werden.

(*Berathungsprotocolle* 1998: 16)

Azaz, a nyelv tekintetében arra kell törekedni, hogy a törvénykönyv **jól megformált** és **világos** jogszabályokat tartalmazzon. E cél elérése érdekében olyan nyelvre van szükség, amely a tömörséget és a precizitást követelő szakszerűség (szaknyelv) mellett elegendően egyszerű ahhoz, hogy egy képzett laikus lehetőleg megértse[125]. Ezért **a tömörség nem mehet a világosság rovására** és fordítva; **a közérthetőségre törekvés nem csaphat át terjengősségbe** és **nem veszélyeztetheti** ezzel **a szöveg precizitását**. Végül több, ugyanolyan tömör és precíz kifejezés megléte esetén **a legegyszerűbb és konkrétabb kifejezést** kell választani. A bizottság által javasolt megszövegezési irányelvek tehát egybecsengenek a Szalay által korábban javasolt kritériumokkal, s a jelenleg hatályos irányelvekkel is. A továbbiakban megfogalmazták, hogy a törvénykönyv lehetőség szerint ne tartalmazzon tantételeket és elméleti okfejtéseket; valamint, hogy a jogszabály rugalmassága érdekében a megszövegezés tartalmazzon bizonyos mértékű általánosítást, azaz hogy alkalmazni lehessen az életviszonyok megváltozása esetén is[126].

A tervezet előkészítésekor számtalan vita folyt, például a terminushasználattal kapcsolatban. Jó példa erre a *Personenrecht* rész vitája (1897. június 26-án), melynek során Schwartz Gusztáv annak a nézetének ad hangot, hogy hibás a Hoffmann és Győry által javasolt „*natürliche*" és „*juristische*" *Person* elnevezés. Szerinte a *Personenrecht*-nek három alkategóriát kell magában foglalnia: die einzelnen Menschen; die Corporation; die Stiftung. Nem tartja helyesnek továbbá azt sem, hogy a *Corporation* és a *Stiftung* egy

[125] Itt megcsillagozva egy lábjegyzetet találunk, „Anmerkung", azaz 'megjegyzés' megjelöléssel, az azonban nem derül ki, hogy ez a jegyzőkönyvhöz eredetileg is hozzátartozik-e, vagy a fordító saját megjegyzése: „*) Solche Illusionen sollten doch am Ende des neunzehnten Jahrhunderts ein überwundener Standpunkt sein. Vgl. Pfaff Hoffmann, Commentar zum öst. b.G.B. I. Bd. p. 56 und Note 294. (Anmerkung)" (*Berathungsprotocolle* 1898: 16). A megjegyzés értelmében tehát a fenti kívánalom illúziója a 19. század végén már meghaladott nézetnek számított, ami különösen a mai hasonló kodifikációs irányelvek ismeretében tűnik érdekesnek (vö. Kampis, Szép, Vida 1998).

[126] „Nachdem der rechtliche und wechselvolle Inhalt des Lebens durch keine Kasuistik erschöpft werden kann, muss das Streben dahin gehen, dass in der Textirung der Rechtssätze jener Grad der Verallgemeinerung erreicht werden soll, durch welche der Rechtsregel die erforderliche Elasticität gesichert und dieselbe geeignet gemacht wird, dass sie mit der Entwickelung des Lebens Schritt halten und sich eventuell den geänderten Verhältnissen anpassen könne" (Berathungsprotocolle 1898: 17).

közös név alatt (legyen az „*juristische Person*“, „*Verbandsperson*“ vagy akármi) és az emberekkel mint „*natürliche Personen*“ szembeállítva szerepeljenek. Az ő javaslata: I. *Der Mensch*; II. *Die Corporation*; III. *Die Stiftung*. Schwartz érvelése során a német törvénykönyv idevágó passzusait kritizálja, ami bizonyítja, hogy a német mintát valóban szem előtt tartották, s a hibáiból is tanulni akartak.

Balogh rámutat, hogy pozitívumai ellenére nagy hátránya a tervezetnek, hogy – mivel az egyes részeket más-más dolgozta ki – a stílusa nem lett egységes (vö. Balogh 2000: 109).

A bizottság vitáiból azonban **a terminusok kiveszésének motivációiról is** értékes adalékokat kaphatunk. Így például bizonyos jogintézmények megszüntetéséről, mint amilyen a *dos*. A bizottság egyik tagja, Imling ennek kapcsán Werbőczyt idézi, hozzátéve, hogy ma már nincs meg a *dos* Werbőczy által használt régi értelme, így kár lenne magát az intézményt – amely eredeti jelentésében elavult és egy meghaladott álláspontot tükröz – különleges kategóriaként csak azért fenntartani, mert néha még találkozunk az elnevezéssel[127] (*Berathungsprotocolle* 1898: 22).

A 19. századi kodifikációs törekvések elemzése kapcsán természetesen nem csupán a kodifikációs jegyzőkönyvek anyaga érdemel említést. *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala* című munkájában (1899) Katona Mór beszél a törvények alkalmazásáról. Az alkalmazással együtt jár a magyarázat is, amely lehet törvényes vagy tudományos (Katona 1899: 11). A tudományos magyarázattal kapcsolatosan az alábbiakat írja:

> T u d o m á n y o s magyarázat első sorban a s z a v a k b ó l törekszik kifejteni a helyes tartalmat, mint a melyekben nyer megtestesülést a törvényhozó gondolata öntudatosan. Régibb törvényeknél **az akkori időben divó értelmét** kell venni a szónak, aztán **a jogi műnyelvet kell alapul** venni, mert a törvényhozó is így használta, végűl **mondattani szerkezete szerint magyarázni**, nem kiragadva és ugy hogy **kétértelműség ne támadjon**, mert ez nem tehető fel a törvényhozóról.
>
> (Katona 1899: 11)

A jogszabályok megalkotására vonatkozó irányelvekből (vö. *Allgemeine Empfehlungen*; *61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről*; továbbá

[127] „Wenn aber demnach das Institut der dos in seiner ursprünglichen Bedeutung veraltet ist und einen überwundenen Standpunkt darstellt, so wäre es Schade, blos deshalb weil wir dieser Benennung noch manchmal begegnen das Institut als besondere Kategorie aufrechtzuerhalten.” (*Berathungsprotocolle* 1898: 22)

Kampis, Szép, Vida 1998), valamint a jogszabályok alkalmazására vonatkozó útmutatásokból (Katona 1889) tehát egyértelműen kitűnik, hogy a jogszabályok megalkotása és alkalmazása során az egyik legfontosabb szempont az egyértelműségre törekvés, ami a jogbiztonság feltételének teljesülését szolgálja. Ennek érdekében az alkalmazás során a fentiek szerint a régi törvényeknél a szó „akkori időben dívó értelmét" kell venni. Azaz a jogi szakfordítóinknak és tolmácsainknak adott esetben ismerniük kell ezt a régi értelmet ahhoz, hogy megfelelő fordítást tudjanak nyújtani. Ebben segítené őket a szakfordítóképzés diakrón terminológiai kurzusa.

4.2. A magyar jogi szaknyelv a 19. századi nyelvújítás korában

A 16. századig nem beszélhetünk magyar jogi szaknyelvről, a latin nyelvű anyagokban csupán szórványosan találkozhatunk magyar szakszavakkal. Jogi szaknyelvünk első megalkotóinak Nádasdy Tamásék[128] generációját, az ún. Nádasdy-gárdát tarthatjuk. Közéjük tartozott többek között Horváth Markó, Kerecsény László, Csányi Ákos és Szél Jakab. Ez a mohácsi vész utáni generáció kezdett el először magyar nyelven írni, így őket tekinthetjük a magyar jogi szaknyelv első alkotóinak. Bakos (1880) szerint:

> [...] tévedve állitván nagyérdemű Toldynk, hogy törvényes műnyelvünk alapját Weres Balás 1565-ben kiadott »Magyar Decretum«-ával vetette volna meg. A »Magyar Decretum« műnyelvezete nem kora és iránya alkotása csupán, hanem előzői: a nemzet száz meg száz szerény napszámosa hangyaszerü munkálkodásának gyümölcse.
>
> (Bakos 1880: 9)[129]

Vagyis Bakos szerint Weres „a kezéhez jött ügyiratokban már teljesen kész jogi műnyelvet talált" (Bakos 1880: 9). Ennek igazolására Bakos készülő szótárába az 1565-ig

[128] Nádasdi és Fogarasföldi Nádasdy Tamás báró (1498 – 1562) magyar nagybirtokos főúr, 1537-től Horvátország és Szlavónia bánja, Vas vármegye főispánja, 1542-től a Magyar Királyság országbírója, és katonai főparancsnoka, 1554-től a Magyar Királyság nádora. Politikai jelentősége mellett fontos szerepet játszott az oktatás, a nyomdászat és a várépítészet terén is.

[129] Az említett mű a *Magyar Decretum, Kyt Weres Balas a deákbol tudni illyk. a Werbewczy Istwan Decretumábol, melyet tripartitomnak neweznek, Magyarra forditot. Vadnak tovabba ez Decretomnak elotte egy nehany iroth articulusok, kyket azon Weres Balas a regi királyok Decretomibol toruynhez valo jeles dolgokat ky szedegeteth*… Megjelent Debrecenben 1556-ban. A munka a későbbiekben még számos kiadást ért meg.

terjedő időszakból mintegy 300 gyökszót és ezek közel 3000 származékát gyűjtötte össze forrás-megjelöléssel[130].

Az ezt követő időszakban, a 17–18. században jogi szaknyelvünkben nem tapasztalhatunk jelentős fejlődést. A 18. század időszaka azonban néhány terminusunk jelentésfejlődése szempontjából jelentős. Ilyen például a *tulajdon* terminus, amelynek változását aligha értenénk meg a jogi háttér, a magyar tulajdonviszonyok és -jogok 18. századi fejlődésének vizsgálata nélkül. Bár a *tulajdon* terminus még nem volt elterjedt, a tulajdon ekkor már ismert fogalom a magyar társadalom szinte minden rétegében. A fogalomra körülírással utaltak: „pl. azt mondták, hogy a jószágnak az ő »ura«, az ő »uradalmá«-ban van, a »sajátja«, »örökös birodalmául« szolgál, »örökösen fiúról fiúra, nemzetségről nemzetségre« száll, vagy a székely szólás alapján: »kezére bírt jószág«, tehát ő a birtokosa. ” (Tárkány Szücs 2003: 508). Az ekkoriban a nép nyelvében élő *tulajdon* nem főnévként, hanem birtokos jelzőként volt használatos (pl. *tulajdon testámentoma*; vö. Tárkány Szücs 2003: 508), a tulajdonban lévő tárgyat pedig a *jószág, vagyon, birtok, juss* stb. szavakkal jelölték. Tárkány Szücs ezt azzal magyarázza, hogy a korban a mai értelemben vett *tulajdon*ról nem beszélhetünk, s míg az ingóságokra vonatkozó szabályok nem látványosan eltérőek, addig a földre mind tulajdonra vonatkozó 18. századi és a későbbi szabályozások jelentősen különböznek egymástól. „A feudális társadalmi elrendeződés annyira a földhöz kapcsolódott, hogy mindenkinek a földhöz való társadalmi viszonya szabta meg a személyi helyét. Kivételek ez alól szinte csak a városi iparosok és kereskedők, akiknek inkább a pénztőke biztosított társadalmi lehetőségeket” (Tárkány Szücs 2003: 508–509).

A magyar nyelv megújulásának, és ezzel a magyar jogi szaknyelv megteremtésének és átalakulásának feltételeit a 18. század végétől folyamatosan életbe lépő politikai intézkedések, valamint a 19. század hatalmas tudományos fejlődése teremtette meg.

Az 1790. évi XVI. tc. rendelkezett arról, hogy „hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék” (*Corpus Juris* 1901: 163). Bár a törvénycikk értelmében a kormányszéki ügyeket még továbbra is latinul tárgyalták, a vármegyék az ügyek intézésére használhatták a magyar nyelvet, és

[130] Vö. Bakos 1878., 2. rész: *Irodalmi bevezetés*. 61-100.

fölterjesztéseiket a helytartótanácshoz is magyarul intézhették, noha annak hivatalos nyelve továbbra is a latin maradt. A törvénycikk elrendelte a magyar nyelv tanítását is.

Ezt követte az 1792. évi VII. tc., amelynek értelmében az ország határain belül – azaz a kapcsolt részek kivételével – köteles tantárgy lett a magyar. A törvénycikk rendelkezett arról is, hogy „ily módon bizonyos idő lefolyása alatt lassankint közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik egyéb, rendesen elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyitványával igazolni tudják". Ezen túlmenően megfogalmazta azt az ígéretet is, miszerint a legközelebbi országgyűlésig kidolgozásra kerül egy jelentés arról, mily módon tudna a helytartótanács a hozzá magyarul író törvényhatóságoknak az ország határain belül folyó helyi közigazgatás teendőit illetően magyar nyelven válaszolni (vö.: *Corpus Juris*: 1901: 245).

Ezekkel az intézkedésekkel egy időben egyre több magyar nyelvű jogi publikáció – például Aranka (1790), Balia (1791), Nánási (1798, 1799), Cserey (1800) stb. – látott napvilágot, ami jól példázza tudományos jogéletünk ébredését.

Az 1805. évi IV. tc. a további változások ellenére sem hozott teljes sikert. A helytartótanácsot kötelezte a magyar nyelvű fölterjesztések magyar nyelvű megválaszolására, a törvényhatóságoknak pedig lehetőségük nyílt a magyar királyi udvari kancelláriához küldendő fölterjesztéseikben is a latin és a magyar nyelv párhuzamos használatára. A törvénycikk azonban kimondja, hogy „a királyi Curia a magyar nyelven befejezett s hozzá föllebbezett perekben most még ne legyen köteles ugyanazon nyelven határozni" (*Corpus Juris* 1901: 327). E törvénycikk foganatosította továbbá az 1792. évi VII. tc. azon rendelkezését, amelynek értelmében a magyar nyelvet a rendes tantárgyak közé sorolták. A törvény szövegében az új terminusok bevezetésének fontos problémáját is megtalálhatjuk: „1.§ Hogy már ezen országgyülésén az Ő szent felsége elé küldendő fölterjesztések, **a szavak netalán előforduló kétértelmüségének kikerülése végett is**, hasábosan latin és magyar nyelven szerkesztessenek" (*Corpus Juris* 1901: 325).

Míg a magyar nyelv alkalmazása ennek következtében a közigazgatásban viszonylag könnyen ment, a perek és a jogszolgáltatás nyelve az addig csak latin nyelven tanult és ismert jogi fogalmakon és szaknyelven alapult, amit „a mi (általánosan nem is ismert) külömben is csekély szókészletü nemzeti műnyelvünkkel helyettesíteni már nem is olyan egyszerű és könnyű feladat vala" (Bakos 1880: 12). Ehhez a *Magyar Decretum* szókincse

már nem volt elegendő. Amikor egyre inkább elterjedt a bírósági nyelvhasználat, egyre többen akarták ennek „tudós eszközeit” megteremteni és elterjeszteni. Tehát mikor a törvényi intézkedések a magyar nyelv használatát a jogéletben is lehetővé tették, addigra a tudomány is kitermelte – a század elejének számos publikációjában, majd az ezek alapján kiadott szótárakban – az ehhez szükséges szókincset, sőt többet is, mint kellett volna. Ezen utóbbi tény magyarázatát az országos középpont hiányában találjuk: A Budapesten, Kassán, Veszprémben és másutt élő szerzők nem is sejtették, hogy egymástól elszigetelve mindannyian egy cél érdekében munkálkodnak[131]. Bakos szerint nem volt számukra útmutató, és nem mindegyikük rendelkezett megfelelő nyelvtudományi műveltséggel. Ennek ellenére ezek a munkák nagy jelentőségűek, mert:

> [...] azokat a gyakorlati jogélet figyelembe vétele mellett egyenesen jogi műnyelvünk, tehát a nyelvészet egyik ága megteremtése és művelése czéljából irták, és velök az e téren mutatkozó szükségletet egyelőre ki is elégítették; mert e szakban, majdnem egy évtizeden át (1807-től 1815-ig) semmi újabb termékkel se találkozhatunk.
>
> (Bakos 1880: 14)

A hiányzó útmutató tekintetében azonban meg kell jegyeznünk, hogy éppen ekkor látott napvilágot Révai Miklós *Elaboratior grammatica Hungarica…* című műve (1803–1806), amelynek nyelvtudományi rendszerét a tekintélyesebb magyar írók a legalaposabbnak tartották, és Bakos is méltatja, mivel segített a jogászoknak a magyar nyelv „ősi törvényeit” követni a szóalkotásban (Bakos 1880: 15). E munka mellett a 18. század végétől számos grammatika is megjelent, amelyek ismertetésére most nem térek ki. Az azonban megjegyzendő, hogy ezek vizsgálata egyértelműen bizonyítja, hogy a német nyelv nem csupán az egyes jogterületek (például a gazdasági jog) magyar terminusainak kialakításában, de a magyar nyelvtani irodalomban is jelentős szerepet játszott. Nyomárkay szerint „az egyes XVIII. század végi és XIX. század eleji nyelvtanok nem csupán a latin hagyomány folytatói (természetesen azok is!), hanem szemléletükre és feldolgozási módjukra erősen hatott a XVIII. századi német nyelvtanírás, elsősorban Gottsched, majd pedig sok tekintetben Adelung” (Nyomárkay 2002: 13).

[131] Pl. Péchy 1806; Ottlik 1806, Szirmay 1806; de 1807-ben Pesten, Veszprémben, Zala, Baranya megyékben és máshol több szógyűjtemény is napvilágot látott.

A nyelvészeti tárgyú publikációk mellett említést érdemelnek a jogirodalom körébe tartozó munkák is, hiszen ezek a törvényhatóságok munkakörében keletkezett írások (rendtartások, statutumok) gyakorlati alkalmazásuk révén terjesztették el leginkább a magyar jogi műnyelvet. Fontos magánjogi munka volt Georch Illés három kötetben kiadott *Honnyi Törvény* című könyve (Pozsony, 1804–1808). Bakos így méltatja a munkát és szerzőjét: „a ki összes törvényeinket egy kora tudományos színvonalára emelkedett rendszeres jogi műben nyelvünkön feldolgozván: ezzel tudományos nemzeti jogirodalmunkat egyszerre egész jelentőségére emelte föl" (Bakos 1880: 15). Georch műve két évtizedig az egyik legkedveltebb tankönyvként kiszorította a latin nyelvű jogi tankönyveket. A század elején még szép számban jelentek meg hazánkban latin nyelvű jogi könyvek is, elég csupán a magánjog területén Kelemen Imre (1814) és Szlemenics Pál (1819) műveit említenünk. A latin nyelvű munkák egy részét később magyarra fordították, így például Kelemen említett munkája 1822-ben[132], Szlemenicsé pedig 1823-ban már magyarul is megjelent[133]. Szlemenics több korábbi latin nyelvű saját munkáját ültette át magyarra (pl. Szlemenics 1836). Georch könyvéről egyébként 1822-ben a *Tudományos Gyűjtemény*ben ismeretlen szerző írt recenziót, amelynek első soraiban a recenzens éppen azt furcsállja, hogy ezt a népszerű munkát még senki sem recenzálta (*Tud. Gyűjt*. 1822: 97)[134].

A jogtudomány fejlődése nyomán szükségessé vált a jogi szaknyelv gyarapítása is. Tolnai (1929) megemlíti, hogy az ortológusok a tudományban és a hivatalos nyelvben – az irodalmi nyelvvel szemben – nem csupán megtűrték, de szükségesnek is tartották az újítást (Tolnai 1929: 78). Ezért sem meglepő, hogy 1815-től a jogi műszótárak és egyéb segédkönyvek egész sora látott napvilágot, s ezek az előzőeknél már teljesebb szókészlettel és alaposabb kidolgozással bírtak. Csak néhány példa: Huszár Károly: *A tiszti irás alkotásának és módjának sommás tudománya.* Pest 1816; Pauly Károly: *Polgári és pörös szótár.* Buda 1827.; Puky Károly: *Honni törvény szótár.* Pest 1830.; Fogarasi János: *Diák-magyar műszókönyv a magyarhoni törvény- s országtudományból*. Pest 1833.; Kunoss Endre: *Gyalulat, vagyis megmagyarosított jegyzéke azon idegen szavaknak, melyek különféle nyelvekböl kölcsönözetvén, a magyar beszédben és irásban korcsosítva vagy*

[132] Czövek István fordításában, *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások* címmel.
[133] Saját fordításában (Szlemenics 1823).
[134] A recenzióra és Bakos ezzel kapcsolatos álláspontjára a későbbiekben még visszatérek.

eredetikép használtatnak. Pest 1835.; Kunoss Endre: *Honi törvénytudomány, I. oszt. Polgári magánjog* (Pest 1838)[135].

Eközben a vármegyék egymás után vezették be a magyar nyelv használatát a hatósági jogélet minden ágában (például Vas 1827; Tolna, Temes, Arad 1831; Verőce, Hont, Esztergom 1832; de 1834-ig mindegyik vármegye bevezette).

Az 1836. évi III. tc. végre a királyi Ítélőtáblát is arra kötelezte, hogy a magyar nyelven vitt perekben magyar nyelvű ítéletet szerkesszen. A törvénycikk kimondja továbbá, hogy „azon helyeken, hol a Gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szent beszédek, az Anyakönyvek is magyarúl irassanak" (*Corpus Juris* 1896: 15). A magyar nyelvnek az Ítélőtáblán való kötelező használata további szótárak megjelenését eredményezte, ilyen volt például a *Magyar Törvénykezési Szótár* (1837).

Az 1840. évi VI. tc. végre teljes mértékben rendezte a magyar nyelv ügyét. Ez a törvénycikk az egyházi és világi törvényhatóságokat, valamint a magyar királyi udvari kamarát is arra kötelezte, hogy levelezéseiket magyar nyelven folytassák. A magyar nyelv használatára vonatkozó számos fontos paragrafus mellett ez a törvénycikk rendelte el, hogy „a Magyarországban és ahoz kapcsolt Részekben kinyomtatott minden munkákból a magyar tudós társaságot egy példány illeti". (vö.: *Corpus Juris* 1896: 91–92).

Ezt követte az 1843–44. évi II. tc., amely kimondta, hogy a „törvénycikkek valamint már a jelen országgyűlésen is egyedül magyar nyelven alkottattak és erősíttettek meg. Úgy ezentúl is mind alkottatni, mind királyi kegyelmes jóváhagyással megerősíttetni egyedül magyar nyelven fognak", valamint, hogy az országgyűlés nyelve kizárólag a magyar lesz (*Corpus Juris* 1896: 198). A törvénycikk rendelkezett arról is, hogy az ország határain belül innentől az oktatás nyelve a magyar.

Ezen törvénycikkek következtében természetszerűleg még intenzívebb fejlődésnek indult a magyar nyelv – és ezzel a szaknyelvek, különösen a jogi szaknyelv. Tömegével láttak napvilágot a különböző nyelvújító munkák, a melyek a jogélet területén is éreztették hatásukat.

[135] A szótárírók jelentősen hozzájárultak a 19. századi magyar nyelvújító terminusalkotáshoz (a jogi szaknyelv esetében különösen Fogarasi, erre vö. a *Függelék* anyagát). Kunoss nevéhez fűződik egyébként többek között a *műegyetem* elnevezés.

4.2.1. A jogi szaknyelvi nyelvújítás vitái a 19. században

4.2.1.1. A fogalom alapú terminusalkotás gondolatának megjelenése

„A nyelvújítás során kibontakozott vitákban implicit módon megfogalmazódtak a későbbi terminológia alapkérdései, amelyeket az érvelő felek publikáltak is. Például Bajza József felismerte, hogy a terminusalkotás és terminológiai rendezés fogalom alapú" (Fóris 2005: 13). A fogalom alapú terminusalkotás és terminológiai rendezés elve azonban elsőként nem Bajza nevéhez fűződik. Pápay Sámuel 1807-ben (!) kiadott művében a nyelvújítás – elsősorban a jogi szakszókincs megújításának – feladatai között az alábbiakat olvashatjuk:

> [...] a' Magyar Kifejezéseket szaporítsuk; mert, mivel eddig minden Polgári dolgainkat és ügyeinket Deák Nyelvenn vittük, anyai Nyelvünk a'mellett szegénységben maradván, nem találhatunk benne elegendő Kifejezéseket mindennémü polgári és peres dolgainknak illendő kitételére. Szükség. [...] a' Magyar Kifejezéseknek **értelmét is vóltaképpen meghatározzuk**; mert külömben, ha a' Hazafiak kivált külön vidékekenn egy kifejezést tétovázva hol egy hol más értelemben vesznek, úgy egymást Ország szerte soha igazán meg nem érthettyük.
>
> (Pápay 1807: 3–4)

Tehát már Pápay felhívta a nyelvújítók figyelmét arra, hogy a terminusalkotásban mekkora szerepe van a pontos meghatározásnak és ezt követően a következetes terminushasználatnak is. A későbbiekben a szerző erre a fontos kérdésre többször is kitér, először éppen a fordítás kapcsán:

> A' mennyire a' dolog' mivolta és nyelvünk' természete engedi, egyenessen fordíthattyuk magyarra az idegen kifejezést. Azomban nem mindenkor engedi ezt meg vagy a' dolog' mivolta, vagy nyelvünk' természete, hogy az idegen szót egyenessen magyarra fordíttsuk. Azért igen szemessen vigyázzunk itt, hogy se a dolog' mivoltát, se nyelvünk' természetét el ne rontsuk az új elnevezés által. […] Inkább **igyekezzünk tehát a' dolgot annak természeti mivolta szerint elnevezni**, ha más kifejezéssel esnék is az, és nem a' szórúl szóra való fordítással.
>
> (Pápay 1807: 20–21).

Láthatjuk tehát, hogy Pápay a szó szerinti fordítással szemben a fogalom alapú terminusalkotást helyezte előtérbe. Ehhez azonban természetesen szükség van megfelelő

definíciókra. Pápay ezt egyértelműen megfogalmazza munkájának második fejezetében (*A' Kifejezések' értelmének meghatározásáról*):

> Nyelvünk' bővítésére a' Kifejezések szaporítása mellett **megkivántatik azok értelmének meghatározása is**, melly úgy lesz meg, ha valamelly szót, vagy szóllást mindenkor azon egy dolognak kijelentésére fordítunk, 's azon Kifejezést **mindenütt tsak azon egy értelemben veszszük állandóképpen**.
>
> (Pápay 1807: 53)

Ennek ismeretében meglepő, hogy a magyar jogi szaknyelv megújítására tett 19. századi törekvések eredményeképpen kiadott ún. tiszti szótárakban és egyéb szógyűjteményekben sehol nem találunk definíciókat.

Pápay a fordításról szólva a fogalom alapú terminusalkotás egy fontos tényezőjét részletesebben is tárgyalja, ez pedig implicit módon már az absztrakció kérdéskörét rejti magában, nevezetesen azt, hogy a fogalom meghatározásához az összes lényeges jegy kiemelésével juthatunk el:

> Ollyan elnevezéseket vegyünk fel, a' midőn lehetséges, mellyek **az idegen szónak minden jelentéseire** alkalmazhatnók, máskülömben sokszor fenn kell akadnunk, 's ismét más meg más kifejezésekröl gondolkodnunk.
>
> (Pápay 1807: 23)

A 19. századi jogi szakszótárak szinonimái tanúskodnak arról, hogy Pápay ebben sem tévedett. Felmerül a kérdés: ha már a század elején ilyen pontos és egyértelmű útmutatót kaphattak a magyar jogi szaknyelvet megújítani kívánó jogászaink és nyelvészeink, miért alakulhatott ki a század második felére az a zűrzavaros helyzet, amelyben a két tábor képviselői – erejüket javarészt egymás munkáinak kritizálására pazarolván – a magyar jogi szaknyelv ügyét évtizedeken nem tudták megnyugtató módon rendezni, éppen abban a korban, amikor ennek már minden politikai és törvényi feltétele adottá vált.[136] A kérdés megválaszolásához tanácsos a korszakot ebből a szempontból tüzetesebben megvizsgálnunk.

[136] Megjegyzendő, hogy Bakos Gábor a korszak idevágó szakirodalmát alaposan áttekintő, 1880-ban kiadott munkájában nem tesz említést Pápay művéről, noha a három évvel később írt tanulmányában már erre a munkára is támaszkodik (vö. a következő fejezetet).

4.2.1.2. „A jogászok százada”

A fent említett helyzettel 1880-ra már jogászaink és nyelvészeink is tisztában voltak. Elérkezett az idő az ide vezető okok feltárására és a helyes irány kijelölésére. „Mindnyájunkat egyaránt terhel a kötelesség, hogy jogéletünk és jogirodalmunk e tulhajtásait, erről a nyelvromlásra vivő balutról a helyes irányba vezessük vissza” (Bakos 1880: 4). De miképpen jutott a magyar jogi szaknyelv ügye erre a „balútra”?

Bakos Gábor az Akadémia II. osztályának 1880. ápr. 12-i ülésén felolvasott értekezését azzal a megállapítással kezdi, hogy a korban hazánkban oly mértékben fejlődött és alakult át a jogtudomány, hogy talán nem túlzás a „jogászok századának” nevezni (Bakos 1880: 3). Ez azonban nem volt kifejezetten magyar jelenség, Nyomárkay erről a következőket írja: „Das dritte Drittel des 19. Jahrhunderts ist das Zeitalter der Gestaltung der kroatischen wissenschaftlichen und juristischen Terminologie und der Terminologie des Eisenbahn- und Postwesens” (Nyomárkay 2004b: 85)[137]. Valóban, a jogalkotás és a joggyakorlat a 19. század politikai és társadalmi változásainak hatására egész Közép-Európában hatalmas mértékben átalakult, a korábbi jogfogalmak a fejlődés folytán már történeti jogokat fejeztek ki és közben új joganyagok és jogfogalmak jelentek meg, melyeknek anyanyelvi elnevezést kellett találni vagy alkotni. **Találni vagy alkotni** – ebben rejlik az az alapvető ellentmondás, amely azután a korszakban a jogászok és a nyelvészek közötti viták kiindulópontja volt. Az újabb tartalmak kifejezésére új műszavakra volt szükség, miközben rengeteg terminus idejétmúlt fogalmat jelölt. Kézenfekvő volt tehát a megoldás: az idegen elemek használatának elkerülése érdekében találjunk **a meglévő szakszókészletben** megfelelő – nyelvünkben régóta gyökeret vert – terminust az új fogalmak jelölésére. Így vélekedtek a nyelvészek. A század közepére nagy számban napvilágot látott tiszti szótárak valamint a *Törvénytudományi Műszótár* (TTMSz) anyagát látva félelmük a magyar nyelvtől idegen, sokszor szinonim terminusok elterjedését illetően nem volt alaptalan. A jogászok ezzel szemben azzal érveltek, hogy ez a követelés semmibe veszi azt a tényt, hogy **a régi terminusoknak továbbra is nélkülözhetetlen, immár jogtörténeti jelentése van**, és ha új terminusok alkotása helyett a tételes jogban is

[137] ’A 19. század harmadik harmada a horvát tudományos és jogi terminológia és a vasút és posta terminológiája megalkotásának időszaka.’ (fordítás tőlem – Sz.B.)

ezeket a régi terminusokat használnánk, az a jogfogalmak összezavarodásához és félreértésekhez vezetne (vö.: Bakos 1880: 5)[138].

A jogi szaknyelv a terminushasználat tekintetében is speciális, mivel nem csupán a fejlődés okozta terminusalkotás új termékei, hanem a már történetivé vált terminusok is tovább élnek, vagyis gyakorlatilag nem beszélhetünk a terminusok kiveszéséről abban az esetben sem, ha az általuk kifejezett tartalom már nem képezi az élő jog szerves részét. Ezért nem volt járható út a jogi szaknyelv esetében a feledésbe merült kifejezések felélesztése az új fogalmak jelölésére. A jogi szakszókincs vizsgálata azonban nem csupán emiatt érdemel külön figyelmet, hanem a minél szélesebb körű érthetőség tekintetében is.

> A nyelvújító és nyelvtisztító törekvések a szó legtágabb értelmében vett politikai és jogi szakszókincsből indultak ki. Ez természetes is, hiszen [...] a tudatosan szervezett közigazgatáshoz kapcsolódó, részben új, de mindenképpen új tartalommal is rendelkező fogalmakat kellett széles társadalmi rétegek számára érthetővé tenni, tehát lehetőség szerint anyanyelvükön kifejezni.
>
> (Nyomárkay 2007: 186)

A jogi szaknyelvi kommunikáció résztvevői körének taglalásakor már rávilágítottam, hogy a jogi szaknyelv e tekintetben is speciális, hiszen használói köre bármely más szaknyelvénél nagyobb: az írott jogi normák a laikusokra is érvényesek, s a mindennapi jogi szaknyelvhasználat – a közvetítő szakember (pl. ügyvéd) által támogatott kommunikáció esete mellett – gyakran a laikusok nyelvhasználata is lehet. Többek között ezért is volt kiemelkedően fontos a jogi szaknyelv ügye a nyelvújítás korában.

A közép-európai nyelvekben végbement nyelvújítási és nyelvtisztítási folyamatot Nyomárkay három szakaszra osztja (Nyomárkay 2007: 186):

1. A sokszor alkalmi, néha csupán egy-egy szöveghez kötődő **egyéni újítások** időszaka.
2. A különböző szakterületek terminusainak közös munkán alapuló **egybegyűjtése**. E korszak legjellemzőbb reprezentánsai a **jogi-politikai szótárak**.
3. Tudatos használat és **terjesztés**. Ezt az időszakot leginkább a **tankönyvek** reprezentálják.

A 18. század végétől alapos nyelvtudományi értekezések jelentek meg, amelyekre a nyelvújítók támaszkodhattak volna. Azonban a nemzeti hevület okozta buzgalom és

[138] Bakos megállapítása alátámasztja dolgozatom azon tézisét, hogy a jogi szaknyelv sajátos jellege miatt annak diakrón kutatása alapvető fontosságú a szaknyelvkutatásban és a szakfordítóképzésben egyaránt.

sietség, amellyel a jogi szakszókincsbéli hiányt a szerzők pótolni igyekeztek, természetszerűleg vezetett ahhoz a zűrzavaros helyzethez, melyben egyre-másra láttak napvilágot a jogi szaknyelvet megújítani kívánó, az új fogalmaknak elnevezést, sok esetben rengeteg szinonimát adó kiadványok, elsősorban ún. tiszti szótárak. Az Akadémia – érezvén e hiányosságokat – hivatalos szakszótár megszerkesztésébe kezdett, ami aztán 1843-ban *Törvénytudományi Műszótár* (TTMSz) néven meg is jelent[139]. Ez már ugyan nem „egyéni korlátolt erő és képesség terméke" volt, hiszen a szerkesztőbizottság tagjai közt neves nyelvészeket és jogászokat találunk[140]. A szótár idegen nyelvű – elsősorban latin – címszavaihoz azonban rengeteg magyar nyelvű szinonimát adtak meg, Pápay korábbi intelmei ellenére definíciók vagy magyarázatok nélkül. A TTMSz csupán az akkori zűrzavaros állapotot rögzítette, és ezzel nem sokkal vitte előbbre a magyar jogi szaknyelv ügyét, noha különösen ebben a korszakban lett volna égetően fontos a definíciók megadása egy ilyen volumenű, ennyire meghatározó műben, melyet egytől egyig kiváló és a korban nagy tiszteletnek örvendő szakemberek állítottak össze. Ennek hiányában alakulhatott ki a 19. század magyar jogi szaknyelvében a szinonim jogi kifejezések párhuzamos használata következtében az a nagyfokú terminológiai zavar, amelynek megszüntetésére csupán a 20. században, elsősorban a *Magyar Jogi Lexikon*[141] megjelenését követően kerülhetett sor.

A TTMSz és egyéb szakszótárak megszületésének időszakát jól jellemzi a *Latin-magyar törvénykezési műszótár* 1845-ben Kolozsváron megjelent második kiadásának előszavában olvasható mondat: „Szándékunkat végrehajtván, a' midőn a' kiadó e' jelen műszótárt a' t. cz. közönség elibe bocsátja, (a' dolgozó társak kivánatának e' részben is eleget tenni kötelességének tartván) egyszersmind kinyilatkoztatja, hogy a' jogtani műszókra nézve a' t. t. Fogarasi János úr' „jogtani műszó könyvé-nek" harmadik kiadása követtetett" (*Törvénykezési Műszótár*. 1845. *Előszó*). Tehát az Akadémia szándéka szerint egységes útmutatóként létrehozott TTMSz ugyan már két évvel korábban megjelent, az új

[139] A Monarchiában természetesen nem csupán a magyar nyelv jogi terminológiájának megalkotására hoztak létre szakértő bizottságot. Nyomárkay több helyütt tárgyalja annak az 1849-ben alakult igazságügyi minisztériumi bizottságnak a működését, amely a csehek, lengyelek, ruszinok, szlovének és illír-szerbek számára kívánt terminológiát összeállítani (vö. Nyomárkay 2004b: 86-87., valamint Nyomárkay 2007: 188-189.).

[140] Szlemenics Pál, Stettner György, Sztrokay Antal, Perger János, Kölcsey Ferenc, Lassú István, Jászay Pál, id. Szász Károly, Bártfay és Waltherr, Fogarasi János, Császár Ferenc, Zsivora György, Csapó Dániel. Vö. dolgozatom *Melléklet*ét.

[141] Márkus D. (szerk.) 1898–1907. *Magyar Jogi Lexikon I-VI*. Budapest: Pallas.

művek szerzői sok esetben továbbra is csak egy-egy általuk preferált munkából merítettek. A szinonimák továbbélésére is jó példa ez a szótár: a *Cambium* szócikkben például a *litterae cambiales* magyar megfelelőjeként a *váltó-levél* és a *csere-levél* egyaránt szerepel. A *Concursus*-ra is megtaláljuk mind a *csőd*, mind a *csődülés* terminust (a TTMSz mindkettőre Forgarasit adja meg forrásként), habár már az 1840. évi XV. tc. (váltótörvény), valamint az 1840. évi XXII. tc. (csődtörvény) anyagában kizárólag a *csődület* szerepel (vö.: *Corpus Juris* 1896: 160–174).

A TTMSz-ból hiányzó definíciók kapcsán két fontos tényről kell szólnunk:

1) A TTMSz két megjelenése között adták ki a Magyar Kir. Udvari Tanács *Hivatalos műszótár*át (Bécs 1845), amelynek anyagát a TTMSz második kiadásához is felhasználták. Ez elsősorban azért érdekes, mert e munka szerzői állást foglaltak amellett, hogy **egy jogfogalmat lehetőleg csupán egyetlen, jól megválasztott műszóval** kell jelölni, ennek ellenére a TTMSz második kiadásának szerkesztői ezt figyelmen kívül hagyták.

2) A TTMSz szerzői által is jól ismert, 1840. évi törvénycikkekben már magyar nyelven szerepelnek a gazdasági jogi szakszavak és szakkifejezések (mellettük pedig zárójelben a latin vagy a német megfelelőik), és az adott törvények meghatározott paragrafusaiban definíciókat is találunk. Ennek ellenére a TTMSz – kitűzött céljához hűen – egy-egy szócikkben számos más, szinonim terminust is szerepeltet, s a törvény definícióit nem veszi át.

A nagy sietségben megjelentetett hatalmas számú munka tehát nemcsak nem segítette elő a jogi szaknyelv fejlődését, hanem bizonyos tekintetben hátráltatta azt: az újonnan alkotott kifejezésekhez egyrészt nem adtak definíciót, így nehéz volt a sok szinonima közt eligazodni, másrészt a megalkotott szavak többsége nem illeszkedett szervesen a magyar nyelv rendszerébe, nyelvünktől idegen volt, ami ellen a nyelvészek azonnal fel is emelték szavukat. Bakos ezt írja erről az időszakról: „aligha mondunk valótlant, midőn azt állitjuk, hogy a jogi münyelvünk ujabb és nagyobb elmocsárosodásának okozásában törvénytudományi műszótárnak […] megfelelő szigorú birálat nélkül közrebocsátott gazdag szinonima-gyüjteményeinek sajnos, de nem csekély része vala” (Bakos 1883: 35). Erre példa Puky Károly szótára (Puky 1830), amely 1830-

ban látott napvilágot Pesten, és annyira népszerűnek bizonyult, hogy egy évvel később újból megjelentették (Puky 1831). A szótár előszavából kiderül, hogy a szerző szándéka a magyar kifejezések szaporítása, sok esetben elfeledett, illetve csupán bizonyos vidékeken használatos magyar szavak felelevenítésével is. Ebből adódóan „Puky szótárát jellemzi, hogy egy-egy latin szónak nem egy, hanem néha 3–4, vagy még ennél is több magyar megfelelője van. Műszavak esetében ez aligha fogadható el" (Terestyéni 1955: 121).

A helytelen alakok megalkotását és elterjedését látva úgy tűnik, hasztalanok voltak Pápay negyven évvel korábbi intelmei, melyekben azt kérte, hogy a „szókoholók" ne mentsék „magokat azzal, hogy verba valent usu; mert ez nem azt teszi, mintha akármelly rosz szót is a' véle való élés jóvá tenne: hanem azt teszi, hogy akármelly jó szó is tsak a' véle való közönséges élés által lehet haszonvehetővé az egész nemzetnél" (Pápay 1807: 4–5). A TTMSz védelmében meg kell említenünk, hogy aki ezt ismerte – és meglehetősen sokan ismerték –, valószínűleg legalább már arról lemondott, hogy új szinonimákat alkosson a meglévők mellé. Másrészt pedig a szótárt elsősorban jogászok használták, akik többnyire tisztában voltak az adott terminus jelentésével.

5. DIAKRÓN TERMINOLÓGIAI VIZSGÁLAT

5.1. Kutatásmódszertani kérdések

Az alábbiakban először a leíró jellegű, diakrón empirikus vizsgálatommal kapcsolatos módszertani kérdésekre térek ki.

Az elemzés-módszertani problémákkal kapcsolatban meg kell említenünk, hogy a szakirodalomban elvétve találunk ugyan egy-két példát hasonló jellegű kutatásra (vö.: a jogi terminológia kialakulásának diakrón vizsgálatára B. Kovács 1995; a lexikográfiai terminusfeldolgozásra Kovács I. J. 2005; a magyar nyugdíjbiztosítási szakszókincsünk kontrasztív elemzésére és ezzel kapcsolatos lexikográfiai vizsgálatokra Fata 2007; a szlovák jogi és politikai terminusok szótári előfordulásainak diakrón vizsgálatára L. Csengődi 2010), ám egyrészt ezek egyike sem hozható teljes átfedésbe az általam végzett kutatással, másrészt egyelőre nem létezik olyan átfogó elemzés-módszertani elméleti háttér, amely minden szempontból megfelelő alapot nyújthatott volna kutatásomhoz. Ennek hiányában a szakirodalomban fellelhető kutatási beszámolók (elsősorban a fent hivatkozott két munka) szolgáltathattak némi támpontot az empirikus kutatásomhoz. Az elemzés-módszertani háttér kidolgozásához azonban éppen empirikus vizsgálatokra van szükség (Károly 2007: 27–28). Vizsgálatom **egy lehetséges elemzési modell kísérleti jellegű kipróbálása** is egyben (vö. Károly 2007: 256), így kutatásom az elemzés-módszertani háttér kidolgozásához is eredményesen járulhat hozzá.

A kutatásokkal szemben támasztott követelmények közül alapvető fontosságúnak tartottam az *objektivitás*, a *pontosság* általános feltételeit, továbbá az *érvényesség* és a *megismételhetőség* követelményeit, amelyek „a korszerű és módszertanilag megalapozott kutatások alapfeltételei” (Károly 2007: 252). Az értekezésem bevezetőjében megfogalmazott kutatási célok mellett éppen a *megismételhetőség* érdekében volt szükség a *Függelék* teljes anyagának a disszertációban való szerepeltetésére. A fenti kritériumok teljesítése érdekében e fejezetben részletesen ismertetem a választott kutatási módszert, ismertetem az elemzés lépéseit, bemutatom a kutatáshoz felhasznált forrásokat, indoklom a vizsgált terminusok kiválasztását, valamint négy különböző szemantikai csoport vizsgálatát is bemutatom.

5.1.1. Az anyagkiválasztás szempontjai

Kutatásom leíró jellegű, diakrón empirikus vizsgálat, amely a gazdasági jogi szakszókincs terminusainak megalkotására, továbbélésére – elsődlegesen szemantikai változására – és esetleges kiveszésére irányul, s egy lehetséges elemzés-módszertani modellt mutat be. A fenti kutatás-módszertani kritériumokat figyelembe véve az elemzési módszerem a következő volt:

Az érvényesség kritériumának teljesítése érdekében először is a kutatás tárgyához igazodva igyekeztem megválasztani a forrásokat, ezeket lentebb részletesen bemutatom. Az alapvető források *Függelék*ben szereplő anyagát azonban a konkrét (szemantikai) vizsgálatok során az objektivitás és a pontosság érdekében további forrásokból (Törvénytudományi Műszótár, Magyar Jogi Lexikon, törvényszövegek, szólásgyűjtemények, köznyelvi szövegrészletek stb.) kigyűjtött anyagokkal egészítettem ki. A szakirodalom áttanulmányozása után arra a következtetésre jutottam, hogy a vizsgálatnak legalább száz év anyagára kell kiterjednie. Ennek megfelelően a megválasztott mintavételi intervallum a *Függelék*ben szereplő, standard forrásokat tekintve mintegy **125 év**: 1854-től 1976-ig (25–50–50 éves szakaszokban); a vizsgálathoz használt kiegészítő forrásokat is figyelembe véve **160 év**: 1840-től 2012-ig.

Az *érvényesség* feltételének teljesítésére nem csupán a források megválasztásakor, de a terminusok kigyűjtésekor is ügyeltem: kvalitatív szempontból a terminusok jellegére, kvantitatív szempontból pedig a terminusok mennyiségére. Kvantitatív szempontból, mivel megbízható következmények levonásához megfelelően nagy mennyiségű adatra van szükség, a kiválasztandó terminusok számát előzetesen **ezer**ben határoztam meg.

A szakirodalom áttanulmányozása után a kutatási témámnak megfelelően kiválasztottam a gazdasági jogi terminusokat. Itt jegyzem meg, hogy **a *Függelék*ben nem csupán gazdasági jogi terminusok** szerepelnek, **ennek oka részben szemantikai**, s a szaknyelvi poliszémia és szinonímia – szintén az értekezésben tárgyalt – jelenségeiben keresendő; **részben** pedig **kutatáselméleti**. Ilyen szempont például a terminusalkotás nyelvújításkor preferált formáinak (gyakorisági) bemutatása (például a termékeny képzőbokrok, pl. a *-vány/ -vény*; *-mány/ -mény* stb.), vagy a terminusok egyéb – az értekezésben szintén részletesen kifejtett – jellemzőinek, például produktivitásnak a

szemléltetésére szolgál (vö. Bańczerowski 2004: 447). Utóbbi miatt kerültek az anyagba olyan összetett terminusok is, mint pl. a *divat**városné*** vagy a *csemege**piacz***. Néhány terminus esetében pedig az anyagban való szerepeltetés csupán egyes konkrét szótári előfordulás fényében válik egyértelművé (ilyen pl. a *peczér*, amelyet a CzF *Peszér* alatti magyarázata indokol: „Calepinusnál: *halpöszér* am. halkereskedő"; vagy a *merénylő* 'der Unternehmer' jelentésben az UMSzT-ban).

A *Függelék* táblázata így 1050 tételt tartalmaz, mivel azonban ennek kiindulópontja az UMSzT anyaga volt, ebben átfedések is vannak, amit a szaknyelvi szinonimitás (pl. *Bankár* ~ *Pénztőzsér*; vagy *Rakat* 'die Ladung ~ *Rakmány* 'die Ladung' ~ *Rakomány* 'etwas Ausgestelltes, ein Gebäu; die Ladung') és poliszémia (pl. *Rak*, ***rakat***, *halom* 'der Haufen' – ***Rakat*** 'die Ladung') jelenségének érzékeltetése céljából szándékosan nem szüntettem meg (a szaknyelvi poliszémiára vö. Ginter 1988, valamint Heltai 2004, a jogi nyelvhasználatban előforduló szinonimitásra vö. Dobos 2006–2007). Az anyagom így tudja megfelelő módon szemléltetni értekezésem azon téziseit, miszerint: 1) a szóalkotás és jelentésváltozás különböző típusait tekintve a magyar jogi szakszókincsben aránybeli eltolódásokat találhatunk a köznyelvéhez képest, azaz bizonyos szóalkotási módok kedveltebbek, bizonyos jelentésváltozási fajták gyakoribbak, mint a köznyelv esetében, míg mások ritkábban fordulnak elő; 2) a szaknyelvi fejlődés eltérő foka miatt eltéréseket tapasztalunk a különböző korszakok terminushasználatában, ezek mind kvalitatív (eltérő szemantikai mintázatok), mind kvantitatív (eltérő mennyiségű idegen eredetű terminus) természetűek lehetnek; 3) a szókincsbeli változások tekintetében valóban kimutathatók bizonyos szabályszerűségek, párhuzamok (például monoszémiára törekvés). Utóbbit azért tartom fontosnak, mivel diakrón kutatásom empirikus vizsgálattal támasztja alá, illetőleg cáfolja a szakirodalomnak a szaknyelvekkel kapcsolatos korábbi azon állításait, amelyek nem támaszkodtak hasonló kutatásokra.

5.1.2. Források

5.1.2.1. A kiválasztás szempontjai

Kutatásomban mintavételi intervallumként minimum 100 évet kívántam figyelembe venni, mert ez az időszak már megfelelően hosszú a következtetések levonásához. Kiindulópontnak természetesen a magyar gazdasági jogi szakszókincs kialakulásának idejét tekintettem, ez a szakirodalom áttanulmányozása után meglátásom szerint az 1840-es évek időszaka volt. Ezért megfelelőnek tűnt kiindulásként az 1854-ben kiadott **UMSzT** vizsgálata, hiszen ennek kiadásakor már kellő idő telt el ahhoz, hogy a gazdasági jogi nyelvújítás alkotásai megjelenjenek benne, és még kellő közelségben van a terminusok megszületésének időszakához ahhoz, hogy a terminusok jelentései ne módosuljanak. Ugyanakkor – ennek kiegészítéseként – a konkrét vizsgálatok során egyrészt a **TTMSz**-t, másrészt a **korabeli törvényszövegek** terminushasználatát is megvizsgáltam. A **CzF** forrásként történő használata egyértelmű volt, egyrészt megjelenésének dátumánál fogva, másrészt viszont azon speciális jellegéből fakadóan, hogy a jogi terminusokat alakváltozataikkal és szinonimáikkal szerepelteti, ugyanakkor egynyelvű köznyelvi szótárként értelmezéseket is ad. A szótár körülbelül 25 év távlatából mutatja a szakszókincs állapotát a megszületéséhez képest. Ennek párhuzamaként választottam 20. századi forrásként az **ÉrtSz**-t, ami a terminusok keletkezéséhez képest hozzávetőlegesen 125 évvel, a CzF-hoz képest 100 évvel későbbi; éppúgy, mint a **TESz**, amely a diakrón megközelítés miatt kihagyhatatlan forrásként szolgált. **Jogi szakszótár**ként két olyan szótárra esett a választásom, amelyek egyidőben keletkeztek, ugyanakkor az egyik Budapesten, a másik Bécsben látott napvilágot. Mindkettő magyar–német szótár, a német–magyar részt nem vizsgálom, ennek okát lásd lentebb. Mindkét szótár a 20. század elejéről való, így már 50 év távlatából mutat képet nyelvújítási terminusainkról. Ezek kiegészítéseként a törvényszövegek mellett adott esetben a **MJL** anyagát is figyelembe vettem, e lexikon a századfordulóról való, s a jelentésmódosuláson túl már a történetivé válás tendenciái is megfigyelhetők benne. Szintén a századfordulón adták ki a **NyÚSz**-t, ami természetesen szintén kihagyhatatlan forrása volt munkámnak.

5.1.2.2. A források jellemzői

Az alábbiakban a forrásokat megjelenésük időrendjében ismertetem. A dolgozatban az adott forrásra az itt megadott rövidítéssel hivatkozom.

UMSzT:

Királyföldy E. 1854. *Ujdon magyar szavak tára, melly a hazai hirlapokban, uj magyar könyvekben, tudományos és közéletben előkerülő ujdon kifejezéseket, mű- és más legujabban alakított vagy felélesztett szavakat német forditással foglalja magában*. Pest: Heckenast.

Kutatásom alapforrásául ez a szótár szolgált. Az általam használt kiadás a szótár második kiadása. A szótár alapforrásként választását több tényező tette indokolttá. Közülük a legfontosabb az a tény, hogy e munka a szakirodalomban ismeretlennek számít, így anyagának bemutatása és feldolgozása fontos adalék lehet a nyelvtörténeti kutatások számára. Továbbá a megjelenésének dátuma (1854), valamint jellege (köznyelvi szavakat és jogi terminusokat egyaránt magába foglaló szótár) együtt teszik indokolttá alapforrásként történő vizsgálatát, hiszen egyrészt közvetlenül a TTMSz utáni, de még a CzF előtti időszak szókincs-mintavétele, másrészt anyaga a későbbi köznyelvi szótárakkal való összehasonlításhoz is kiindulópontként szolgálhat, hiszen nem csupán terminusokat tartalmaz. Kiválasztásában természetesen további fontos szempont volt, hogy a szótár német megfelelőket ad meg, valamint esetenként a szinonim alakokat is szerepelteti, s rövidítések formájában szaknyelvi besorolást is tesz. A jogi terminusok esetében az adott helyen szereplő rövidítéseket a táblázatos anyagban én is feltüntettem (a szótár rövidítéseit és ezek feloldását a dolgozatomhoz csatolt *Mellékletek*ben adom meg).

CzF:

Czuczor G., Fogarasi J. (szerk.) 1862-1874. *A magyar nyelv szótára*. Pest: Emich.

Ez a szótár a jelen kutatás számára a 19. századi köznyelvi szókincs feltérképezése mellett azért is volt nélkülözhetetlen, mivel az egyik szerzője Fogarasi János, aki eredeti foglalkozására nézve váltóügyvéd volt, így a szótár a jogi terminusok jelentős részét is

tartalmazza. A terminusok különböző alakváltozatainak bemutatása mellett – utalásokkal, hivatkozásokkal, több terminus egy szócikkben szerepeltetésével – jól szemlélteti a szinonímia és poliszémia jelenségeit is.

NyÚSz:

Szily K. (szerk.) 1902–1908. *A Magyar Nyelvújítás Szótára*. Budapest: Hornyánszky.

Szily szótárának reprint kiadása két különálló részből áll. Az I. rész az 1902-ben napvilágot látott első kiadás, melynek függelékében találjuk a nyelvújítók által kedvelt képzésmódok felsorolását példákkal illusztrálva. A II. rész 1908-ban jelent meg, s az első rész kibővítésének szándékával került kiadásra. A dolgozatomhoz csatolt *Függelék* mindkét kötet anyagát tartalmazza. Egy szócikken belül a két kötet anyagát külön jelzés nélkül, csupán sortöréssel elkülönítve szerepeltetem (a két kötet megjelenésének sorrendjében); így egy terminus megszületésére olykor egy szócikken belül eltérő dátumokat találunk, amennyiben az elsőt Szily az újabb adatok birtokában utólag, a második kötetben módosította.

A szótár fontos adatokat szolgáltat nyelvújítási szavaink megalkotásának körülményeire nézve, így mind a vizsgálathoz, mind az értekezés egyéb fejezeteinek megírásához nélkülözhetetlen volt.

ÉrtSz:

Bárczi G., Országh L. (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest: Akadémiai.

A szótár elsősorban köznyelvi szókincset tartalmaz, azonban néhány jogi terminus is megtalálható benne. Emellett fontos adatokat szolgáltat egy-egy kifejezés jogi terminusként és köznyelvi értelemben való használatának összevetéséhez, s a terminologizálódás, determinologizálódás folyamatainak bemutatásához. A szótár jelöléseit változatlan formában szerepeltetem, ezek magyarázatát lásd az ÉrtSz-ban.

TESz:

Benkő L. (szerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Az etimológiai vizsgálatokhoz a szótár nélkülözhetetlen volt, továbbá hasznos kiegészítéseket szolgáltatott a NyÚSz-hoz is. Összetett szavak esetében a tagokat külön vizsgáltam, az igekötőket pedig az első előforduláskor elemzem. A szótár jelöléseit változatlan formában szerepeltetem, ezek magyarázatát lásd a TESz-ban.

JMSz:

Révész, V. 1910. *Jogi Műszótár*. Bécs: Manz.

Érdekessége, hogy a Bécsben kiadott szótárt egy budapesti ügyvéd, Révész Vilmos készítette. A német–magyar résznek azonban sehol nem lehet a nyomára bukkanni. *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. II. Szak- és műszótárak* című kiadványban a „2. Jogi műnyelv" pont alatt Révész Vilmostól csupán ezt találjuk: „257. RÉVÉSZ VILMOS. Jogi műszótár. I. Magyar–német rész. – Bécs, 1910." (Sági 1922: 74), bár megjegyzendő, hogy a lista meglehetősen hiányos, mindössze nyolc tételből áll[142]. Ugyanez mondható el a 1945 és 1998 között Magyarországon megjelent szakszótárakat vizsgáló, német nyelvű PhD-értekezés (Szarvas 2005) anyagáról is: 1945 előttről mindössze 19 jogi és/vagy gazdasági tematikájú tételt szerepeltet, köztük azonban Révész

[142] "252. WERBÖCZI ISTVÁN. Decretvm Juris cönsuetudinarii Regni Hungáriáé et Transylvaniae... Mostan Deákul es Magyarul, Egy hasznos Regestromai egyetemben uyobban ki boczatatot. – Debrecen, 1611, 1639. Bártfa, 1632. Lőcse, 1637. Bártfa, 1643. Lőcse, 1660. Kolozsvár, 1698. A végén Index verborum = deák-magyar műszótár. – Ezt az indexet valamelyik régi kiadásból újra kiadta PONORI THEWREWK József, Werbőczy István diák műszavai régi magyarításokkal. Pozsony, 1844.
253. CSÁSZÁR FERENC. Váltójogi műszótár. – Buda, 1840.
254. WERBÖCZI ISTVÁN Hármas könyve. Fordították, jogi műszótárral ellátták KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen. – Budapest, 1894.
255. VÁMBÉRY RUSZTEM és KÁLMÁN MIHÁLY. Magyar–német jogi szótár. – Budapest, 1899.
256. SCHWARTZ IZIDOR és HAJTÓS ÖDÖN. Jogi műszótár. I. Magyar–német rész. – Budapest, 1908.
257. RÉVÉSZ VILMOS. Jogi műszótár. I. Magyar–német rész. – Bécs, 1910.
258. SÖMJÉN GÉZA. Magyar–francia jogi, közigazgatási, kereskedelmi és pénzügyi szakszótár francia okiratmintákkal. – Budapest, 1910.
259. PAULETIG ALAJOS. Magyar-olasz jogi műszótár. – Fiume, 1912." (Sági 1922: 73–74.; az általam használt forrás kiemelése tőlem – Sz.B.)

*Jogi műszótár*át is[143]. A szerző ugyanakkor megemlíti, hogy a nyelvpárok esetében gyakran hiányzik a fordított irányú kiadás: „Oft fehlen die Fachwörterbücher der umgekehrten Sprachrichtung" (Szarvas 2005: 103).

Megjegyzendő, hogy a fent említetteken túl sem Sági, sem Szarvas jegyzékén nem szerepel a TTMSz egyik kiadása sem. A két jegyzéken csupán 2 közös tételt találunk, a Schwartz és Hajtós *Jogi műszótár*át 1908-ból (Sági jegyzékén csupán a magyar–német részt), valamint az általam használt Révész-szótárt.

A fentieknél egyértelműbb bizonyíték azonban az OSZK katalógusa, amelyben az általam forrásként használt tételnél az alábbi megjegyzés szerepel: „Több nem jelent meg."[144] Így az OSZK könyvtárában is csupán a magyar–német rész található meg, ezt a példányt használtam forrásként.

A magyarázatok szerepeltetése a szótárban nem következetes. Magyarázat olykor a poliszémia, homonímia esetén szerepel benne (ahol van, ott mindig zárójelben, magyarul), pl.: „*előállítás* die Herstellung, die Stelligmachung (tanu, vádlott)"; „*előállítás* (rendőri): die Vorführung". Egyébként a szaknyelvi szótáraknak megfelelően nincs benne sem definíció, sem egyéb magyarázat. A német névelőket teljes alakban szerepelteti, a többes

---

[143] Szarvas disszertációjában 1945 előttről – 7 közigazgatási, valamint egy textilipari tematikájú tételt nem tekintve – az alábbi jogi és gazdasági tematikájú kiadványok szerepelnek (Szarvas 2005: 103–110, az általam forrásként használt tétel kiemelése tőlem – Sz.B.):
1.) Név nélkül. 1831. *Gazdasági szótár. Német–magyar. Főméltóságú herczeg Batthány Fülöp Ùr magyar uradalmainak számára.* Szombathely; 2.) Fogarasi, J. 1843. *Kereskedői szótár magyar és német nyelven. Egy toldalékkal a legnevezetesebb pénzfajokrul*. Pest; 3.) Pick, D. 1848. *Kereskedői műszótár magyar és német magyarázattal*; 4.) Ráth, Gy. 1853-1854. *Német–magyar és magyar–német műszótára az új törvényhozásnak.* Pest; 5.) Név nélkül. 1864. *Német–magyar kereskedelmi mű-szótár a könyvvitel, váltó-üzlet és levelezés körében.* Pest: Pesti P. Kereskedői Testület; 6.) Papanek, J. 1878. *Gazdasági eszközök és részeinek rajza és elnevezése magyar, német és tót nyelven.* Budapest 7.) Ballagi, M. – György, A. 1887. *Kereskedelmi szótár. I. Német–magyar rész, II. Magyar–német rész.* Budapest; 8.) Balassa, J. 1889. *Kereskedelmi zsebszótár. 1. Német–magyar 2. Magyar–német rész. Kereskedelmi középiskolák és akadémiák használatára.* Székesfehérvár; 9) Frommer, R. 1896. *Német–magyar tőzsdei zsebszótár.* Budapest; 10.) Vámbéry, R. – Kálmán, M. 1899. *Magyar–német jogi szótár figyelemmel a gyakorlat követelményeire.* Budapest; 11.) Harmat, M. – Schustek, A. 1906. *A magyar és német kereskedelmi levelezés szókincse és szólásmódjai*. Nagyvárad; 12.) Schwartz, I. – Hajtós, Ö. 1908. *Jogi műszótár I. Magyar–német rész. II. Német–magyar rész.* Budapest; **13.) Révész, V. 1910. *Jogi műszótár I. Magyar–német rész.* Wien**; 14.) Frecskay, J. 1912. *Mesterségek szótára I. Ötven iparág leírása II. Ezen iparágak egyesített magyar–német és német–magyar szótára.* Budapest; 15.) Név nélkül. 1913. *Jogi szótár. Magyar–német*. Budapest; 16.) Gábor, E. 1925 *Magyar–német–francia biztosítási szakszótár*. Budapest; 17.) Kósa, M. 1929. *A tőkés lexikonja*. Budapest; 18.) Gábor, E. – Havas, I. 1938. *Magyar–német és német–magyar életbiztosítási szakszótár.* Budapest; 19.) Bakcsy, J. 1944. *Kereskedelmi szótár magyar–német–francia–olasz–angol. Àtnézte Ecsődi János*. Budapest.

[144] http://nektar.oszk.hu/en/manifestation/3263703

számot nem hozza (csak ha az külön címszó, de akkor értelemszerűen a magyar megfelelő is többes szám).

JSz:

(Név nélkül) 1913. *Jogi Szótár*. Budapest: Grill.

A *Jogi Szótár* szerepeltetését fentebb már indokoltam. Az előzőekben elmondottak alapján, az összevethetőség okán a szótár magyar–német részét használtam forrásként. A szótár szintén megadja a német főnevek névelőjét, a többes számot azonban itt sem találjuk. Feltűnően kevés benne az ige, ez jól látszik a dolgozatomhoz csatolt *Függelék* anyagából. A szótár a legtöbb esetben magyar nyelvű, zárójeles magyarázatokat hoz az idegen címszavak esetében, például: „Amendement (módosítás): das Amendement, der Abänderungsantrag)"; „Annuitás (évi részlet): die Annuität, Jahresrate"; „Anonym társaság (societé anonyme, a részvénytársaság francia elnevezése): die anonyme Gesellschaft, Aktiengesellschaft"; „Anticresis (a zálogos hitelező joga a zálogjog tartama alatt a zálogtárgyat a kamatok helyett saját javára használni): die Antichrese"; „Apport (az a nem készpénzbeli betétel, melylyel az alapitók vagy a részvényesek valamelyike egy részvénytársaság alakitásához járulnak): der Apport" stb. Definíciókat, vagy ennél bővebb magyarázatot ez a szakszótár sem tartalmaz.

Mindkét jogi szótár esetében egyekeztem nem csupán az adott terminus előfordulását kutatni, hanem igyekeztem kigyűjteni az új, korábban nem létező ekvivalenseket is, és amennyiben voltak, a szinonim terminusokat is megadtam. Ezen túlmenően a szaknyelvi produktivitásra is fókuszálva példaként néhány képzett és összetett alakot is kigyűjtöttem. Ezzel kapcsolatosan a táblázatban a két jogi szótár anyagában az adott helyeken szereplő „[+]" további idevágó szócikkek (összetételek, képzések) meglétére utal.

A standard források mellett a vizsgálat során **kiegészítő források**at is felhasználtam. Ezek közül itt két jogtudományi munkát említek meg. A többi kiegészítő forrásra (törvényszövegekre, szólásgyűjteményekre, internetes anyagokra) a vizsgálat adott helyein hivatkozom.

TTMSz:

Schedel F. (szerk.) 1847. *Törvénytudományi műszótár*. Pest: Eggenberger.

Első kiadása 1843-ban látott napvilágot, az általam használt kiadás a második, bővített kiadás. Az előszóban olvashatjuk, hogy a Magyar Tudós Társaság első nagygyűlése határozatának értelmében megkezdődtek a *Magyar Nagy Szótár* előkészítő munkálatai, melynek fontos állomása volt a tudományos műszavak egybegyűjtése. Ennek során megkísérelték az összes addig megjelent magyar munka címét feljegyezni, és a hozzáférhetőket kiosztani a munkatársak között, akiknek a feladata volt „belőlök így vagy amúgy kitett magyar műszók' kiszedése" (TTMSz 1847, *Előszó*). Így jelent meg azután a matematika, a filozófiai, majd a Törvénytudományi műszótár. Ebben olyan forrásokat vettek alapul, mint pl. a korban rendkívül népszerű *Jogtani Műszókönyv*-et, amely éppúgy Fogarasi János munkája, mint a TTMSz összeállításakor szintén felhasznált *Kereskedői Szótár*. A TTMSz teljes forrásanyagát dolgozatom melléklete tartallmazza.

MJL:

Márkus D. (szerk.) 1898–1907. *Magyar Jogi Lexikon*. Budapest: Pallas.

Ez a nagyszabású, hatkötetes lexikon egy gyakorló jogász, a Magyar Királyi Curiához beosztott Királyi Ítélő Táblai bíró, Márkus Dezső munkája, akinek nevéhez a számos jelentős munka – például a *Corpus Juris Hungarici* – fűződik. A lexikon tematikus felépítésű, a váltójogot például az utolsó kötet taglalja, rendkívül részletesen. Márkus nem csupán a definíciók megadására fókuszált, de a jogszabályi változások feltüntetésével, s saját megjegyzéseivel a terminusok történetivé válását is szemléletesen magyarázza. Erre alább, a konkrét vizsgálat bemutatása során látunk majd példát.

5.1.3. Az elemzés lépései

A vizsgálatok bemutatása előtt az elemzés menetét ismertetem röviden. A Függelékben szereplő anyag összeállítása és áttekintése után kiválasztottam az egy szemantikai csoportba tartozó terminusokat, s ezt követően ezek elemzését végeztem el. Itt jegyzem meg, hogy a vizsgált időszak első felében uralkodó, hatalmas mértékű poliszémia és szinonímia miatt a szemantikai csoportok tagjai fejlődésének lineáris elemzése leginkább egy sűrűn szőtt gömbháló síkban történő kifeszítéseként írható le: a térbeli idom síkká formálásakor óhatatlanul szétszakadnak a szálak, felbomlanak a kapcsolatok. Ezt munkám során folyamatosan tapasztaltam, s állandó előre- és visszautalásokkal igyekeztem kompenzálni, ami talán itt-ott megterhelte a szöveget, de véleményem szerint nélkülözhetetlen volt.

Egy adott szemantikai csoport tagjai között elsőként a kapcsolatokat igyekeztem tisztázni, majd az egyes terminusok szemantikai fejlődését vizsgáltam, valamint további szinonim terminusaik párhuzamos elemzését is elvégeztem. A terminusok születésére minden esetben megvizsgáltam a 19. századi, elsősorban az 1840-es évekből való jogszabályok szövegét, valamint a TTMSz anyagát, továbbélésükre és a jelentésfejlődésükre pedig a standard, valamint a kiegészítő forrásokat, mint pl. a további – 19–21. századi – törvényszövegeket, a MJL anyagát vagy szólásgyűjteményeket stb. Az elemzés végeztével igyekeztem következtetéseket levonni kutatásom témájára nézve. Az alábbiakban ezt a vizsgálatot mutatom be három (négy) szemantikai csoport alapján.

5.1.4. Vizsgálat

5.1.4.1. I. szemantikai csoport: 'idegen váltó' / 'szerződés'

Idegen váltó, intézvény/intézmény/intézet, rendelvény/rendelmény/rendelet/rendelés

←Tukma/tokma→

egyesség/egyezség, alku, kötés, szerződés

Az első szemantikai csoport – a szaknyelvi poliszémia miatt – valójában két csoport, amelyeket a *tukma/ tokma* jelentéstartalma kapcsol össze.

A. *Tukma/tokma*: 'idegen váltó'

1. Szinonim terminusok

Az *idegen váltó* értelemben a nyelvújítás korában kezdték használni a *tukma/tokma* terminust. Már 1565-ben találunk adatot a *tukma* 'egyezség, szerződés' jelentésben való használatáról (*„Tukmába czérélt marha"*). A *tukma* vagy *tokma* még a CzF-ban is szerepel: „Régebben pl. Molnár A., Szabó D., Simai Kr. szerént am. alku, szerződés. (Contractus, pactio, pactum). Származéka: *tukmál* v. *tokmál*, am. alkut köt, szerződik (contrahere, pacisci). [...] De ezen érteménye az általános nyelvben egészen elavult; azonban némely vidéken mondják: *valamit rátukmálni valakire*, valamit másra erővel rákötni, erőtetni, hogy vegye meg, vagy fogadja el. 2.) Némelyek újból fölelevenített régibb jelentése után az *idegen váltólevél* (tratta) elnevezésére használják; különösen *tukvány* (= *tukmalevél*) alakban. L. TUKVÁNY." A *tukvány* alatt pedig ez olvasható: „az idegen váltó (tratta) jelölésére hozatott inditványba, minthogy ennek *intézvény* neve már más fogalmakra is el van foglalva. [...] ‚Tukma' eredetileg kötést jelentvén, ‚tukvány' az idegen váltóra mint legszigorúbb kötésre helyesen alkalmazható." (CzF) Valóban, ez a nyelvújítási szavunk, az *intézvény,* 1840-ben ugyan előfordul a *Tratte* magyarításaként, azonban 1845-ben már az *Institution* magyar megfelelőjeként is használatos: „Császárnál 1840 (Vált.) *intézvény*: eine tratte; *intézvényes*: remittent; *intézvényezett*: trassat. – Fog (1845): *intézvény*: 1. institutum 2. intimatum 3. tratte; de a ném. magy. részben institution

már *intézmény* is.” (NyÚSz) Megjegyzendő azonban, hogy a *tukma* alakot már a TTMSz összeállítói is kizárólag Fogarasi szótárában találták:

fremder Wechsel: *idegen váltó* (Vált), ***tukma* (Fog)**;

gezogener Wechsel: ***tukma, tukmált váltó* (Fog)**;

trassiren: ausstellen (einen Wechsel): *intézni (váltót), kiadni, kibocsátani* (Vált), ***tukmálni****, intézvényezni* **(Fog)**;

Tratte: ***tukma* (Fog)**, *intézvény* (Vált);

Trassat: *intézvényezett kijelelt váltói főadós* (Vált, Csász, HM), *váltólevél' kifizetője* (Puky); ***tukmált****, intézvényezett* ***fizető* (Fog)**.

Ezért kerülhetett bele a CzF-ba is, és valószínű, hogy elsősorban Fogarasi szorgalmazta az elterjesztését. A TTMSz anyagából azonban az is kitűnik, hogy a *tukvány* nem fordul elő benne, tehát eleinte – a CzF állításával ellentétben – e terminust nem használták az idegen váltó jelölésére. Az UMSzT-ban azonban már megtaláljuk (l. lentebb).

Az 1840. évi XV. törvénycikkben (Váltótörvény) következetesen az alábbi terminusok szerepelnek:

> 2. § A **váltó** vagy **idegen (fremder, förmlicher, gezogener, trassirter, eine Tratte)**, midőn tudniillik a **kibocsátó (Aussteller)** a fizetést valamelly más tőle jogszerűleg különböző, és egyébként nem az ő nevében cselekvő személy által igéri teljesíteni; vagy **saját (eigener, unförmlicher, trockener)**, midőn a kibocsátó arra kötelezi magát, hogy a fizetést önmaga teljesíti, vagy valamely tőle jogszerűleg nem különböző, és egyébként is az ő nevében cselekvő személy által fogja teljesítetni.
>
> [...]
>
> 14. § Általán minden *váltóban* mulhatatlan megkivántatik: [...]
>
> *e)* Az ***intézvényesnek* (Remittent)** azaz annak neve, kinek részére a fizetés köteleztetik [...]
>
> [...]
>
> 51. § Elfogadás végetti bemutatásnak (Praesentation) csak idegen váltóknál vagyon helye, és abból áll, hogy a váltó az **intézvényezettel (Trassat)** azon kérdés mellett közöltetik, valljon az intézőnek megbizását elfogadja-e?
>
> (1840. évi XV. tc. I. rész: *Anyagi váltó-jog*)[145]

[145] Itt és a további idézetekben a félkövér kiemelések tőlem – Sz.B.

A törvényszövegben tehát a „Tratte”-ra az *idegen váltó*; az „Aussteller”-re a *kibocsátó,* „Remittent”-re az *intézvényes*, a „Trassat”-ra pedig az *intézvényezett* terminusokat találjuk.

Látható, hogy a magyar terminus mellett a törvényszöveg a német megfelelő(ke)t is tartalmazza. Ez egyrészt bizonyítja, hogy a magyar terminusok a jogi szakszókincsünkben még nem vertek gyökeret, hiszen a kodifikátorok szükségesnek érezték a zárójeles megfelelők megadását, másrészt – a fenti szövegrészben az *idegen* és *saját váltó* esetében – jól mutatja a német jogi szaknyelvben szintén jelen lévő szinonim terminushasználatot.

Az 1840-es törvényszöveg egyértelmű és következetes terminushasználata azonban nem volt kellő hatással a magyar jogi szaknyelv letisztulására: a szinonim alakok még nagyon hosszú időn át egymás mellett éltek, s a poliszémia is jelen volt:

A *tukma* szerepel az UMSzT-ban is: fogoly*tukma* („der Auslösungs*vertrag*”), tehát a régi ’szerződés’ értelemben. Megtaláljuk azonban a váltójogi értelmű *intézvény* szinonimájaként is: ’das Intimat; *tukma*, die Tratta. *vj*.’, s az *intézvényez, intézvényezett* terminusoknál a szótár a *tukványoz, tukványozott* címszóhoz irányít minket. A *tukma* megfelelőjeként a „der Vertrag; *tukvány*, die Tratta, der gezogene Wechsel. *vj*.“ egyaránt olvasható, egyértelműen látszik tehát a terminus jól elhatárolható két jelentése: ’szerződés’ – ’idegen váltó’, valamint a rövidebb (*tuk**ma***) és a hosszabb (*tuk**vány***) alakok párhuzamos használata. Erre a szótár más helyein is lelhetünk példát. A *tuk**mál*** megfelelőjeként az „aufdringen, aufnöthigen; *tuk**ványoz**, cs*. trassiren, ziehen. *vj*.”-t találjuk, a *tuk**máló**, tuk**ványzó*** mellett a „der Trassant. *vj*.”, a *tuk**mált**, tuk**ványozott*** mellett pedig a „der Trassat. *vj*.” szerepel. A *visztukma* és *vissztukmált* terminusok is egyértelműen a váltójogi ételmet tükrözik: előbbire a „die Rücktratte. *vj*.”[146], utóbbira a „der Rückbezogene. *vj*.”. Az UMSzT a *tokma* alatt azonban egyértelműen a ’szerződés’-t érti: „der Vertrag, pactum”, a *tokma* a szótárban más helyen nem is fordul elő.

A CzF-ban a *tukványoz* (*intézvényez*), valamint az *intézvényezett* („lásd *tukványozott*”) szócikkeket egyaránt megtaláljuk, mint ahogy a *helybeli* címszó alatt a „*helybeli tukvány v. intézvény*” kifejezés is szerepel; az *intéző* alatt pedig ezt olvashatjuk: „Váltójogi ért. ki a váltólevelet kifizetésül máshoz utasítja, *intézvényző, tukványzó*”. Az *intézvény* elsődleges jelentése a CzF. szerint az ’intézet’, de harmadik jelentésként ezt

[146] Emellett a *viszváltó* („der Rückwechsel. *vj*.”) is szerepel a szótárban.

találjuk: „Váltójogi ért. oly váltólevél, melynek kifizetése máshoz vagy másra intéztetik, másképp: *tukvány*. (Tratta)”. Az *intézet* alatt pedig ez szerepel: „1) Szélesb ért. rendelet vagy rendelkezés, mely által bizonyos dolgok elhelyeztetnek, czélszerüen alkalmaztatnak. [...] *Országos intézet, polgári intézet*. Ez értelemben szokottabban: *intézmény*.” Az *intézet* az UMSzT-ban, a JMSz-ban és a JSz-ban egyaránt szerepel, ’Anstalt’ jelentéssel; vö.: UMSzT – *bátorságositó intézet*: „die Versicherungs-Anstalt”; JMSz és JSz – *földhitelintézet*: „die Bodenkreditanstalt” stb., továbbá az UMSzT-ban olvasható az *intézet* címszó alatt az „Anstalt” mellett az „Institut” is.

Az UMSzT-ban az *intézmény* semmilyen formában nem szerepel, megtaláljuk viszont az 1910-es kiadású JMSz-ban: *intéz**ményezett** váltó* („der gezogene Wechsel”). A JMSz-ban olvasható azonban az *intéz**vényezett** váltó* („der gezogene (trassierte) Wechsel”) forma is. A „der gezogene Wechsel”-re az *idegen váltó* kifejezést is olvashatjuk. Szerepelnek még emellett az *intézvény* („die Tratte”), *intézvényezni* („remittieren”); *intézvényezett* („der Bezogene, der Trassat”), *intézvényezés* („die Remittierung, die Trassierung”) terminusok. Az 1913-as kiadású JSz-ban szintén megtalálható az *intézvény* („*idegen váltó,* der gezogene Wechsel, die Tratte”) terminus, továbbá az *intézvényezés* („die Trassirung); *intézvényezett* („der Bezogene, Trassat”), valamint az *intézvényezett saját váltó* („der trassierte eigene Wechsel”) és az *idegen váltó* („die Tratte, der gezogene Wechsel”). Ezekben a szótárakban nem leljük nyomát a *tukma/tokma* terminusoknak. A JMSz-ban *intézvényes*: „der Remittent”, *intézvényező*: „der Trassant, der Zieher”; míg a JSz-ban *intézvényes (rendelvényes)*: „der Remittent”, és *intézvényező (kibocsátó)*: „der Aussteller, Trassant”. *Rendelvényes* önálló címszóként mindkét szótárban megtalálható, ugyanazzal a jelentéssel („der Remittent”). Az UMSzT-ban az *intézvényes* mellett ezt találjuk: „l. rendelő”. Ebben a szótárban nem található *rendelvényes*, van azonban *rendel**vény*** („das Decret, die Verordnung, Ordre, *vj*.”), illetve *rendel**mény**es* („der Ordrehaber. *vj*.”) és *rendel**ményezett** (váltó)* („ein auf Ordre ausgestellter Wechsel. *vj*.”); a *rendel**ményez*** azonban már kétjelentésű („auf Ordre ausstellen, *vj*.; bestellen”), s a *rendel**ményező*** mellett csupán „der Besteller” megfelelőt találjuk. A váltójogi terminusként szereplő *rendelő* jelentése ’der Disponent; Remittent, Wechselgläubiger. *vj*.’. Az eleinte kétjelentésű *rendel* szóhoz tehát kezdetben egyaránt járulhatott a *-vány/-vény* ~ *-mány/-mény*, a használatuk azonban fokozatosan letisztult: a váltójogban használatos

rendel-hez a *-vány/-vény*, míg a kereskedelmi jogban állandósult *rendel* igéhez a *-mány/-mény* járult. Az ezt később kiszorító *megrendelés*-t egyébként már mind az UMSzT-ban, mind a két század eleji szótárban megtaláljuk, ugyanazzal a jelentéssel: „die Bestellung". A CzF. szerint mind a *rendel* – „3) Meghagyja, hogy számára valamit hozzanak, küldjenek, vagy készítsenek. *A gyárból különféle árukat rendelni. A mesterembernél ruhákat rendelni. Vendégek számára nagy ebédet rendelni*." –, mind a *megrendel* – „Megparancsolja, vagy intézkedést tesz, hogy valami bizonyos helyen és időben meglegyen, elkészüljön, elküldessék, általában megtörténjék. *A hadsereg számára kellő mennyiségü lisztet, bort, húst, ruhát megrendelni. A kereskedőnél bizonyos árukat megrendelni*."– hordozza a „bestellen" jelentését. A *megrendelés* szintén szerepel a szótárban, „Bestellung" jelentéssel. A NyÚSz szerint azonban a régi magyar nyelv a *rendelés*-t a *rendelet*-re használta: „A régi irodalom egyáltalában nem élt vele s a hol kellett, mindig *rendelés*t mondott." (L. a *rendelet* címszó alatt, ahol még ezt is találjuk: „Kunossnál 1834 (Szf.) verordnung; ugyanitt és Fog.-nál *rendelmény* is. Ez utóbbi Bugátnál 1833 (Orv.) ordinatio. – A váltójogi műnyelvben (Császár, Mszt. 1840): *rendelmény* am. ordre, *rendelményes* dispositar, *rendelményezni*: auf ordre ausstellen." (NyÚSz) Az eredetileg 'rendelet' értelmű *rendelés* terminus tehát folyamatosan átvette a *rendelmény* szerepét ('Bestellung' jelentésben), miközben eredeti jelentése elhomályosult. E folyamathoz az is hozzájárulhatott, hogy a század közepén a *rendelmény*-nyel párhuzamosan élő *rendelvény* szó 'Verordnung', azaz 'rendelet' értelemben is használatos volt; l. lentebb).

Hasonló folyamat ment végbe az *intéz* ige és származékai esetében is. Habár még a 20. század elején is megvoltak egymás mellett a váltójogi értelemben használt *intéz**mény**ez* ~ *intéz**vény**ez* alakok, már a 19. század utolsó harmadában kezd megmutatkozni az elkülönülés: a *-mény*-es alak az *intézet* szinonimájaként, míg a *-vény*-es alakok váltójogi terminusokként fungáltak a továbbiakban. Az *intézvényes* ~ *rendelményes* alakokról a CzF-ban az *intézvényes* szócikkben ezt találjuk: „Váltójogi ért. azon személy, kinek részére vagy javára, rendelkezésére a váltó kibocsáttatik. (Remittent). Másképp és szabatosabban *rendelményes*, kinek t. i. rendelményére bocsáttatik ki a váltó; amannál azért jobb kifejezés, mert 'intézvény' tulajdonképen csak idegen váltót, tukványt jelentvén, 'intézvényes' is csak ilyenről volna mondható, holott 'Remittent' mind saját, mind idegen

váltóban van, s a ’rendelményes’ szó (kinek rendelményére bocsáttatik akár saját, akár idegen váltó) mindkét nemü váltók irányában alkalmazható.”; míg a *rendel**vény*** alatt ez olvasható: „1) Szabatosan véve **irat, levél**, melyben valamely rendelet foglaltatik. 2) l. RENDELMÉNY” (CzF; erre vö. a *-mány/-mény* és a *-vány/ -vény* képzőkről a szóalkotásnál mondottakat, l. fent). Ez szintén a párhuzamos használatot bizonyítja, ugyanakkor kísérletet is tesz ennek feloldására. Azonban mint látjuk, a szinonimitás a 19. század elején még mindig fennállt.

Az 1876. évi XXVII. törvénycikkben („Új váltótörvény”) a vizsgált terminusok mellett szintén találunk zárójeles megfelelőket, mint a régi váltótörvény szövegében, azonban míg ott még német nyelvű ekvivalensek szerepeltek, ebben a törvényszövegben már magyar szinonimák olvashatók:

> 3. § Az **idegen váltó** lényeges kellékei: [...]
>
> 3. a **rendelvényes (intézvényes)** vagyis azon személy vagy czég megnevezése, melynek részére vagy rendeletére a fizetés teljesitendő; [...]
>
> 5. a **kibocsátó (intézvényező)** név- vagy czég-aláirása;
>
> 6. az **intézvényezett**nek vagyis azon személynek, vagy czégnek megnevezése, mely által a fizetés teljesitendő;[...]
>
> (1876. évi XXVII. tc. II. rész: *Az idegen váltóról. I. Az idegen váltó kellékei*)

Mint látjuk, az 1876-os váltótörvényben az *idegen váltó* mellett a *rendelvényes* (*intézvényes*), a *kibocsátó* (*intézvényező*) és az *intézvényezett* terminusok szerepelnek. A zárójeles magyar szinonimák jól mutatják a korban uralkodó párhuzamos terminushasználatot. Megjegyzendő, hogy a nem zárójeles, azaz a korban már ismertnek számító magyar terminusokat (*kibocsátó – rendelvényes – intézvényezett*) találjuk a 19. század elején kiadott MJL-ban is (l. lentebb).

A NyÚSz-ban sem a *tukma/tokma*, sem a *tukvány*, sem ezek származékai nem szerepelnek. Az *intézvény* terminust a NyÚSz szerint nyomtatásban 1833-ban Fogarasi használta először (DMM), ’intimatum’ értelemben. 1840-ben Császár ’Tratte’ jelentést tulajdonít neki; Fogarasi azonban (1845) az ’intimatum’ mellett már ’Tratte’-t és ’institutum’-ot is értett alatta, s az Institution-t *intézmény*-nek is fordítja. Az *intézvény* azonban 1834-ben Széchenyinél is megjelenik, ’institutio’ jelentésben: „minden új *intézvény* csak idővel s tapasztalással javítható” (Pol. cz. 1: 18), habár 1833-ban használja

erre az *intézkedés*-t is: „józanabb *intézkedés*” (Hit. 230). A *rendelvény* terminus-t a NyÚSz Barczafalvinál találja (1786): „»valamint a *tanítvány* helyett nem mondhatok tanítást, úgy a *rendelvény, végezvény* stb. helyett teljességgel nem mondhatok *rendelés*t stb.« (M. Hirm. Vö. Ny. 11: 375.) – Ball.-nál (1846) *rendelvény*: decret, patent, verordnung és recept is; *rendelvényes* pedig „remittent” a váltójogban.” Barczafalvi tehát még helyteleníti a *rendelés* használatát a *rendelvény* helyett. Látható, hogy 1846-ban a *rendelvény* ’Verordnung’, azaz ’rendelet’ értelemben is használatos volt. A *váltó* terminus keletkezését a NyÚSz 1814-re datálja, és megalkotását Pethe nevéhez köti: „Váltónak nevezhetjük azt a nyomtatással egyveleges írott papirost, melyet németül *Vekszel*-nek mondanak stb.” (Nemz. Gazd. 1: 31), azonban a TESz ettől két évvel korábbi adatot hoz (l. lentebb). A NyÚSz adataiból látszik, hogy több próbálkozás is volt a „Wechsel” magyar megfelelőjének megalkotására: „Márt. Szt.-ban: *váltólevél*. – SI.-nál: *tsere-levél*.”

A MJL 1907-es kötetében, a váltójogi részben már csupán az *idegen váltó* és az *intézvény* terminusok szerepelnek (= ’gezogener Wechsel, Tratte’ – ilyen jelentésben az *intézmény*-t nem találjuk), a *tukma* semmilyen alakban nem fordul elő. Megállapíthatjuk tehát, hogy **a *tukma*(/*tokma/tukvány*) a 20. század elejére megszűnt jogi terminusnak lenni**. Ezt igazolja, hogy a 20. század eleji jogi szótárakban már szintén nem szerepel a *tukma, tokma, tukvány*; megtaláljuk azonban a *szerződés*-t, az *intézvény*-t és származékait, valamint az *idegen váltó* kifejezést. Az ***intézet* ekkor már egyértelműen egyjelentésű** (’Anstalt’). ***Intézmény* váltójogi értelemben nem szerepel**, csupán egyetlen alakot találunk az egyik szótárban (*intézvényezett ~ intézményezett váltó*). Már létezik a *megrendelés*, ugyanakkor még a *rendelés* is él azonos értelemben (’Bestellung’); és megtalálhatók a *rendelkezés* és a *rendeletre szóló papír* terminusok is. ***Rendelő*, valamint *rendelmény, rendelményes*** azonban **semmilyen formában nem fordul elő, helyettük** mindkét szótárban **a *rendelvény***-t és ***rendelvényes***-t olvashatjuk.

A MJL-ban a *váltó* alatt az alábbi személyek szerepelnek: „*kibocsátó* (Aussteller, Trassant): aki a fizetési meghagyást intézi”; „*intézvényezett* (Bezogener, Trassat): akihez intézve van”; „*rendelvényes* (Remittent): azon személy vagy czég megnevezése, melynek részére vagy rendeletére a fizetés teljesítendő” (Márkus 1907: 904).

A 20. század közepén kiadott értelmező szótárunk anyagát megvizsgálva még mindig megtaláljuk az *intézvényt* az *idegen váltó* szinonimájaként. A szótárban az *intézvény*

’intézmény’ jelentése már „elavult”-ként szerepel, csakúgy, mint az ’írott rendelet’ jelentése is. Váltójogi terminusként – „(Ker, szoc e)” megjelöléssel – az alábbi olvasható: „Váltó alakjában kibocsátott fizetési utalvány, felszólítás arra, hogy valaki egy harmadik személynek, az intézvényezettnek fizessen; idegen váltó.” Az *intézet* ’rendelkezés, intézkedés’ jelentése „elavult”-ként szerepel, ahogy az ’intézmény (= szervezet’) jelentése is. Az *intézményes*-t az ÉrtSz váltójogi jelentéssel még elavultként sem hozza, s az *intézvényes* az *intézvény* származékaként, magyarázat nélkül szerepel a szótárban. *Rendelmény*-t semmilyen alakban vagy származékkal nem találunk, s a *rendelvény* sem szerepel váltójogi terminusként, elavult jelentése az ÉrtSz szerint: ’recept; vény’; aktuális jelentése: „(*hiv*) Írásbeli rendelkezés, utasítás”, s származékaként szerepel a *rendelvényes* alak is (bizonyosan nem főnévi származékként). A *rendel* ’utasít; elrendel, előír’ jelentése a szótár szerint kissé régies, alapvető jelentése a ’megrendel’; ahogy a *rendelés* is ’megrendelés’ jelentésben szerepel.

A *tukma/tokma/tukvány* alakokra nézve az ÉrtSz-ban már csak a ***tukmál*** igét találjuk, jelentése: ’unszolással rávesz valakit, hogy fogadjon el, vásároljon meg vagy vállaljon el valamit; ráerőszakol’. A *tukma* korábbi létezésére ma már csupán ez a **köznyelvi igealak** utal.

A hatályos jogszabályban a fenti terminusok közül az alábbiakat találjuk:

> 1. § Az **idegen váltó** tartalmazza:
>
> 1. a váltó elnevezést az okirat szövegében, éspedig az okirat kiállításának nyelvén;
>
> 2. a határozott pénzösszeg fizetésére szóló feltétlen meghagyást;
>
> 3. a **fizetésre kötelezett** nevét (**címzett**);
>
> 4. az esedékesség megjelölését;
>
> 5. a fizetési hely megjelölését;
>
> 6. annak a nevét, akinek részére vagy rendelkezésére kell a fizetést teljesíteni;
>
> 7. a váltó kiállítási napjának és helyének megjelölését;
>
> 8. a **kibocsátó** aláírását.
>
> [...]
>
> 3. § (1) A váltó a kibocsátó saját **rendelkezés**ére is szólhat.
>
> [...]
>
> 10. § Ha a váltó a **kibocsátás**kor hiányos volt és a pótlás a létrejött megállapodástól eltér, a **váltóbirtokos**sal szemben a megállapodás megszegésére csak abban az esetben lehet hivatkozni,

ha a váltót a **váltóbirtokos** rosszhiszeműen szerezte, vagy ha a megszerzéssel kapcsolatban súlyos gondatlanságot követett el.

[...]

11. § (1) Minden váltó, még ha nem is szól kifejezetten **rendeletre**, váltóátruházás (forgatmány) útján átruházható.

(2) Ha a kibocsátó a váltón ezeket a szavakat vette fel: **„nem rendeletre”**, vagy ha más azonos értelmű kifejezést vett fel, a váltó csak közönséges engedmény alakjában és hatályával ruházható át.

[...]

21. § A **váltó**t esedékességéig akár annak **birtokos**a, akár egyszerű **birlaló**ja bemutathatja elfogadás végett a **címzett**nek, az utóbbi lakóhelyén.

(*1/1965. (I. 24.) IM rendelet a váltójogi szabályok szövegének közzétételéről*)

A fenti jogszabály szövegében a *tokma, tukma, tukvány, tukmál, intézmény, intézvény, rendelmény, rendelvény* alakok vagy ezek származékai nem találhatók meg; előfordul a *rendelkezés*, valamint a „*rendeletre*”, ez utóbbit váltójogi kifejezésként a szótárak általában külön címszóként szerepeltetik. A *forgatmány* terminussal fent nem foglalkoztam, erre vö. a dolgozatom *Függelék*ének anyagát. A vizsgált terminusokra nézve a jogszabály következetesen az *idegen váltó*, a *kibocsátó*, továbbá a *címzett* terminusokat használja. Emellett olvashatjuk még a *váltóbirtokos* terminust is, valamint egy esetben a *birlaló*-t.

A *birlaló* alakkal kapcsolatban a CzF a *birlal* alatt az alábbi magyarázatot adja: „Az osztrákjog magyarítói kezdtek élni e szóval, hogy a *birtokos* és *birlaló* szókat megkülönböztethessék. Vö.: BIRTOKOS.” A *birtokos* alatt pedig ezt találjuk: „Az osztrák polgári jog szerént a *birtokos* különbözik a puszta *birlaló*-tól. Ki valamely dolgot hatalmában vagy őrizete alatt tart, annak *birlalójá*nak (Inhaber) neveztetik. Ha valamely dolog birlalójának az az akaratja, hogy azt mint magáét tartsa meg, akkor ő annak *birtokos*a (Besitzer. 309. §.)” (CzF)[147]. E terminusok – a váltójogi értelemben használt *birtokos* és *birlaló* – is jól példázzák, hogy a 19. századi német – magyar szakfordítás eredményeképpen létrejött terminusainak egy része a jelenleg hatályos jogszabályaink szövegében, tehát élő terminusként még mindig használatban van.

[147] A *birlalás* terminus mindkét vizsgált jogi szótárban (JMSz, JSz) ugyanabban a jelentésben (’die Inhabung, die Detention’) szerepel.

2. Terminusalkotás és jelentésváltozás

A TESz-ban a *tukma* elavult alakként szerepelt a *tukmál* alatt. Szláv eredetű szócsalád, közvetlen forrása azonban nincs teljesen tisztázva. Minden bizonnyal összefügg a következő szláv nyelvi szavakkal: főnevek: szln. *tékma* ’verseny, versengés’; szlk. N. *tokma* ’ár, érték’ [...]; ukr. *мокмá* ’megegyezés, egyezség, szerződés’; szb.-hv. R *takmina* ’egyezség, szerződés’ [...] A magyarba talán a szláv melléknév nőnemű [...] vagy semlegesnemű alakja [...] jött át [...]. A *tukmába cserél* kifejezés értelme tehát ez lehetett: ’egyenlően, egyenlő értékkel cserél’. Lehetséges azonban az is, hogy valamelyik szláv nyelvből a már főnevesült változatot vettük át. A *tukmál* inkább magyar nyelvi képzésnek látszik. A TESz szerint nem valószínű, hogy a szócsalád alapja a *tukmál* ige, talán a szláv melléknevet vagy főnevet vettük át.

A *tukmál* eredeti jelentése a TESz szerint is a fentebb már említett ’alkuszik, szerződik; unterhandeln, einen Vertrag machen’ (1621); majd a nyelvújítás korából hoz adatot ’valakire ráerőszakol valamit; jemandem etwas aufdrängen’ (1790), később pedig a ’szerez, erwerben’ (1838) és ’rábeszél, ösztönöz; zureden, antreiben’ (1857) jelentéssel. A *tukma* (/*tokma*) eredeti jelentése a fentebb már említett ’egyezség, szerződés; Vereinbarung, Vertrag’ (1565), azonban a TESz is rámutat, hogy a nyelvújítók ’intézvény, intézvényezett váltó; Tratte’ jelentésben élesztették újjá.

Az *intéz* szócikkben szereplő *intézet* a TESz szerint eredetileg ’cél, szándék’ jelentésben élt; nyelvújítás kori jelentése viszont már ’intézmény’ volt (1793). Az *intéz* nyelvújítás kori származékai az *intézmény* 1829-ből (MNy. 4: 254); *intézkedés* 1829/1862-ből (Bajza: Munkái 3: 113: NSz.); valamint az *intézkedik* 1831ből (Széchenyi: Vil. 446: NSz.).

Az *intéz* valószínűleg származékszó. Alapszava a ’kedv, ízlés; irány’ jelentésű R., N. *int*[2] főnév lehetett, képzője a denominalis -*z*. A szó eredetével kapcsolatban azonban néhány alaki és jelentésbeli probléma nincs kielégítően tisztázva.

A *rendel* a szócsalád többi tagjával együtt a *rend* alatt szerepel a TESz-ban. Szláv eredetű szó; [...] a magyar szó közvetlen forrása azonban nem állapítható meg. A jelentések megfelelői megvannak a különböző szláv nyelvekben, de ezek a ’sor, rend’ alapján magában a magyarban is kifejlődhettek. A *rend* 1456 körül már egyértelműen datálható, akkori jelentése ’csoport, osztály; Abteilung, Klasse’. Számos szerepeltetett

jelentése közül az ’elrendelés, rendelkezés; Bestimmung’ (1636) a szaknyelvi. A *rend* származékai közül nyelvújítás koriak: *rendelkezik* 1720 (MNy. 10: 367); *rendelvény* 1785 (M. Hírmondó 338: NSz.); *rendez* 1785 (Nyr. 46: 255), *rendeltetés* 1791; (Pétzeli: Ekkl. hist. 1: XLVI: NSz.) és *rendelkezés* 1830 (NyÚSz.; de 1707: *rendelkedés*: MNy. 11: 372).

Az *idegen váltó* terminus is nyelvújítási alkotás, hiszen – a NyÚSz állításával ellentétben (l. fent) – a *váltó* 1812-ben keletkezett ’fizetési kötelezettségről kiállított, részben nyomtatott szövegű értékpapír; Wechsel als Wertpapier’ jelentésben: „Gróf (egy *váltót* vesz elő). Vegye ... hogy az éhen halástól megmenekedhessék” (Katona J.: Műv. I. c: 49: NSz.).

Származékszó: a *vált* igének korábbi jelzős kapcsolatok alapján főnevesült igeneve; vö. pl.: 1771: *Váltó-irás* (Faludi: UE. 3: 65: NSz.); 1783: *váltó levelekkel* (Molnár J.: Könyvház 3: 444: NSz.); 1786: *váltó tzédula* (Sándor I.: Rabner 295: NSz.). Ezek több európai nyelvben megfelelő kifejezések fordításaként keletkeztek; vö. pl.: ang. *bill of exchange*; ném. *Wechselbrief*; fr. *lettre de change*; ol. *lèttera di cambio*: ’váltó’. A *váltó*-ra való rövidülést német minta is támogatta: vö. ném. *Wechselbrief*: > *Wechsel*. [A vasúti *váltó* ettől független keletkezésű.]

Összegzés

Habár már az 1840. évi törvényszöveg egyértelműen és következetesen az *idegen váltó* terminust szerepelteti, és ez a kifejezés a későbbiekben is használatban volt, sőt, a jelenleg hatályos jogszabályban is ezt találjuk, a szinonim terminusok párhuzamos jelenléte még a 20. században is megfigyelhető. Az *idegen váltó* jelölésére a 19. században létezett egyrészt a korábbi ’szerződés, egyezség’ értelmű *tukma* ~ *tokma*, valamint a század közepétől a *tukvány*, ami a század utolsó harmadára egyre népszerűbb lett. Ennek ellenére az új váltótörvényünk változatlanul és következetesen az *idegen váltó*t használja a „Tratte” megfelelőjeként. Ebben a törvényben a *rendelvényes* (*intézvényes*), a *kibocsátó* (*intézvényező*) és az *intézvényezett* terminusokat találjuk, ami jól érzékelteti a szinonim terminusok párhuzamos használatát. A *tukmál* ige esetében determinologizálódással van dolgunk.

A régi nyelvben ’rendelet’ jelentésben csupán a *rendelés* élt, a 19. sz. közepén azonban már a *rendelvény* is használatos ebben a jelentésben. Ugyanakkor a *rendelvény*

terminusnak egyéb jelentései is léteztek, amelyek egyike a váltójogban használatos ’intézvény’. De *intézvény* már ekkor használatban volt terminusként, igaz azonban, hogy az ’idegen váltó’ jelentésén túl értettek alatta ’intézkedés’-t, továbbá ’intézet’-et (mivel az *intézet* eleinte ’cél, szándék’, később pedig ’rendelet, rendelkezés’ értelemben volt használatos’), csakúgy, mint az *intézmény* terminus alatt, ami szintén jelentett emellett ’idegen váltó’-t is. De mindezeknek az *idegen váltó* jelölőjeként szinonimája volt a korban a *rendelmény* terminus is, ami azonban ’megrendelés’ értelemben is használatos volt, ahogyan a század utolsó harmadában a *rendelés* is, s ezzel, mondhatni, a kör bezárult. A probléma megoldása a 20. századra maradt.

A MJL 1907-es kötetének váltójogi részében az *idegen váltó* és az *intézvény* alakokat találjuk, ahogy az általam vizsgált, szintén ebben az időszakban kiadott jogi szótárakban is, amelyekben a „Remittent” megfelelőjeként nem csupán az *intézvényes*-t, de a *rendelvényes*-t is olvashatjuk, annak ellenére, hogy a MJL – egyértelmű definíciós megkülönböztetéssel – csak a *kibocsátó* (’Aussteller, Trassant’), *intézvényezett* (’Bezogener, Trassat’), *rendelvényes* (’Remittent’) alakokat szerepelteti.

Az ÉrtSz váltójogi terminusként csupán az *idegen váltó*-t és ennek szinonimájaként az *intézvény*-t hozza, az *intézet, intézmény* és *rendelvény* alakok nem gazdasági jogi jelentéssel szerepelnek, a *rendelmény* nem fordul elő; s a *tukma* korábbi létezését csak a köznyelvi *tukmál* alak bizonyítja.

A vizsgált terminusok közül szaknyelvi újítások (a NyÚSz és a TESz adatai szerint):
váltó (1812); *intézvény* (1833), *intézvényes* (1840), *intézvényezett* (1840); *intézmény* (1845, de ’intézkedés’ értelemben már 1836); *rendelet* (1834); *rendelmény* (1840); *rendelményes* (1840); *rendelményez* (1840); *rendelvény* (1786).
A régi nyelvben élő, a nyelvújítás korában felelevenített terminusok:
tukma (’szerződés, egyezség, alku’ (e jelentését a *tokma* alak később is hordozta) > ’idegen váltó’); *tukvány* (’idegen váltó’); *tukmál* (’szerződést, egyezséget, alkut köt’ > ’valakire ráerőszakol valamit’); *intézet* (’cél, szándék’ > ’intézmény’; *intéz* ’küld, juttat, irányít’; ’céloz’ > ’valamit végez, rendszeresen foglalkozik vele’); *rendel* (’elrendel’ > ’megrendel’); *rendelés* (’rendelet, utasítás’ > ’megrendelés’).

B. *Tukma/tokma*: ’szerződés’

1. Szinonim terminusok

Az UMSzT-ban a *tukma* megfelelőjeként a „der Vertrag; *tukvány*, die Tratta, der gezogene Wechsel. *vj*.“ egyaránt olvasható, egyértelműen látszik tehát a terminus jól elhatárolható két jelentése: ’szerződés’ – ’idegen váltó’, azaz a **jogi szaknyelvi poliszémia**. A csoport tagjainak további vizsgálata emellett a 19. századi **jogi szaknyelvi szinonímia** jelenségét is jól példázza.A fentiekből már kiderült, hogy a *tukma/tokma* terminus régi nyelvi jelentése ’egyezség, szerződés, alku’ volt. Vizsgáljuk meg a továbbiakban e jelentés továbbélését a gazdasági jogi szaknyelvünkben.

Az 1840. évi XV. törvénycikkben (Váltótörvény) a sem *tukma/tokma*, sem az *alku*, sem az *egyesség/egyezség* terminus nem fordul elő. Ehelyett a törvényszöveg a legtöbb helyen *szerződés*-t szerepelteti:

> 9. § Idegen váltók által, azoknak kibocsátásában, forgatásában (Giriren), elfogadásában (Acceptiren), vagy azokérti kezeskedésben (Verbürgen) magát minden teljeskorú kötelezheti, ki terhes **szerződést** törvényesen tehet.
>
> [...]
>
> 20. § A váltóbeli **szerződés** végbementnek akkor tekintetik, midőn az intézvényesnek a váltó általadatott.
>
> (1840. évi XV. tc. I. rész: *Anyagi váltó-jog*)

’Szerződés’ értelemben megtaláljuk ugyanakkor a *kötés* terminust is, azonban következetesen csak a *társasági* jelzővel egy kapcsolatban:

> 12. § Közkereset végett összeállott társaságok váltóbeli szenvedő képességgel csak úgy birnak, ha a **társasági kötés** az illető váltó-törvényszéknél letétetvén, a társaság czimzete (Firma) bejegyezve (improtocollirt) vagyon.
>
> [...]
>
> 143. § A forgatók és a váltónak kibocsátója egymásért és együtt véve köteleztetnek.
>
> Ugyanez áll mindazokra, kik valamelly **társasági bejegyzett kötést** aláirnak, ha t. i. a társaság czíme alatt forgatás vagy intézés történt; illy esetben elég az óvást a czímvezetőnek adni tudtára.
>
> (1840. évi XV. tc. I. rész: *Anyagi váltó-jog*)

Ennek használatában azonban a törvényszöveg nem következetes. A 81.§ alatt ezt olvashatjuk:

> [...] Ha pedig valamelly bejegyzett társaság czime alatt történt az elfogadás, mindnyájan, kik a **bejegyzett társasági szerződést** aláirták, az elfogadott sommára nézve egész értékökkel szinte egymásért (in solidum) köteleztetnek.
>
> (1840. évi XV. tc. I. rész: *Anyagi váltó-jog*)

Megjegyzendő, hogy a fenti törvényszövegekben sem a *szerződés*, sem a *kötés* terminusok mögött nem adtak meg zárójeles ekvivalenst, ami azt mutatja, hogy a megszövegezők e terminusokat általánosságban elterjedtnek minősítették.

A *szerződés* és a *kötés* terminusok szerepelnek az 1875. évi *Kereskedelmi törvény* szövegében is:

> **534. §** A **kereskedelmi ügyletek megkötésé**nek közvetitése alkuszi ügyletnek, s az, ki ily ügyletekkel iparszerüleg foglalkozik, alkusznak tekintetik.
>
> Az ügylet közvetitésével megbizott alkusz még nem tekinthető feljogositottnak arra, hogy fizetést vagy a **szerződés**ben kikötött más szolgálmányt átvehessen.
>
> 535. § Az alkusz, a mennyiben a felek által az ellenkezőre feljogositva nem lett, vagy az ügylet természete ellenkezőt nem kiván, a megbizások, alkudozások és **kötések** tekintetében harmadik személyek irányában titoktartásra köteleztetik.
>
> (1875. évi XXXVII. tc. Kilenczedik czim: *Alkuszi ügylet*)

A *kötés* itt tehát a kereskedelmi ügylet megkötésére vonatkozik. Az ezt rögzítő írott dokumentumot a törvényszövegben *szerződés*-ként találjuk.

Az 1876-os új váltótörvényben nem találjuk a *tukma/tokma* terminust, a szövegben a *szerződés* szerepel ebben a jelentésben:

> 1. § Szenvedő váltóképességgel bir mindenki, a ki terhes **szerződés**eket jogérvényesen köthet.
>
> (1876. évi XXVII. tc. I. rész: *Váltóképesség*)

Az *egyezség* terminust is megtaláljuk, azonban nem ’szerződés’ jelentéssel:

> 94. § A kölcsönös követelések leszámitásának csak akkor van helye, ha az adóst a mindenkori felperes ellen valódi lejárt váltóbeli, vagy jogérvényes birói határozattal vagy **birói egyezséggel** megállapitott pénzbeli követelés illeti.
>
> (1876. évi XXVII. tc. II. rész: *Az idegen váltóról. I. Az idegen váltó kellékei*)

A szövegben a *kötés* ’szerződés’ terminus szintén nem szerepel. Egyedül a *kikötés* fordul elő, természetesen nem ’szerződés’ jelentéssel, például a 12.§-ban:

> [...] Ha azonban a forgató forgatmányához ily megjegyzést: „szavatosság nélkül”, „kötelezettség nélkül” vagy valamely hason értelmű **kikötés**t csatolt, a forgatmány alapján őt kötelezettség nem terheli.
>
> (1876. évi XXVII. tc. II. rész: *Az idegen váltóról. I. Az idegen váltó kellékei*)

A vizsgált két törvényszöveg tehát nem szolgáltat bizonyítékot a *tukma/tokma* ’szerződés’ jelentésű használatára. Az 1840-es törvényszövegben szereplő *kötés* (’szerződés’) az 1876-os törvényszövegben már nem fordul elő, s az *egyesség/egyezség*-et ’szerződés’ értelemben egyik szövegben sem találjuk.

Az 1840. évi egyéb gazdasági törvényszövegekben sem leljük nyomát a *tukma/tokma* ’szerződés, egyezség, alku’ alakoknak. Néhány példa a terminushasználatra:

> 24. § A mi a kereskedőnek viszonyait segédszemélyzetéhez (Hülfspersonale) illeti, ezek iránt, a mennyiben az illető személyek közt **irott szerződések** nem léteznének, vagy léteznének ugyan, de a viszonos tartozásokat világosan magokba nem foglalnák, következő szabályok megtartandók:
>
> [...]
>
> [...]
>
> 42. § A bizományos a bizomány miatt tett kész pénzi költségein s előlegezéseinek törvényes 6 procentet tevő kamatjain kivül, az 5 procentre menő eladási díjt (Provision), melly ha az eladási pénzért kezeskedik (star del credere), hat procentre megyen, a bejött pénzből leróhatja, ha megbizójával **szerződés**ben többet vagy kevesebbet ki nem kötött.
>
> (1840. évi XVI. tc. *a kereskedőkről*)

A fenti törvényszövegben az *egyesség/egyezség*, valamint a *kötés* nem található (a fentebb már említett, más jelentésű *kikötés, kikötni* azonban szerepel a szövegben).

Nem szerepel *tukma/tokma, egyesség/egyezség*, valamint *kötés* a következő törvényszövegben sem, a *szerződés* azonban megtalálható benne:

> 7. § A mi különben a kereskedők és segédszemélyzetök közti kölcsönös viszonyokról az illető törvénycikkely 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32., 33. és 34-dik §-aiban rendeltetett, az a gyártókra és segédszemélyzetökre is kiterjed. A közönséges munkásoknak bére minden héten kifizetendő, a felmondási idő pedig közönséges munkásoknál és mesterlegényeknél, ha ez iránt **különös szerződés** nem kötetett, nyolcz napra határoztatik.
>
> (1840. évi XVII. tc. *a gyárok jogviszonyairól*)

A *tukma/tokma*; *egyesség/egyezség* és *kötés* terminusoknak az alábbi törvény szövegében sem leljük nyomát. Itt is csupán a *szerződés*-re találunk példát:

> 1. § Közkeresetre összeállott társaságok vagy ollyanok:
> *a)* Mellyeknek tagjai a társasági czímben nyilván megneveztetnek, vagy a czímhez ragasztott ezen szóban "és társak" (et Comp.) benfoglaltatnak, s ezen társaságnál minden egyes tag egész vagyonával kötelezve vagyon, a társaságnak külső személyekkel kötött **szerződés**eire nézve. [...]
> [...]
> 4. § Szoros értelembeni közkereseti társaságok váltó-képességgel csak akkor birnak, s könyveiknek hitelessége csak akkor leend, ha **irott szerződés**t kötnek, és ezt a Váltó törvénykönyv II-dik Rész. 3-dik fejezetének rendelete szerint váltó-törvényszéknél bejegyeztetik, könyveiket pedig ugyanott hitelesíttetik (paraphiren), és ugyanazon rész 106-ik §-a értelmében rendesen vezetik. [...]
> 5. § A **társasági szerződés**ben következő pontok foglaltatandók: [...]
>
> (1840. évi XVIII. tc. *a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól*)

A régi váltótörvény 1844. évi módosításában (1844. évi VI. törvénycikk *az 1840:XV. törvénycikkben foglalt váltó-törvénykönyv némely szakaszainak világositásáról s illetőleg módositásáról*) az egyik címben megtaláljuk a *kötés* terminust: „*B) Az árúszerzési kötésekről*”. Ennek 1. §-ában a definíciót is olvashatjuk:

> 1. § Minden olly **adásvevési szerződés**, melly valamelly ingó vagyonnak jövendőbeli átadása feltétele mellett köttetik, árúszerzési ügy tárgya.”
>
> (1844. évi VI. tc.)

A szövegben az alábbiakon kívül több helyen is előfordul a *kötés*:

> 2. § **Árúszerzési kötés**ben azokon felül, mellyek minden irott szerződésben megkivántatnak, ugymint, a szerződők neveinek aláirása, a kelet helye és ideje, következő kellékek szükségesek:
> *a)* Hogy irásba foglaltassék, és nyilván **árúszerzési kötés**nek megneveztessék; bejegyzett kereskedők, gyárosok és közkereseti társaságok irányában azonban a hites alkusznak **törvényszerü kötés-bizonyítvány**a is illyennek tekintetik. [...]
> 3. § Ha az **árúszerzési kötés**t a vevő szegi meg, tartozik:
> 1. Az eladónak **a kötés nem teljesitésé**ből származott, és bebizonyított minden kárát, melly alatt az ár-különbség is értetik, és költségét ugyan ez úton megtériteni.
> [...]
> 5. § **Árú-szerzési kötést** a másik fél tudta és megegyezése nélkül **másra ruházni** nem lehet, ha csak **szerződésileg** más ki nem köttetett.
>
> (1844. évi VI. tc.)

Látható tehát, hogy itt a *kötés* egyértelműen az 'írott szerződés'-t jelenti, azonban a *szerződésileg* terminus utal a már korábban is kimutatott *szerződés* párhuzamos meglétére. **Kötésileg* alak a szövegben nem szerepel.

A fentiekből egyértelműen látszik, hogy a 19. század első felében a gazdasági törvényszövegekben *szerződés* volt a konvencionálisan elfogadott és használt terminus, emellett olykor még a *kötés* is felbukkan. A szótári előfordulások azonban azt bizonyítják, hogy emellett más alakok is használatosak voltak 'szerződés' jelentésben.

Az ÚmSzT-ban a „Vertrag" magyar megfelelőjeként megtaláljuk a többjelentésű *egyesség*-et önálló címszóként („die Einigkeit, Eintracht; *alkukötés*, der Vertrag, Accord"). Az itt szereplő *alkukötés* alak bizonyítja, hogy a terminus – az *alku* és a *kötés* mellett – ebben a hosszabb formában is használatos volt. Az *alkukötés* összetétel jól kifejezi a jelölt cselekvés két jól elkülöníthető mozzanatát: előtagja a megegyezés előtti egyezkedést, alkudozást, míg utótagja a megegyezés szentesítését, az ügylet lezárását érzékelteti. (Megjegyzendő, hogy az *alku* terminus mind az UMSzT, mind a két vizsgált jogi szótár szerint bírt 'Handel' jelentéssel.) A szótárban szerepel az *alkudtat* címszó is, jelentése: 'einen Vertrag stiften' ('szerződést létrehoz'); míg az *alkuszik* az szótár szerint 'dingen, handeln (um etwas); capituliren' (tehát többek közt '(vmire) alkudozik') jelentésű. Az *alkura lép* jelentése pedig 'einen Handel schließen' ('üzletet köt'). Az *alku* tehát a 19.

század közepén az adásvétellel kapcsolatos egyezkedést jelentette[148]. Az *áruszerzési kötés* megfelelőjeként 'a der Lieferungsvertrag. *kr*.' szerepel.

Az egyesség az *egyezés* szinonimájaként is megtalálható a szótárban: „*Egyezés, egyesség*: die Einigkeit; der Vergleich; die Abrede; der Accord"). Az *egyesség* tehát többek közt jelentett 'egyeztetés'-t ('Vergleich') is. Mind a *tukma*, mind a *tokma* alak szerepel 'alku, szerződés' jelentésben: „*Fogolytukma*: der Auslösungsvertrag"; „*Tokma*: der Vertrag, pactum"; a *tukma* alak azonban váltójogi értelemben is áll: „*Tukma*: der Vertrag; tukvány, die Tratta, der gezogene Wechsel. *vj*." (vö. az A) alfejezetben írottakat). Az UMSzT-ban a *szerződés* alatt ezt olvashatjuk: „*szerződmény*, der Vertrag; Contract; országos – die pragmatische Sanction". A törvényszövegekben általánosan elterjedt *szerződés* alak mellett tehát a korban élt a *-mény* képzős alak is. Ez a forma a század eleji két jogi szótárban nem szerepel.

Tukma/tokma terminus, valamint *egyesség* alak sem a JMSz-ban, sem a JSz-ban nem olvasható. A JMSz-ban az *egyezség* alatt ezt találjuk: „das Kompromiß, der Akkord, der Vergleich, die Transaktion, die Vereinbarung" (tehát 'szerződés' jelentésben is és 'megegyezés' értelemben használatos volt); míg a JSz-ban az *egyezség*: „der Vergleich". Vagyis éppúgy, mint az UMSzT-ban (ott az *egyesség* alatt), ebben a két szótárban is megvan az *egyezség*-nek az 'egyeztetés' jelentése. A *szerződés* mindkét jogi szótárban a 'Vertrag, Kontrakt' jelentésben szerepel. Az *alku* jelentése is megegyezik a két szótárban: 'der Handel, der Akkord', az *alku* tehát itt is inkább az 'adásvételi szerződés'-t jelentette. Az *áruszerzési kötés* alatt a JMSz-ban 'der Warenschaffungsschluß' áll, míg UMSzT-beli megfelelőjét ('der Lieferungsvertrag') *szállitási szerződés*-ként találjuk. *Áruszerzési kötés* a JSz-ban nem szerepel. Az UMSzT bérkötés ('der Mieth-, Pachtcontract') is már *szerződés*-ként áll a 20. század elején: „bérleti szerződés: der Bestandvertrag, der Pachtvertrag" (JMSz); „bérleti szerződés: der Bestandvertrag (lakásbérleti szerződés – der Mietvertrag; haszonbérleti szerződés: der Pachtvertrag)" (JSz). *Kötés* szócikk a JSz-ban nem szerepel, a JMSz-ban a megfelelője 'der Abschluß, der Schluß', tehát 'szerződés'-t ekkor már nem jelentett.

A *tukma/tokma* alak a CzF-ban a „Tratte" magyarítása mellett 'alkudozás, szerződés' jelentésben is szerepel (vö. az A) alfejezetben mondottakat). A *fogolytukma* alatt az alábbi

[148] Az *alkusz, alkár* terminusokat a 'kereskedő' szemantikai csoportban elemzem, l. lent.

olvasható: „Tukma vagyis szerződés, alkudozás, a hadi foglyok viszonyos kiadására nézve.” Az *alku* alatt részletes magyarázatot kapunk, mely szerint az *alku* általánosságban az egyezkedési cselekvést fejezi ki, konkrétabb jelentésében pedig elsősorban az adásvételi ügylet megkötését megelőző egyezkedést értjük alatta: „Általán két fél között folyó szerződési cselekedet, egyezkedési értekezet, melynélfogva mindegyik fél eleve kitűzött föltételeiből, követeléseiből, igényeiből többet kevesebbet enged, a végett, hogy bizonyos határozatban megállapodjanak. [...] Különösen 1) Az adó és vevő közötti szóváltó értekezet, az árus által meghagyott ár és a vásárló által tett igéret fölött.” Az *alku* azonban emellett jelentette a peren kívüli megegyezést is: „2) Peres felek közötti egyezkedés. *Alku utján elintézni az ügyet, a pert. Jobb az ösztövér alku, mint a biró kövér végzése*.” Ahogy a szótár írja: „Mindezen jelentésekből kitetszik, hogy az *alku* bizonyos forma szerint kötött véghezvitt cselekedetet, szerződést jelent” (CzF). Az UMSzT az *alku* szinonimájaként az *alkalom* szót is hozza, s az *alkalom* címszó alatt a CzF is említést tesz erről a párhuzamról: „1) Régi s a székelyeknél ma is divatozó ért. = alku, szerződési egyesség, latinul: pactum, conventio.” Az *alkalom* tehát ’alku, egyezség, szerződés’ jelentésben ekkor már régi, illetve nyelvjárási szónak volt tekinthető. A JMSz és a JSz az *alkalom*-nak ezt a jelentését már nem hozza.

A CzF *egyesség* szócikkében nem találjuk a ’alku; szerződés’ jelentést. Az *egyezkedik* ige viszont a korabeli *alkudozik* szinonimájaként szerepel: „Valamely ügy, dolog iránt alkudozik, szerződő állapotban van, alkura lépni, szerződni akar s ezen akaratát tettleg gyakorolja is; peres ügynek biró nélkül barátságosan elintézését, kiegyenlitését nyilvánítja.” Az *egyezség* alakot a szótár az *egyesség* terminus egy konkrétabb használatában javasolja: „3) Megbékülés, visszálkodásnak elháritása, megszüntetése. *Egyességre lépni az ellenféllel. Egyességet eszközleni a háborgó testvérek, a peres felek, az adós és hitelezőji között.* Ez utolsó értelemben jobban: egyezség.” A szótár szerint tehát az *egyesség* inkább a ’megértés, egyetértés’-t fejezi ki – „1) Egyező állapot, midőn többen meghasonlás nélkül együtt vannak, élnek. *Jó egyességben élő házasok*.” (CzF) –, míg az ’alkudozás’ értelmű használatában szerencsésebb az *egyezség* alakkal élni. Ehhez valószínűleg az *egyezkedik* igealak jelentése is hozzájárult.

A *kötés* terminust szintén megtaláljuk a szótárban, például a *hitbér* szócikkében: „A magyar törvény szerént bizonyos mennyiségü pénz, mely a törvényesen egybekelt nőnek a

férj vagyonából szokott vagy törvény, vagy kötés szerént fizettetni. [...] Az osztrák polgári jog szerént nincs törvényi hitbér, hanem csak kötési vagy szerződési, mely Widerlage névvel neveztetik, mintegy a hozomány viszonzása vagy biztositásaul." (CzF)[149] Itt a *kötés* 'a házasság törvényes megkötésé'-t jelenti. A *kötés* címszó alatt azonban megtaláljuk az általánosabb 'szerződés' jelentést is: „5) Átv. ért. szerződés, melynél fogva valaki bizonyos tartozásra, mintegy leköti magát. *Béke-, szövetség-, frigykötés*." Ebben a jelentésében azonban a szótár csak a fenti összetételek utótagjául hozza a *kötés*-t. Már itt megfigyelhető tehát, ahogy a *kötés* esetében jelentésszűkülés megy végbe, ami később indokolttá tette a mai *szerződéskötés* alak létrejöttét (vö.: *szerződést köt*). Ezekben az összetételekben ugyanis a *kötés* utótag a cselekvés mozzanatát fejezi ki, s ily módon jogi terminusként egyjelentésű, ellentétben a *szerződés*-sel, amely a cselekvésen túl az eredménytárgyat is jelölni hivatott (vö.: *Aláírták a szerződést*.). A 19. századi szakmai nyelvhasználatban azonban a *szerződés* eredménytárgyat jelölő funkciója még nem volt általánosan elterjedt, erre a CzF. *szerződés* szócikke szolgál bizonyítékul: „Kettő, vagy többek közti egyezkedés, alkudozás, melynél fogva szerződnek. V. ö. SZERZŐDIK. *Szerződésre lépni. A szerződés föltételeit viszonyosan eléadni. A szerződést fölbontani. Házassági, haszonbérleti szerződés*. Néha így nevezik magát a szerződési okmányt is. *Írott szerződés*." Az *áruszerzési kötés* a CzF szerint „olyan adásvevési szerződés, melynél fogva valaki más számára bizonyos árukat még csak jövőbeni megszerzés föltétele mellett ad el"; áruszerző pedig „Személy, legyen ez kereskedő vagy termelő, ki előleges egyezkedésnél fogva bizonyos áruczikkeket vásárol öszve, vagy másképen kerít elő egy másik, illetőleg vevő fél számára." (CzF)

Az ÉrtSz-ban a *tukma/tokma* nem fordul elő. Az *alku* alatt azonban az alábbiakat találjuk: „Ált. <két fél közti> (szóbeli) egyezkedés, amelynek célja, hogy a felek kölcsönös engedményeket téve feltételeiket egyeztessék, s vmely közös határozatban megállapodjanak, alkudozás. [...] || a. Az adásvétel, üzletkötés létrejöttét megelőző egyezkedés az eladó és a vevő között, rendsz. az árban való megállapodás végett, alkudozás. [...] || b. Ennek eredménye: vmire (kül. adásvételben, üzletkötésben az árra, fizetésre) vonatk. megállapodás, megegyezés, egyezség. [...]", eszerint tehát az *alku* a 20.

[149] A 'hitbér' értelemben használt *jegyruha* tükörszóra, valamint ennek horvát megfelelőjére (*zlameno ruho*) vö. Nyomárkay 2011b: 8–9.

században továbbra is hordozza a korábbi jelentését. Az *egyesség* a szótár szerint népies alak, jelentése pedig ’megértés, egyetértés, összhang’, ahogy az már a CzF-ban is láthattuk. Az *egyezség* szerepel az ÉrtSz-ben terminusként: „egyezség (*rég* írva egyesség is): Ált. vmiben való megállapodás, megegyezés. [...] || a. (*rég, nép*) Adás-vételi v. munkavállalási megállapodás, szerződés. [...] || b. (*Jogt*) Vmely vitás (jogi) ügynek rendsz. kölcsönös engedmény(ek) útján való elintézése.” A 20. század közepén tehát az *egyezség* terminus korábbi két alapvető jelentése (’szerződés’; ’jogi ügyben megegyezés’) közül az első már régies, ill. népies alaknak tekintendő, a jogi terminusként csupán a második jelentésében él.

A *kötés* az ÉrtSz szerint számos köznyelvi jelentéssel bír, ’szerződés’ jelentésében azonban már régies, ill. választékos alaknak minősül: „12. (*rég, vál*) Szerződés, egyezség, megállapodás. [...] || b. (*Ker, szoc e*) Megegyezés vmely tőzsdei ügylet lebonyolítására. [...] 14. jelzői haszn (*Ker, szoc e*) Áruból v. értékpapírból annyi (mennyiség), amennyi a tőzsdei forgalomban egységként szerepel.” A *szerződés* terminus mindkét – cselekvés, ill. ennek eredménye – jelentésében él: „(*Jogt* is) 1. Két v. több egyénnek v. jogi személynek közös megegyezésen alapuló és ált. írásba foglalt akaratnyilvánítása, megállapodása, egyezsége, amelyből rendsz. kölcsönös jogok és kötelezettségek következnek. [...] 2. Ezt a megállapodást, egyezséget írásba foglaló okirat. *A ~t aláírja, kiállítja, lepecsételi*”.

2. Terminusalkotás és jelentésváltozás

A *tukma/tokma* alakok történetére vö. az A) alfejezetben modottakat.

Az *alku* a TESz szerint a régi nyelvben először melléknévként fordul elő, jelentése ’alkalmas; geeignet | illő; passend’ (1476 k.). Főnévi előfordulására 1675-ből van adatunk, ’megegyezés; Übereinkommen’ jelentésben. „A szócsalád tagjai magyar fejlemények. Az *alkuszik* ~ *alkudik* ige az eredetileg valamihez való illeszkedést, alkalmazkodást kifejező *alk*- tő származéka; ugyanez a tő van meg az *alkalom, alkonyodik, alkot* szavakban is. A tőváltozatok az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v* tövű igék szokásos fejlődését mutatják. A jelentés valószínűleg így alakult ki: ’illeszkedik’ –> ’alkalmazkodik’ –> ’egyezkedik’. – Az *alku* ~ R. *alkó* az *alk*- alapszó igeneve. Az *alk*- eredeti jelentése ’valamihez való illeszkedés, alkalmazkodás’ volt. Az *alku* jelentésének valószínű fejlődése: ’(össze)illő <dolog>’ –> ’összeillés, illeszkedés’ –> ’egyezkedés, megegyezés’.” (TESz) Az *alk*- tőből származik az *alkalom* is. Mint ahogy arról fentebb már volt szó, az *alkalom* eredeti jelentése szintén a

’megegyezés (szerződés); Übereinkunft, (Vertrag)’ (1503) volt; vö. az A) alfejezetben mondottakat. „Mai jelentésében a 18. sz. közepén bukkan fel, de Kazinczyék szinte újra megteremtik (talán elvonással) az *alkalmatosság* stb.-féle képzős alakokból.” (TESz): ’valamire lehetőséget nyújtó időpont, körülmény; Gelegenheit’ (1750).

Az *egyesség* szavunk létezésére a TESz szerint 1372 u./1448 k. van adatunk. Az *egy* számnévből képzett *egyes* melléknévből képezték, amelynek eredeti jelentése ’egyetértő; einträchtig | békés; friedlich’ (1372 u./1448 k.), majd később ’azonos, egyező; identisch, gleich | hasonló; ähnlich’ (1582) jelentésben is élt. A szintén az *egy* számnévből képzett *egyezség* viszont nyelvújítás kori alkotás: „1835: *egyezség* (Kunoss: Gyal. *Accord* a.)”. Az *egyez*ik ige (tárgyas igeként is) már 1604-ben élt ’megegyezésre törekedik vagy jut, közös döntést hoz; unterhandeln, übereinkommen | osztozik valamiben; etwas mit jemandem teilen, an einer Sache Anteil nehmen’ jelentéssel. Származékai közül az *egyezmény* és talán az *egyezkedik* is nyelvújítási alkotás: *egyezmény* (1833; Fogarasi: Műszókönyv 1: NSz.); *egyezkedhetést* sz. (1833; Helmeczy: Jelenkor 1/1: 144: NSz.), *egyezkedik* (1835; Kunoss: Gyal. *Transigál* a.). A NyÚSz-ban sem az *alku*, sem az *egyesség* vagy *egyezség* alakok nem szerepelnek, az *alkudozni* viszont igen, s jelentése „Márt. (1803) tractiren. A nép nyelvéből.” ()NyÚSz) Az *alkalom* címszó alatt ez olvasható: „A régi nyelvben: pactum, conventio. – *Alkalomba* menni, felbontani az *alkalmat*, megmásolt alkalom (NySz.) – Barczafalvinál elvonásképpen az *alkalmas*-ból *alkalom* a. m. aptitudo. (Tud. magy. 1792). – »Alkalmatosság; occasio« értelemben Baróti Szabó Dávid és Kazinczy kezdték használni (Szemere, Munk. 2: 254), noha már Vargyasnál (Phras. 1750) occasio: *alkalmatosság*, *alkalmasság* mellett *alkalom* is megvan. – A Mondolat, sőt még Kállay (Tsz.) sem helyesli. – *Alkalmi*, *alkalmilag* (Phil.). – *Alkalmazkodik* (Fog. 1842), *alkalmazékony*, Ball. (1854).” (NyÚSz) Az *alkalom* tehát a régi nyelvben a NyÚSz szerint is élt ’szerződés’ jelentésben. A szótárban nem találjuk az *egyezkedik* igét, viszont az *egyezmény*-t igen: „Fogarasi 1833 (DMM.) »accorda mint actus: *egyezés*; mint res: *egyezet, egyezmény*.[«] – Fog. (1836): vergleich. – 1857-ben Szontagh Gusztáv a philosophiai értelemben vett harmoniát nevezte így: *egyezményes*: harmonistisch, de ez Ball.-nál (1864) conventionell is.” Az Akkord (’szerződés, megállapodás, megegyezés’) magyar ekvivalense Fogarasi szerint tehát cselekvésként *egyezés*; míg eredményként *egyezet* vagy *egyezmény*. Később azonban az *egyezmény*-t Fogarasi már ’egyeztetés (Vergleich)’ jelentésben használja. A *kötés* nem

szerepel a szótárban. A NyÚSz szerint a *szerződés* Széchenyi nevéhez köthető, aki szókészletünk egy régi elemét újította fel: „Széchenyi 1830 (Hit. 172). A régi nyelvben is megvolt, de a „contractus" hosszú időre kiszorította." A *szerződmény* alatt pedig ez áll: „Fogarasi 1833 (DMM): »pactatio, *szerződés*; pactum *szerződmény*.« – Fog. (1848): vertrag, contract". Tehát itt is elkülönül a szerződéskötésnek a cselekvést és az eredményt kifejező két mozzanata.

A hatályos[150] Ptk. (1959. évi IV. törvény *a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről*) a vizsgált terminusok közül következetesen a *szerződés*-t szerepelteti. A *kötés* csupán összetett szavak utótagjaként szerepel: *házasság**kötés*** (pl. Ptké. 77. §); *szerződés**kötés*** (Ptk. 201. §), *szerződés meg**kötése*** (Ptk. 201. §; Ptk. VIII. fejezet: *A szerződés megkötése*); vagy összetett terminus első komponensének utótagjaként: *szerződés**kötési** kötelezettség* (Ptk. 205. §). A *tukma/tokma, alku* és *egyesség* nem szerepel a törvényszövegben, az alkalom pedig csupán a köznyelvi értelmében áll (***alkalom**szerűen*; ***ez alkalommal** kijelenti* stb.). Az *egyezség* terminust megtaláljuk a törvényszövegben, azonban ez fogalmilag nem egyenértékű a *szerződés* terminussal:

> XXII. Fejezet
>
> A szerződés módosítása. A tartozáselismerés
>
> **Módosítás szerződéssel, illetőleg egyezséggel**
>
> Ptk. 240. § (1) Ha jogszabály kivételt nem tesz, a felek **közös megegyezéssel** módosíthatják a szerződés tartalmát, vagy megváltoztathatják kötelezettség-vállalásuk jogcímét.
>
> [...]
>
> (3) A szerződést **egyezséggel** is lehet módosítani. **Egyezség** esetén a felek a szerződésből eredő vitás vagy bizonytalan kérdéseket közös megegyezéssel úgy rendezik, hogy kölcsönösen engednek egymásnak.
>
> (1959. évi IV. Tv.[151])

Tehát a törvényszöveg értelmében a *szerződés* a megkötött – és többnyire írásban rögzített – megállapodást jelenti, míg a *kötés* a cselekvést jelöli, az *egyezség* pedig a felek olyan *közös megegyezése*, amelynek során kölcsönösen engednek egymásnak.

---

[150] Értsd: 'a disszertáció megírásának idején – 2012. 03. 31-ig – hatályos'.

[151] Az *illetőleg* kötőszó jogszabályokban – helytelen – szerepeltetéséről fentebb már esett szó (vö. a *Melléklet* idevágó anyagát).

3. Összegzés

Az 1840-es törvények szövegében a *tukma/tokma, alku* és *egyesség/egyezség* alakok nem fordulnak elő. ’Szerződés’ jelentésben a legtöbb helyen a *szerződés*-t, néhol a *kötés*-t találjuk. 1844-ben is a *kötés* és a *szerződés* szerepel a régi váltótörvény módosításának szövegében; s az *árúszerzési kötés* szinonimájaként az *adásvevési szerződés* szerepel. Az 1876-os új váltótörvényünk megszövegezői ’szerződés’ jelentésben szintén a *szerződés* terminust használták. Az 1854-es UMSzT viszont az összes alakot megtaláljuk: *alku/alkalom*: ’Handel, Akkord’; de *alkura lép*: einen Handel schließen; *alkudozik*: unterhandeln; (ra) handeln; *alkudtat*: einen Vertrag stiften; *alkulevél*: der Kaufbrief, Contract. Az *alku* tehát a 19. század közepén az adásvétellel kapcsolatos egyezkedés kifejezésére volt használatos. A vele alkotott fenti kifejezés és összetétel egyértelműen mutatja, hogy ez a szó a cselekvést jelölte, önmagában állva eredményt, azaz ’írott szerződés’-t nem jelentett. Az *egyezés/egyesség* szintén jelentett ’szerződés’-t, ugyanígy a *tokma/tukma/tukvány* alakok is. A *szerződés* mellett a *szerződmény* alakot is megtaláljuk ebben a jelentésben.

A fenti terminusok használatára a CzF-ban még egyértelműbb bizonyítékokra lelünk. Ezek szerint a 19. század második felében az *alku* általánosságban az egyezkedési cselekvést fejezte ki, konkrétabban pedig egyrészt az adásvétellel kapcsolatos egyezkedést, másrészt pedig a peres felek megegyezését jelölte. Az *alkalom* ’alku, egyezség, szerződés’ jelentésben ekkor már régi, illetve nyelvjárási szónak volt tekinthető. A CzF *egyesség* szócikkében nem találjuk a ’alku; szerződés’ jelentést, az *egyezkedik* ige viszont a korabeli *alkudozik* szinonimájaként szerepel. Talán ennek az igealaknak a hatása érezhető abban is, hogy a szótár az ’alkudozás’ értelemben az *egyesség* helyett inkább az *egyezség* alak használatát javasolja. A CzF szerint a *kötés* szintén jelentett ’szerződés’-t, az itt szerepeltetett összetételek már a terminus jelentésszűkülését mutatják. A szótár szerint a *szerződés* terminust ekkor még csak ritkán használták ’írott szerződés’ jelentésben.

A 20. sz. eleji jogi szótárainkban nem leljük nyomát a *tukma/tukvány/tokma* és *egyesség* alakoknak. Az *egyezség* inkább ’egyeztetés’, ’megegyezés’ jelentésben volt használatos, s e használatában ma is él. A *szerződés* az általános értelemben vett szerződést jelentette, míg az *alku* inkább az ’adásvételi szerződés’ jelentésben volt használatos.

Áruszerzési kötés csak a JMSz-ban szerepel, jelentése ’der Warenschaffungsschluß‘, míg UMSzT-beli megfelelőjét (’der Lieferungsvertrag’) *szállitási szerződés*-ként találjuk. A korább *bérkötés* is már *bérleti szerződés* alakban elterjedt. A *kötés* ’szerződés’ jelentésben önmagában ekkor már nem volt használatban.

A *kötés* ’szerződés’ jelentése a 20. század közepén is réginek számít, az *egyezség* jogi terminusként általánosságban a peres felek megegyezését jelenti, míg *egyesség* alakja elavult. *Tukma/tokma/tukvány* alakok az ÉrtSz-ban nem szerepelnek. Az *alku* a 20. században továbbra is hordozza a korábbi jelentését, míg az *alkalom* már egyértelműen megszűnt ’alkudozás, szerződés’ jelentésben létezni.

A fenti szemantikai csoport részletes elemzése tehát rámutatott arra, hogy 1) a (gazdasági) jogi terminusok kialakulásában a német minta valóban elsődleges volt (vö. a szótári előfordulások magyarázatait); 2) a terminusok megalkotásában a szókészlet régi elemeinek – esetleg más jelentésben történő – felújítása (pl. *tukma*) vagy újbóli megalkotása (*alkalom*), valamint az új szavak alkotása (*egyezség*, *szerződmény*) egyaránt fontos szerepet játszott; 3) a 19. században a (gazdasági) jogi szakszókincsünkre mind a poliszémia, mind a szinonímia jelensége jellemző volt, ám a szaknyelv későbbi fejlődése, a szinonim terminusok jelentős részének a szaknyelvből történő kihalása vagy jelentésváltozása valóban a szaknyelvi monoszémiára való törekvést bizonyítja.

5.1.4.2. II. szemantikai csoport: ’kereskedő’

Alkusz/alkár, berész, kalmár, kupec, pecér/peszér, csiszár, kufár, kofa, áros/árus, dugáros/dugárus, csempész, bellér, bizományos, üzér, tőzsér, szatócs, házaló, zsibárus, tarattyús, kereskedő[152]

1. Szinonim terminusok

A TTMSz *Geschaeft* szócikkében az alábbiakat találjuk: *üzlet, üzérség, tőzsérség, ügy, foglalkozás*. Ugyanitt a *Geschäftsmann* megfelelője *üzér*, a *Kaufmann* mellett pedig *tőzsér, kereskedő, kalmár* áll. A *Kleinhändler aprótőzsér*, míg a *Groszhändler nagy tőzsér,*

[152] A fejezetben a címben felsorolt szinonim terminusokon kívül a szócsaládok egyéb elemeit is taglalom.

nagy kereskedő. A *Geschaeftsführer/ Handelsagent*: *ügyvivő, ügynök, kereskedési ügyvezető*.

A *-handel, -handlung* számos szócikk eleme, ezekben magyar terminusként mindenhol megtaláljuk a *tőzs*-t, néhol a *kereskedelem* ill. a *kereskedés* terminusokat. Például: *Baratthandel*: *cserevásár, cseretőzs*; *Binnenhandel*: *benntőzs, benkereskedés*; *Geldhandel*: *pénztőzs*; *Küstenhandel*: *parttőzs*; *Zwischenhandel*: *közbentőzs*; ill. *Filial-Handlung*: *fióktőzs, fiókkereskedés* stb. Láthatjuk tehát, hogy az 1840-es években párhuzamosan éltek egymás mellett a *kereskedelem*, *kereskedés* és *tőzs*, valamint a *kereskedő*, *kalmár*, *tőzsér* és *üzér* terminusok. Az alábbiakban e terminusok továbbélését, és jelentésváltozásait szemléltetem, valamint az egyéb szótárakban velük szinonim alakként szerepeltetett további terminusokat is megvizsgálom.

Az *alku* szavunk[153] mellett már igen korán megjelent az *alkusz* terminus is, jelentése az ÚMSzt szerint 'der Unterhändler. *vj.*', a szótár szerint szinonimája az *alkár*.

Az *alkusz*-t régi váltótörvényünk szövegében is megtaláljuk ('Sensal' jelentésével együtt), például a 26. § alatt:

> [...] nemkülönben a görög nem egyesült hitü fiumei lakosok s az **alkuszok (Proxenetae, Sensale)** nem csak váltó s minden a kereskedés köréhez tartozó, sőt személyes és polgári, mint örökösödési, végrendeleti, adóssági s a t. pereikre nézve is (a fenyítő-perek kivételével) a fiumei kereskedési törvényszék alá tartoznak, mellynél hagyomány és csődület esetében található vagyonuk is kezeltetik, s gyámi érdekeire ügyeltetik.
>
> (1840. évi XV. tc. II. rész: *Váltói törvénykezés*)

Ugyanezen szövegben a 106. § alatt az igealak szerepel:

> *i)* Nem különben, ha a könyvvivő bukás (Falliment), fizetés-szünet (Zahlungseinstellung) és a **hitelezők követeléseinek lealkudása (Behandlung der Gläubiger)** vagy csalási vétkek miatt bizodalmat nem érdemel, jövendőre bizonyitó-könyveket nem vezethet.
>
> (1840. évi XV. tc. II. rész: *Váltói törvénykezés*)

[153] Az *alku* elemzését l. fent.

E törvény 1844. évi módosításában is szerepel az *alkusz* terminus:

> *a)* Hogy irásba foglaltassék, és nyilván árúszerzési kötésnek megneveztessék; bejegyzett kereskedők, gyárosok és közkereseti társaságok irányában azonban a **hites alkusz**nak törvényszerü kötés-bizonyítványa is illyennek tekintetik.
>
> (1844. évi VI. tc.)

A 3. § alatt pedig az igealakot találjuk:

> 2. Ha kötbér, vagy biztositási dij (Assecuranz-Praemie) **volt kialkudva**, e mellett az árkülönbözet megtéritését követelni nem lehet. A kötbér vagy biztositási dij legmagasbja 100-tól tiznél felebb nem rughat.
>
> (1844. évi VI. tc.)

Az 1876-os „új váltótörvény" szövegében is szerepel az *alkusz*, az 53. § alatt például összetételi előtagként:

> A visszkeresőnek jogában áll a visszkeresettre, követelése erejéig visszváltót intézvényezni.
> Ez esetben követeléséhez számithatja a visszváltó értékesitésével járó **alkusz**- és netaláni bélyeg-**dijakat** is.
>
> (1876. évi XXVII. tc.)

1840. évi XVI. törvénycikk *a kereskedőkről* egyértelműen kizárja az *alkusz*okat a kereskedői körből:

> 2. § Rendes kereskedést azonban nem nyithatnak, s magokat mint kereskedőket be nem jegyeztethetik:
> [...]
> *d)* Az **alkuszok (Sensalen, proxenetae)**; [...]
>
> (1840. évi XVI. tc.)

Az 1840. évi XIX. törvénycikk (*a kereskedői testületekről és az alkuszokról*) szerepelteti a *kereskedő* és *kereskedés*, valamint *alkusz* terminusokat. A törvényszövegben a *dugárusság* is megtalálható:

> 1. § Mihelyt valamelly városban vagy mezővárosban több mint tíz **kereskedő**, gyártó, vagy közkereseti tagtárs létez, ezek kereskedői testületet alakíthatnak, s abba más ugyanazon megyében lakó **kereskedőket**, gyártókat és közkereseti tagtársakat is bevehetnek, és ügyeik elintézésére,

pénztárok kezelésére s az alkuszok feletti vigyázatra választmányt s elnököt szótöbbséggel választhatnak; megjegyeztetik azonban: hogy az illy **kereskedői** testületek valóságos bejegyzett **kereskedőt**, ha az a testületben lépni akar, s mint testületi tag kötelességeit teljesíteni készenek nyilatkozik, a felvételtől el nem zárhatnak.

[...]

7. § Az **alkuszi kötelességek** következők:

a) Tartozik egy első feljegyzési kézikönyvet (Buch der ersten Aufschreibung) és ezen kivül még egy rendes **alkuszkönyv**et tartani, melylyek az illető hatóságnál selyem zsinórral átvonatnak, a zsinór két vége a hatóság pecsétjével megerősíttetik, s a lapok száma feljegyeztetik;

b) A **kereskedésekben**, gyárakban s közkereseti társaságok irószobáiban (bureau) gyakran megjelenni, s szolgálatit tolakodás nélkül ajánlani; [...]

[...]

11. § Azon **alkusz**, ki adósságokba merül, részeges vagy játékos, csalárd embereknek vagy kiskoruaknak adósságcsinálásnál eszközül szolgál, a reá bizott titkokat kifecsegi, vagy a **dugárusság**ot előmozdítja, az alkuszok sorából szinte kitörültetik; alkuszi bizonyítványa tőle elvétetik, s a kitörlés közhirré tétetik.

(1840. évi XIX. tc.)

Az *alkár* alak nem fordul elő a fenti törvényszövegekben, így a kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvénycikkben sem, ahogyan a *berész, kalmár, üzér, tőzsér, pecér/peszér, kupec, bellér, kufár, házaló* és *áros* alakok sem szerepelnek a törvény szövegében. Megtalálható viszont az *árus*, igaz, csupán egyetlen összetételben, *gyógyszerárus*-ként fordul elő:

23. § Gyárosoknak, **gyógyszerárusok**nak s mesterembereknek könyvei szintén hitelesek, és fél próbát tevők lesznek a biróság előtt akkor, ha azok a fentebbiek szerint az illető hatóságoknál törvényesíttetnek s rendesen vezettetnek.

[...]

55. § Kereskedők, gyártók, **gyógyszerárusok**, mesteremberek és közkereseti társaságok közt kereskedési, gyártási, vagy mesterségből eredett adásvevés következésében bármilly magosan kikötött kamatok és dijak uzsorának nem tekintethetnek.

(1840. évi XVI. tc.)

A törvényszövegben előfordul a *bizományos* is:

> 38. § A **bizományos (Commissionär)** tartozik az általa eladott árúknak eladási áráért ugy felelni, mintha ő maga lenne a vevő (star del credere), hacsak ez iránt a megbizóval egyéb kikötés nem történt. [...]
>
> (1840. évi XVI. tc.)

Az 1875. évi XXXVII. törvénycikk – a *Kereskedelmi törvény* – szövegében a *kereskedő* és *kereskedelmi cég, kereskedelmi társaság*, valamint a *zsibárus* terminusok mellett előfordul a *házaló* és a *kufár* is:

> 5. § Jelen törvénynek a **kereskedelmi cégek**re, a könyvekre és a czégvezetésre vonatkozó intézkedései a **kufárok**ra és **házalók**ra egyáltalán nem; a **zsibárusok**ra, korcsmárosokra, közönséges fuvarosokra, hajósokra s más iparosokra pedig csak annyiban nyernek alkalmazást, a mennyiben üzletük a kisipar körét meghaladja.
>
> A **kufárok** és **házalók** egyesülései egyáltalán nem, a fentebb felsorolt többi üzletek folytatása végett keletkezett egyesületek pedig csak akkor tekintetnek kereskedelmi társaságoknak, ha üzletük a kisipar körét meghaladja.
>
> (1875. évi XXXVII. tc. Első rész: ***Kereskedők** és **kereskedelmi társaságok***)

A fenti törvényszövegben külön részben találjuk az *alkuszi ügylet*-ről írottakat:

> 534. § A kereskedelmi ügyletek megkötésének közvetitése **alkuszi ügylet**nek, s az, ki ily ügyletekkel iparszerüleg foglalkozik, **alkusz**nak tekintetik.
>
> (1875. évi XXXVII. tc. Kilenczedik czim: *Alkuszi ügylet*)

A 19. századi törvények alapján tehát egyértelmű különbséget tehetünk a kereskedő (*kereskedő, árus, kufár, házaló* stb.) és az adásvételben közvetítő (*alkusz, bizományos*) személyek között. Elítélendő cselekményként megjelenik a *dugárusság* terminus.

A vizsgált terminusok közül a NyÚSz-ban a *berész, kupec, pecér/ peszér, kufár, csiszár, kofa, bellér, szatócs, tőzsér, kalmár* szavainknak nem leljük nyomát. Az *árus* önálló alakban szintén nem szerepel a szótárban, azonban az *árusítani* igealak igen: „Sándor István 1808 (SI.[154]). – Nála voltaképpen *árosítni* s jelentése pretium rei augere. –

[154] *SI.*: *Toldalék a Magyar-Deák Szókönyvhez* irá Sándor István. – Befejezve 1803-ban. Megjelent 1808-ban.

Ball. (1846)[155] *árosítni*, feilbieten, verkaufen; Ball. (1857)[156] *elárusítni*, veräussern." Az *áruda*/ *ároda* szintén nyelvújítási alkotás: „Jósika 1853 (*Gord. csomó*). – Nála voltaképpen *ároda*. Vö. Ny. 27: 116. – Nagykereskedőink nem szerencsésen fölkapták a *bazár* vagy *áruház* helyett. Először Ball. 1857 szótárában." Szily tehát nem szorgalmazza a használatát; nem is gyökeresedett meg szaknyelvünkben.[157]

A nyelvújítás korában keletkeztek a *kereskedő* és a *kereskedelem* terminusok is. A NyÚSz-ban a *-kereskedő* alatt ezt olvashatjuk: „Az efféle összetételek, mint *borkereskedő*, *gabonakereskedő*, *vaskereskedő* a régi nyelvben ismeretlenek voltak; rendesen az *áros* szóval éltek; *bor-áros*, *gabona-áros*, *vas-áros*. Noha az *árosság* régente nemcsak eladást, hanem vevést is, tehát általában kereskedést tett, az *árul* ige rokonsága az *áros*-ra lassanként rákényszerítette a kizárólagosan eladással foglalkozó jelentését. Az adás-vevés fogalmát jól kifejezvén a *kereskedés* szó, a *lóval-kereskedő* (PP.[158]), *rabszolgákkal kereskedő* (Márt.) kezdett divatba jönni a *lókupecz* meg az *emberáros* helyett. De ha a bornak, gabonának, vasnak van *árosa*, akkor lehet ugyanazoknak *kereskedője* is, s így ép oly jogosult szó: a *borkereskedő*, mint a *bor-áros*. E gondolatra, úgy látszik, csak a jelen században jöhettek, mert sem SzD.[159], sem SI. nem ismeri a *-kereskedő*-féle összetételeket. Az orthológus Kresznericsnél meg csak a *borkereskedőt* s a *könyvkereskedőt* találom, de igen tanulságos Márton 1816-iki[160] és 1823-iki[161] szótárainak e részben való összehasonlítása: pferdehandel: *lóval kereskedés* (1816), *lókereskedés* (1823); tuchhandel: *posztóval-kereskedés* (1816), *posztó-kereskedés* (1823); ochsen-händler: *ökörrel kereskedő* (1816), *marha-kereskedő* (1823); woll-händler*: gyapjuval való kereskedés* (1816), *gyapjú-kereskedés* (1823) stb. Úgy látszik tehát, hogy a *-kereskedő* végleges győzelmét 1820 tájára tehetjük, noha Márt.-nál már 1811-ben[162] (Ny 30: 141) is megvan a *borkereskedő*, ellenben

---

[155] A magyar és a német nyelv nélkülözhetetlen kiegészitő szótára, készité Bloch Móricz. Két részben. 1846.
[156] Új teljes Német és Magyar Szótár. Irta Ballagi Móricz. Magyar–német rész. 1857.
[157] A NyÚSz adatai a terminusok keletkezési idejére és megalkotójára nézve gyakran eltérnek a TESz által közölt adatoktól, utóbbiakat lásd e fejezet 2. részében.
[158] *PP.*: Páriz-Pápai: *Dictionarium* 1708; 1767. évi kiadásai
[159] *SzD.*: *Kisded Szótár* írta Baróti Szabó Dávid. – I. kiad. 1784; II. kiad. 1792.
[160] A NyúSz *A jelölések magyarázata* c. részben nem említi ezt a szótárt. Márton József neve alatt csupán az 1799-ben, 1803-ban, 1807-ben, 1811-ben és 1823-ban kiadott szótárak szerepelnek.
[161] *Márt. (1823)*: *Német–Magyar–Deák Lexicon*, készítette Márton József. Második része a Trilingue Lexiconnak Két darabban. 1823.
[162] *Márt. (1811)*: *Magyar–Német és Német–Magyar Lexicon*, készítette Márton József. Magy.–Német rész. II. kiadás. 1811.

a könyvkereskedés, a mit Kreszn.[163] PP.-ból idéz, nincs meg PP. egyik kiadásában sem." A *kereskedelem* alatt pedig ez olvasható: „Fogarasi 1842. (Jogt. M.Sz.K.[164]) commercium. – *Kereskedelmi,* commerzialis (Keresk. Szt.[165]). – Talán egyetlen főnevünk, három szótagú igéből *-alom, -elem* képzővel. »A pesti m. kereskedelmi bank« 1842 április 30-án tartotta alakuló közgyűlését. (Pesti Hirl. 2: 294). – A »commerz« Mártonnál (1803) »kereskedési közösülés«."

Ha az *árus/ áros* terminust címszóként nem is, a vele alkotott összetételeket azonban megtaláljuk a szótárban, ezek szerint a *dugárús* Helmeczy alkotása 1833-ból (*Jelenkor*: 496); míg a *zsibáros*-t Sándor István alkotta 1793-ban. Ez utóbbi a szótár szerint a *zsibvásáros* rövidítése. A *dugárus* mellett az azonos jelentésű *csempész* is nyelvújítási alkotás: Ballagi *Új teljes Német és Magyar Szótár*ában fordul elő először (1854), azonban a *csempesz* ('artutus, arglistig'), *csempesség* már a régi irodalom nyelvében is léteztek. Ebből alkotta Sándor István a *csemp*-et (a *csendesség* > *csend* mintájára; 1808-ban), majd ezt Helmeczy kezdte el 'dugáru' értelemben használni (*Jelenkor* 3: 82), s nála szerepelnek először a *csempezni* ('schmuggeln') és *csempes* ('Schmuggler') alakok is (u.o. 22. és 520.). A *csempészet* a NyÚSz szerint Császár Ferenc nevéhez fűződik (1835; *Társalkodó*: 69., jelentése: 'contrabando'). A Magyar Tudós Társaság ugyanebben az esztendőben kiadott *Magyar és Német Zsebszótár*a azonban még a *dugárkodás* alakot szerepelteti. Korábban erre a Sándor Istvánnál 1793-ban (*Lev*. 372) még az *alattomban való kereskedés*-t találjuk; Mártonnál pedig 1803-ban a Schleichhändler: *loppal kereskedő*. A 19. század elején tehát már próbálkoztak a tisztességes, becsületes kereskedő, kereskedés, valamint az „alattomban, loppal", tehát elítélendő módon történő kereskedés egyértelmű elkülönítésére, ezt azonban ekkor még csupán összetett terminusok formájában képzelték megoldhatónak. A század 30-as éveiben sikerült erre megfelelő egytagú terminust alkotni, ami azután el is terjedt, kiszorítva a hosszabb alakokat. A *dugáru, dugárus, dugárkodás* ekkor még használatban volt (s még a vizsgált két jogi szótár összeállítása idején is; l. lentebb), később azonban ezek az összetételek is kihaltak a gazdasági jogi szaknyelvből. A *csempész, csempészés* és *csempészet* azonban a mai napig használatos (vö. a jelenleg

[163] *Kreszn.*: *Magyar Szótár gyökérrenddel és deákozattal*, készítette Kresznerics Ferencz. Két részben. (Befejezve 1827-ben.) Megjelent 1831-ben.
[164] *Fog. (1842)*: Jogtani műszókönyv. Irta Fogarasi János. 1842.
[165] *Fog. (Ker. Szt.)*: Kereskedői Szótár magyar és német nyelven. Irta Fogarasi János. Két részben. 1843.

hatályos törvényszövegeket; l. lentebb). Az *alkusz* a NyÚSz szerint Császár Ferenc alkotása 1840-ből; Stettnernél ez 1832-ben még *hajhász* volt. Fogarasinál 1842-ben már szerepel az *alkuszdíj* is. A *bizományos*-t a szótárban a *bizomány* alatt találjuk, ami Georch alkotása 1804-ből, nála a „fidei commissum *hitre bizomány*". A *bizomány* Kisfaludy Sándornál (1806) és Pethénél (1814) 'commissio' jelentésben áll. Verseghy a *bizomány*-t a *depositum* magyar megfelelőjének javasolja, s nála ugyanígy a *bizományos* 'depositarius' jelentésben szerepel. A *bizomány* mellett azonban a *bizottmány* és a *biztosság* is megjelenik 'commissio' jelentésben (utóbbi sokáig, még 1834-ben is élt ebben a jelentésben); s az előbbi 'depositum' értelemben is használatos (először Kiss Mihálynál 1844-ben, de 1845-ben a *Honderű*-ben és Fogarasinál 1848-ban már 'commissio' a jelentése). Széchenyi a *biztosság*-ot néhol 'kezesség, garancia' (1830; *Hitel*: 172), másutt 'bizottság' (*Világosság*: 304) jelentésben használja. Előbbi használat nem meglepő; vö. a Helmeczy által 1833-ban megalkotott *biztosíték* terminus jelentését. A *biztos*-t 'commissarius' jelentésben Decsy-nél már 1789-ben megtaláljuk.

Az *üzér* a NyÚSz szerint Fogarasi alkotása 1842-ből (Jogt. Műszt.); jelentése 'Negociator, Geschäftsmann'. Szintén nála található az *üzérség* (1842), valamint az *üzérkedni* és az *üzérlet* (mindkettő 1845-ből). Kalmárnál 1770-ben a *házalni* még 'otthon ülni' jelentésben állt, de Sándor Istvánnál 1808-ban már 'hausieren' a jelentése. Mártonnál korábban (1803): 'házról házra járni'. Az *üzérlet* az UMSzT szerint az *üzlet* szinonimája, s az *üzlet* szintén Fogarasi alkotása, a NyÚSz 1845-re datálja a megalkotását.

Ahogy a 19. századi törvényekben, úgy a 20. század eleji MJSz-ban és a JSz-ban sem leljük fel az *alkár* alakot. Ezekben az *alkusz*-ra ezt találjuk: 'der Sensal, der Mäkler, der Makler' (JMSz), 'der Mäkler, Sensal' (JSz); a *kereskedelmi alkusz* pedig 'der Handelsmäkler, der Sensal' (JMSz), 'der Mäkler, Sensal' (JSz). Megjegyzendő, hogy a német *Sensal* terminus ekkoriban még olyan ügynököt jelölt, nem csupán váltókkal kereskedett[166]. Az UMSzT-ban a „Makler" *berész*-ként fordul elő („berész: der Makler, Spekulant"), míg *berészlet* ugyanitt: „Spekulation (im Handel)", ezek az alakok azonban a

[166] A német *Sensal* terminus az osztrák gazdasági jogban ma is használatos, jelentése 'tőzsdei alkusz'. A szónak olasz és francia előzményei vannak; pontos eredete vitatott, de az *Oeconomische Encyclopädie* (1773-1858) szerint jelentése: 'olyan ügynök, aki árukat, váltóleveleket és hasonlókat kínál a kereskedőknek' (vö.: http://www.finanz-lexikon.de/sensal_1678.html).

20. század eleji jogi szótárakban nincsenek meg. A *Spekulant*-ra az UMSzT a *nyerkém*-et is hozza (ugyanitt *nyerészet/nyerkémlet* is: 'die Spekulation'), ezek a jogi szótárakban nem fordulnak elő, s a *nyerészkedő* alak sem, viszont a *nyerészkedés* mindkét szótárban a *Spekulation* magyar megfelelője. A *bizományos* mind az UMSzT-ban, mind a két jogi szótárban megtalálható: 'der Commissionär, mandatarius' (UMSzT); 'der Kommissionär, der Mandatar' (JMSz); 'der Kommissionär' (JSz). Látható tehát, hogy a magyar *bizományos* szó 'megbízott' jelentésben is használatos volt[167]. Az UMSzT-ban szerepel még a *bizománytőzs* ('die Commissionshandlung') is, ez a két jogi szótárban nem fordul elő, mindkettőben a *bizományi ügylet* ('das Kommissionsgeschäft') terminust találjuk. Megjegyzendő, hogy 'Mandat' jelentésben a két jogi szótárban nem csupán a *bizomány*, de a *(képviselői) megbízólevél* terminus is megtalálható, s a *Mandat* jelölőjeként a JMSz-ban a *megbizás*-t is olvashatjuk (itt ekvivalensként a 'der Auftrag' is szerepel, s ez áll a *megbizás*-ra a JSz-ban is).

Az UMSzT-ban szereplő *lócsiszár* („der Pferdehändler, Roßkamm") egyik jogi szótárban sem fordul elő (a *csiszár* sem), ugyanígy a *házaló*-t („der Hausirer") sem találjuk a vizsgált jogi szótárakban, s a *házalótőzs* („der Hausirhandel") alakot sem. E terminus helyett ugyanilyen jelentésben a következőt találjuk: *házalás* ('der Hausierhandel'; JMSz); *házalás (vándoripar)* ('der Hausierhandel, das Wandergewerbe'; JSz). A JMSz-ban előfordul a *házaló ipar* alak is ('der Gewerbsbetrieb im Umherziehen, das Hausiergewerbe').

Az UMSzT *árosítani* ('feilbiethen; verkaufen') alakját a jogi szótárakban nem találjuk; a JSz-ban *árosít/árusít* igealak egyáltalán nem fordul elő, míg a JMSz-ban „árusitani: feilbieten". Az UMSzT-ban az *árzsaru* ('monopolium') szinonimájaként hozott *egyedárosság egyedáruság* alakban szerepel a jogi szótárakban, jelentése mindkét helyen: 'der Alleinverschleiß, das Monopol'. Az UMSzT-ban előforduló *dugáros* ('der Schmuggler, Pascher') alakot a két jogi szótárban *dugárus*-ként találjuk, a JMSz-ban 'der

[167] A Pallas Nagylexikon szerint a „Bizományi ügylet: (Commission), kereskedelmi ügyletek megkötésének elvállalása, ha ezt valaki megbizásból saját nevében, de más részére eszközli. Aki ily ügyletek megkötésével iparszerüen foglalkozik, az bizományos (Commissionär, commissionaire, factor, agent), akinek részére köti az ügyleteket, az megbizó (Committent). A közönséges megbizástól a bizomány tehát abban különbözik, hogy az ügyletek kötésénél a megbizó nem szerepel, gazdasági eredményét tekintve a megbizót illeti az ügylet, de jogi szempontból és harmadik személyekkel szemben a bizományos az ügylet ura." (http://www.kislexikon.hu/bizomanyi_ugylet.html)

Schleichhändler'; a JSz-ban 'der Schleichhändler, der Schmuggler' jelentésben. Az UMSzT-ban a *dugáros* szinonimájaként hozott *csempész* egyik jogi szótárban sem szerepel, viszont a JSz a *dugáru* szinonimájaként a *csempészett áru*-t is hozza (a *dugáru* az UMSzT-ban is szerepel). A JMSz-ban *dugáruzni* a. m. 'schmuggeln', ez a jelentés az UMSzT-ban még a *dugárkodik* ('schmuggeln, paschen') alatt szerepel. Az *áros* összetételek utótagjaként több helyen előfordul az UMSzT-ban: *kőpor-áros* ('der Sandmann'), *műáros* ('der Kunsthändler'), *rabáros* ('der Sclavenhändler'), *részvényáros* ('der Actienhändler'); ugyanakkor a *divatárosné* alatt már a „divatárusnő, die Modistin"-t találjuk, s a 'der Spitzenhändler' is már *csipkeárus*, és a korábban említett *árzsaru/egyedárosság* mellett a szótár önálló szócikként hozza az *egyedárus*-t ('der Monopolist'), az *egyedáruság*-ot ('das Monopol, der Alleinhandel') és az *egyedárusít* igét ('monopolisiren'). Tehát kimutatható, hogy a 19. század közepén még párhuzamosan élt egymás mellett az *o*-s és az *u*-s alak, de használatuk a 20. század elejére letisztult: ekkor már csak az *u*-s alakot találjuk.

'Kereskedő' jelentésben azonban a fenti terminusokon kívül még számos egyéb szó is használatos volt a 19. században. Az *üzér* szerepel az UMSzT-ban ('der Geschäftsmann'), a két jogi szótárban viszont nem leljük nyomát. Az UMSzT-ban *üzérkedik* a. m. 'ein Geschäft treiben', *üzérpajtás* 'der Geschäftsfreund', *üzérlet/üzlet* pedig 'das Geschäft'. (Az *üzlet* önálló címszóként is megtalálható, jelentése: 'das Geschäft; Gewerb; der Betrieb; Verkehr. *kr.*'.) Ezek közül a két jogi szótárban csupán az *üzlet*-et találjuk meg ('das Geschäft'). Az UMSzT-ban a *tőzsér* 'der Handelsmann, Kaufmann, Händler', *tőzsérpajtás* 'der Handelsfreund', *tőzsérszokás* 'die Handels-Usance', *szokásjog/tőzsérszokás* 'die Usance. *kr.*'; *pénztőzsér* pedig 'der Banquier'. Emellett a szótárban a *tőzs* alak címszóként is ('der Handel; die Handlung'; *tőzslet* pedig 'der Handelsverkehr') és számos összetétel tagjaként is előfordul: *áltőzs* ('der Windhandel'), *benkereskedés/közbentőzs* ('der Binnenhandel'), *bizománytőzs* ('die Commissionshandlung'), *cserevásár/cseretőzs* ('der Tausch-, Baratt-, Stichhandel'), *tőzsdíj* ('Provision, *vj.*'; *díj* alatt), *drágaszertőzs* ('die Bijouteriehandlung'; *drágaszerészet* alatt), *elegytőzs* ('die Gemischte-Waarenhandlung'), *házalótőzs* ('der Hausirhandel'), *közbentőzs* ('der Zwischenhandel'), *nyerőtőzs* ('der Activhandel'), *részlettőzs* ('die Detailhandlung'), *sajáttőzs* ('der Propre-, Eigenhandel'), *társastőzs* ('die Compagniehandlung'), *tőzsmérleg*

(’die Handlungsbilanz’) stb. A *tőzs* a két jogi szótárban már nem található meg. Ekkor már csupán a szócsalád *tőzsde* alakja él (’die Börse’). A *tőzsér* helyett a *kereskedő*-t találjuk, jelentése: ’der Kaufmann’ (JMSz); ’der Kaufmann, der Geschäftsmann, Handelsmann, Handelsbeflissene’ (JSz). Az UMSzT-ban a *kereskedő* önálló címszóként nem található, azonban a *kereskedési v. kereskedői mérleg* (’die Handelsbilanz’), kereskedőség (’der Handelsstand’) és *kereskedőinas* (’der Kaufmannsjunge’) terminusok szerepelnek a szótárban. Az UMSzT-ban a *kalmár* jelentése ’der Kaufmann’. A két jogi szótárban ebben a jelentésben a *kereskedő* (’der Kaufmann’, JMSz; ’der Kaufmann, der Geschäftsmann, Handelsmann, Handelsbeflissene’, JSz) – és női megfelelőjeként a *kereskedőnő* (’die Kauffrau’, JMSz; ’die Handelsfrau, Geschäftsfrau‘, JSz) – alakokat találjuk. A *szatócs*-ra, *kufár*-ra sem az UMSzT-ban, sem a két jogi szótárban nincs adat.

Az UMSzT-ban találunk még néhány hasonló jelentésű terminust. Ilyen a *bellérkedik/csereberél* (’Handel treiben *tsz*.’); *cserés-kalmár* (’der Tauschhändler’) és a *kupecz* (’der Mäkler, Händler’). Ezek egyike sem szerepel a két jogi szótárban. A *Schmuggelei* magyar ekvivalenseként az UMSzT-ban az *orkereskedés*-t találjuk, ez sem található a jogi szótárakban, az *orgazda* azonban mindkét szótárban megvan, jelentése: ’der Hehler’, *orgazdaság* pedig: ’die Hehlerei’.

A *Sensal* egyik magyar megfelelője az UMSzT-ban az *alkár.* Az *alkár* a CzF adata szerint is élt még a 19. sz. 2. felében az *alkusz* szinonimájaként. Az *alkusz* a CzF-ban: „A törvényhozási és köznyelvben elfogadott szó a sensal kifejezésére, melynek érteményét, l. ALKÁR alatt.” Az *alkár* címszónál ez olvasható: „A kereskedővilágban közbenjáró személy a vevő és eladó között, kiknek megbizásából és számukra árukat keres és vásáról, vagy árul. Új szó, mely helyett inkább *alkusz* használtatik.” Tehát a CzF igazolja az *alkár, alkusz* terminusok szerepeltetésének jogosságát az UMSzT-ban („új szó”), s az *alkusz*-t tekinti szélesebb körben s a jogi szaknyelvi használatban elfogadottnak. A szótár magyarázata szerint az *alkár, alkusz* terminusok jelentéstartalmának hangsúlyos eleme a közvetítő szerep (eladó – *alkár/ alkusz* – vevő). Ez a központi elem az *alkusz* terminus 20. századi jelentéstartalmában is: „Kereskedelmi ügyletek közvetítésével meghatározott díj fejében hivatásszerűen foglalkozó személy.” (ÉrtSz). Ma leggyakrabban a *biztosítási alkusz, tőzsdei alkusz* összetett terminusok tagjaként fordul elő a köznyelvben. Szaknyelvi előfordulásukat l. lentebb.

Habár a 20. században már nem, a CzF-ban még előfordul a *berész*, itt 'áruk, jószágok csereberélésével üzérkedő személy. (Speculant)', míg a *berészlet* 'csereberével üzérkedő kereskedés' jelentésben áll. Az *árosít*-nak a szótár szerint van egy köznyelvi és egy szaknyelvi jelentése: „1) Árossá, becsessé, drágává tesz, árát neveli valaminek. 2) Am. árúl, árúba bocsát." E két jelentés él az *áros* melléknév („1) Aminek kitünő ára van; becses, drága. *A mesterség, míg titkos, áros*. Km. 2) Eladandó. *Mindön örökségöket árossá tevén (áruba bocsátván) és eladván*. Debreczeni legendáskönyv. 3) A ki árul. *Áros ember* Pesti Gábornál am. *kereskedő*. Vétetik főnévnek is, pl. *könyváros* vagy *-árus*, midőn tt. *könyváros*-t, tb. *~ok*.") és az *áros* főnév („Általán, kalmár, kereskedő, aki holmi árúkkal üzérkedik. Jobbára öszvetett szókban használtatik. *Vasáros, fűszeráros, könyváros*. Egyébiránt szabatosabban: *árus*, minthogy alapja *áru*, tehát: *könyvárus, gyógyszerárus*, stb.") jelentésében is. Tehát a CzF 'kereskedő' jelentésben inkább az *árus* használatát javasolja. *Egyedáros, egyedárosság* nem is szerepel a szótárban, az *egyedárus* és *egyedárusság* viszont igen, előbbi alatt „Oly árus, vagy kereskedő, kalmár, mesterember, ki bizonyos árukkal egyedül, mások kizárásával üzérkedik, kereskedik. Társulatról is értethetik.", míg utóbbinál „Oly üzérkedés, kereskedés, melynél fogva valaki bizonyos árukkal egyedül, mások kizárásával kereskedik. Szélesb ért. midőn valamely egyesület vagy társulat kizárólag űz bizonyos árukkal kereskedést. A mészárosok, sütők egyedárussága. (Monopolium)" áll. Az *árus* több összetétel utótagjaként is előfordul a szótárban, pl.: *ékárus* ('Ékárukat készítő, ékárakkal kereskedő.'), *ékműárus* ('Kalmár, kereskedő, ki ékmüveket árul.'); *illatárus* ('Ki mesterségesen készített illatokkal, illatszerekkel kereskedik, milyenek különféle szagos vizek, kenőcsök, olajok stb.'), *kisárus* ('Kis kalmár, félkéz-kalmár, kis boltos, szatócs, ki kevés árukkal s kicsinyben űzi a kereskedést.'). A *lócsiszár* a szótár szerint jelentésátvitellel vált terminussá: „1) Eszköz, melylyel a lovat tisztítják, pl. fésü, vakaró, kefe. 2) Innen átv. ért. és félgúnyosan így nevezik az oly lókereskedőt, ki a kóczos lovakat kifésüli, megvakarja, néha meg is festi, szóval kicsiszolja, kifényesíti, hogy annál kelendőbbek legyenek." (Vö. a *csiszár* alatt írottakat.) A *házalótőzs* nem szerepel a CzF-ban, azonban a *házaló*-t több helyen, sőt önálló címszóként is megtaláljuk: „Házról házra járó. *Házaló kis kalmár. Házaló hírharang*." A *házalás*: „Házról házra járás, pl. hírhordás, időtöltés, kupeczkedés, kémkedés stb. végett. Székelyesen: *hézagolás* v. *hézaglás*." A *csereberél* alatt a *házalók*

tevékenységére is találunk adatot: „Aprólék dolgokat, kisebb, vagy ócska kopott árukat bevált, becserél, mint a házalók tenni szoktak.” A *cserebere* alatt a szótár tovább megy: „Aprólékos kereskedés, mely leginkább cseréből, vagy holmi ócska szerek adásvevéséből áll, különösen olyan, mely csalásokkal van öszvekötve, például a házaló kupeczeké. ” A *házaló kupec* terminus tehát elítélendő, csaláson alapuló tevékenységet jelöl. Valóban, a *kupecz* a CzF szerint „1) Járó kelő, vándor kereskedő, ki csekélyebb értékü vagy mennyiségü árukkal üzérkedik. Így nevezik különösen a vásározó sertés-, ökör-, lókereskedőket. 2) Átv. ért. minthogy az ilyféle üzérkedés gyakran csalással, fortélylyal jár, innen jelent csalót, fortélyost is.” A terminus által jelölt cselekvés esetleges negatív mozzanata tehát jelentésváltozást eredményezett, s a köznyelvi jelentésben e negatív jelentéstartalom már domináns; a terminus köznyelvi szóvá válásakor tehát jelentésszűkülés ment végbe. A CzF szerint hasonló értelemben használatos a *bellér*: „A székelyeknél s néhutt Magyarországban is am. marha-, sertéskereskedő, egyszersmind hentes. Gyöke a csereféle adásvevésre vonatkozó *ber, bere,* mely a *cserebere, csereberél* ikerített szókban közdivatu. Hasonló értelemben használtatik a szláv eredetü *kupecz*.” A *bellérkedik* ige a. m. ’marhákkal kereskedik, csereberél, advesz’; jelentésköre tehát szűkebb, mint ahogyan az UMSzT-ban szerepel.

A *kofa* és a *kufár* alakok, valamint igei megfelelőik szinonimaként szerepelnek a CzF-ban. A *kufár* „Holmi aprólékos árukkal kereskedő, *kofálkodó*. Gyöke úgy látszik, nem egyéb, mint *kof*, melyből *kofa* is származott. *Halkufár. »Demoszthen dörgő nyelvével szitkozódó halkufár.«* Kölcsey. Ezen szót némelyek a német *Käufer* szóval akarják rokonítni.” A *kufárkodás*: „Kufár életmód, kufár módon árulgatás.”, míg a *kufárkodik*: „Kufár módon árulgat.” *Váltókufár* pedig „Megvető, gúnyos értelemben am. váltókkal nyerészkedő.” A *kofa*

„Molnár Albertnél csak vetula, anus értelemben fordúl elé, sőt mai országos szokás szerént is jelent vén asszonyt, banyát, különösen olyat, ki sokat beszél. *Vén kofa. Jár a szája, mint a kofáé.* Szintén országos értelemben, am. oly személy, különösen nő, ki holmi aprólékos dolgokat nevezetesen ennivalókat árul a piaczon. *Kenyeres, tejes, zöldséges, gyümölcsös kofa.* A magyarországi németek nyelvén: *Kufarin,* mely az idegeneknél ismeretlen. Ezen második értelemben vett *kofa* szó hangra és jelentésre nézve rokon a német *kaufen*, és szláv *kupit, kupecz* szókkal; hanem ebből bizonyosan nem állithatni, hogy a *kofa* akár

német akár szláv eredetü, minthogy úgy látszik, régiebb értelme kafogó banya, vén asszony, s jobbára ilyenek szokták az apró piaczi kereskedést űzni. A banya jelentéssel, és a *kofa* hanggal összefüggésben vannak a *koffant, koffantyú* és *kaffog* (száját tátogatva beszél) hangutánzó szók, idegen nyelven pedig a persa *guf-ten* am. beszélni, és *gufa* am. beszélő." *Kofárkodik*: „Holmi aprólékos piaczi árukkal kereskedik. Átv. ért. vénbanya módjára locsog fecseg, hireket hordogat." Ezek szerint tehát a *kufár* és *kofa* a *kupec*-cel rokon szavak lennének. Mindhárom szó esetében érezhető a negatív jelentéstartalom: részben a csalás (*kupec*), részben a portéka árusítása közbeni hangos rikácsolás (*kufár, kofa*) hangsúlyos megléte.

A 'kiskereskedő' jelentésű *szatócs* is szerepel a CzF-ban: „Kis boltos, kurta kalmár, ki holmi vegyes apró árukkal, különösen konyhára, s mindennapi házi szükségekre valókkal üzérkedik. [...] eredete a török nyelvben keresendő, hol *szat-mak* am. eladni, árulni és *szatďdsď* am. árus, eladó. – V. ö. BAKONYÁS; KALMÁR. " Emellett megtaláljuk a *szatócskodás* („Üzérkedés, kis kalmárkodás, milyet a szatócsok üznek.") és szatócskodik („Mint szatócs üzérkedik, kis kalmárságot visz. ") alakokat is. A *szatócs* egyéb szócikkekben is előfordul, jelentése mindenütt 'kiskereskedő'. Az említett *bakonyás* a szótár szerint: „Erdélyben am. kisboltos, szatócs, félkézkalmár. (Greisler)." Tehát tájnyelvi szó, amelyre adatot a többi vizsgált szótárban nem találunk. Az UMSzT idevágó tájnyelvi szavai a CzF-ban is megtalálhatók. A *pecér/peszér* az alábbi adat miatt került vizsgálódásunk körébe: „[...] Calepinusnál: *halpöszér* am. halkereskedő [...]" (CzF, ahol a *peczér* alatt ezt olvashatjuk: „[...] Némely vidéken: *peszér*. [...]"). 'Kereskedő' értelemben a *pecér/peszér*-t azonban máshol nem találjuk.

A *zsíbárus* is 'kiskereskedő' jelentésben él a CzF szerint: „Kurta, félkéz kalmár, ki holmi zsibárukkal üzérkedik. V. ö. ZSÍBÁRU." *Zsíbáru*: „Holmi a maga nemében alávaló, viseltes, ócska, kopott, ringyrongy, dibdáb jószágból álló áru, p. ilyféle kelmék, ruhanemüek, szerszámok, eszközök, bútorok, edények stb. V. ö. ZSÍB, v. ZSIB, (4)." A *zsíb v. zsib (4)* alatt pedig ezt találjuk: „Csak öszvetételekben, u. m. *zsibáru, zsibárus, zsibvásár, zsibvásáros* divatozik, melyek nyomán úgy értelmezhetjük, hogy holmi ócska ütött kopott, rongyféle ruhát, szerszámot, eszközt stb. jelent, s ennélfogva megfelel neki az ikerített dib-dáb, első része, mely egészben am. ringyrongy, hiábavaló, becscsel nem biró, akár anyagilag, akár erkölcsileg véve, hitvány valami." Érdekesség, hogy a *zsib* (1)

jelentésében a szótár szerint hangutánzó szó: „természeti hang, melyből *zsiba, zsibaj, zsibog, zsibong* származtak” (vö. a *kufár, kofa* alakokról írottakat, l. fent). A *zsibárus* szinonimájaként megtaláljuk még a szótárban a *tarattyús*-t is: „Zsibárus, ki tarattyúféle árukkal kereskedik. Összetételekben am. tarattyúkkal ellátott, tarattyúkat tartalmazó. Tarattyús bolt. [...]”. Ezt az alakot a vizsgált szótárakban máshol nem találjuk.

A *kalmár* terminus mind önálló szócikként, mind összetételi tagként előfordul a szótárban. Kalmár: „[...] 1) Személy, ki különféle, vagy bizonyos nemü árukkal üzérkedik, iparczikkeket, vagy termesztményeket bevásárol, meg elad. *Tengeri, szárazföldi kalmár*. A gabonával, borral, barmokkal üzérkedőt inkább kereskedőnek mondják. 2) Szorosb ért. boltos, kereskedő, milyenek, *fűszeres kalmár*, ki fűszerekkel, s különféle száraz, hideg eleséggel, stb. üzérkedik; *rőfös kalmár*, ki posztót, vásznat, gyolcsot, stb. árul; *ékszeres kalmár, edényes kalmár*. stb. Egyébiránt ezek is, ha üzleteiket nagyban folytatják, inkább *kereskedő* czimmel élnek, kik pedig kicsinyben üzik e kereskedést: *szatócsok*. [...]”. A szótár tehát a ’nagykereskedő’ értelemben javasolja a kereskedő használatát, ’kiskereskedő’ jelentésben inkább a *szatócs* terminust tartja helyesnek. A *kalmár*-t általánosságban, az *árus* szinonimájaként értelmezi. Ez tükröződik abból is, hogy az idevágó legtöbb szócikkben megtaláljuk a *kalmár*-t a magyarázatok közt, vö.: *adásvevés, árjegyzék, áru, boltszer, boltosleány, boltoslegény, bukik, csempes, házaló, hitelkönyv* stb. Összetételként is megtaláljuk a szótárban a *cseréskalmár*-t: „Kalmár, ki árut áruért ad-vesz, nem pedig pénzen.”

Az UMSzT *dugáros* és *csempész* terminusai is fellelhetők a CzF-ban. A *dugáros* mellett a *dugárus* alakot is megtaláljuk, sőt a szótár ugyanerre a *dugár* alakot is hozza: *dugár*: „Csempész, ki tiltott, vagy a vámok, harminczadok előtt eltitkolt árukat dugva szállít. Képzésre olyan, mint a szintén igékből képzett: *buvár, rovár, buzgár, nyuzár* stb.”; *dugáros*: „A *dugár* szónak megtoldott változata, mint *csaplár, csapláros*.”; *dugárus*: „Aki dugárukkal, tiltott portékákkal üzérkedik.”. Megtaláljuk az igealakokat is: *dugárkodik*: „Tiltott, vagy a vámok és harminczadok elől eltitkolt áruk szállításával, becsempészésével foglalkodik.”, *dugárol*: „Csempészve be- vagy kiszállít valamit. *Tiltott portékákat dugárolni*.” és *dugáruskodik*: „Dugárukkal kereskedik.” Míg tehát a *dugárkodni* és *dugárolni* a szótár szerint az áru tiltott be- és kicsempészését jelenti, addig a *dugáruskodni* a csempészett árukkal való kereskedést fejezi ki. Ugyanakkor a *dugárkodás*

(„Csempészkedés, tiltott áruk becsusztatásával üzérkedés.”) a ’kereskedés’-t is magába foglalja, tehát a szótár itt nem következetes: a *dugárkodni* alatt is utalni kellett volna erre a jelentéselemre. A *dugárlás* („Tiltott áruk becsúsztatása, becsempészése.”) a csempészést jelöli, tehát összhangban van a *dugárolni* igealak jelentéstartalmával, ahogyan a *dugárusság* is („Tiltott s a vámok és harminczadok elől eltitkolt áruk beszállítása, és azokkal való kereskedés. *Dugárusságon rajta kapni valakit*.”) a *dugárus* jelentéstartalmával. Ezek mellett a szótárban szerepel a *csemp* és szócsaládja is. Eszerint a *csemp* „1) Mások csalására, rászedésére czélzó ravasz fogás, fortély. 2) Különösen a vámokon és harminczadokon valamely tiltott portékának az illető tisztek elmellőzésével be- vagy kicsúsztatása. Gyöke az alattomos elsajátításra vagyis lopásra vonatkozó csen, melynek n véghangja az utána következő p előtt m-mé változik, mint ebben: impók = inpók. [...]”. A szó köznyelvi jelentése tehát a ’ravaszkodás, csalás’, ez a terminusjelentésnek ez szintén fontos eleme, ez a negatív jelentéstartalom egészül ki a ’határátlépő áruszállítás’ mozzanatával. *Csempes* melléknévi alak is létezik: „1) Csemppel élő, valamit csenve, azaz lopva ki- vagy beszállító. *Csempes kalmár*. 2) Amit csemppel becsúsztattak vagy kiszállítottak. *Csempes áruk, portékák*.”, tehát ’csempésző’ és ’csempészett’ értelemben, de a szótárban a *csempészáru* címszó is megtalálható („Csempészve becsúsztatott áru. *Csempészárukkal üzérkedni*.”), s a *csempészeti* alatt a *csempészeti áruk*-at is megtaláljuk. A *csempész* ige jelentése „A vámok s harminczadok kikerülésével, ál utakon, módokon bizonyos tiltott árukat, portékákat be-, vagy kiszállít. Igekötőkkel: *becsempész, kicsempész*.”; a *csempész* főnév „Ravasz, fortélyos szállító, vagy utas, aki tiltott holmit csúsztat be vagy ki a vámok és harminczadok elkerülésével.” értelemben áll. De a *csempes* főnévként is szerepel a szótárban, a *csempész* szinonimájaként; míg a *csempéz* a *csempész* ige szinonimája. Köznyelvi szóként létezett a *csempelődik* („Bizonyos csiny, csalás, lopás elkövetésére többekkel czimboráskodik, öszveesküszik. Alapfogalomban rokon a *csempész, csempészkedik* szókkal.”). A *csempész* főnév szinonimája a *csempüző*, míg a *csempészkedés*-é a *csempüzés*. *Csempészkedés*-en pedig a ’gyakran űzött csempészés’-t értették. A *csempészség* a *csempészet* szinonimája, ami viszont az elvont értelemben vett ’csempészés’-t jelenti a szótár szerint. Érdekes, hogy a több helyen is (pl. a *dugárkodás* és a csempészáru alatt is) a ’csempészárukkal történő kereskedés’ kifejezésére a szótár az *üzérkedés, üzérkedni* alakokat használja. A CzF-ban is

megtalálható az UMSzT-ból már ismert *orkereskedés*: „Kereskedés neme holmi tiltott árukkal, melyeket bizonyos helyekbe, országokba bevinni nem szabad, árukkal való csempészkedés; vagy, szabadalom nélkül, alattomban üzött kereskedés.” *Orkereskedő* alatt a szótár azt érti, „ki tiltott árukkal kereskedést űz; vagy ki kereskedik, a nélkül, hogy az illető hatóságtól szababalma volna rá.” Szerepel azonban a jogi szótáraknál már említett *orgazda* is: „Személy, ki az orvoknak szállást ad, a lopott jószágot eltakarja, s a lopást elősegíti. *Ha orgazda nem volna, tolvaj sem lenne.* (Km.).” Az összetétel jelentésében az *orgazda* utótagjának jelentése a későbbiekben elhomályosult, ám mint látjuk, a 19. század második felében a ’szállásadás’ jelentéstartalom még meghatározó volt az összetett szó jelentésére nézve.

A *csempészés, csempészet* és *orgazdaság* mellett az *üzérkedés* szerepel még a jelenleg hatályos Btk.-ban büntetendő cselekményként (l. lentebb). Az *üzér* az UMSzT-ban még neutrális jelentéstartalommal szerepel („der Geschäftsmann” – a két jogi szótárban nem fordul elő), s ugyanígy áll a CzF-ban is: „Személy, ki bizonyos kereskedelmi s nyerészkedési foglalatosságot űz, folytat, ki ad vesz, csereberél, pénzzel nyerekedik. Az ‚üzlet’ szóval együtt ujabb korban alkotott szó. (Fogarasitól. V. ö. ŰZ, áth. ige, 4).” Fogarasi tehát magáénak tekinti. Mai használatával szemben a *nyerészkedés* itt még neutrális jelentéstartalmú volt, itt pusztán a nem negatív (rosszalló, pejoratív) értelemben vett haszonszerzés mutatkozik. Az *üzérkedik* a CzF szerint ’árukkal, pénzzel kereskedik’. Az *üzérlet* az UMSzT-ban az *üzlet* szinonimája; a CzF-ban pedig az *üzérkedés*-é, ami – ahogyan második jelentésében az *üzérség* is – az ’üzérként való foglalatosság’-ot jelenti. Az *űzlet* „Foglalatosság az ipar vagy kereskedés valamely ágában, nemében; műszorgalom. *Iparüzlet, pénzüzlet, kereskedelmi üzlet*.” A CzF szerint közös bennük az *űz* tő és annak (4) jelentése: „4) Átv. ért. bizonyos munkán rajta van, azt folytonosan gyakorolja. *Mesterséget, ipart, kereskedést űzni*. T. i. aki mesterséget, kereskedést, ipart űz, foglalkodásainak mindenike a másiknak szüntelen mintegy nyomában van, és a kéz alá vett tárgyat mintegy üzőbe veszi, nyugonni nem hagyja. [...]”.

A 20. század közepére azonban ezek korábban többségükben neutrális jelentéstartalmú szinonim terminusok jelentésváltozáson mentek keresztül, s némelyikük csupán rosszalló, pejoratív jelentésárnyalattal volt használatos. A fenti szavak többsége a

20. század közepére megszűnt terminusnak lenni, néhányuk pedig köznyelvi szóként is régies, elavult alaknak volt tekinthető.

Az ÉrtSz-ban az *alkusz*-t az 1875. évi kereskedelmi törvénynek megfelelő definícióval találjuk: „Kereskedelmi ügyletek közvetítésével meghatározott díj fejében hivatásszerűen foglalkozó személy.” A szótár tehát a közel száz évvel korábbi állapotot rögzíti, a szaknyelvben végbement esetleges változások figyelmen kívül hagyásával (vö. az *alkusz* definícióját a jelenleg hatályos törvényszövegekben; l. lentebb). Az *alkár* a szótárban nem szerepel. Nem találjuk a *berész, bellér, bellérkedik, tarattyús* terminusokat sem. A *pecér, kutyapecér* korábbi ’kereskedő’ jelentésének szintén nem leljük nyomát.
A *kufár* főnév a szótár szerint „(*rég, irod*) Kisebb értékű árukkal kereskedő személy. || a. (*gúny, rosszalló*) Csak a maga hasznával törődő, nyerészkedő kereskedő.” Jelzői használata rosszalló: „Csak a maga hasznával törődő, önző, nyereségre vágyó, nyerészkedő. ~ *lelkek*.” Érdekes megfigyelni, ahogyan a szaknyelvi neutrális jelentéstartalom a köznyelvi használat során negatívvá válik. Ezt bizonyítja a *kufárlelkű* szavunk is: „(*vál, rosszalló*) Olyan <személy>, aki mindig az üzleten, a hasznon töri a fejét; nyerészkedni vágyó, haszonleső, kapzsi.” A 20. század közepén *kufár* főnév mellett a *kufárkodik* igealak is régiesnek, s használata rosszallónak tekinthető, jelentése: „ (*rég*) Mindenfélével kereskedik; csereberél, kofálkodik, kupeckedik. || a. (*rosszalló*) Csalárd, haszonleső módon kereskedik.” Amint látjuk, a szótár szinonimaként hozza a *kofálkodik, kupeckedik* igéket is. A *kofa* a szótár szerint „1. Főleg élelmiszerekkel kereskedő nő (ritk. férfi). [...] || a. Női, ritk. férfi piaci árus. [...] 2. (*átv, biz, tréf*) Sokat beszélő nő, gyermek, főleg kislány. [...]” A *kofálkodik* „1. Kofasággal (1) foglalkozik; élelmiszert ad-vesz, ezzel kereskedik; kofáskodik. [...] 2. (*átv, biz, rosszalló*) Vénasszony, ill., kofa módjára sokat beszél, locsog, pletykál. [...]” A *kofa* a 20. század közepén tehát elsősorban a nőnemű árusra, főképp a piaci árusnőkre vonatkozik, s a negatív irányba tolódást itt is érzékeljük: a jelentéstartalom hangsúlyos eleme a piaci árusnők jellegzetes (nyelvi) megnyilvánulása, amely által a szó köznyelvi használata bizalmassá, rosszallóvá válik. A *kupec* esetében is megfigyelhetjük ezt az eltolódást: „(*rosszalló*) 1. (*szoc e*) Házziállat (főleg ló, szarvasmarha) adásvételével foglalkozó kereskedő, akinek állandó telephelye nincs, hanem üzleteit többnyire faluról falura járva v. vásárokon bonyolítja le. [...] 2. Ált. kereskedéssel, adásvétellel is foglalkozó személy. [...] 3. (*nép*) Ravasz, ügyes, haszonleső személy. [...]”

A *kupeckedik* ige jelentése: „(*rosszalló*) 1. Kupec módra kereskedik. [...] 2. Meg nem engedett, hamis v. kapzsi módon kereskedik, nyerészkedik, ad-vesz, csereberél, közvetít. *Feketézők ~tek a faluban*." A *kupec* jelentésében tehát közelebb áll a *kufár*-hoz, mint a *kofa*, amelynek a másik kettőhőz képest egyrészt szűkebb a jelentéstartalma (elsősorban nőkre vonatkozik), másrészt egy eltérő jellegzetességgel is rendelkezik: míg a *kufár* és a *kupec* esetében a hangsúlyos negatív elem a 'meg nem engedett, tisztességtelen módon történő kereskedés', addig a *kofa* esetében a nyelvi magatartás jegyének kidomborításával van dolgunk. Ennek eredménye, hogy míg a *kufár* és a *kupec* köznyelvi használata egyértelműen rosszalló, a *kofá*-é inkább bizalmas, tréfás.

Hasonló jelentésváltozást figyelhetünk meg az *üzér* esetében is. Az *üzér* a 19. században még neutrális jelentéstartalmú terminus volt. A 20. századra azonban ez a szó egyértelműen a meg nem engedett kereskedést folytató személyt jelölte: „1. (*sajtó, rosszalló*) Meg nem engedett haszonnal dolgozó, a vevőt megkárosító kereskedő; üzleti spekulációval foglalkozó, abból élő, nyerészkedő személy. [...] 2. (*sajtó, rosszalló*) Olyan áruk, értékek adásvételével foglalkozó személy, amelyek áruba bocsátását a törvény tiltja. [...] 3. (*elav*) Kereskedő (II.) [...] 4. jelzői haszn (*ritk, rosszalló*) Haszonleső, kapzsi. ~ *kupec*. " Az ÉrtSz tehát említi is az elavult neutrális jelentést, a szó azonban mai főnévi és melléknévi köznyelvi használatában egyértelműen negatív jelentéstartalommal bír. Terminusként kizárólag negatív jelentéstartalommal szerepel a jelenleg hatályos Btk. szövegében is (l. lentebb). Az *üzérlet* a szótárban nem szerepel, az *üzérkedik* igealak alatt azonban ezt találjuk: „(*rosszalló*) *(Vmivel) ~ik*: vminek az adásvételével üzérként (1-2) nyerészkedik. *Kábítószerrel, valutával ~ik.* [...]". Az *üzlet* a szótár szerint „(*rég*) űzlet: 1) Magánszemély v. kisebb tőkés csoport tulajdonában lévő és vezetése alatt álló, rendsz. kisebb kereskedelmi vállalkozás. 2) Ennek helyisége. 3) Kereskedelmi, adásvételi ügy; kereskedelmi megállapodás, üzletkötés || a. (*rosszalló*) Anyagi haszon érdekében végzett tevékenység, ill. az ezzel szerzett anyagi előny, nyereség. *A nősülés csak ~ volt neki.* [...]" A neutrális jelentéstartalom mellett tehát itt is megjelenik a köznyelvi rosszalló használat (vö. még a TESz vonatkozó adatát, l. lentebb).

A *lócsiszár* esetében is hasonló jelenség figyelhető meg: „1. (*nép, rég*) Lóval kereskedő kupec, aki az eladó lovat megvakarja, kifésüli, esetleg megfesti, hogy tetszetősebb, kelendőbb legyen. [...] || a. (*átv, ritk*) Közönséges, másokon keresztülgázoló,

durva ember.” Hasonló jelentésváltozást találunk a *szatócs* terminus köznyelvi jelzői használata esetében is: „1. (*elavulóban*) Élelmiszer, rövidáru és egyéb szükségleti cikkek árusításával foglalkozó kiskereskedő, kisebb vegyeskereskedés tulajdonosa. [...] 2. (*gúny*) Kicsinyeskedő, garasoskodó, nem nagyvonalú személy.” Eszerint a szó a köznyelvben ma már inkább a jelzői, gúnyos használatban él. A *kalmár* esetében ugyanez a helyzet: „1. (*rég*) Kereskedő (II.) [...] 2. jelzői haszn. (*rosszalló*) Nyerészkedni vágyó, üzérkedő.” A *kalmárszellem* összetétel egyértelműen mutatja ezt a jelentést: „(*rosszalló*) Mindent csak a maga haszna szempontjából értékelő, önző módon és kicsinyesen számító üzleti szellem.” A *szatócs* és a *kalmár* esetében tehát a kereskedő ember egy másik negatív jelentéskomponense, a ’kicsinyeskedés, önzés’, míg a *lócsiszár* esetében az ’önzés, durvaság’ vált hangsúlyossá.

Bár a *zsibárus* szócikkében nem találunk erre utalást, a *zsibáru* esetében szintén végbement a jelentésváltozás: „(*Ker*) Zsibvásárban v. ócskásnál eladásra kerülő használt holmi. [...] || a. (*átv, ritk, irod*) Értékét vesztett dolog.” Köznyelvi használatában tehát az értéktelen holmit jelöli. A *zsibárus* alak mellett a régies *zsibáros*-t is szerepelteti a szótár. A *zsibárus* szinonimájaként az *ócskás, ószeres* szavakat is megtaláljuk.

Néhány terminus esetében a fentiekhez hasonló jelentésváltozás az ÉrtSz alapján nem mutatható ki. A korábbi neutrális jelentéstartalommal és változatlan jelentésben élnek tovább a 20. században is a *kereskedő, árus, bizományos* és *házaló* terminusok; a *csempész* és szinonimája, a *dugárus* pedig a korábban is meglévő negatív jelentéstartalmát viszi tovább a 20. században is.

A vizsgált terminusok jelentős része az ÉrtSz adatai alapján a 20. század közepén már régiesnek, elavultnak tekinthető. Rendkívül érdekes azonban, hogy többségük köznyelvi használatában a korábbiakhoz képest a 20. század közepén már egyértelműen a negatív jelentéstartalom dominál. Az *üzér* esetében ez a szaknyelvi használatra is elmondható. Az alábbiakban a 21. századi szaknyelvi használatukat vizsgálom.

A vizsgált terminusok a hatályos jogszabályokban:

A tőkepiacról szóló, jelenleg hatályos 2001. évi CXX. törvényben az *alkár, alkusz* terminusok nem szerepelnek, helyettük a *kereskedő* fordul elő, például az alábbi összetett terminus tagjaként:

5. § (1) E törvény és az e törvény felhatalmazása alapján kiadott jogszabályok alkalmazásában [...]

125. ***tőzsdei kereskedő:*** a tőzsdén kereskedési joggal rendelkező személy [...]

(2001: CXX. II. Fejezet: *Értelmező rendelkezések*)

Az *alkusz* terminusnak a 19. században is hangsúlyos, központi jelentéstartalma, vagyis az eladó és a vevő közötti közvetítés (vö.: CzF; l. fent) a jelenleg hatályos törvényszöveg *biztosítás**közvetítő*** terminusában már explicit módon is kifejezésre jut:

A **biztosításközvetítő**

33. § (1)72 A biztosításközvetítői és a viszontbiztosítás közvetítői tevékenység (a továbbiakban: biztosításközvetítői tevékenység) a biztosítási vagy viszontbiztosítási szerződés (a továbbiakban: biztosítási szerződés) létrehozására irányuló rendszeres, üzletszerű tevékenység. E tevékenység kiterjed a biztosítási szerződések megkötésének elősegítésére, biztosítási termékek ismertetésére, ajánlására, az ezzel kapcsolatos felvilágosításra, illetve a biztosítási szerződések megkötésére, a biztosítási szerződések értékesítésének szervezésére, továbbá a biztosítási szerződések lebonyolításában és teljesítésében való közreműködésre.

(2003: LX. II. Fejezet: *A biztosítási rendszer egyéb résztvevői*)

A biztosítókról és a biztosítási tevékenységről szóló, jelenleg hatályos 2003. évi LX törvény egyértelműen definiálja az *alkusz* terminus jelentését is:

45. § A független **biztosításközvetítő** biztosításközvetítői tevékenysége során

a) az ügyfél megbízásából jár el (**alkusz**), vagy

b) egyidejűleg több biztosítóval fennálló jogviszony alapján azok egymással versengő termékeit közvetíti (többes ügynök).

Az **alkusz**

46. § (1) Az **alkusz** előkészíti a biztosítási szerződés megkötését. Tevékenysége kiterjedhet a megbízó képviseletében a szerződés megkötésére, a megbízó igényeinek érvényesítésében történő közreműködésre. A biztosító ez irányú hozzájárulása esetén, az ügyfél megbízásából jogosult a biztosítási díj átvételére, valamint a biztosító hozzájárulása vagy az ügyfél felhatalmazása alapján a kockázat felmérésében, a szerződésből eredő jogok és kötelezettségek teljesítésében és lebonyolításában való közreműködésre.

(2003: LX. II. Fejezet: *A biztosítási rendszer egyéb résztvevői*)

Ennek értelmében tehát a *biztosításközvetítő* a tágabb jelentéstartalmú terminus, amelybe beletartozik az *alkusz* és a *többes ügynök*. A törvény értelmében *biztosításközvetítő*-nek minősül az *ügynök* is:

> (3) Biztosításközvetítői tevékenységet függő biztosításközvetítő, illetve független biztosításközvetítő végezhet.
>
> (4)74 A függő biztosításközvetítő (a továbbiakban: **ügynök**) egy biztosító biztosítási termékeit vagy több biztosító egymással nem versengő biztosítási termékeit közvetíti. Független biztosításközvetítő – az (5) bekezdésben és a 35. § (1) bekezdésében foglaltak kivételével – minden egyéb biztosításközvetítő.
>
> [...]
>
> Az **ügynök**
>
> 48. § (1) Az **ügynök** előkészíti a biztosítási szerződés megkötését. Tevékenysége kiterjedhet a szerződés megkötésén túl – a biztosító ez irányú meghatalmazása esetén – a biztosítási díj átvételére, valamint a biztosító szerződésből eredő jogainak gyakorlásában és kötelezettségeinek teljesítésében való közreműködésre és a szerződéskötés lebonyolításában való közreműködésre. Az ügynök köteles az általa közvetített termékek alapos ismeretével rendelkezni.
>
> (2003: LX. II. Fejezet: *A biztosítási rendszer egyéb résztvevői*)

A fentiek alapján tehát az *alkusz* és az *ügynök*[168] terminusok jelentéstartalmának egyezése a *biztosításközvetítői* tevékenységben áll, egyértelmű megkülönböztethetőségük alapja pedig az eltérő megbízó személye. A terminusok megkülönböztető használatát tehát az interakció szereplőinek egymáshoz való viszonya teszi szükségessé. A kapcsolatrendszert a 7. ábra szemlélteti:

7. ábra: Terminus-szétválás a „biztosítási szerződéskötés" interakció szereplőinek kapcsolata alapján

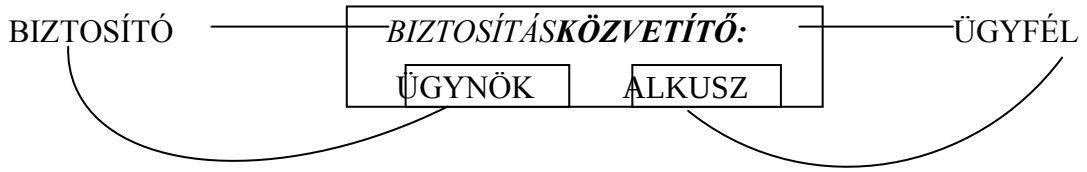

[168] A *kereskedelmi ügynök* terminust lásd lentebb (vö.: 2005. évi CLXIV. Tv.)

Közvetítői tevékenységgel a tőzsdei színtéren is találkozunk. A hatályos jogszabályaink különbséget tesznek az árutőzsdén tevékenykedő *közvetítő* (*függő ügynök*) és az értékpapírtőzsde *bizományos*-a között. Az árutőzsdei szolgáltatókról szóló hatályos törvény szerint:

> 111. § (1) A befektetési vállalkozás és az árutőzsdei szolgáltató a befektetési szolgáltatási tevékenysége végzéséhez, illetőleg árutőzsdei szolgáltatása nyújtásához **közvetítőt** vehet igénybe.
>
> (2) Az (1) bekezdés szerinti **közvetítő** lehet
>
> *a)* **függő ügynök**, és
>
> *b)* **befektetési vállalkozás**. [...]
>
> (2007: CXXXVIII. Tv. XXI. Fejezet: *A befektetési vállalkozás és az árutőzsdei szolgáltató tevékenységgel összefüggő egyéb különleges szabályok*)

Az értékpapírtőzsdén tevékenykedő közvetítőt a hatályos törvény értelmében *bizományos*-nak nevezzük:

> *h)* **értékpapír-kereskedelmi tevékenység**: amely során a **kereskedő** saját nevében, saját számlájára értékpapír adásvételt (a továbbiakban: **kereskedelmi tevékenység**) folytat;
>
> *i)* **értékpapír-bizományosi tevékenység**: amely során a **bizományos** megbízás alapján saját nevében más személy javára (számlájára) történő értékpapír-adásvételi tevékenységet (a továbbiakban: **bizományosi tevékenység**) végez; [...]
>
> (1990. évi VI. törvény *egyes értékpapírok nyilvános forgalomba hozataláról és forgalmazásáról, valamint az értékpapírtőzsdéről*. I. rész: *Általános rendelkezések*)

Jelen esetben tehát a *kereskedő* és a *bizományos* terminusok jelentéstartalmában a tevékenység (értékpapír-adásvétel) megegyezik, a két terminus jelentéstartalma közötti különbség abban mutatkozik meg, hogy a cselekvő e tevékenységet mely személy javára (számlájára) végzi. Az adásvételi interakciós szituációnak tehát a *kereskedő* esetében két (eladó – vevő), míg a *bizományos* esetében három szereplője van, ahol a bizományos a *közvetítő* szerepét tölti be az eladó és a vevő között.

Az *alkár, alkusz* terminusokat a tőzsdei tevékenységet szabályozó fenti két törvényszövegben nem találjuk meg.

A hatályos Btk.-ban az alábbiakat olvashatjuk:

> 193. § (1) Aki más családi állását megváltoztatja, így különösen gyermeket kicserél, vagy más családba **csempész**, bűntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
>
> (1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről. XIV. fejezet: *A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények. Családi állás megváltoztatása*)

> „218. § (1) Aki államhatárnak más által
>
> *a)* engedély nélkül,
>
> *b)* meg nem engedett módon
>
> történő átlépéséhez segítséget nyújt, bűntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
>
> (2) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az **embercsempészés**t
>
> *a)* vagyoni haszonszerzés végett,
>
> *b)* államhatár átlépéséhez több személynek segítséget nyújtva
>
> követik el.
>
> (3) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha az **embercsempészés**t
>
> *a)* a **csempészett személy** sanyargatásával,
>
> *b)* fegyveresen,
>
> *c)* üzletszerűen
>
> követik el.
>
> (4) Aki az (1)-(3) bekezdésben meghatározott **embercsempészés**re irányuló előkészületet követ el, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
>
> (5) Az **embercsempészés** elkövetőjével szemben mellékbüntetésként kitiltásnak is helye van.”
>
> (1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről. XV. fejezet: *Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények*. ***Embercsempészés***)

A Btk. szövegében tehát az igei és igenévi alakokon túl a *csempészés* főnév is szerepel, az *embercsempészés* összetétel utótagjaként. A *csempészet* főnév szintén megtalálható a törvényszövegben, azonban az általa kifejezett cselekvés nem személyekre, hanem tárgyakra irányul. Az *embercsempészés* és a *csempészet* így a Btk. két külön fejezetében kapott helyet. A *csempészet* a pénzügyi bűncselekmények sorába tartozik:

> 312. § (1) Aki nem közösségi árut a vámellenőrzés alól elvon, vagy a vámtartozás, a nem közösségi adók és díjak, illetve a biztosíték megállapítása vagy beszedése szempontjából lényeges körülmények tekintetében valótlan nyilatkozatot tesz, és ezzel a vámbevételt csökkenti, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés bűntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a bűncselekmény folytán a vámbevétel nagyobb mértékben csökken,

b) az (1) bekezdés szerint minősülő **csempészet**et üzletszerűen vagy bűnszövetségben követik el.

(3) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a bűncselekmény folytán a vámbevétel jelentős mértékben csökken,

b) a (2) bekezdés *a)* pontja szerint minősülő **csempészet**et üzletszerűen vagy bűnszövetségben követik el.

(4) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a bűncselekmény folytán a vámbevétel különösen nagy, vagy ezt meghaladó mértékben csökken,

b) a (3) bekezdés *a)* pontja szerint minősülő **csempészet**et üzletszerűen vagy bűnszövetségben követik el. [...]

(1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről. XVII. fejezet: *A gazdasági bűncselekmények*. III. cím: *A pénzügyi bűncselekmények*. ***Csempészet***)

326. § (1) Aki **csempészet**ből, lopásból, sikkasztásból, csalásból, hűtlen kezelésből, rablásból, kifosztásból, zsarolásból, jogtalan elsajátításból vagy orgazdaságból származó dolgot vagyoni haszon végett megszerez, elrejt vagy elidegenítésében közreműködik, **orgazdaság**ot követ el.

(1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről. XVIII. fejezet: *A vagyon elleni bűncselekmények*. ***Orgazdaság***)

Az idézetből egyértelműen látszik, hogy a jelenleg hatályos jogszabály értelmében az *orgazda* nem a 19. századi 'szállásadó' jelentésében él, bár az adott szituációtól függően a korábban is meglévő 'elrejtés' („a lopott jószágot eltakarja", CzF; l. fent) jelentésmozzanat még mindig lehet meghatározó jelentésszegmens. A fentiek szerint mind a(z *ember*)*csempészés* és *csempészet*, mind az *orgazdaság* büntetendő cselekménynek minősül.

Büntetendő cselekmény az *üzérkedés* is az alábbiak szerint (a terminus csak a címekben szerepel):

256. § (1) Aki arra hivatkozással, hogy hivatalos személyt befolyásol, a maga vagy más részére jogtalan előnyt kér vagy elfogad, bűntettet követ el, és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. [...]

(1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről. XV. fejezet: *Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények*. VII. cím: *A közélet tisztasága elleni bűncselekmények*. ***Befolyással üzérkedés***)

258/E. § Aki arra hivatkozással, hogy külföldi hivatalos személyt befolyásol, a maga vagy más részére jogtalan előnyt kér vagy elfogad, bűntettet követ el, és öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről. XV. fejezet: *Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények*. VII. cím: *A közélet tisztasága elleni bűncselekmények.* ***Befolyással üzérkedés nemzetközi kapcsolatban***)

Az *üzérkedés* tehát teljesen elvesztette korábbi szaknyelvi jelentését, a fenti törvényszöveg értelmében nem árucikkekkel történő kereskedést, hanem jogtalan előny kérését vagy elfogadását jelenti. A korábbi neutrális jelentéstartalom egyértelműen negatívvá vált, miközben a jelentés is teljesen megváltozott; az egyetlen változatlan jelentésszegmens, hogy a terminussal kifejezett cselekvés célja a haszonhoz jutás, ám a 19. századi jelentéshez képest e haszon jellege is megváltozott.

A 2005. évi CLXIV, azaz a hatályos kereskedelmi törvényünk az alábbiakban definiálja a *kereskedő* és a *kereskedelmi tevékenység* fogalmát:

2. § E törvény alkalmazásában:

[...]

9. **kereskedelmi tevékenység**: kis-, illetve nagykereskedelmi tevékenység, valamint kereskedelmi ügynöki tevékenység;

10. **kereskedelmi ügynöki tevékenység**: olyan tevékenység, amelynek keretében a kereskedő más javára termékek, szolgáltatások eladására vagy vételére tárgyalásokat folytat, és azokra megbízás alapján szerződést köt;

11. **kereskedő**: aki kereskedelmi tevékenységet folytat;

13. **kiskereskedelmi tevékenység**: üzletszerű gazdasági tevékenység keretében termékek forgalmazása, vagyoni értékű jog értékesítése és az ezzel közvetlenül összefüggő szolgáltatások nyújtása a végső felhasználó részére, ideértve a vendéglátást is;

18. **nagykereskedelmi tevékenység**: üzletszerű gazdasági tevékenység keretében termékek átalakítás (feldolgozás) nélküli továbbforgalmazása és az ezzel közvetlenül összefüggő raktározási, szállítási és egyéb kapcsolódó szolgáltatások nyújtása kereskedő, feldolgozó részére, ideértve a nagybani piaci tevékenységet, valamint a felvásárló tevékenységet is [...]

(2005. évi CLXIV. törvény a kereskedelemről. *Értelmező rendelkezések*)

A törvényszövegben a vizsgált terminusok közül a neutrális jelentéstartalmú *kereskedő, kereskedés, kereskedelem, (kis-/nagy)kereskedelmi tevékenység* és *ügynöki tevékenység* terminusokon kívül egyik sem fordul elő.

2. Terminusalkotás és jelentésváltozás

A TESz szerint az *alkusz* főnév nyelvújítási elvonással keletkezett az *alkuszik* igéből; első előfordulása: „*alkuszok', üzérek' ... váltói gyakorlata*" (1840; *Figyelmező* 536: NSz.). Jelentése a megalkotásakor 'Makler' volt. Az *alkuszik* ige keletkezése 1474-re tehető, ekkori jelentése még 'illik; es ziemt sich' volt; de 1525/1640 körül 'egyezkedik; unterhandeln', s 1604-ben már 'szerződik; einen Vertrag schließen' jelentésben is állt. A szótár szerint a jelentés valószínűleg így alakult ki: 'illeszkedik' –> 'alkalmazkodik' –> 'egyezkedik'. Az *alkár* szóra a TESz-ban nincs adat.

A *kereskedelem* szintén nyelvújítási származék 1842-ből. A *kereskedik* igealak már 1416 u./1450 körül feltűnik, jelentése: 'árut ad-vesz, kereskedelemmel foglalkozik; Handel treiben, Geschäfte machen'. Származékszó: a *keres* igéből jött létre a gyakorító-visszaható *-kedik* képzővel.

Az *üzér* szavunk is a nyelvújítás során keletkezett, a TESz 1840-ből hoz rá adatot: „*üzérektől* (Geschäftsleute) kalauzoltatva hiszi, hogy a' váltók' alapos ismeretét sajátává tette" (*Figyelmeztető* 535: NSz); 1845: „*űzér*" (Jósika M.: *Békesi kal*. 2: 36: NSz.). Jelentése 1840-ben: 'kereskedő; Geschäftsmann'; de 1856-ban már 'nyerészkedő, a vevőt megkárosító kereskedő; Schacherer, Spekulant | tiltott árukkal, értékekkel kereskedő személy; Schieber' értelemben használják. Az *űz* igéből az elavult *(-ár) -ér* deverbalis nomenképző felelevenítésével hozták létre. Az 1. jelentése lehetett az eredeti, a 2. jelentésszűkülés eredménye. Az *üzlet*-et szintén az *űz* igéből alkották 1841-ben, az ige 2. jelentését véve alapul ('<valamilyen cselekvést, tevékenységet> rendszeresen, állandóan végez; ausüben, betreiben'); az *indulat, felelet* téves elemzéséből elvont *-lat, -let* képzőbokorral. Az *üzlet* a megalkotása után egy évvel már az 'adásvétel lebonyolítása; Abwicklung eines Geschäftes' értelemben is állt; míg 1863-ból az 'üzelmek; Umtriebe, Manipulationen' jelentésre is van adat.

A *tőzsér* a régi magyar szókincs eleme, jelentése 1419-ben ’kereskedő, főként marhakereskedő; Händler, bes. Viehhändler’. Vitatott eredetű. Az egyik elmélet szerint német jövevényszó; vö. kfn. *tiuschaere* ’csaló, kereskedő’, *rostiuschaere* ’lókereskedő’, ném. R. *täuscher* ’kereskedő, csaló’. Ez a ném. *täuschen* ’csal, becsap’ származéka. Ilyenformán a szó a magyar kereskedelmi terminológia nagyszámú német eleme közé sorakozik. Amennyiben elfogadjuk ezt a származtatást, úgy a szó már eredeti jelentésében is negatív elemet hordozott.

Egy másik nézet szerint a szó arab eredetű; vö. arab *tuǧǧār* ’kereskedő’. Az arabból való az oszm. *tacir* ’ua.’ is. Ez esetben a magyarba a középkori Magyarország mohamedán vallású, izmaelita, böszörmény lakosai közvetítették. Ha az arab eredet a valós, úgy a magyar terminus későbbi jelentésváltozására hatással lehetett a hasonló hangzású német szó pejoratív jelentése is.

Tőzsér szavunk a magyarban tehát jelentésbővülésen ment keresztül: a 15. században még főként ’marhakereskedő’ jelentésben használt szó a 19. században már általában a ’kereskedő’ személyt jelölte, míg végül a 20. század közepére – a *tőzs* terminussal együtt – kihalt nyelvünkből. Létezésére azonban a gyakori *Tőzsér* személynevünk is utal.

Kalmár szavunk is a régi szókészlet eleme, jelentése 1304-ben ’szatócs, kereskedő; Kleinhändler’. 1354: ’ua.’; 2. 1877: ’tolvaj; Dieb’. Hazai bajor-osztrák eredetű; vö. baj-osztr. R. *kramär* [...]. ’vásározó, kiskereskedő, szatócs’ [a ném. *Krämer* is]. A középfelnémet szók az ugyanazon jelentésű ófelnémet szó folytatásai, ez pedig az etimológiailag nem tisztázott ófn. *crām* ’vásári bódé’ származéka. [...] A magyar változatok a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldásával és r:r > l:r elhasonulással alakultak. A 2. jelentés tréfás-gúnyos szóhasználat eredménye. Szláv és finnugor származtatása téves. *Kalmár* szavunk esetében tehát szintén megtaláljuk a 19. században a negatív jelentéstartalmat is. A *kalmár* 1877-es ’tolvaj’ jelentése már minden bizonnyal a terminus későbbi jelentésváltozását mutatja, hisz a pár évvel korábban kiadott CzF-ban ez a jelentés még nem szerepel (s korábban sem leljük nyomát).

Az *árus* az *ár* származéka, a TESz szerint 1237–40-ből. Az ár szavunk ősi örökség a finnugor korból, a finnugor alapnyelvi alak **arβa* vagy **arya* lehetett. Eredeti jelentése bizonytalan; alkalmazása változatosabb lehetett, s csak később foglalódott le a ’kereskedelmi ellenérték’ fogalmának jelölésére. A magyar szó származékai közül az *áru-*

nak az alaktani felépítése nem világos; az *u* lehet elhomályosult képző, esetleg megőrzött tővéghangzó. Az *árus*-sal egyértékű R. *áros* adatainak egy részében nem az *áru*, hanem az *ár -s* képzős származékával van dolgunk. Az *árul* igének ’valakit, valamit elárul’ jelentésváltozata az ’ellenértékért, díjért elárul, ellenség kezére juttat’ közvetítő fok alapján érthető. Érdekes, hogy a negatív jelentéstartalom felbukkanása itt is megfigyelhető. A *dugárus* nem szerepel a szótárban, a *dug* szavunknak viszont van egy 1786-os ’titokban ad; jemandem etwas zustecken’ (Kónyi J.: *Democritus* 1: 148: NSz.) jelentése, ami a szóösszetétel alapjául szolgálhatott. A *dug* ősi örökség a finnugor korból, a finnugor alapalak **tuŋke-* lehetett. A magyar *dug d*-je – valószínűleg a *g* hatására – **t*-ből zöngésült. A ’valahová bedug, benyom’ alapjelentésből a szó valamennyi jelentése megmagyarázható.

A *dugáros* szinonimája, a *csempész* nyelvújítási alkotás: „drága magzatom dugáruskodással vádolva ... mint csempész el ne fogassék” (1839; Szontagh: *Magy. philos. el. IV*.: NSz.); jelentése 1839-ben ’csempészettel foglalkozó személy; Schmuggler’; 1853-ban ’csaló; Betrüger’ értelemben is használatos. A szócsalád tagjai nyelvújítási alkotások. A legkorábban felbukkanó *csempészet* (1793; jelentése ’Schmuggel’) alapja valószínűleg a *csempes* ~ *csempesz* melléknévből elvont *csemp*; vö. 1808: *Tsemp* ’csel, fortély, csalás’ (SI.). A szócsalád többi tagja csak a 19. század második harmadának elején jött létre az időközben ’dugáru’ jelentést is felvett *csemp* származékaként. A *csempész* főnév *-ész* képzővel keletkezett. 2. jelentése elavult. A 19. sz. harmincas-negyvenes éveiből valók a ’csempészik’, ’csempész’ fogalmának kifejezésére az olyan próbálkozások, mint 1839: *csempező* ’csempésző’ (*Athenaeum* 2: 788: NSz.); 1844: *csempéz* ’csempészik’ (*Életk.* 1: 48: NSz.); 1844: *Csempesz* ’csempész’ (Somogyi A.: *Szók* 28: NSz.).

A *bizományos* szintén nyelvújítás kori alkotás, 1826-ból. A szócsalád bizonytalan eredetű, talán ősi örökség a finnugor korból. A *bízik* eredeti jelentései (1372 u./1448 k.) ’bizakodik; zuversichtlich sein’, valamint ’bizalma van valakiben; jemandem trauen’; míg a *bíz* ’gondozásra átad; anvertrauen’ (1495 e.) és ’ráhagy valakire; überlassen’ (1603) jelentésekben élt. E jelentések érezhetők a közvetítő szerepet betöltő *bizományos* szaknyelvi jelentésében is.

A *kupec* eredeti jelentésére 1668/9-ből van adat: ’vándorkereskedő, Wanderhändler | vásározó jószágkereskedő; als Marktfahrer tätiger Viehhändler’, míg a rosszalló használatú

későbbi jelentésére a TESz korábbi adatot hoz: ’fortélyos, csaló ember; Schlaukopf, Betrüger’ (1632). A szótár megjegyzi, hogy a neutrális jelentés az eredeti: „A belőle kifejlődött 1. jelentést az magyarázza, hogy a kereskedőket ravasz, nyerészkedő embereknek tartotta a közfelfogás.”

A *bellérkedik, bellér* a TESz-ban a *böllér* alatt található; e szó eredeti jelentése ’húsfeldolgozó; Fleischverarbeiter’ (1405 k.), azonban 1816-ban feltűnik ’kereskedő; Händler’ jelentésben: *Bellérkedni* sz. (Gyarmathi: *Voc.*). A szó későbbi jelentésében ’marhakereskedő; Viehhändler’ (1838; Tsz.). 1833-ból származó jelentése áll az eredetihez legközelebb: ’disznóölő; Schweinschlächter | nem tanult hentes; ungelernter Fleischer’. Hazai bajor-osztrák eredetű; vö. baj.-osztr. *peler, peller* ’belsőség- és húsfeldolgozó, húsfüstölő, kolbászárus, nem tanult hentes’ (MNy. 45: 142). Ez a – feltehetőleg a magyar *bél* szóból kölcsönzött – baj.-osztr. *pel, pelle* ’belső részek’ származéka, s valószínűleg a magyarországi németben keletkezett.

A *szatócs* ótörök eredetű, eredeti jelentése ’halárus; Fischhändler’. 1585-ben ’gabonaüzér; Getreidespekulant’; majd 1585-ben ’kisebb (vegyes)kereskedés tulajdonosa; Krämer’. 1839-ben rosszalló használatban is élt: ’kicsinyeskedő, garasoskodó, nem nagyvonalú személy; kleinliche Person’. A magyarba került ótörök alak *satïγčï* lehetett, amelyből a szóvégi *ï* lekopásával, s az *ïγ* hangkapcsolatnak diftonguson keresztül *ó*-vá alakulásával jött létre a *szatócs* alak. 4. jelentése belső hasonlóságon alapuló névátvitel eredménye. A *szatócs* szónak a TESZ szerint ma pejoratív színezete van.

A szláv eredetű *pecér* esetében az esetleges ’kereskedő’ jelentés létezését a TESz adatai nem támasztják alá. A *berész* a TESz-ban nem szerepel.

3. Összegzés

A fentiek fényében megállapíthatjuk, hogy a *kereskedelem* (mint tevékenység), valamint a *kereskedő* (mint az e tevékenységet üzletszerűen űző személy) és a velük azonos értelmű terminusok (*üzlet, üzérlet/ üzérkedés, tőzsérkedés, tőzs; illetve üzér tőzsér, kalmár*) a 19. századi nyelvújítás idején, a német–magyar szakfordítás eredményeképp kerültek a magyar gazdasági szakszókincsbe. Habár a 19. századi törvényszövegekben nem

találkozunk velük, a *Törvénytudományi Műszótárban* (*TTMSz*) szerepelnek, ami bizonyítja terminusként létezésüket a korban.

A szinonim terminusok használata a 20. századra letisztult. Ennek során a *kereskedelem, kereskedés* és *kereskedő* terminusok neutrális jelentéstartalommal ma is élnek. A *tőzs,* a *tőzsérkedés* és a *tőzsér* terminusok eltűntek a magyar szókészletből, a terminuscsalád egyetlen fennmaradt tagja a *tőzsde*. A *kalmár* és *üzér,* valamint az *üzérkedés* szavak esetében jelentésszűkülést tapasztalhatunk. A *kalmár* ma már régiesnek tekinthető, a *kalmárszellem* azonban még tükrözi a megváltozott, rosszalló jelentést. Az *üzér* és *üzérkedés* rosszalló jelentésben ma is élő elemei szókészletünknek. A jelenleg hatályos Btk.-ban az *üzér*-t nem, az *üzérkedés* terminust azonban megtaláljuk (*befolyással üzérkedés*). Az *üzlet* terminus alapvetően neutrális jelentésekben él, azonban létezik egy rosszalló jelentése is (’anyagi haszon érdekében végzett tevékenység, ill. az ezzel szerzett anyagi előny, nyereség. *A nősülés csak ~ volt neki.*’).

A gazdasági, ill. gazdasági jogi terminusok kialakulásának és továbbélésének vizsgálata során több példa is bizonyítja, hogy a terminus által jelölt adott gazdasági tevékenység kettős (pozitív és negatív) jellege, valamint ennek szemlélői/befogadói megítélése hatást gyakorol a szaknyelvi használatra, módosítva a terminus eredeti jelentését, valamint jelentésükben egyértelműen szétválasztva a korábban szinonim terminusokat. A fenti példa a kereskedői tevékenység negatív példáinak a nyelvre gyakorolt hatását mutatta. A szakmai nyelvhasználat során kettévált egymástól a „becsületes” kereskedő és a „csaló, haszonleső üzér”, amelyek megalkotásukkor neutrális jelentéstartalmú, szinonim terminusok (a *Händler, Geschäftsmann, Kaufmann* magyar megfelelői) voltak.

5.1.4.3. III. szemantikai csoport: ’csőd’

Csődület, csőd, csődeljárás, felszámolás, bukás, tenk/ tönk

1. Szinonim terminusok

A *csőd* terminusnak és elődjének, a gazdasági jogi értelemben használatos *csődület*-nek a megalkotása a német *Konkurs* (lat. *concursus*) fordítása során történt. Erre nem csupán a TTMSz enged következtetni (l. lentebb), de az 1840. évi törvények szövegében is megtaláljuk az idegen nyelvű eredeti terminust[169]. Az 1840. évi XV. törvénycikkben például ez áll:

> 102. § Ha az, kinek fizetni kellene, meghalt, vagy **csődület (concursus)** alá esett, a váltót a fizetés helyén jelenlévő azon személynek kell fizetés végett bemutatni, ki az adós értékének gondját viseli.
>
> 193. § Ha a váltó-tulajdonos valamelly ingó javakra zálog-jogot nyert, ezen joga még akkor is megszorítás nélkül fenmarad, ha időközben a zálogoló ellen **csődület (Concurs)** támadott.
>
> (1840. évi XV. törvénycikk a váltótörvényről. I. rész: *Anyagi váltó-jog*)

Ugyanez a terminus fordul elő az 1840. évi XXII. törvénycikkben is: „*1840. évi XXII. törvénycikk a csődületről (Concurs)*”. A kereskedőkről szóló, szintén 1840. évi törvény szövegében a ’concursus’ jelentésű *csődület* mellett szerepel a *bukás* (’Falliment’) is:

> 2. § Rendes kereskedést azonban nem nyithatnak, s magokat mint kereskedőket be nem jegyeztethetik:
>
> [...]

[169] Már az 1807. évi XII. tc. „*a csalárd bukások büntetéséről*“ érinti a csődbűncselekmények kérdéskörét; ennek taglalását lásd pl. Gyula József PhD-értekezésében (Gyula 2008: 16). Első „csődtörvényünkként” Sári Hanna *A felszámolásról* c. dolgozatában, valamint Fónagy Sándor a fizetésképtelenséggel kapcsolatos felelősség kérdését taglaló doktori értekezésében az 1609. évi XII. tc-t nevezi meg (vö. Sári 2009: 9. és Fónagy 2011: 33). Ennek alapja Miskolczi Bodnár Péter tanulmánya, melynek címe *A csődjog fejlődésének csomópontjai*: „Magyarországon az első csődjogi tárgyú törvény, az 1609. évi XII. tc. tolvaj gyanánt rendelte büntetni az bukottat, aki vagyonát elrejti, vagy hitelezői elől másként elvonja vagy tékozló életmódja által könnyelműen csökkentette.” (Miskolczi Bodnár 2006: 207). A hivatkozott 1609. évi XII. tc. („*a katonák zsoldjának a régi rendre való visszaviteléről*”) azonban a katonák zsoldját hivatott szabályozni (vö.: *Corpus Juris*, az 1609. év törvényei), s az idézett – vagy azzal tartalmilag egyező – szövegrész nem található benne. E lábjegyzet elején említett 1807. évi XII. tc. szól a vagyonbukott tolvajként való büntetéséről, ezt Miskolczi Bodnár idézi is (vö. Miskolczi Bodnár 2006: 207).

e) Kik **csődület és bukás (Falliment)** alá kerülvén, a csődületi biróság itélete által rendes kereskedés űzésétől eltiltattak [...]

31. § A **csődület (Concursus)** megszünteti ugyan a jogviszonyt a kereskedő és segédei közt, segéde azonban a **csődület megnyitásá**nak napjától számítandó felmondási időre kielégítését a csődületi tömegből követelheti; a **tömeg gondnoká**nak **(Curator massae)** pedig a szükséges felvilágosításokat adni, sőt ha kivántatnék, azon időre szolgálatát is folytatni tartozik.

(*1840. évi XVI. törvénycikk a kereskedőkről*)

Az 1840. évi váltótörvény 1844. évi módosításában azonban már a *csőd* alakot találjuk (itt már az idegen nyelvű ekvivalens zárójeles megadása nélkül):

21. § A II. Rész 164. §-hoz hozzá jön:

„Midőn a biztosítási végrehajtás folyama alatt az adós ellen **csőd nyittatik**: a biztosításban eljáró végrehajtó, a **csőd megnyitásá**nak elrendelését magában foglaló birói itélet hiteles kiadásának vele lett közlése után, a biztosítási öszveirás további folytatásával azonnal felhagyni köteles; az addig öszveirtakra nézve mindazonáltal a tett biztosítási végrehajtás teljesen érvényes".

(1844. évi VI. törvénycikk *az 1840:XV. törvénycikkben foglalt váltó-törvénykönyv némely szakaszainak világositásáról s illetőleg módositásáról*)

A *csőd* terminus szerepel az 1875. évi kereskedelmi törvényben is:

23. § Ha kereskedő vagy kereskedelmi társaság, vagy ennek akár bel- akár kültagja ellen **csőd nyittatik**, e körülmény a törvényszék által a kereskedelmi czégjegyzékben, külön kihirdetés nélkül, haladéktalanul kitüntetendő.

(1875. évi XXXVII. törvénycikk: *Kereskedelmi törvény*)

A TTMSz-ban a *„concursus"* szó magyar megfelelőiként az alábbiakat olvashatjuk: *öszvegyűlés; csődület; pályázás;* ***csődülés****; toldulás; öszvejövetel; egybejövetel, népség, sokaság; gyűlés, öszvejövés, tudományos remeklés, sokadalom; öszvefutás; öszvetódulás v. futás v. gyülés;* ***csőd****, pályázat*. Láthatjuk tehát, hogy rengeteg magyar megfelelő élt ekkor egymás mellett, többek között a törvényszövegekben megtalálható *csődület* és *csőd* is (ez utóbbi Fogarasinál szerepel).

A TTMSz-ban összegyűjtöttek közül mely terminusok voltak használatban az 1840. és 1881. évi „régi" csődtörvényeink megalkotásakor? Mindkét törvényünk már a címében választ ad erre a kérdésre: „*1840. évi XXII. törvénycikk a* ***csődület****ről (Concurs)*"; „*1881.*

évi XVII. törvénycikk. ***Csőd****törvény*". Az alábbiakban a csődeljárással kapcsolatos terminusok további törvényszövegbeli előfordulásait vizsgálom.

Az 1840. évi XII. törvénycikk „a német csődeljárást vette át a maga peres eljárási formaságaival" (Horváth 1996:170). Ennek megfelelően a törvénycikkben az alábbi terminusokat találjuk:

> 1. § A **csődület** feletti biráskodás:
>
> *a)* Bejegyzett kereskedőkre s közkereseti társaságokra nézve azon biróságot illeti, mellynek körében a **csődület alá került**nek kereskedési telepje (etablissement) vagyon. [...]
>
> 2. § A **csődületi biróság** illetősége (competentia) alá tartoznak azon perek is, mellyek a **megbukottnak vagyonára** nézve más biróságok előtt vagynak ellene folyamatban; ugyanazért a **csődület megnyitása**kor minden illyen perek a **csődületi biróság**hoz általtétetvén, ott fognak végképen elitéltetni; azon perek pedig, mellyek a **bukottnak vagyonára** nézve más biróság előtt ellene már lefolytak, [...]
>
> 3. § Ezen rendszabás alól azonban, kivétetnek:
>
> [...]
>
> *b)* Minden bányászati keresetek, mellyek, ámbár **a bukottnak** bányai **vagyona** szinte a **csődületi tömeghez tartozik**, mégis mindig a bányászi biróságnál elintézendők, miután azonban elintéztettek, osztályozás és kielégités tekintetéből szinte a **csődületi per**hez és törvényhez adandók.
>
> 4. § Azon ingó zálogok, mellyekre a váltóhitelező, a kibocsátó, forgató, elfogadó vagy váltókezes ellen **a csődület megrendelése** előtt a Váltó-törvénykönyv I. Részének 193-dik § szerint zálogjogot nyert, [...] **a csődületi tömeghez nem tartoznak**; [...].
>
> 5. § **Csődület**nek helye vagyon:
>
> *a)* Midőn az **adós**, vagy annak halálával örökösei, vagy hátrahagyott vagyonának gondnoka az illető csődületi biróság előtt kijelentik, hogy adósságai vagyonát meghaladják;
>
> *b)* Midőn a **hitelezők** közül egy vagy többen a **csődületi biróság** előtt bebizonyitják, hogy az **adós** tartozásainak eleget tenni nem képes, s ugyanazért **csődületet kérnek**. **A csődület megnyitásá**t pedig kérheti bármelly **hitelező**, habár olly kötelezvénynyel, vagy váltóval lépne is fel az **adós** ellen, mellynek kitűzött fizetési ideje még le nem járt.
>
> [...]
>
> 11. § A mint **a csődület megnyitása** elhatároztatott, a biróság ugyanazon itéletben az **adós**nak minden ingó s ingatlan javait haladék nélkül zár alá vétetni rendeli, s neki biróiképen meghagyja, hogy követelési s tartozási állapotját bizonyos határnapig hit alatt fedezze fel, a **csődületi tömeg**nek a netalán helyben lévő **hitelezők** meghallgatásával egy ideigleni **gondnok**ot s egy **perügyelő**t rendel, a **bukott** javainak összeirását elhatározza, s **a hitelezők összehivásá**ra

határidőt tüz ki. Ezen itélet azonnal kihirdetendő, s kihirdetésével **a csődület megnyitottnak tekintetik**.

12. § Ha a biróság azt találná, hogy a **bukott**, betegség, öregség vagy testi tehetetlenség miatt, mindennapi élelmét meg nem keresheti, s más egyéb segéd-eszközei sincsenek élete fentartására, javainak zár alá vétele napjától kezdve, a **csődületi per**nek befejezéseig neki a **csődületi tömeg**ből a **gondnok** által időnként rendesen kifizetendő tartást rendel; ez iránt azonban mind **a tömegnek ideigleni gondviselőjé**t, mind a netalán helyben lévő **hitelezők**et minden esetre előbb kihallgatja.

[...]

[...]

35. § A ki azonban a **bukott**ól valamelly világos követelésének biztositására **a csődület megnyitása** előtt ingó zálogot vett által, habár követelése nem váltóbeli tartozásból eredt is, azon zálogot tartozik a **tömeg**nek kiadni, de a **tömeg** a zálogon fekvő követelést a zálog átvételekor tüstént lefizetni köteles; ha a követelésnek mennyisége, vagy bármi a zálogot tárgyazó körülmények miatt valamelly kétségek támadnának a zálogtartó s **tömeggondnok** vagy **perügyelő** között, azokat a csődületi biróság sommás uton fogja elintézni, s ha a zálogtartó a zálogot kiadni mégis vonakodnék, azt a kielégitendők kielégitése után rajta biróiképen, a szükség úgy hozván magával, átküldő-levél mellett teljesitendő végrehajtás utján is, megveendi.

36. § Ha **a csődület megrendelése** után örökösödés vagy végrendelés által a **bukott**ra valamelly vagyon szállna, az is haladék nélkül összeirandó, s a **csődületi tömeg**hez adandó.

[...]

44. § Ha illy kereset a hitelezők összejövetele előtt kerülne a biróság elébe, az tartozik **a tömeg gondnoká**t, a **perügyelő**t, s a netalán helybenlévő **hitelezők**et sommás úton meghallgatni, [...]; ha pedig a **tömeg-gondviselő** ezt mint nem tarthatót már eladta, az érette bejött pénzt a kereső félnek haladék nélkül kifizetteti. [...]

[...]

54. § A **csődületi választmány** tartozik az **ideigleni tömeg-gondnok**nak beadott számadásait megvizsgálni, azokra észrevételeit megtenni, s ha a **hitelezők** új **tömeg-gondnok**ot választottak, a **csődületi tömeg**nek az új **gondnok** kezére leendő rendes általadását eszközleni.

(1840. évi XXII. törvénycikk *a **csődület**ről (Concurs)*)

Látható, hogy a törvényszövegben következetesen a *csődület* terminus és a vele alkotott összetett terminusok (*csődület alá került* [személy], *csődületi biróság*, *a csődület megnyitása*, *a csődület megrendelése*, *csődületi tömeg*, *csődületi per*, *csődületi választmány*) fordulnak elő. A *csődület alá került* mellett megtaláljuk a *bukott*, *megbukott*, valamint az *adós* terminusokat is. A *hitelező(k)* terminust a szövegben a legtöbb előfordulásakor többes számban találjuk; a *tömeggondnok* szerepel *tömeg-gondnok*,

valamint *a tömeg gondnoka* alakokban is, s mellette a *gondok, a tömegnek (ideigleni) gondviselője* és a *tömeg-gondviselő* is előfordul. Szerepel még a szövegben a *perügyelő* is. A 'csőd alá került vagyon' jelentésben következetesen a *csődületi tömeg* terminus szerepel, ez azonban zavaró, mert mellette megtaláljuk a szövegben az önmagában álló, egyértelműen eltérő jelentésű *tömeg* terminust is. A köznyelvben elsősorban személyeket jelölő (s önmagában állva itt is személyekre vonatkozó) *tömeg* jelentésének erőteljes hatása – valamint a *csődtömeg* későbbi köznyelvi jelentésének kialakulása – lehetett az oka annak, hogy a későbbiekben a *csődületi tömeg/ csődtömeg* terminust felváltotta a *csődvagyon* terminus (l. az „új" csődtörvényt – 1991. évi XLIX – és annak módosításait lentebb).

„Az 1867 utáni nagy gazdasági fellendülés korszakában már anakronizmusnak számított a minden vonatkozásában elavult peres csődeljárás." (Horváth 1996: 171) Az 1881. évi XVII. törvénycikk, azaz a csődtörvény, amely a kereskedelmi és váltótörvénnyel egyidőben készült, Apáthy Istvántól származik és mintája az 1877. évi német birodalmi csődrendtartás volt. A korábbi, elavult csődper helyett a csődeljárás került bevezetésre (vö. Horváth 1996). Ez a változás a törvényszöveg terminushasználatában is tükröződik: a korábbi törvényszövegben még előforduló *perügyelő*-t itt már nem találjuk.

> 1. § A **csődnyitás** joghatálya kiterjed a **közadós**nak – **vagyonbukott**nak – végrehajtás alá vonható összes vagyonára, melyet ez a **csődnyitás** idejekor bir és melyhez a **csőd** tartama alatt jut. Ezen joghatály azzal a nappal veszi kezdetét, melyen a **csődnyitás**t elrendelő határozat a **csődbiróság**nál kifüggesztetett.
> Olyan **csőd**nek, mely a **közadós** vagyonának csak bizonyos részére terjed ki, a jelen törvényben kijelölt eseteken kivül helye nem lehet. (73., 74., 75. §)
> 2. § A **közadós** vagyona, melyre a **csőd** kiterjed, azon hitelezők kielégitésére szolgál, a kiknek követelései a **csődnyitás**kor fennállottak.
> 3. § A **közadós** a **csődnyitás** joghatályának kezdetével elveszti kezelési és rendelkezési jogát a **csődtömeghez tartozó vagyon** felett.
> A kezelési és a rendelkezési jogot a jelen törvény korlátain belől, a **tömeggondnok** gyakorolja.
> 4. § A **tömeggondnok**nak jogában áll a **közadós** nevében örökséget és hagyományt elfogadni, s ezeknek megszerzése végett a törvényes lépéseket megtenni. A **közadós**ra szálló örökségből a **csődtömeg**et csak az illeti, a mi a netaláni terheken felül fenmarad. [...]

5. § Abból, a mit a **közadós** a **csőd** tartama alatt saját tevékenysége által szerez, a **csődtömeg**be nem vonathatik be azon összeg, mely a **közadós**, vagy azon személyek tartására szükséges, a kik irányában a **közadós** törvénynél vagy törvényes gyakorlatnál fogva tartásra köteles; mi felett a **csődbiróság**, szükség esetében a **közadós** és a **tömeggondnok** meghallgatása mellett határoz.

A **közadós** a **csődtömeghez tartozó vagyon**ból tartást nem követelhet, és ilyenben csak a **csődhitelező**k beleegyezésével részesithető.

[...]

9. § A **közadós** által folyamatba tett perek a **tömeg**re azon állapotban mennek át, melyben azok a **csődnyitás** idejekor voltak. [...]

[...]

„39. § Beszámitásnak a **csődeljárás**ban nincsen helye:

1. ha valaki a **csődnyitás** előtt vagy után szerzett meg a **közadós** ellen valamely követelést és csak a **csődnyitás** után lett **a tömegnek adósa**;"

[...]

59. § A **csődvagyon**, a mennyiben azt a külön kielégitésre jogositott **hitelezők** követelései, továbbá a **különös tömegtartozások és tömegköltségek** ki nem meritik, **az átalános tömegre eső tömegtartozások és tömegköltségek** levonása után, a következő §-ban megállapitott sorrendben, **a csődhitelezők kielégitésé**re fordittatik.

(1881. évi XVII. törvénycikk. ***Csőd**törvény*)

Láthatjuk, hogy a szövegben következetesen a *csőd*, és a vele alkotott összetételek (*csődnyitás*, *csődbiróság*, *csődtömeg, csődhitelezők, csődeljárás*) fordulnak elő. A *tömeg* önmagában és összetételek előtagjaként (*tömegtartozások*, *tömegköltségek, tömeggondnok*) egyaránt előfordul a szövegben. A *csődtömeg*, valamint *a csődtömeghez tartozó vagyon* terminusok mellett itt már a *csődvagyon* alakot is olvashatjuk. A 'adós' kifejezésére a *közadós*/ *vagyonbukott* terminusokat találjuk, előbbi – egy-két helyen a rövidebb *adós* forma – szerepel következetesen végig a törvényszövegben. A *csődület* terminus itt már egyszer sem fordul elő, s ugyanígy hiába keressük a *perügyelő* mellett a *gondviselő* terminust is. Megtaláljuk azonban az 1840-es törvényszövegben még nem szereplő *csődbiztos*-t (ott **csődületi biztos* alak sem fordult elő).

Az 1854-ben kiadott UMSzT-ban a *csőd, csődület* alatt ezt találjuk: „pályázat, versenyzés, der Concurs, Gant; bukási csőd, Cridal-Concurs"; tehát a csődjogi szaknyelvi terminusjelentés mellett a szótár a TTMSz-ban is szereplő 'pályázat' jelentést is hozza. A

csőd- előtagú összetételek közül az UMSzT-ban a *csődárverés* ('der Gant'), *csődgondnok* ('Concurs- oder Masse-Curator', tehát 'tömeggondnok' is), *csődhirdetmény* ('der Concurs-Edict'), *csődnyitás* ('die Concurs-Eröffnung'), *csődper* ('der Concurs-Proceß') és *csődtömeg* ('die Concursualmasse') fordul elő. Az önálló *csődület* címszó alatt a szótár a *csőd*-höz irányítja az olvasót. Az UMSzT-ban megtaláljuk még a *csődülés*-t, 'der Auflauf, Zulauf' jelentésben. Ebben a jelentésben ('der Auflauf') a JMSz a *csődület*-et hozza; a *csődülés* a JMSz-ban nem szerepel. A JSz sem a *csődülés*-t, sem a *csődület*-et nem szerepelteti. A két vizsgált jogi szótárban számos *csőd-* előtagú összetétel található (de például a *csődárverés*-nek nem leljük nyomát). A *csőd* jelentése a JMSz-ban 'der Konkurs, der Bankrott, die Krida, das Falliment'; a JSz ugyanezt a jelentést hozza, de a címszóban a *csőd* mellett a *(bukás)* is szerepel, s külön szócikként a „*Fallimentum (vagyonbukás, csőd)*: das Falliment" is előfordul. A *csődgondnok* a JMSz-ban 'der Massekurator', ugyanebben a jelentésben áll a szótárban a *csődtömeggondnok* ('der Konkursmasseverwalter, der Masseverwalter, der Massekurator') és a *tömeggondnok* ('der Massekurator, der Konkursverwalter, der Masseverwalter') is; de a *tömeggondnok* terminussal alkotott kifejezések német megfelelőiben (*tömeggondnoki számadás, tömeggondnokot kirendelni* stb.) a Masseverwalter szerepel. Ugyanígy a JSz-ban is, pl.: „*tömeggondnokot kirendelni*: den Masseverwalter bestellen". A JSz-ban a *tömeggondnok* mellett még a *csődtömeggondnok* ('der Konkursmassaverwalter') található, a *csődgondnok* alakot azonban a szótár nem hozza. A *csődtömeg*-re mindkét jogi szótárban megtaláljuk a 'die Konkursmasse' jelentést, a JMSz azonban a 'die Schuldenmasse' ('adósságtömeg') jelentést is megadja. A JMSz még a *csődöt mondani* kifejezést is hozza, jelentése 'a csődöt bejelenteni, megbukni' ('den Konkurs anmelden, fallieren').

A *bukás* alatt az UMSzT-ban a 'der Sturz; Falliment. *kr*.' jelentést találjuk, tehát a *csőd, csődület* szinonimájaként szerepel. Vele alkotott összetételként a szótárban a *bukásmutató* ('(bukás okainak kimutatása) extensum') áll. A *bukott* 'der Fallit, Gantmann', a *bukik* ige alatt szaknyelvi és köznyelvi jelentés egyaránt olvasható: „stürzen; falliren, *kr*.; verlieren (im Spiele)". A *bukás* a JMSz-ban 'der Bankbruch, die Krida, das Falliment, der Bankrott, der Sturz', a JSz-ban pedig 'der Bankerott, das Falliment' jelentésben szerepel. A *bukásmutató*, valamint a *bukott* egyik szótárban sem található, a *vagyonbukott* alak azonban igen: 'der Gemeinschuldner' (JMSz); *vagyonbukott (közadós)*: der

Gemeinschuldner, Kridatar (JSz). A *megbukni* mindkét szótárban azonos jelentésben áll: 'fallieren, fallen, Bankrott machen', tehát a JMSz szerint a *csődöt mondani* szinonimája.

Az UMSzT-ban a *csőd, csődület* szinonimájaként – valamint köznyelvi jelentéseiben – szerepel a *tenk, tönk* is: „der Bankrott, das Falliment. *kr.*; *tenkre jut*, falliren, zu Grunde gehen; *tenkre tesz, mn.* schachmatt (im Spiele), *tenkre silányít*, zu Grunde richten". Ez a terminus azonban a két jogi szótárban nem található.

A CzF-ban a *csődület* és *csőd* terminust egyaránt megtaláljuk: „*Csődület / csődűlet*: Hitelezők öszvejövetele közös adós, vagy adósok elleni perben." „Csőd: 1.) Elvont törzse a *csődít, csődül* igéknek és származékoknak, melyek bizonyos emberi vagy állati sokaságnak egybegyűjtésére, illetőleg öszvegyűlésére vonatkoznak, és pedig sürgetés, nógatás, üzés, hajtás által. 2.) A jogtudományban és perlekedésben egészen divatossá lett új szó a *csődület* helyett. Jelenthet pályázást is: midőn valamely tanszékre, közhírtétel következtében, arra képes férfiak jelentkeznek. Latinul mindkettő a *concursus* név alatt ismeretes, de a magyarban a *csőd* szónak használata az utóbbi jelentésben az értelemzavar miatt sem ajánlatos, hanem helyette minden tekintetben czélszerűbb a *pályázás* szóval élni. Különben sem mondjuk péld.: Kik a csődülők? Hányan csődültek?" Érezhető tehát, hogy a 19. század második felében a két terminus (*csődület* és *csőd*) még szinonimaként élt egymás mellett, használata azonban a század végére teljesen letisztult. Az UMSzT-ban található terminusok közül a *csődárverés* a CzF-ban nem szerepel, megtaláljuk azonban a többi *csőd-* előtagú terminust. A *csődtömeggondnok* címszó a *csődgondnok*-hoz irányítja az olvasót. A *csődülés* csupán köznyelvi jelentésben szerepel a szótárban: „Tolongva, előzködve, bámészkodva, nógatásra öszvegyülekezés." A *bukás* és *bukik* szavak mind szaknyelvi, mind köznyelvi jelentésükben szerepelnek a CzF-ban. A *bukott* a szótár szerint: „Aki játékba vagy kereskedésbe belevesztett; bárkinek adósságai vagyonát meghaladják. *Bukott bankadó, bukott kalmár; vagyonbukott, értékbukott*." A *tönk v. tenk* a CzF-ban köznyelvi és szaknyelvi jelentéseiben egyaránt megtalálható: „[...] Átv. ért. *tönkre v. tenkre menni, v. tönkre jutni, v. tönkre lenni* am. végkép megromlani, elpusztulni; *tönkre v. tenkre tenni v. juttatni*, némelyeknél újabb korban: *tönkre silányítni valakit v. valamit* am. valakit jószágában, vagyoni állapotában, valamit épségben végkép megrontani, s mintegy az ágaitól, sarjaitól megfosztott, s tövéből kivágott tönkhöz hasonlóvá, csonkává

tenni, vagy úgy bánni vele, mint a tönkön öszveaprított holmival. *Tönkre verni az ellenséget,* egészen legyőzni, semmivé tenni. Eléjön ez is: *tönkre ütni.* [...] Újabb alkalmazásban használják vagyonbukás értelmében, melyet a kereskedők, s más üzérkedők szenvednek. A sakkjátékban am. schachmatt, pl. *tönk a király*." A szótár szerint tehát a szaknyelvi jelentés a köznyelviből névátvitellel fejlődött: az 'ágaitól megfosztott, csupasz fatörzs' képe innentől a pénzét vesztett adósra is vonatkozhatott.

A 20. századra ezek a jelentések némiképp módosultak, s a szaknyelvi szinonimitás is letisztult. A vizsgált két jogi szótár adatait fentebb már elemeztem. A MJL *csődület* szócikkében már ezt olvashatjuk: „A *csőd* és *csődeljárás* elnevezése az 1840: XXII. t. cz.-ben és az annak alapján kifejlődött gyakorlatban." A német *„Konkurs"* megfelelőjét azonban már *csőd*-ként találjuk meg: „*Csőd*: (ném. Konkurs, […]) a fizetésképtelen adós hitelezőinek aránylagos kielégítését czélzó birói eljárás." A *csődület* szó eredetileg több jelentésben való használata tehát fokozatosan megszűnt: helyét a jogi terminológiában a *csőd* és az abból képzett *csődeljárás*[170], más területeken a *pályázat* vette át. A *csődület* a köznyelvben azonban egy jelentésben mégis fennmaradt (lásd az ÉrtSz adatát lentebb), és érdekes módon talán éppen ebben a használatban figyelhető meg leginkább az eredeti jelentés: a *csődül* ige első előfordulása ugyanis 1647-re tehető, akkori jelentése pedig 'tódul' (embertömeg); 'tömegesen gyülekezik' volt (vö.: TESz, lásd lentebb).

Az ÉrtSz szerint a *bukás* 5. jelentésében régi szaknyelvi terminus: „5. (*átv, Ker, szoc e*) Kereskedőnek, vállalkozónak, pénzintézetnek, ipari v. más vállalatnak olyan vagyoni helyzetbe jutása, amelyben hitelezőit nem tudja kielégíteni; csődbe jutás, csőd. […] || a. (*átv, vál*) Anyagi tönkrejutás, eladósodás."[171] Érdekes megfigyelni, hogy a terminusjelentés magyarázatában szinonimaként a *csőd, csődbe jutás*, míg a köznyelvi jelentés esetében az *anyagi tönkrejutás* szerepel. A *tönk* ekkor már terminusként nem volt használatos. A *bukik* ige 9. jelentése szaknyelvi: „(*Ker, szoc. e*) <Személy, vállalat> csődbe

[170] Megjegyzendő, hogy a törvényszövegben szereplő *csődeljárás* terminusnak a ma élő szakmai nyelvhasználatban tartalmilag nem a *csődeljárás*, hanem a *felszámolási eljárás* kifejezés felel meg; l. az 1991. évi XLIX. törvényt lentebb.

[171] Az 5 || a. adat jól példázza azt a jelenséget, amely a szótár anyagának alapos vizsgálatakor szembetűnik: amennyiben jogi terminusoknak köznyelvi jelentése is van, úgy a köznyelvi használata minősítése a szótárban igen gyakran „(*vál*)", azaz *választékos*. E jelenség vizsgálatával olyan adatok nyerhetők a jogi szaknyelvre, valamint a szaknyelvi és köznyelvi nyelvhasználatra nézve, amelyek alátámaszthatják vagy éppen cáfolhatják a korábbi, empirikus kutatáson nem alapuló kijelentéseket, miszerint például „a jogi szakmai nyelvhasználat választékos" (vö. dolgozatom korábbi, idevágó fejezetét a jogi szaknyelvről). Többek között e jelenség részletesebb vizsgálatát is tervezem a későbbiekben.

jut; fizetésképtelen lesz. *~ik a bank, a vállalat*."; s a *bukott* jelentései közt is megtaláljuk a terminusjelentést: „(*átv, Ker, Szoc e*) Olyan <személy, cég stb.>, aki, amely csődbe jutott, tönkrement, vagyonát elvesztette. ~ *bank, bankár, kereskedő*. [...]" A *bukás, bukik* fenti terminusjelentésének a köznyelvi jelentésekre gyakorolt hatása néhány szójárásunkban, szólásunkban is felfedezhető: „**felfelé bukik**: BIZ., ROSSZALLÓ (egyértelmű, jelentős hibája, tévedése ellenére) látszólag fontosabb beosztásba kerül [...]" (Bárdosi, Kiss 2005b: 21); „**felfelé buktat**: *vkit* BIZ., ROSSZALLÓ (egyértelmű, jelentős hibája, tévedése ellenére) látszólag fontosabb beosztásba helyez vkit [...]" (Bárdosi, Kiss 2005b: 21); „**Ez nagy bukovári!** SZLENG, TRÉF. 'szemrehányó v. szégyenkező kifejezés: nagy tévedés, melléfogás történt'" (Bárdosi, Kiss 2005a: 17); ugyanebben a jelentésben: „**Ez nagy bukta!** SZLENG, TRÉF. 'szemrehányó v. szégyenkező kifejezés: nagy tévedés, melléfogás történt'" (Bárdosi, Kiss 2005a: 17); „**Bukta van.** SZLENG, TRÉF. a) 'tanulmányi sikertelenség kifejezése: (diák) megbukott a vizsgán'; b) 'kudarc, tévedés, lebukás beismerésének kifejezése'" (Bárdosi, Kiss 2005a: 17).

Az ÉrtSz-ban a *csődület*re már csak ezt találjuk: „(*rosszalló*) Kíváncsi embereknek látványosság, baleset, botrány stb. alkalmával összeverődött tömege", míg a *csődeljárás*-ra: „Bírósági eljárás a fizetésképtelenné vált adós vagyonának a hitelezők között való arányos szétosztására"[172]. A *csőd*-nek azonban létezik egy jogi és egy köznyelvi jelentése is: „1. Az adós (főként cég) fizetésképtelensége folytán létrejött jogi állapot, amelyben az illetékes bíróságnak az a feladata, hogy gondoskodjék a hitelezőknek az adós vagyonából részben és arányosan való kielégítéséről. [...] ~*be jut*: a) fizetésképtelenné válik; b) (*átv*) vki v. vmi teljesen tehetetlennek, vmire képtelennek, ill. sikertelennek, eredménytelennek bizonyul; kudarcot vall. [...] || a. (*Jogt, Ker*) Csődeljárás. 2. (átv) <Vmely szervezet, mozgalom működésében> teljes tehetetlenség v. vmely törekvést követő sikertelenség, kudarc; teljes felbomlás, vereség, bukás. [...]" Egyértelműen az 1. jelentés volt az eredeti, ebből fejlődött ki a köznyelvi jelentés, mint ahogy erre a TESz is rámutat: „A gazdasági-társadalmi viszonyok megváltozásával a szónak és a vele alkotott szókapcsolatoknak (*csődbe jut; csődöt mond; csőd szélén áll*) a sikertelenséggel kapcsolatos átvitt értelmű alkalmazása lépett előtérbe." Valóban, a Bárdosi és Kiss által szerkesztett szólásgyűjtemény is az alábbi jelentésben hozza a *csődöt mond* kifejezést: „**csődöt mond**

[172] Ez a definíció nem megfelelő, vö. a fenti lábjegyzetben írottakat.

vki v. vmi a) tehetetlennek, sikertelennek, eredménytelennek bizonyul; b) vmi nem működik tovább; c) terv, elképzelés nem valósul meg" (Bárdosi, Kiss 2005b: 30) Az ÉrtSz a *csőd* elavult 'pályázat' jelentését is szerepelteti.

A szótárban megtaláljuk a *csődtömeg* szót is, jelentése: „(*Jogt., szoc. e*) A csődbe jutott adósnak a hitelezők kielégítésére fordítható vagyona. [...] 2. (*átv, sajtó*) Elintézetlen ügyek sokasága, tömege." A ma használatos köznyelvi jelentéseket („ez az ember *[kész] csődtömeg*"[173], „*csődtömeg* vagyok" vagy az utóbbi években elterjedt „*csődtömeg* az életem"[174]) a szótár nem említi. Jól megfigyelhető a mai köznyelvi jelentés az alábbi két idézetben: 1) egy egyetemi hallgató internetes blogbejegyzése; 2) novellarészlet.

1)

> „A kurzust 2 tanár tartotta, Walraven és Peperkamp, és elég botrányos lett a vége. Walraven állítólag világhírű tanár a betonosok között, ez nem tudom mennyire igaz, nekünk csak kb az előadások felét tartotta, és többet nem nagyon láttuk. Peperkampot viszont túl sokat is, **az az ember egy kész *csődtömeg***. Sohasem tudott elég felkészülten órát tartani, a konzultációiról mindig késett, a Görög szigetvilágról többet beszélt, mint a házinkról, a MathCadet én tanítgattam neki is, az általa írt jegyzetek színvonala borzasztó, tele van hibákkal."
>
> (*Prestressed Concrete Structures - Feszített vasbeton szerkezetek*[175])

---

[173] Érdekes, hogy ezt a frazémát (*egy [kész] csődtömeg*) – az elterjedtsége ellenére – az általam vizsgált szótárak közül csupán a Magyar szólástár (Bárdosi 2003) hozza (a szótárak idevágó anyagainak bemutatását l. lentebb).

[174] „Legalább egy őszinte ***csődtömeg* vagyok**, nem holmi csaló" (dalszöveg; Anonim Mc: *Ráfáztam*).
Vö.: az internetes keresések gyakori találatait; pl.: „Horthy-ban semmi igazán értékelendőt sem találok. Mint magánember, lehet, hogy rendes és jóravaló volt. Mint államférfi viszont, **kész *csődtömeg***" (http://www.nepszava.hu/articles/comment.php?forum_topics_id=94845&database_id=465177&forum_forbidden=0&no_results_total=147&lstresults=7#null); „**Kész *csődtömeg*** lehet az ilyen ember! [...] Másra nem tudok gondolni, mint arra: **lelki *csődtömeg***, összezavarodott elme." (http://www.nlcafe.hu/forum/?fid=441&topicid=286497); „Egy rakás szerencsétlenség vagyok… Magányos vagyok… **Kész *csődtömeg* vagyok**…" (http://www.mosoly100.hu/content/csend-ereje-iisz28); „Vesztes vagyok.. - **Egy kész *csődtömeg***, vesztes, lúzer vagyok." (http://yamm.hu/borcsaa/91631764883255296-vesztes-vagyok-egy-kesz); „**kész *csődtömeg* vagyok**..." (http://nesirj.blogspot.com/2010/03/kesz-csodtomeg-vagyok.html); „***Csődtömeg* vagyok** vagy jól csinálom?" (http://www.gyakorikerdesek.hu/gyerekvallalas-neveles__babak__1816027); „***Csődtömeg* az életem**" (http://www.nlcafe.hu/soma/20040708/csodtomeg_az_eletem/); „**Az életem egy *csődtömeg***, az iskolában bukásra állok majdnem minden tantárgyból" (http://www.gyakorikerdesek.hu/egeszseg__mentalis-egeszseg__457938); „Elegem van mindenből, **egy *csődtömeg* vagyok**!" (http://www.hoxa.hu/?p1=szavazas&p2=7450; „**Egy *csődtömeg* vagyok** mostanában, teljesen elment a kedvem az élettől, mert semmi nem jön össze." (http://www.gyakorikerdesek.hu/egyeb-kerdesek__onismereti-kerdesek__1820687).
Vö. továbbá a wikiszótár adatát: „1. A bukott adós egész vagyona, mellyel a hitelezőket elégítik ki. **2. Szerencsétlen, sikertelen személy.**"(http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar/Csődtömeg).

[175] http://balazs@delft.blogspot.com/2010_09_01_archive.html

2)

> - Semmi ugyan! – nevetett fel keserűen Anna – Maga nem ismeri a szüleimet, kész Istencsapása! – háborgott, mikor kiszabadult az ölelésből és megint idegesen járkált – Pont az a fajta család, aki a maximumot várja el a kölykétől és mikor nem sikerül akkor aztán hegyi troll legyen a talpán, aki a haragjuk elé áll. Szóval nem is tudom… annyira félek tőlük… **kész *csődtömeg* vagyok**… sose leszek olyan gazdag meg sikeres, ahogy ők szeretnék… mit fogok mondani nekik és… és… – hadonászott a nő magába feledkezve, mikor Pitonnak végre nagyon elege lett az idegeskedéséből.
> - Lenyugodna végre! – szólt rá kicsit hangosabban, mint akarta és megfogta a vállát, majd maga felé fordította – **Maga nem *csődtömeg***, sőt még csak nem is hegyi troll! – jegyezte meg halványan elmosolyodva, ahogy végigmérte [...]
>
> (Silverflower: *Mindent, csak a családot ne!*[176])

Az idézett és további példák alapján megállapítható, hogy a korábbi *csődtömeg* terminus szaknyelvi jelentésének hatására kifejlődött rosszalló, bizalmas köznyelvi használat napjainkra már széles körben elterjedt.

Az ÉrtSz-ban a *tenk* nem szerepel. A *tönk* szócikkében a 6. jelentés alatt találjuk a terminusjelentés hatása nyomán kialakult köznyelvi jelentést: „(*átv*) Pusztulás, bukás, anyagi összeomlás. *A ~szélére jut, a ~ szélén van; a ~ szélére ← juttat vkit.*” A szótárban szerepel még a *tönkrejut, tönkremegy, tönkrement, tönkresilányít, tönkretesz, tönkretétel, tönkrever* és *tönkrezúz* is. A bennük található *tönkre-* igekötőt önálló címszóként is megtaláljuk; s az összes felsorolt szó jelentésmagját a *tönk* idézett 6. jelentése adja. A fenti frazémák ma is elemei köznyelvünknek: „**a tönk szélén áll** [**van** v. **a tönk szélére jut**] anyagilag (majdnem) tönkremegy” (Bárdosi, Kiss 2005b: 210); „**a tönk szélére juttat [sodor]** *vkit* anyagilag (majdnem) tönkretesz vkit” (Bárdosi, Kiss 2005b: 210).

Az ÉrtSz definíciói a *csődeljárás* és a *felszámolási eljárás* terminusokra nézve mára már elavultak. A hatályos törvényszövegben az alábbi definíciókat találjuk:

> 1. § (1) E törvény szabályozza a csődeljárást, a felszámolási eljárást.
> (2) A **csődeljárás** olyan eljárás, amelynek során az adós – a csődegyezség megkötése érdekében – fizetési haladékot kezdeményez, illetve csődegyezség megkötésére tesz kísérletet.

[176] http://www.fanfic.hu/merengo/viewstory.php?sid=9551

(3) A **felszámolási eljárás** olyan eljárás, amelynek célja, hogy a fizetésképtelen adós jogutód nélküli megszüntetése során a hitelezők e törvényben meghatározott módon kielégítést nyerjenek.

(1991. évi IL. törvény a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról. I. Fejezet: *Általános rendelkezések*)

A hatályos törvényben szereplő definíciókat a 19–20. századi – és az ÉrtSz-ban található – definíciókkal összevetve látható, hogy a korábbi *csődeljárás*nak ma a *felszámolási eljárás* felel meg, hisz ennek célja a hitelezők kielégítése. A *csődeljárás* terminus szemantikai mezőjének teljes megváltozása és a korábbi jelentés új jelölővel – *felszámolási eljárás* – való jelölése Magyarország 20. századi – elsősorban a 2. világháború utáni – társadalmi-gazdasági-politikai átalakulására vezethető vissza[177]:

A szocialista tervgazdálkodás körülményei között a *csőd* szó használata is kerülendő volt, s amikor a gazdasági viszonyok változása kikényszerítette az 1986. évi 11. tvr. (Ftvr.) megalkotását, a *csődeljárás* helyett a *felszámolási eljárás* kifejezést használta. A fogalmi zűrzavart fokozta a jelenleg is hatályos 1991. évi XLIX. tv. hatályba lépése, ennek kidolgozásakor egy reorganizációs típusú eljárást vezettek be, amelyet *csődeljárás*nak neveznek. [...] A fenti változások következtében a korábbi *csőd*fogalomnak a mai *felszámolási eljárás* fogalma felel meg, míg a mai *csődeljárás* a korábban jogban ismert *csődön kívüli kényszeregyezség*hez hasonlítható. **Nem igazán érthető a törvényalkotók szándéka, amikor több száz éves fogalmat más tartalommal töltenek meg, mint ami a joggyakorlatba átment**. [...]

Azt is hangsúlyozni kell azonban, hogy legújabban már nem csődjogról, hanem a fizetésképtelenség jogáról beszélnek. Ennek egyik példája a német csődtörvény, ahol 1999. január 1.-én a *Konkursordnung*ot (*csődtörvény*t) az *Insolvenzordnung* (*fizetésképtelenségi törvény*) váltotta fel.

(Juhász 2009: 10.[178])

A csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991-es törvényben szereplő definíciók ellenére a 21. században is jelentek meg olyan értelmező szótárak, amelyek a *csődeljárás*t az elavult jelentésében szerepeltetik. Ilyen például a 2008-ban napvilágot látott *Magyar Értelmező Szótár* (Pusztai 2008), amely a *Magyar Értelmező Kéziszótár*

[177] A dolgozatnak nem célja a csődeljárás magyarországi kialakulásának és fejlődésének teljes történetét bemutatni, ezzel számos jogtörténeti munka foglalkozik, vö. Horváth fentebb idézett publikációját (Horváth 1996), vagy Miskolczi Bodnár idézett tanulmányát (Miskolczi Bodnár 2006).

[178] Kiemelések tőlem – Sz.B. Juhász itt idézett jegyzetének előszavában röviden ír a *csőd* terminus kialakulásáról is.

anyagára épül. A Pusztai-féle szótár a *felszámolás*-t nem hozza, a *felszámol* ige jelentései közt sem találjuk a ma élő jogi terminusjelentést: „1. *sajtó* Módszeresen, véglegesen megszüntet vmit. 2. *Ker* Készleteit kiárusítva és függő anyagi ügyeit rendezve megszűnik. 3. Intézmény, szervezet működését hivatalos eljárással (, vagyonának értékesítésével) megszünteti.” A *csődeljárás* szerepel a szótárban, jelentése: „*Jog* Csődbe jutott adós hitelezőinek kielégítésére irányuló bírósági eljárás.” Ez a definíció – mint láttuk – mára már nem helytálló, hanem elavult. Szintén kifogásolható a szótár *csőd* szócikke is, amely szerint a *csőd* a *csődeljárás* terminus szaknyelvi („*Jog Ker*”) szinonimája lenne. A 2007-ben kiadott *Értelmező szótár* + (Eőry 2007) e szaknyelvi szinonimitást (*csőd* ~ *csődeljárás*) – helyesen – nem említi. Az *ÉrtSz*+ nem szerepelteti sem a *csődeljárás*, sem a *felszámolás* terminust. A *csőd* szinonimáiként a *bukás*, *vagyonbukás*, (idegen) *krach*; ellentéteiként pedig a *siker*, *eredmény* szavakat hozza.

A vizsgált terminusok és a velük alkotott frazémák e két, valamint néhány további szótárban:

Kövecses 1998:

bukik vmennyit	*ált biz* vmennyi pénzt elveszít
bukovári	*hum* kudarc
csőd	*biz* 1. *ált* kudarc 2. *gyak pej* ügyetlen ember
csőd vki vmiben	*biz* gyenge vki vmiben, gyengén szerepel
csődtömeg	1. *biz* kudarc 2. ügyetlen, általában gyengén szereplő ember
tönkrever	*biz* legyőz; sokkal jobb, mint vki [főleg sportban]

Bárdosi 2003:

felfelé bukik	*biz., tréf.* egyértelmű, jelentős hibája, tévedése ellenére előléptetik, fontosabb beosztásba helyezik
Ez nagy bukovári!	*hm., szleng, tréf.* {szemrehányó vagy szégyenkező kifejezés: nagy tévedés, melléfogás történt}
Bukta van.	*hm., szleng, tréf.* a) {tanulmányi sikertelenség kifejezése: (diák) megbukott a vizsgán}; b) {kudarc, tévedés, lebukás beismerésének kifejezése}

Ez nagy bukta!	*hm., szleng, tréf.* {szemrehányó vagy szégyenkező kifejezés: nagy tévedés, melléfogás történt}
(egy) tiszta csőd	*biz., pej.* a) kudarc; b) ügyetlen, tehetetlen, általában gyengén szereplő ember
a csőd szélén áll; a csőd szélére jut	közel van a bukáshoz
csődbe jut	a) fizetésképtelenné válik; b) (kísérlet, vállalkozás) sikertelen, eredménytelen marad
csődöt mond	a) vki tehetetlennek, sikertelennek, eredménytelennek bizonyul; b) vmi nem működik tovább; c) terv, elképzelés nem valósul meg
egy [kész] csődtömeg	*biz., pej.* a) kudarc; b) ügyetlen, tehetetlen, általában gyengén szereplő ember
a tönk szélére jut; a tönk szélén áll [van]	anyagilag majdnem tönkremegy
a tönk szélére juttat [sodor] vkit	anyagilag tönkretesz vkit

Forgács T. 2003:

felfelé bukik vki;	1. vmely hivatali állásból olyan beosztásba kerül, mely külsőleg
felfelé buktatnak vkit	mutatósabb, gyakran jövedelmezőbb is a korábbinál, ám valójában kisebb hatalommal, jelentéktelenebb hatáskörrel jár. 2. Látszatbüntetést, látszatelmarasztalást kap, ugyanis jobban jár új munkahelyén, beosztásában, mint a régiben, amelyből vmi miatt el kellett mennie.
a csőd szélén áll	Anyagi összeomlás előtt áll.
csődbe jut/megy	(vállalkozás) anyagilag tönkremegy
csődbe visz	[vállalkozást] vki (alkalmatlanságból v. adócsalás céljával egy vállalkozást) tönkretesz, anyagilag ellehetetlenít
csődöt mond	leszerepel, kudarcot vall

a tönk szélén áll	hamarosan tönkremegy
a tönk szélére jut/ sodródik/ kerül	csődbe jut, anyagilag kilátástalan helyzetbe kerül, tönkremegy
a tönk szélére juttat	tönkretesz, anyagilag ellehetetlenít

Sárközy M. 2005:

bukovári	Szlengben bukást, balsikert, lebukást jelent.
bukta	[...] Szlengben: bukás.
csőd	A *csődül* igéből formálták a nyelvújítók, valószínűleg arra utalva, hogy a tönkrement egyén hitelezői összecsődülnek.
csődöt mond	A *csődöt mond* alak ma már csak átvitt értelemben használatos: nem működik, sikertelen.
tönk	1. Kivágott fa csonkja vagy fatörzs kerek darabja, amin fát lehet hasogatni. 2. Gomba szára. A *tő* szó származéka.
tönkremegy, tönkrejut, tönkretesz	Vagy a folyóban úszó csónakra utal a kifejezés, vagy (s ez a valószínűbb) a fahasogató tönkre.

Eőry 2007:

csődbe jut* vagy *megy	tönkremegy
csődöt mond	kudarcot vall

Pusztai 2008:

csődbe jut	a) fizetésképtelenné válik; b) <vállalkozás> meghiúsul
csődöt mond	a) vki bejelenti a csődöt; b) kudarcot vall

A fenti példákból is jól látszik, hogy a köznyelvben a *csőd* szónak még ma is szinonimája a *tönk*. A három korábbi terminus közül köznyelvi használatban a *bukás* őrizte meg legkevésbé az eredeti terminusjelentést, bár a *Magyar Szólástár*ban *a csőd szélén áll; a csőd szélére jut* frazémák magyarázatként a *bukás* szerepel, s az *ÉrtSz+* is említi a *csőd* szinonimái között. Érdekesség, hogy Sárközy a *tönk* magyarázatául a CzF-hoz képest

eltérő – véleményem szerint kevésbé pontos – értelmezést ad; különösen a *tönkremegy, tönkrejut, tönkretesz* magyarázata (’folyóban úszó csónak’) erősen vitatható.

Dolgozatomban csupán a szaknyelvi jelentésnek a köznyelvi használatra gyakorolt hatására kívánok rámutatni, s nem célom a köznyelvi frazémák mélyreható vizsgálata, így itt csupán utalok az *a tönk szélén áll*; *a tönk szélére jut* > *a csőd szélén áll*; *a csőd szélére jut* folyamatra, ami szintén jól szemlélteti a *tönk* és *csőd* szavak szinonimaként történő értelmezését. A *tönk*-nek ’ágaitól, gyökereitől megfosztott fatörzs’ jelentésében lehet *széle*, míg ugyanezt a *csőd* bármely értelmezése esetében sem lehet elképzelni. Minden bizonnyal *a tönk szélére jut*, *a tönk szélén áll* lehetett az eredeti, s ebből fejlődött a *csőd*-öt tartalmazó frazéma, amely időközben már általánosan használttá és a köznyelvben elfogadottá vált.

2. Terminusalkotás és jelentésváltozás

Az EU négynyelvű hivatalos kifejezéstárában (Várnai 2004) a magyar *csőd* terminus megfelelői: *Konkurs* (német), *bankruptcy* (angol), *faillite* (francia). A *bankruptcy* német ekvivalense a *Bankrott* (fr. *banqueroute*), a fr. *faillite* német megfelelője pedig a *Falliment*. A *csőd, tönk, bukás* szinonimitása tehát az idegen nyelvekben is megtalálható, s természetesen ezeken kívül számos köznyelvi szó is él hasonló jelentésben (vö. a ném. *Pleite* vagy *Krach*, utóbbi franciául *krach*, angolul *crash*).

A német *Falliment* magyar megfelelője a *bukás* (vö.: *fallen* ’bukni’), a *Konkurs* pedig a magyar *csődület, csőd* ekvivalense (vö. az 1840. évi törvényszövegeket, lásd fent). A *Konkurs* a latin *concurrere* szóból származik, melynek jelentése ’összefutni, összegyűlni’, tehát ’csődülni’ (a *csődület* etimológiáját lásd lentebb). A *Bankrott* szó előzménye az olasz *banca rotta* volt, ami a középkori Itália pénzváltóitól származott, s jelentése ’[a pénzváltó] összetört vagy üres pad[ja]’ (vö. latin *bancus* (’pad, asztal’ és *ruptus* ’törött’). Ha a vásárokban felállított pénzváltói asztal üres volt, a pénzváltónak – éppúgy, mint a csődbe jutottnak – nem volt több pénze (vö. a *bank* szavunk etimológiáját; lásd UMSzT–TESz táblázat: *Bankjegy, banknóta* alatt). A német gazdasági jogban szinonimaként használatos még – ’inszolvencia’, azaz ’fizetésképtelenség’ jelentésben – a *fizetésképtelenségi törvény* (*Insolvenzordnung*, lásd fent) hatályba lépése óta az *Insolvenz* is (ekvivalensei az angol *insolvency*, a francia *insolvabilité*).

A *csődül* ige már a nyelvújítás kora előtt is létezett (első előfordulása 1647-re tehető, eredeti jelentése: ’tódul’ (embertömeg); ’tömegesen gyülekezik’), viszont a belőle származtatott *csődület* és *csőd* szavak is nyelvújítási alkotások. A *csődület* első előfordulása 1833-ra tehető. A *csőd*-re *’pályázat’* értelemben 1841-ből van adat („*csőd a Nemzeti Színház igazgatóságára*”), *’gyülekezet’* jelentésben szintén ebben az évben írták le először: „*ünnepi csőd*”. A *csőd* körüli vitákkal kapcsolatban a NyÚSz a következőket írja: „A «concursus creditorum» lefordításával meg voltak akadva a század eleji Tiszti szótárak. Majd a hitelezők összejövetele, majd összetódulása, majd összecsődülése (Törv.). Ez utóbbi szerint alkotta Helmeczy a concursusra (mind a két értelemben) a *csődület*et (Jelenkor 1833), így lett a törvényben is: csődületi bíróság, csődületi eljárás, csődületi tömeg stb.; consursus pedig Fog. (1842) csődülő. – A *csődül*-ből önkényesen elvont *csőd* főnevet először Fog.-nál találom 1842-ben (Jogt. Mszk.); ugyanitt már *csődtömeg, csődper* is. Rögtön elfogadta mindenki. – *Csődhirdetés* annyit tett, mint «pályázathirdetés» (Honderű 1844. 1:235.)” (NyÚSz). A *csődület* és a *csőd* párhuzamos használatára az 1840-es évek elején még szép számmal találunk példát, ilyen a *csődgondnok ~ csődületi gondnok* (utóbbi Császár alkotása 1840-ből); *csődtömeg ~ csődületi tömeg* stb. Ez később letisztult, s a rövidebb alakkal alkotott összetételek terjedtek el. A *csődtömeg* szavunkat a TESz a NyÚSz alapján 1837-es keletkezésűnek mondja, az előtag jelentése: ’1. Anyagi tönkremenetel állapota, amelyben az adós vagyonát a hitelezők részére lefoglalják; Konkurs’. További jelentései a TESz szerint: 2. 1841: ’pályázat; Preisausschreibung’; 3. 1841: ’összegyűlt embercsoport; Menschenansammlung’; 4. 1862: ’kudarc; Schlappe | sikertelenség; Erfolglosigkeit’. Az szó az 1. és 2. jelentésben tükörszó; vö. ném. *Konkurs* ’csőd’, R. ’pályázat’ (< lat. *concursus* tkp. ’összefutás’). „A szó azért vált az anyagi tönkremenetel jelölésére alkalmassá, mert az eladósodott egyén vagyonának felszámolására a hivatalos csődeljárás lefolytatásakor egybehívták, összecsődítették a hitelezőket. A fogalom jelölésére, illetőleg a megfelelő tárgykörben a *csőd* elvonása előtt alkalmazták már a szócsaládnak több tagját: 1834: »*csődítő* (concursualis) perek« (Helmeczy: Jelenkor 3: 433: NSz.); 1839/1853: »*csődületi* pörben« (Fáy: Búza-virágok 1: 177: NSz.); 1839: »*csődülési* perben« (Emlény 121: NSz.); 1840: *csődület* ’csőd’ (Figyelmező 622: NSz.). Az elavult 2. jelentés szintén a *csődít* ’egybegyűjt, megjelenésre felszólít’ jelentésén alapul; egyébként 1838-tól ’pályázat’ jelentésű *csődület* is előfordul

(Erdélyi Híradó 2: 87: NSz.). A gazdasági-társadalmi viszonyok megváltozásával a szónak és a vele alkotott szókapcsolatoknak (pl. *csődbe jut; csődöt mond; csőd szélén áll*) a sikertelenséggel kapcsolatos átvitt értelmű alkalmazása lépett előtérbe." (TESz) A *csőd* tehát nyelvújítási alkotás, a *csődül, csődít* igéknek elvonással önállósodott szótöve. Az alapul szolgáló igék jelentésének leginkább a 3. jelentés felel meg.

A NyÚSz-ban a *bukás*t a *bukni* alatt találjuk: „A régi irodalom nyelvén *bukni, megbukni* csakis vízben lehetett. (NySz.) – SzD.-nál bizonyosan a nép nyelvéből véve, már a nyúl is *megbukik*; SI.-nál *bukás*: lapsio, prolapsio; *bukni, megbukni, bukkanni*, cadere, prolabi v. inclinari; *buktatni* dejicere, sternere, detrudere, praecipitare; **Mártonnál (1807) *bukás* már falliment is; *bukni*, falliment machen, falliren; *megbukni* a játékban; *megbuktatni*, zum falliment bringen**. – Mikor Pethe Ferencz a Honnyi Levelekben (1813) a cridát *bukti*-nak, a lázongó városi népség megfékezését *ránczbaszedés*-nek s a tartalék-sereget *zsugorgatott sereg*-nek stb. nevezte, Kazinczy oly méregbe jött, hogy nem szánta volna"a bolondnak újjait levágatni". (Kaz. Lev. 10: 366, 378); ellenben gr. Dessewffy József épen a *bukti*-t szerencsés szüleménynek nevezte. (U. o. 475[).]" (NyÚSz) A *bukás* jogi terminusként való felélesztését a TESz is Mártonnak tulajdonítja: „**1807: [főleg *meg*-igekötővel] 'csődbe jut; fallieren' (Márton)**" (TESz). A TESz szerint a *bukik* vitatott eredetű. Az egyik elmélet szerint a szó hangfestő eredetű, amit a szótőben mutatkozó hangváltozás jellege is alátámasztani látszik. A másik vélemény szerint a szó származékszó: a *bújik* ~ *búvik* igéből alakulhatott *-k* mozzanatos képzővel. A TESz szerint e feltevés jelentéstanilag elfogadható, hangtani szempontból azonban nehézségekbe ütközik, így egyik magyarázat sem eléggé meggyőző.

A *tenk/ tönk* alakokra nézve a NyÚSz így ír: „Először Kresznericsnél találom: *tenkre tesz, tenkre visz*; ugyanígy Tsz. – Kreszn. megjegyzi, hogy *tenk* magán nincs szokásban. Az elvonás alkalmasint Helmeczytől van, noha a Törv. Szt. Fogarasitól s Széchenyitől idézi: banquerotte alatt. Ma már a *tönkre*, úgy szólván, élő igeképzővé vált." Ezek alapján tehát a *tenkre* (*tesz* stb.) volt a korábbi, bár tenk alak önmagában nem létezett. Ebből alakult a későbbirekben a *tönk, tönkre* (*tesz* stb.) alak. A szótár szerint Gvadányinál (1790) még ez olvasható: „ő *tengre* fog tenni engem". A kifejezést Széchenyi (a *Hitel*-ben 1830-ban még: „*tenkre hozni, tenkre jutni, tenkre tenni*"; azonban a *Világ*-ban 1831-ben már: „*tönkre tenni*") és Kossuth („*Tönk örvényének szélére jut*") is használta. A TESz szerint a

tönk eredeti jelentése ’(fa)tuskó’ (1616), a *csőd* szinonimájaként, azaz szaknyelvi terminusként 1808-ban használták először: ’csőd, anyagi összeomlás; Pleite, Ruin | bukás; Fall, Sturz’. „A szócsalád tagjai magyar fejlemények, a *tő* főnévvel függenek össze. A kiinduló forma, a *tönkő* valószínűleg a *tőke* főnév *n* járulékhanggal bővült változata. Az első szótag eredetileg hosszú magánhangzója a rákövetkező kettős mássalhangzó hatására rövidült meg. A *tönk* elvonás eredménye lehet. A jelentések a *tő,* valamint a *tőke* jelentései alapján érthetők. ” (TESz) A *tönk* szaknyelvi jelentése a szótár szerint nyelvújítási elvonás a *tönkremegy, tönkrejut* típusú szerkezetekből.

3. Összegzés

A fentiekben láthattuk, hogy a vizsgált szemantikai csoport tagjai terminusként a nyelvújítás korában, a német *Konkurs* terminus magyarításaiként – szókészletünk meglévő elemeiből megalkotva – keletkeztek, s egy ideig párhuzamosan éltek a szaknyelvben. A *csődület* szó eredetileg több jelentésben való használata fokozatosan megszűnt: helyét a jogi terminológiában a *csőd* és az abból képzett *csődeljárás*, más területeken a *pályázat* vette át. A köznyelvben azonban egy jelentésben mégis fennmaradt, és érdekes módon éppen ebben a használatban figyelhető meg leginkább az eredeti jelentés: ’tódul’ (embertömeg); ’tömegesen gyülekezik’. A *bukás* és a *tenk/ tönk* terminusok (utóbbiak csak kifejezésekben) ugyan kivesztek a szaknyelvből, a köznyelvnek azonban ma is élő elemei.

A *bukás, csőd, tönk* terminusok kialakulásának és továbbélésének vizsgálata nem csupán a szaknyelvi szinonimitást, valamint a szaknyelv és köznyelv viszonyát, a szaknyelvnek a köznyelvre gyakorolt hatását mutatja. A köznyelvi szótárak szaknyelvi anyagának vizsgálata arra is rámutat, hogy a terminusok köznyelvi szótárakba való felvétele nagy felelősséggel jár (vö. a *csődeljárás* szócikket az ÉrtSz-ban), s csupán megfelelő körültekintéssel és kompetenciával szabad alkalmazni. Különösen vonatkozik ez az adott szótár későbbi kiadásait megelőző munkálatokra, ilyenkor ugyanis minden esetben szükség van a terminusok esetleges jelentésmódosulásának vizsgálatára. A fentiekből az is látszik, hogy bár a társadalmi-gazdasági-politikai változások nyomán az új terminusok megalkotása nem kerülhető el, azonban egy korábban is létező terminus új szemantikai

tartalommal való megtöltése esetén nagyon körültekintőnek kell lenni, sőt, a jogi terminusok esetében szerencsésebb kerülni a terminusalkotás e módját. Ez akkor lehetséges, ha az új jogi terminus alkotója – aki adott esetben a szakfordító is lehet – megfelelő ismeretekkel rendelkezik a választott terminus „előéletéről". Ebben a szakfordítót a szaknyelvi diakrón kutatások eredményeit bemutató publikációk, történeti-etimológiai szaknyelvi szótárak és szaknyelvtörténeti lexikonok, valamint a szakfordítóképzés általam javasolt „diakrón terminológiai kutatás" kurzusa segítheti.

6. KONKLÚZIÓ ÉS KITEKINTÉS

Dolgozatomban egy szakterület, a (gazdasági) jog szaknyelvét diakrón mnegközelítésben vizsgáltam. Az alábbiakban összefoglalom a dolgozat fő megállapításait, ezekből kiindulva megválaszolom a dolgozat elején feltett kutatási kérdéseimet és tesztelem az ezekhez kapcsolódó hipotéziseimet, majd rávilágítok a kutatás további lehetséges irányaira. Végezetül dolgozatom megállapításainak és eredményeinek a szakfordítóképzésben történő hasznosíthatóságát mutatom be.

Dolgozatom első részében a hazai és külföldi szakirodalom alapján először kitértem a *terminus* és a *szaknyelv* terminusok különböző értelmezési lehetőségeire, majd a szaknyelv azon jellemzőit vizsgáltam meg, amelyek elsődlegesen relevánsak lehetnek a jogi szaknyelvvel kapcsolatos vizsgálódások során. E jellemzők közül különleges súlyt fektettem a monoszémia, poliszémia és szinonímia jelenségek vizsgálatára, mivel a monoszémiára törekvés a szaknyelvi szókincs folyamatos változásának, a terminusok megszületésének és eltűnésének egyik fő motiváló tényezője, s ezen túlmenően rendkívül fontos mutatója a köznyelv és a szaknyelv egymásra hatásának is. Ezt követően a szakszókincsben végbemenő folyamatokra fókuszálva elsőként megvizsgáltam a terminusok megalkotásának lehetséges, s a 19. századi nyelvújítás korában legelterjedtebb és ritkább módozatait, beleértve a szóképzést, a szóösszetételt, a szóelvonást, az elavult szavak felújítását, a nyelvjárási szavak köznyelviesítését, az idegen szavak és szószerkezetek fordítását és fonetikus átírását. Ezek illusztrálására a saját kutatási anyagomból hoztam példákat. A továbbiakban a jelentésváltozások fajtáit vettem sorra, majd ezeket a jogi szaknyelvre fókuszálva közelebbről is megvizsgáltam. A szakszókincsben végbemenő változások utolsó jelenségeként a terminusok kiveszésének fő motivációit vettem górcső alá.

A második fejezet fontos részét képezte a jogi szaknyelv vizsgálata. Ennek során egyrészt a nyelvnek a jog területén betöltött speciális funkciójára mutattam rá, másfelől pedig a jogi szaknyelv vertikális és horizontális tagolódását hangsúlyoztam, mert véleményem szerint minden jogi szaknyelvi kutatásnak e jellemzőből kell kiindulnia. A jogi szaknyelv rétegzettségéről elmondottak véleményem szerint egyértelműen bizonyítják, hogy a jog esetében nem beszélhetünk egységes szaknyelvről, hanem sokkal inkább a

vertikális és horizontális rétegzettségnek megfelelő jogi diskurzusokról, amelyeket önmagukban és egymáshoz viszonyítva is célszarű megvizsgálni. Ez a megközelítés meglátásom szerint a szakfordítóképzés számára is lényegi következményekkel bír, ezeket alább részletesen kifejtem.

Ezt követően – még mindig a szakirodalmi áttekintés keretében – azokat az általános jellemzőket vizsgáltam meg közelebbről, amelyeket a leggyakrabban tulajdonítanak a jogi szaknyelv köznyelvtől megkülönböztető jegyeinek anélkül, hogy ezt empirikus kutatásokkal támasztanák alá. E jellemzők közül kiemelten vizsgáltam a precizitás, az archaizmus és konzervativitás, az idegen kifejezések használata, a terjengősség és redundancia, valamint a fellengzősség és unalmasság jellemzőit. Az összes felsorolt jellemző esetében bizonyítottam, hogy ezek egyikét sem lehet az úgynevezett „jogi szaknyelv" speciális jellemző jegyeként említeni. A második fejezet lezárásaként a jogi szaknyelv és más szaknyelvek viszonyát elemeztem, különös tekintettel a diakrón megközelítés fontosságára.

A harmadik fejezetben foglalkoztam a szakfordítás, ezen belül a jogi szakfordítás problematikájával. A szakfordítás tevékenységének, valamint a jogi szaknyelvi kommunikáció jellemzőinek elemzése után tértem ki a jogi szakfordító speciális szerepének bemutatására. A jogi szakfordítás specifikumainak taglalásakor két, véleményem szerint rendkívül lényeges problémára hívtam fel a figyelmet: az egyik a forrásnyelvi vagy a célnyelvi tartalom prioritásának eldöntése, a másik pedig a fordíthatóság kérdése, különös tekintettel a jogi reáliák fordíthatóságára. Mivel a jogi reáliák fordításának során halmozottan kerül előtérbe a terminusalkotás és a terminusok fordításának problematikája, ezért e stratégiákat többféle megközelítésben is elemzem, ennek során kiemelt helyen szerepel a relevanciaelméleti megközelítés, amely érdekes kapcsolódási pont a fordítástudományi valamint a jogi szaknyelvkutatás között, hiszen a Gutt-i relevanciaelmélet kiindulópontja Grice harmadik maximája, s a jogi szaknyelvkutatás is előszeretettel közelíti meg kutatási tárgyát Grice maximái felől. A szakirodalomnak a jogi reáliák fordítási stratégiáival kapcsolatos megállapításait két jogi szakszöveg fordítói kommentárjainak elemzésével teszteltem. Az egyik egy olasz gazdasági jogi szakszöveg magyar fordítójának, a másik egy angol jogelméleti munka magyar fordítójának a jogi reáliák fordításával kapcsolatos megjegyzéseit tartalmazza. A

vizsgálat eredményeképpen megállapítottam, hogy a jogász végzettségű fordítók mind a honosítás, mind az idegenítés stratégiáját alkalmazzák, s megoldásaik során mindvégig a célnyelvi közönség elvárásait tartják szem előtt. A két fordítói stratégia közt a leglényegesebb különbség abban mutatkozott meg, hogy míg az alkalmazott tudományi munka fordítója szándékoltan olyan magyar szöveget akart produkálni, amely nem hordozza magán a fordított szöveg sajátosságait, addig a jogelméleti szöveg fordítója nem kívánta leplezni a szöveg fordítás jellegét.

A harmadik fejezet lezárásaként a kodifikáció nyelvi problematikáját elemeztem. Ennek során a jogi szövegekkel és a jogi nyelvhasználattal szemben a szakma képviselői által támasztott azon követelményeket vizsgáltam, amelyeket nem csupán a kodifikátori, de a jogi szakfordítói munka során is szem előtt kell tartani. Ebben a részben nem csupán a jogszabályszerkesztésről szóló tankönyvet elemeztem, de a *61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről* idevágó paragrafusait és magyarázatait is megvizsgáltam, s olyan jelenségekre is kitértem, mint például a terpeszkedő – funkcióigés – szerkezetek. A szakmai elvárásaiból kitűnik, hogy a kodifikátoroknak a szakfordítókéhoz képességekkel kell rendelkezniük, s kiemelkedő fontosságú a fogalmazási készség, valamint a magasfokú anyanyelvi képzettség. Dolgozatomban rámutattam, hogy a szakemberek szerint a jogszabályokat lehetetlen úgy megfogalmazni, hogy azokat mindenki megértse, továbbá a bennük használt terminusok is akadályozhatják a közérthetőséget, ennek ellenére elvárt, hogy a jogszabály legyen nyelvtanilag kifogástalan, egyszerű, tömör, közérthető és szabatos. Ezt nem csupán a fordítástudományi kutatások, de a szakfordítóképzés szempontjából is fontosnak tartom. Megjegyzendő, hogy a közérthetőséget és a szabatosságot bizonyos mértékig egymást kizáró tényezőknek tekintik. A következetes és egységes terminushasználat fontosságának kielemése mellett a kodifikációs útmutató összeállítói, azaz a szakma képviselői kitérnek a jogi szaknyelv általam is hangsúlyozott taglalt rétegzettségére, s az ebből adódó poliszémiára, azaz arra, hogy **még egy jogrendszeren belül sem beszélhetünk egységes terminushasználatról**, ami dolgozatom egyik legfontosabb tézise.

Dolgozatom negyedik fejezetében a 19. századi kodifikációs törekvéseket mutattam be, ennek során kiemelt szerepet kapott a kodifikáció során felmerülő nyelvhasználati kérdések taglalása. A vizsgálat rámutatott, hogy a kodifikáció nyelvhasználatára vonatkozó

19. századi alapvető irányelvek a 20–21. században sem változtak jelentős mértékben. A korabeli jegyzőkönyvek tanulmányozása egyértelműen fényt derített arra is, hogy a 19. századi magyarországi kodifikátorok valóban szem előtt tartották a német mintát, sőt annak hibáiból is tanulni akartak. Ezek a feljegyzések a terminusok kiveszésének motivációiról is értékes adalékokkal szolgáltak: a bizottsági viták jegyzőkönyvei például az egyes jogintézmények eltűnésekor felmerülő terminushasználati problémákra is rávilágítottak.

A jogszabályok megalkotására vonatkozó jelenlegi és korabeli irányelvek összevetéséből, valamint a jogszabályok alkalmazására vonatkozó mai és 19. századi útmutatásokból egyértelműen kitűnik, hogy a jogszabályok megalkotása és alkalmazása során az egyik legfontosabb szempont az egyértelműségre törekvés, ami a jogbiztonság feltételének teljesülését szolgálja. Ennek érdekében például az alkalmazás során a régi törvényeknél a szó „akkori időben dívó értelmét" kell venni. Erre a szakfordítás során is tekintettel kell lenni.

A fejezetből világossá válik továbbá a 18–19. századi jogi háttér, részletesen kirajzolódnak a magyar nyelvet érintő jogszabályi változások, amelyek eredményeképpen a nyelvújítás keretében megindult a magyar jogi szaknyelv fejlesztése. Ebben a részben számos jogtudományi munkát, jogi szótárt és segédkönyvet bemutatok, amelyeket forrásként lehet és érdemes használni a további kutatásokban. A fejezet központi része a 19. századi nyelvújítási viták taglalása, mind a jogászok, mind a nyelvészek érveinek felsorakoztatásával. Ez a rész terminológiatörténeti adalékokkal is szolgál, például Pápay (1807) intelmeinek elemzésével – többek közt a fogalom alapú terminusalkotást illetően.

Dolgozatom ötödik fejezete saját vizsgálatomat mutatja be. Ennek alapja az értekezéshez csatolt *Függelék* táblázatos anyaga, amely 1050 terminus megszületését, jelentésváltozását és esetleges kiveszését mutatja be különböző, 19–20. századi szótárak anyagának elemzésével. A szótárak bemutatását és részletes jellemzését az ötödik fejezet elején találjuk. Itt tisztáztam a kutatásmódszertani kérdéseket is, továbbá bemutattam a kiválasztás szempontjait, valamint az elemzés lépéseit. Ezek után az anyag feldolgozási lehetőségeit négy szemantikai csoporton illusztráltam. A szemantikai csoportok elemzése után mind a négy esetben külön összegeztem a vizsgálat eredményeit.

A fentiek alapján a kutatási kérdések és hipotézisek tekintetében az alábbi megállapításokat tehetjük:

1. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a jogi szakszókincs esetében nem beszélhetünk terminuskiveszésről, hanem csupán a terminusok történetivé válásáról. Ez a további terminusok alkotása szempontjából is rendkívüli jelentőséggel bír, hiszen a jogi szaknyelv esetében nem lehet a korábban használt, s mára esetleg már feledésbe merült terminus egy új jelenség elnevezéseként felélesztení és újra használatba hozni. Ezzel a szakfordítóknak is tisztában kell lenniük. Ezen túlmenően a jogi szaknyelv, pontosabban a gazdasági jogi szaknyelv a szóalkotási módok terén valóban aránybeli eltéréseket mutat a köznyelvhez képest, hiszen a gazdasági jogi szaknyelv elemei jórészt a nyelvújítás korában születtek, s bizonyos szóalkotási formák a 19. századi nyelvújítás során preferáltabbak voltak, mint a mai nyelvalkotás más, általánosan elterjedt módjai. Ennek eredményeképpen például a gazdasági jogi szakszókincs számos eleme keletkezett olyan képzőkkel, amelyek ma már kevésbé vagy egyáltalán produktívak, továbbá sok gazdasági jogi terminus jött létre például szóelvonással, amit ma már a ritkább szóalkotási módok közt tartunk számon (vö. az 5. tézist lentebb).
2. A jogi szakterület szókincsének kialakulására és változására nézve elmondható, hogy arra nyelvi és nyelven kívüli okok valóban egyaránt hatást gyakorolnak, azonban ki kell emelnünk, hogy a jog esetében a nyelv olyan speciális szerepet játszik, hogy ez adott esetben a „nyelven kívüli" jelző jelentéstartalmának újragondolását teszi szükségessé, hiszen a jog magában a nyelvben realizálódik. A jog területén a nyelv e kiemelt szerepe kihat a jogi szakszókincs fejlődésére is. Fontos hangsúlyoznunk továbbá, hogy a jogi szaknyelv speciális rétegzettsége megkülönbözteti más szaknyelvektől a szakszókincse fejlődésének tekintetében is. Egy egyrészt érinti a terminusok történeti válásának már említett problémáját, de kiemelt szerephez jut a szaknyelvi monoszémia, poliszémia, szinonímia definiálásának során is, hiszen kiderült, hogy a jogi szaknyelv esetében még egy jogrenden belül sem beszélhetünk monoszémiáról, ugyanakkor azonban egy jogterületen belül tapasztalhatjuk a monoszémiára törekvés jelenségét, ami alapvetően meghatározza az adott jogterület szókincsének változását, azaz az új terminusok születését, a terminusok jelentésfejlődését és esetleges kiveszésüket. A jogi szaknyelv használói körének rendkívüli kiterjedtsége hatással van a szaknyelv és a köznyelv

kapcsolatára is, amit a terminologizálódás, determinologizálódás folyamatos és jellegzetes jelenségeiben is tetten érhetünk.

3. A kutatás a vártnál erőteljesebb mértékben bizonyította a jogi szaknyelv rétegzettségéből fakadó eltérések meglétét. Nem csupán a jogi szaknyelv különböző területein találunk eltérő nyelvhasználati és terminológiai jellemzőket, de a téma mellett a diskurzus közege (írott, szóbeli, kevert), a nyelvhasználók (a szövegek alkotói és címzettjei) nyelvi és szakmai képzettsége és háttértudása, s kiemelten az adott jogrendi keretek jelentős mértékben determinálják a nyelvhasználatot és a terminusok fejlődését. E tekintetben kutatásom a gazdasági jog szaknyelvére irányult, s bizonyította, hogy a magyar gazdasági jogi keretek kialakulására ható tényezők jelentősen eltértek egyrészt más nyelvek jogi szaknyelvének, másrészt amagyar jogi szaknyelv más területeinek kialakulására ható tényezőktől. Így magyar gazdasági jogi szaknyelv e tekintetben valóban eltéréseket mutat a jog egyéb területeinek szaknyelvéhez képest. A kutatásom, valamint a *Függelék*ben szerepeltetett anyag bizonyítja, hogy a magyar gazdasági jogi terminusok legnagyobb része a német–magyar szakfordítás során született, ennélfogva jelentős hányaduk tükörfordítás eredménye.
4. Az előzőekből következik, hogy a szakfordítás és az idegen minták szerepére nézve a jogi szaknyelv különböző területei között mind kvalitatív, mind kvantitatív különbségek kimutathatók. A 19. századi kodifikációs törekvések tanulmányozása, valamint a korabeli szótárak és lexikonok anyagának vizsgálata egyértelműen igazolta azt a feltevést, miszerint a gazdasági jogi szaknyelv esetében várhatóan lényegesen több német eredetű terminust lehet kimutatni, mint amennyi latin eredetűt. Ezen túlmenően azonban a preferált szóalkotási módszerek tekintetében is szolgáltatott új információkkal (vö. a 4. tézis végén mondottakat).
5. A vizsgálat valóban eltéréseket mutatott a gazdasági jogi szaknyelv terminushasználatára nézve a különböző időszakokban. A kvantitatív jellegű eltérések nem csupán az eltérő mennyiségű idegen terminus meglétében, de például az eltérő szóalkotási módok eredményeképp létrejött terminusok arányában is megmutatkoznak (vö. az 1. tézisnél mondottakat). Ugyanakkor a monoszémiára törekvés a kezdeti időszakban, azaz a 19. század közepéne egyáltalán nem volt kimutatható. A kutatás előtt is várható volt, hogy a korszakban a nyelvújító mozgalomra jellemző egyéni alkotások

nagy számát tapasztalhatjuk, ugyanakkor az egységesítésre irányuló korábbi törekvések (pl. Pápay 1807), valamint az 1840. évi törvényszövegek következetesen használt és javasolt magyar terminusai ismeretében meglepő volt a TTMSz (1847) anyagának feldolgozásakor tapasztalt szaknyelvi szinonímia és poliszémia mértéke. A sokkal inkább e jelenségeket szorgalmazó gyűjtés és magyarázat nélküli közreadás nem szolgálta a szaknyelvi monoszémia kialakulását, éppen ellenkezőleg. A 20. század elejére azonban már kimutathatóan csökkent ez a tendencia, s a terminus-használati zavar érezhetően letisztulni látszott. A 21. században ez utóbbi folyamat a vizsgált terminusok tekintetében tovább követhető, s a szaknyelv köznyelvre gyakorolt hatása, a determinologizálódás is jól megfigyelhető. Szaknyelvi szavaink jelentős része a köznyelvben meggyökeresedni látszik, amit a köznyelvi szövegek és szólásgyűjtemények vizsgálata is egyértelműen alátámasztott.

A 19. századi gazdasági törvényszövegek számos olyan terminust tartalmaznak, amelyek a német szakkifejezések első magyar fordításai. Ezek közül néhány a mai gazdasági jogi terminológia elemei közt is megtalálható (*idegen váltó, saját váltó, kibocsátó, forgatás* stb.), mások viszont számottevő változásokon mentek keresztül, esetenként el is tűntek a szakmai nyelvhasználatból (*címzet, névbecsülés*), esetleg megváltozott jelentésben a köznyelvben tovább élnek (*csődület*). Sok terminus – vagy a helyettük jelenleg használt kifejezés – nyelvújítási szóalkotás eredménye. Ez is ékes bizonyítéka annak, hogy a nyelvújítási új szavaknak igen jelentős – valószínűleg nagyobb – hányada szaknyelvi eredetű. Ennélfogva „a reformkor nyelvének és a nyelvújításnak a vizsgálata nem szorítkozhat csak az irodalom nyelvének a vizsgálatára, hanem a teljesség, a hűség érdekében ki kell terjeszteni kutatásainkat az élet minden területére”, különben „a nyelvújítás szavainak igen tekintélyes hányada kimaradhat a vizsgálódás köréből” (Fábián 1955:168).

A szaknyelvi szókincs diakrón vizsgálata, valamint az általam közreadott anyag nem csupán egy **kutatás-módszertani alap kidolgozását** mozdíthatja elő, de **további kutatások**ra ösztönözhet. A vizsgálatom során több olyan kutatási részterületet is felfedeztem, amelyekkel az itt bemutatott munka során nem volt módom foglalkozni, ám ezek véleményem szerint további hasznos eredményeket rejtenek. Ilyen például **a**

köznyelvi szótárak szaknyelvi anyagának stilisztikai szempontú vizsgálata, amelyből további empirikus adatokat nyerhetünk a szaknyelv és a köznyelv egymásra hatására, valamint a szakmai nyelvhasználatra nézve. Az ÉrtSz anyagának alapos vizsgálatakor például szembetűnik, hogy amennyiben jogi terminusoknak köznyelvi jelentése is van, úgy a köznyelvi használata minősítése a szótárban igen gyakran „(*vál*)", azaz *választékos*. E jelenség vizsgálatával olyan adatok nyerhetők a jogi szaknyelvre, valamint a szaknyelvi és köznyelvi nyelvhasználatra nézve, amelyek alátámaszthatják vagy éppen cáfolhatják a korábbi, empirikus kutatáson nem alapuló, szubjektív kijelentéseket, mint például azt, hogy „a jogi szakmai nyelvhasználat választékos". A továbbiakban e jelenség részletesebb vizsgálatát tervezem. Tervezett **kontrasztív szövegnyelvészeti elemzéseim** segíthetnek a jogi terminusok átvételkori átadó- vagy forrásnyelvének pontos meghatározásában. Terveim közt szerepel továbbá **a törvényszövegek és jogi tankönyvek terminushasználatának konkordancia-alapú vizsgálata** s az ez alapján kigyűjtött terminusok elemzése, továbbá összevetése a köznyelvi – esetleg más szakmai – szövegek konkordancia-alapú vizsgálatával. Az így kapott eredmények szintén alapul szolgálhatnak egzakt megállapításokhoz a szaknyelvi sajátosságokat, valamint a szaknyelv és a köznyelv (valamint más szaknyelvek) viszonyát illetően. Természetesen nem csupán a gazdasági jogi szakszókincs, hanem **a jog egyéb területei szókincsének hasonló diakrón vizsgálata** is számos új eredményt hozhat, s az itt bemutatott kutatás **más szakterületek szókincsbeli változásainak feldolgozásá**ban is segítséget nyújthat.

A dolgozat eredményei meglátásom szerint a szakfordítóképzésben is hatékonyan hasznosíthatók. Dolgozatom **a szakfordítóképzéssel kapcsolatosan az alábbi eredményeket** hozta:

A szakfordítás – és ezzel összefüggésben a szakfordítóképzés – sikerességéhez döntő mértékben járulhat hozzá **szemléletváltás**, hogy **a (jogi) szaknyelv**et nem univerzális jellemzőkkel leírható egységként, hanem **vertikálisan és horizontálisan** egyaránt kifinomultan **tagolódó** olyan **speciális nyelv**ként fogjuk fel, amelynek jellegzetességeit csak és kizárólag e tagolódást figyelembe véve tudjuk feltárni és leírni. A jogi szaknyelv és szakszövegek elemzésekor a rétegzettségből adódó eltérő jellemzőket nem szabad figyelmen kívül hagyni. Véleményem szerint ez a tény nem csupán a jogi szakszövegek tudományos vizsgálata, de a szakfordítóképzés során sem hanyagolható el. Ezzel szorosan

összefügg, hogy mivel az írott és a beszélt jogi szaknyelv között lényeges különbségek mutatkoznak, véleményem szerint ezért mind a tudományos kutatásokban, mind a szakfordítóképzésben fontos ezeket hangsúlyosan különválasztva is megvizsgálni.

Mint ismeretes, a reáliák sikeres fordításához elengedhetetlen, hogy a fordító bikulturális kompetenciával rendelkezzen, amit szervezett képzés keretében kell elsajátítania, ennek során azonban a **dinamikusan változó jelenségekre** – a nyelvközösség normáira, konvencióira, tapasztalataira, értékrendjére, elvárásaira – is figyelemmel kell lenni. Véleményem szerint ehhez sikeresen járulhatna hozzá a szakfordítói képzésbe iktatott *diakrón kutatások* modul.

Jogi szakfordítóinknak és tolmácsainknak adott esetben **ismerniük kell a terminusok korábbi jelentését, a szókincs korábbi állapotát** ahhoz, hogy megfelelő fordítást tudjanak nyújtani. Ebben segítené őket a szakfordítóképzés diakrón terminológiai kurzusa, ahol a hallgatók a **korabeli segédeszközök**kel (szótárakkal, lexikonokkal, egyéb publikációkkal) is megismerkedhetnének.

Mivel a jogi terminusok jelentős hányada köznyelvi jelentéssel is bír, a szakfordítóképzés során rendkívül nagy figyelmet kell fordítani a szaknyelvi és a köznyelvi hasonlóságok és eltérések tudatosítására **kontrasztív terminológiai és szövegnyelvészeti vizsgálatok**kal, amelyek által nagymértékben fejleszthető a szakfordító terminushasználati kompetenciája.

Meglátásom szerint a szakfordítóképzés *jogi alapismeretek* kurzusa mellett kiemelt fontosságú **az adott nyelvpárok hatályos jogszabályban rögzített jogi szövegalkotási irányelveinek megismerése**, valamint **az ezekből fakadó nyelvpárspecifikus fordítási problémák kontrasztív vizsgálata** (szakmai és fordítástudományi elemzés).

A jogi szakfordítók képzése során – az általános nyelvhelyességi kurzuson túl – **súlyt kell fektetni a jogszabályokban is rögzített magyar (szak)nyelvhasználati kérdések taglalására**, ezen túlmenően pedig az adott nyelvpár esetében irányadó rendelkezések nyelvpárspecifikus, kontrasztív nyelvészeti elemzésére, mivel véleményem szerint ezek együttesen járulhatnak hozzá a szakfordítóképzés eredményességéhez, a speciális szakfordítói kompetenciák hatékony elsajátításához (nyelvészeti elemzés).

A szakfordítás során végzett terminusalkotás folyamata, az ezzel kapcsolatos döntések és az ennek eredményeképp létrejövő célnyelvi szöveg párhuzamba állítható a

kodifikáció során hozott döntésekkel és az ezek eredményeképpen létrejött törvényszöveggel. **A törvényszövegek (szinkrón és diakrón) vizsgálata** ezért véleményem szerint egyrészt segítheti a szakfordítói/terminusalkotói folyamat megértését, másrészt a vizsgálat eredményei felhasználhatók a szakfordítói munka segédanyagainak összeállításához, s az ilyen jellegű vizsgálatok a szakfordítóképzésben rendkívül hatékonyak lehetnek, hiszen a szakmai információk nyújtásán túl sikeresen fejleszthetik a szakfordítói kompetenciákat.

7. IRODALOM

Ablonczyné Mihályka L. 2003. Mi a szaknyelv? Meggyőződések és dilemmák. In: Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvek és kultúrák találkozása.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 138–141.

Ablonczyné Mihályka L. 2006. *Gazdaság és nyelv*. Pécs: Lexikográfia.

Ablonczyné Mihályka L. 2010. Gazdaság és nyelvhasználat. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelv és kommunikáció*. Miskolc: Tinta. 243–256.

Adámi M. 1763. *Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst*. Wien: Jahn.

Aranka Gy. 1790. *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*. Kolozsvár: Hochmeister.

Arntz, R., Sandrini, P. 2007. Präzision versus Vagheit: das Dilemma der Rechtssprache im Lichte von Rechtsvergleich und Sprachvergleich. In: Antia, B. E. (szerk.) *Indeterminacy in LSP and Terminology: Studies in honour of Heribert Picht*. Amsterdam: John Benjamins. 135–153.

B. Kovács M. 1993. A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Magyar Nyelvőr*. 123. évf. 4. sz. 388–394.

B. Kovács M. 1995. *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. Miskolc: Bölcsész Egyesület.

Babják I. 2007. A váltó fajai a 19. században. *Miskolci Jogi Szemle*. 2. évf. 1. szám. 67–92.

Bakos G. 1878. *A közigazgatási jog tudománya: elméleti és gyakorlati kézikönyv*. Budapest: Wilckens.

Bakos G. 1880. *A magyar jogi műnyelv kérdéséhez*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Bakos G. 1883. *A magyar jogi műnyelv alapelvei és törvényei. Elméleti és gyakorlati útmutató jogi műnyelvünk tisztítására és javítására*. Budapest: Rudnyánszky.

Balia S. 1791. *Erdélly Ország' közönséges nemzeti törvénnyeinek elsö része...* Kolozsvár: Reform. Koll.

Ballagi M. 1846. *A magyar és a német nyelv nélkülözhetetlen kiegészitő szótára*. Pest: Geibel.

Ballagi M. 1854–1857. *Új teljes Német és Magyar Szótár*. Pest: Heckenast.

Balogh J. 2000. *A nyugat-európai kodifikációk hatása a magyar magánjog polgári kori fejlődésére*. PhD-disszertáció. Miskolc.

Bańczerowski J. 2004. A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságairól. *Magyar Nyelvőr*. 128. évf. 4. szám. 446–452.

Bańczerowski J., Bárdosi V. 2004. A „haza” fogalma a világ magyar nyelvi képében. *Magyar Nyelvőr*. 128. évf. 1. szám. 1–10.

Bárdosi V. 2010. Globalizáció, Európa és nyelv. A francia példa. *Magyar Nyelvőr*. 134. évf. 1. szám. 1–15.

Baróti Szabó D. 1784. *Kisded Szótár, mely a ritkább magyar szókat az abc rendi szerént emlékeztető versekben előadja*. Kassa: Landerer.

Berrár J. 1989. A szavak jelentéstörténete. In: Bárczi G., Benkó L., Berrár J. (szerk.) *A magyar nyelv története*. Budapest: Tankönyvkiadó. 235–258.

Bhatia, V. K. 1987. Language of the law. *Language Teaching*. October. 227–234.

Bhatia, V. K. 1997. Translating legal genres. In: Trosborg, A. (szerk.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 203–214.

Bíró Á., Grétsy L., Kemény G. 1978. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Budapest: Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet.

Bix, B. H. 2009. Law and Language: How Words Mislead Us. *University of Minnesota Law School: Legal Studies Research Paper* No. 09–22., 1–21.

Bundesministerium für Justiz: *Handbuch der Rechtsförmlichkeit. Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren von Rechtsvorschriften*. http://hdr.bmj.de/vorwort.html. [A letöltés időpontja: 2011. 09. 18.]

Busse, D. 1991. Juristische Fachsprache und öffentlicher Sprachgebrauch. Richterliche Bedeutungsdefinitionen und ihr Einfluß auf die Semantik politischer Begriffe. In: Liedtke, F., Wengeler, M., Böke, K. (szerk.) *Begriffe besetzen. Strategien des Sprachgebrauchs in der Politik*. Opladen: Westdeutscher Verlag. 160–185.

Cao, D. 2007. *Translating Law*. Clevedon: Multilingual Matters.

Chesterman, A. 1993. From „Is” to „Ought”: Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* 5. évf. 1. szám. 1–20.

Chikán Z. 1988. Jelentésváltozások a jogi nyelvben. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. 245–250.

Collet, T. 2004. What’s a term? An attempt to define the term within the theoretical framework of text linguistics. *Linguistica antverpiensia* 3. 99–111.

Cúth Cs. 2006. Szlovák jogszabályok magyarra fordításának nehézségei a szlovák Polgári Törvénykönyv tükrében. *Fordítástudomány*. 8. évf. 1. szám. 70–85.

Cserey F. 1800. *A magyar és székely asszonyok törvénye*. Kolozsvár: Hochmeister.

Daempf S. 1877. *A magánjog és tárgya, különös tekintettel a magyar általános magánjog codificatiojára.* Pécs: Madarász.

Deme L. 1971. *Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Dobos Cs. 2004. Szaknyelvek és szaknyelvoktatás. In: Dobos Cs. (szerk.) *Miskolci Nyelvi Mozaik*. Miskolc: Eötvös. 24–43.

Dobos Cs. 2006–2007. A szinonimitás előfordulásának lehetősége a jogi nyelvhasználatban. In: *Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Philosophica*. Tomus XI. – Fasciculus 1. Miskolc: E Typographeo Universitatis. 29–47.

Dobos Cs. 2007. *A jogi terminológia szemantikai elemzése*. In: microCAD 2007. International Scientific Conference. Miskolc: A Miskolci Egyetem Innovációs és Technológiai Transzfer Centruma. 27–35.

Dobos Cs. 2010. Jogi pragmatika. A tárgyalótermi kommunikáció pragmatikai szempontú vizsgálata. In: Szabó M. (szerk.) *Nyelvében a jog*. Miskolc: Bíbor Kiadó. 29–64.

Dosca, A 2005. Die juristische Terminologie: Wege der Forschung und Bearbeitung (Eine wissenschaftliche Studie). *Lecturi Filologice*. 2. szám. 65–70.

Dömötör A. 2004. Nyelvtörténet. In: *Haza és haladás – A reformkortól a kiegyezésig* (1790–1867). Encyclopaedia Humana Hungarica 07. *http://mek.niif.hu/01900/01903/html/index.html*. [A letöltés időpontja: 2011. 05. 23.]

Elekfi L. 1988. A szaknyelvi szókincs nemzetközi rétegéről. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 275–283.

Eriksen, L. 2002. Einführung in die Systematik der juristischen Fachsprache. In: Eriksen, L., Luttermann, K. (szerk.) *Juristische Fachsprache*. Kongressberichte des 12th European Symposium on Language for Special Purposes, Brixen/Bressanone 1999. Münster: LIT-Verlag. 1–20.

Fábián P. 1988. Szaknyelveink helyesírásának szabályozásáról. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 290–297.

Fata I. 2007. *Das zweisprachige Translationswörterbuch für Fachsprachen in der wissenschaftlichen Theorie und Praxis*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.

Fischer M. 2010. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.

Fogarasi J. 1833. *Diák-magyar műszókönyv a magyarhoni törvény- s országtudományból*. Pest: Kilian.

Fogarasi J. 1842. *Jogtani műszókönyv*. Pest: Kilian.

Fogarasi J. 1843. *Kereskedői Szótár magyar és német nyelven*. Két részben. Pest: Kilian.

Fónagy S. 2011. *A gazdasági társaság tulajdonosainak és vezető tisztségviselőinek felelőssége a fizetésképtelenségért*. PhD-értekezés. Miskolc: Miskolci Egyetem. Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Iskola.

Fóris Á. 2005. *Hat terminológia lecke*. Budapest: Lexikográfia.

Fóris Á. 2007. *A terminusok és a terminológiai rendszer*. In: Heltai P. (szerk.) MANYE XVI. Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, szakfordítás, terminológia. Pécs – Gödöllő. 15–26.

Fóris Á., Pusztay J. (szerk.) 2006. *Utak a terminológiához*. Szombathely: BDF.

Galgano, F. 2006. *Globalizáció a jog tükrében. A gazdaság jogi elemzése*. (Fordította: Metzinger P.) Budapest: hvgorac.

Georch I. 1804–1808. *Honnyi Törvény*. Pozsony: Belnay.

Ginter K. 1988. A köznyelv és a szaknyelv eltérései a műszaki tudományok nyelvének vizsgálata alapján. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 386–393.

Göpferich, S. 1995. A Pragmatic Classification of LSP Texts in Science and Technology. *Target* 7. évf. 2. szám. 305–326.

Grétsy L. 1988. A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 85–107.

Grice, P. 1975. Logic and conversation. In: Cole, P., Morgan, J. (szerk.) *Syntax and semantics 3. Speech Acts*. New York: Academic Press. 41–58.

Gutt, E-A. 1991. *Translation and Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.

Gyula J. 2008. *Csődbűncselekmények a magyar büntetőjogban és néhány európai állam jogában*. PhD-értekezés. Miskolc: Miskolci Egyetem: Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Iskola.

H. Varga M. 2000. Egyszerű vagy összetett képzők? *Magyar Nyelvőr*. 124. évf. 4. szám. 514–519.

Hell Gy. 1988. A szaknyelvi rétegek szintaktikai jellegzetességei a kommunikatív feladat szempontjából. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 430–435.

Heltai P. 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Biligual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1., 32–40.

Heltai P. 2001. *Fordítás az angol nyelvvizsgán*. Budapest: Holnap Kiadó.

Heltai P. 2002. Rutin és kreativitás a szakfordításban. *Alkalmazott Nyelvtudomány*. 2. évf. 1. szám. 19–40.

Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvoktatás és szakfordítás 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból.* 25–45.

Heltai P. 2004–2005. A fordító és a nyelvi normák I–II–III. *Magyar Nyelvőr*. 128. évf. 4. szám 407–434., 129. évf. 1. szám 30–58., 129. évf. 2. szám 165–172.

Heltai P. 2005. Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In: Károly, K., Fóris, Á. (szerk.) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–74.

Heltai P., Gósy M. 2005. A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra. *Magyar Nyelvőr.* 129. évf. 4. szám 473–487.

Hill, C. A., King, Ch. 2004. How Do German Contracts Do As Much with Fewer Words? *Chicago-Kent Law Review*. 79. 889–925.

Hoffmann, L. 2002. Rechtsdiskurse zwischen Normalität und Normativität. In: Haß-Zumkehr, U. (szerk.) *Sprache und Recht*. Berlin – New York: de Gruyter. 80–100.

Hohfeld, W. N. 2000. Alapvető jogi fogalmak a bírói érvelésben. (Fordította: Szabó M.) In: Szabó M.– Varga Cs. (szerk.) *Jog és nyelv.* Budapest: Tempus. 59–69.

Horváth A. 1996. *A magyar kereskedelmi jog története*. In: Mezey B. (szerk.) Magyar jogtörténet. Budapest: Osiris. 149–183.

Horváth P. I. 2004. Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban. *Fordítástudomány*. 6. évf. 2. szám. 30–37.

Huszár K. 1816. *A tiszti irás alkotásának és módjának sommás tudománya.* Pest: Trattner.

Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez. Második kötet: Dologjog. (Név nélkül) 1901. Budapest: Grill.

Juhász L. 2009. *Egyes nemperes eljárások. A csőd- a felszámolás, a végelszámolás, a megszűnési-, a vagyonrendezési- és az önkormányzati adósságrendezési eljárás kérdései*. Jegyzet. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. Állam- és Jogtudományi Kar.

Kampis Gy., Szép Gy., Vida I. 1998. *A jogszabályok előkészítése*. Budapest: Kódexpress Kiadó.

Katona M. 1899. *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala*. Budapest-Pozsony: Stampel.

Károly K. 2003. Korpusznyelvészet és fordításkutatás. *Fordítástudomány*. 5. évf. 2. szám. 18–26.

Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kelemen I. 1814. *Institutiones juris privati Hungarici*. I–IV. Pest: Trattner.

Kelemen I. 1822. *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*. Fordította: Czövek I. Pest: Trattner.

Kenesei I. 2003. Jogi szemantika: problémafelvetés és kutatási program. *Világosság* 44. évf. 11–12. szám. 63–70.

Kenny, D. 2000. Lexical Hide-and-Seek: Looking for Creativity in a Parallel Corpus. In: Olohan, M. (szerk.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies. I. Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome Publishing. 93–104.

Keszler B. 1994. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In: Faluvégi K., Keszler B., Laczkó K. (szerk.) *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv*. Budapest: Nemzeti Tankönvkiadó.

Keszler B. 2000. A szóképzés. *Magyar Nyelvőr*. 124. évf. 1. szám. 59–73.

Kirchhof, P. 2002. Rechtsprechen ist mehr als Nachsprechen der Vorgeschriebenen. In: Haß-Zumkehr, U. (szerk.) *Sprache und Recht*. Berlin – New York: de Gruyter. 119–135.

Klár J., Kovalovszky M. 1955. *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései.* Budapest: MTESZ.

Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.

Klaudy K. 2005. Párhuzamos korpuszok felhasználása a fordításkutatásban. In: Lanstyák I., Vančoné Kremmer I.(szerk.) *Nyelvészetről változatosan*. Dunaszerdahely: Gramma. 153–185.

Klaudy K. 2006. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.

Kniezsa I. 1955. A magyar állami és jogi terminológia eredete. In: Waldapfel J. (szerk.) *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*. VII. 237–266.

Kornya L. 1988. Szakszókincs, funkcionális stilisztika, szakfordítóképzés. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 599–604.

Kovács F. 1964. *A magyar jogi terminológia kialakulása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kovács F. 1983. Köznyelv, szaknyelv. *Magyar Nyelv*. 79. évf. 1. szám. 21–28.

Kovács I. J. 2005.A gazdasági terminológia rendszerezési módjairól (magyar, német, orosz anyag alapján). *Külkereskedelmi Főiskolai Füzetek.* 14. sz. 45–58.

Kresznerics F. 1831. *Magyar Szótár gyökérrenddel és deákozattal*. Két részben. Buda: Magyar Kir. Tudom. Egyetem.

Kunoss E. 1835. *Gyalulat, vagyis megmagyarosított jegyzéke azon idegen szavaknak, melyek különféle nyelvekböl kölcsönözetvén, a magyar beszédben és irásban korcsosítva vagy eredetikép használtatnak.* Pest: Landerer.

Kunoss E. 1838. *Honi törvénytudomány, I. oszt. Polgári magánjog*. Pest: Beimel.

Kurtán Zs. 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

L. Csengődi Á. 2010. *A szlovák jogi és politikai terminológia fejlődése a XIX. század második felétől.* PhD-értekezés. Budapest: ELTE. Nyelvtudományi Doktori Iskola.

Lanstyák I. 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram.

Latin-magyar törvénykezési műszótár. (Név nélkül) 1845. Kolozsvár: Ev. Ref. Főisk.

Magyar Királyi Kuria 1837. *Magyar Törvénykezési Szótár*. Budapest: Trattner–Károlyi.

Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete (MFE): *Fordítási útmutatók. Jogi szövegek fordítása*. http://www.mfe.hu/index.php?id=277. [A letöltés időpontja: 2012. 01. 04.]

Martinsen, B., Rasmussen, K. W. 2003. What skills and structures should be required in legal interpreting and translation to meet the needs. In: Hertog, E. (szerk.) *Aequalitas. Equal Access to Justice across Language and Culture in the EU*. Amberes: Lessius Hogeschool. Part II Possibilities: Chapter Four. http://www.agisproject.com/ Documents/Aequalitas.pdf. [A letöltés időpontja: 2010. 12. 02.]

Márton J. 1811. *Magyar–Német és Német–Magyar Lexicon*. Bécs: Pichler.

Márton J. 1823. *Német–Magyar–Deák Lexicon. Második része a Trilingue Lexiconnak. Két darabban*. Bécs: Bauer.

Mátay G. 1988. A magyar szakfordítás néhány kérdése. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 667–673.

Minya K. 2005. A magyarítás motivációi és nehézségei. *Magyar Nyelvőr*. 129. évf. Lőrincze-emlékszám. 47–53.

Miskolczi Bodnár P. 2006. *A csődjog fejlődésének csomópontjai*. In: Csécsy Gy., Miskolczi Bodnár P. (szerk.) 2006. A civilisztika fejlődéstörténete. Miskolc: Bíbor. 179–228.

M. Korchmáros V. 1988. Igenevek a hivatali nyelvhasználatban. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 591–599.

Muráth J. 2005. A terminológiai iskolák. In: Muráth J., Hubainé Oláh Á. (szerk.) *A XXI. század kihívásai a szakfordítóképzésben*. Pécs: PTE KTK. 37–45.

Nánásy B. 1798. *Testamentom a magyar országi törvények szerint*. Pest: Trattner.

Nánásy B. 1799. *A magyar polgárnak törvény szerint való rendes örökösse*. Pest: Trattner.

Nizsalovszky E. 1976. Deák Ferenc és a magyar polgári magánjog kialakulása. In: Degré Alajos (szerk.) *Tanulmányok Deák Ferencről*. Zalai Gyűjtemény 5. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár. 61–84.

Nyomárkay I. 1980. Német tükörfordítások a horvátban és a magyarban. *Magyar Nyelv*. 1980/4. 436–447.

Nyomárkay I. 1988. Die ungarischen Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung im Spiegel der zeitgenössischen terminologischen Wörterbücher. *WSA (Wiener Slawistischer Almanach)* 22. 131–141.

Nyomárkay I. 1999. A szerbek és horvátok magyarságképe. In: Pataki F., Ritoók Zs. (szerk.) *Magyarságkép és történeti változásai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 59–69.

Nyomárkay I. 2001. Adalékok a horvát szaknyelv magyar és német mintáihoz. *Magyar Nyelvőr*. 125. évf. 2. szám. 225–232.

Nyomárkay I. 2002. *Anyanyelvi ébredés és hagyomány nálunk és szomszédainknál*. Budapest: Lucidus Kiadó.

Nyomárkay I. 2004a. *Nyelveink múltja és jelene*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék

Nyomárkay I. 2004b. A szerbhorvát nyelvkérdés. In: Nyomárkay I. (szerk.) *Nyelveink múltja és jelene*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. 40–58.

Nyomárkay I. 2007. *Nyelvújítások Közép-Európában a 19. században. Kísérlet az anyanyelvi terminológiák kialakítására a közép-európai nyelvekben*. Magyar Nyelvőr. 131. évf. 2. szám. 185–195.

Nyomárkay I. 2010. Filológiánk tegmap és ma. *Magyar Nyelvőr*. 134. évf. 2. szám. 129–140.

Nyomárkay I. 2011a. Egy érdekes nyelvi kölcsönhatás. In: Bárdosi V. (szerk.) *Tegnapi filológiánk mai szemmel. Az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 127.* Budapest: Tinta Kiadó. 111–114.

Nyomárkay I. 2011b. Filológia – a nyelvi kapcsolatok kutatásának tudománya (Magyar hatás a 16. századi horvát jogi terminológiában). *Magyar Nyelvőr*. 135. évf. 1. szám. 1–12.

Olohan, M., Baker, M. 2000. Reporting *that* in translated English. Evidence for subconscious processes of explicitation? *Across Languages and Cultures* 1(2), 141–158.

Ortutay K. 2005. A magyar jogi terminológia kialakulása. In: Klaudy K., Dobos Cs. (szerk.) *MANYE XV. A világ nyelvei és a nyelvek világa*. Vol. 2/1. 114–117.

Ottlik D. 1806. *A' tisztbéli írás módjának saját szavai úgymint: hivatalbéli levelezéseknek tzímeik; hiteles kiadások; esküvéseknek formáik; a' köz dolgok folytatásokban elő fordúló szavak és kifejezések; a' törvény regulai; nem külömben, némelly egyházi és világi tisztségek' nevezeteik, mellyek...meg-igazíttattak*, megbőv. és újonnan kiad. Pest: Trattner.

Otto, W. 1981. Die Paradoxie einer Fachsprache. In: Radtke, I. (szerk.) *Der öffentliche Sprachgebrauch*. II. Stuttgart: Klett-Cotta, 44–57.

Pápai Páriz F. 1708. *Dictionarium Latino–Hungaricum et Hungarico–Latino–Germanicum*. Lőcse: Brewer.

Pápay S. 1807. *Észrevételek a' magyar nyelvnek a' polgári igazgatásra, és törvénykezésre való alkalmaztatásáról; az oda tartózó kifejezések' gyűjteményével*. Veszprém: Számmer.

Pátrovics P. 2000. Nyelvhasználat a bíróságon. *Magyar Nyelvőr*. 124. évf. 1. szám. 25–32.

Pauly K. 1827. *Polgári és pörös szótár.* Buda: Magyar Királyi Universitas.

Pawley, A., Syder, F. H. 1983. Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection and nativelike fluency. In: Richards, J. C., Smith, R. W. (szerk.) *Language and communication*. London: Longman. 191–226.

Péchy I. 1806. *A magyar nyelvről a polgári és peres dolgok folytatásában*. Pest: Patzko.

Pete I. 1988. A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 779–789.

Prohászka L. 1956. Az ige körülírása sokszor fölösleges szószaporítás. *Magyar Nyelvőr*. 80. évf. 2. szám. 185–93.

Puky K.1830. *Honni törvény szótár.* Pest: Landerer.

Puky K.1831. *Honni törvény szótár*. Pozsony: Landerer.

Pusztai I. 1980. A bécsi terminológiai iskola elmélete és módszertana. *Magyar Nyelvőr*. 104. évf. 1. szám. 3–16.

Pusztai I. 1988. A szaknyelvi kutatások kérdései. (Kitekintés). In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 120–130.

Recenzió Georch Illés „Honnyi Törvény"-éről. (Név nélkül) *Tudományos Gyűjtemény*. 1822. V. füzet. 97–107.

Reiß, K. 1983. *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Heidelberg: Groos.

Reiß, K., Vermeer, H. J. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer.

Révay M. 1803–1806. *Elaboratior grammatica Hungarica.* Ad genuinam patrii sermonis indolem fideliter exacta, affiniumque lingvarum adminiculis locupletius illustrata. 2 volumina, utrumque in totidem tomos subsidium. Pest: Trattner.

Sager, J. C. 1994. *Language Engineering and Translation*. Amsterdam: Benjamins

Sági I. 1922. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. (Második, befejező közlemény.) II. Szak- és műszótárak. *Magyar Könyvszemle.* A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának közlönye. 1922. évfolyam. (XXIX. kötet). 73–74.

Sándor I. 1808. *Toldalék a Magyar-Deák Szókönyvhez, a' mint végsőször jött ki 1767-ben és 1801-ben*. Bécs: Pichler.

Sandrini, P. 1995. Der Rechtsbegriff: Implikationen für die Terminologiearbeit. In: Budin, G. (szerk.) *LSP'95. Multilingualism in Specialist Communication. Mehrsprachigkeit in der Fachkommunikation*. Wien: TermNet. 1105–1122.

Sandrini, P. 1996. Comparative Analysis of Legal Terms: Equivalence Revisited. In: Galinski, Ch., Schmitz, K-D. (szerk.) *Terminology and Knowledge Engineering*. Frankfurt a.M.: Indeks Verlag. 342–351.

Sandrini, P. 1997a. Terminographie und Textographie. Parallelen und Synergien. In: Holzer, P., Feyrer, C. (szerk.) *Text, Sprache, Kultur. Festschrift zum 50jährigen Bestehen des Institutes für Übersetzer- und Dolmetscherausbildung der Universität Innsbruck*. Wien: Lang. 185–201.

Sandrini, P. 1997b. Übersetzung von Rechtstexten: Die Rechtsordnung als Kommunikationsrahmen. In: Lundquist, L., Picht, H., Qvistgaard, J. (szerk.) *LSP Identity and Interface. Research, Knowledge and Society. Proceedings of the 11th European Symposium on Language for Special Purposes. Copenhagen, August 1997*. 865–876.

Sandrini, P. 1999. Legal Terminology. Some Aspects for a New Methodology. *Hermes Journal of Linguistics.* 22. Aarhus School of Business. 101–112.

Sandrini, P. 2004a. Globalisierung und mehrsprachige Rechtskommunikation, In: BDÜ (szerk.) *4. Deutscher Gerichtsdolmetschertag 28.–29. Oktober 2004, München. Tagungsband*. Schriften des BDÜ 9. München: BDÜ Landesverband Bayern. 25–37.

Sandrini, P. 2004b. Transnationale interlinguale Rechtskommunikation: Translation als Wissenstransfer. In: Burr, I., Christensen, R., Müller, F. (szerk.) *Rechtssprache Europas. Reflexion der Praxis von Sprache und Mehrsprachigkeit im supranationalen Recht*. Schriften zur Rechtstheorie. Heft 224. Berlin: Duncker – Humblot. 139–156.

Sandrini, P. 2009a. The Parameters of Multilingual Legal Communication in a Globalized World. *Comparative Legilinguistics. International Journal for Legal Communication*. 1. évf. 34–48.

Sandrini, P. 2009b. Der transkulturelle Vergleich von Rechtsbegriffen. In: Šarčević, S. (szerk.) *Legal Language in Action: Translation, Terminology, Drafting and Procedural Issues.* Zagreb: Globus. 151–165.

Sandrini, P. 2010. Fachliche Translation. In: Maliszewski, J. (szerk.) *Diskurs und Terminologie beim Fachübersetzen und Dolmetschen. Discourse and Terminology in Specialist Translation and Interpreting.* Frankfurt a.M.: Peter Lang. 31–51.

Sári H. 2009. *A felszámolásról*. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola. Külkereskedelmi Főiskolai Kar.

Schäffner, C. 1998. The Concept of Norms in Translation Studies. *Current Issues in Language & Society.* 5. évf. 1–2. szám. 1–9.

Schamlu, M. 1985. *Patentschriften – Patentwesen. Eine argumentationstheoretische Analyse.* Studien Deutsch. I. München: Iudicium Verlag.

Schmitt, P. A. 1986. Die Eindeutigkeit von Fachtexten: Bemerkungen zu einer Fiktion. In: Snell-Hornby, M. (szerk.) *Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis*. Tübingen: Francke UTB, 252–282.

Schmitz, K. 2001. Systeme zur Terminologieverwaltung. *Technische Kommunikation*. 23. évf. 34–39.

Schwartz I. 1898. Die Berathungsprotocolle der ständigen Codifications Commission des ungarischen bürgerlichen Gesetzbuches. (Aus dem Ungarischen übersetzt von Dr. Isidor Schwartz, Reigerungsconcipist in Sarajevo). *Zeitschrift für ungarisches öffentliches- und Privatrecht*. 4. Jahrgang. 3–54, 161–194, 308–364, 445–455.

Sebestyén Á. 1988. A belső nyelvtípusok néhány kérdéséről. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 108–119.

Seregy L. 1988. A szaknyelvkutatás jelenlegi nehézségei. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 859–866.

Smith, S. A. 1995. Culture Clash: Anglo-American Case Law and German Civil Law in Translation. In: Morris, M. (szerk.) *American Translators Association Scholarly Monograph Series. VIII. Translation and Law*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 179–197.

Snell-Hornby, M., Hönig, H. G., Kußmaul, P. (szerk.) 1998: *Handbuch Translation*. Thübingen: Stauffenberg.

Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and Cognition.* Oxford: Blackwell.

Stickel, G. 2002. Vorbemerkungen über Sprache und Recht. In: Haß-Zumkehr, U. (szerk.) *Sprache und Recht*. Berlin – New York: de Gruyter. 1–6.

Stötzel, G. 2002. Sprache, Recht und Öffentlichkeit – Gesellschaftliche Relevanz des Themas aus linguistischer Sicht. In: Haß-Zumkehr, U. (szerk.) *Sprache und Recht*. Berlin – New York: de Gruyter. 7–18.

Swales, J. M. 1990. *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings.* Cambridge: Cambridge University Press.

Szabari K. 1996. Problems in Translating Legal Texts (with German-Hungarian Examples) In: Klaudy, K., Lambert, J., Sohár, A (szerk.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica, 115–125.

Szabó E. 2008. *A magyar börtönszleng szótára*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Szabó M. 2000. Szó szerint... A jog és a nyelv interferenciájáról. In: Szabó M., Varga Cs. (szerk.) *Jog és nyelv*. Budapest: Tempus. 1–55.

Szabó M. 2002. *Kommunikáció általában és a jogban*. Miskolc: Bíbor Kiadó.

Szalay L. 1847. *Publicistai Dolgozatok.* II. kötet. Pest: Heckenast.

Szarvas K. 2005. *Zwei- und mehrsprachige, in Ungarn zwischen 1945 und 1998 erschienene Fachwörterbücher de Technik mit Deutsch und Ungarisch*. PhD-értekezés. http://deposit.ddb.de/cgi-bin/dokserv?idn=980716144&dok_var=d1&dok_ext=pdf& filename=980716144.pdf. [A letöltés időpontja: 2010. 11. 24.]

Székely G. 2009. Szakszók és szakkifejezések élete köznyelvi környezetben. In: Bárdosi V. (szerk.) *Quo vadis philologia temporum nostrorum*? *Korunk civilizációjának nyelvi képe.* Budapest: Tinta Kiadó. 255–260.

Sziklai L. 1986. Terpeszkednek vagy körülírnak? *Magyar Nyelvőr*. 110. évf. 3. szám. 268–73.

Szirmay A. 1806. *Magyarázattya azon szóknak, mellyek a magyarországi polgári s törvényes dolgokban elő fordulnak, némelly rövidebb formákkal. Sive glossarium vocum in politicis ac juridicis negotiis regni Hungariae occurrentium cum formulis brevioribus*. Kassa: Ellinger.

Szlemenics P. 1819. *Elementa juris Hungarici civilis privati*. I–IV. Pozsony: Weber.

Szlemenics P. 1823. *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény*. I–IV. Pozsony: Snischeck.

Szlemenics P. 1836. *Fenyítő törvényszéki magyar törvény. Eredeti deák munkája után magyarul fejtegeté Szlemenics Pál*. Buda: Magyar Királyi Egyetem.

Szőllősy-Sebestyén A. 1988. A tudományos és a szaknyelvek megkülönböztetése. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 949–963.

Tamás D. 2010. *A gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről az olasz-magyar nyelvpár esetében*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE BTK.

Tárkány Szücs E. 2003. *Magyar jogi népszokások*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tellinger D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* 5. évf. 2. szám. 58–70.

Terestyéni F. 1955. Az állami élet nyelve. In: Pais D. (szerk.) *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 83–164.

Tiersma, P. 2005. Some Myths About Legal Language. *Loyola Law School Los Angeles: Legal Studies Paper*. 26. 1–37.

Tolnai V. 1929. *A nyelvújítás*. Budapest: MTA.

Toury, G. 1998. A Handful of Paragraphs on ’Translation’ and ’Norms’. *Current Issues in Language & Society*. 5. évf. 1–2. szám. 10–32.

Trumpp, E. C. 1998. *Fachtextsorten kontrastiv. Englisch – Deutsch – Französisch*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

T. Urbán I. 1988. Szaknyelv és helyesírás. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1012–1020.

Velcsov M. 1991. Alaktan. In: Bencédy J., Fábián P.,Rácz E., Velcsov M. (szerk.) *A mai magyar nyelv*. 85–169.

Vermes A. 2004. A relevanciaelmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 5–17.

Vinnai E. 2010. A »Jog és nyelv« kutatások. In: Szabó M. (szerk.) *Nyelvében a jog*. Miskolc: Bíbor Kiadó. 65–90.

Vinnai E. 2011. *Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. PhD-értekezés. Miskolc: Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

Vlahov, Sz., Florin, Sz. 1980. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные Отношения.

Wills, W. 1977. *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Stuttgart: Klett.

Wüster, E. 1979. *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*. Wien, New York: Springer.

Zaicz G. 1988. Népnyelvi, szaknyelvi és régi nyelvi elemek az ősi magyar szókészletben. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1020–1029.

Zeman L. 1988. Jegyzet a szaknyelvi nomináltságról. In: Kiss J., Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1040–1053.

Zsemlyei J. 2009. *A szóalkotás módjai*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.

Elektronikus anyagok

Kovács T. 2011. *A Kúria angol nyelvi megfeleltetéséről*. http://www.jogiforum.hu/blog/5/34. A letöltés ideje: 2012.02.09.

http://balazs@delft.blogspot.com/2010_09_01_archive.html. A letöltés ideje: 2011.03.20.

http://epa.oszk.hu/00000/00025/00002/mondjuk.html. A letöltés ideje: 2010.09.15.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Jog. A letöltés ideje: 2011.12.11.

http://nektar.oszk.hu/en/manifestation/3263703. A letöltés ideje: 2009.08.30.

http://www.fanfic.hu/merengo/viewstory.php?sid=9551. A letöltés ideje: 2011.02.02.

http://www.finanz-lexikon.de/sensal_1678.html. A letöltés ideje: 2010.05.12.

http://www.kislexikon.hu/bizomanyi_ugylet.html. A letöltés ideje: 2009.09.25.

http://www.kjf.hu/manye/konalttud.html. A letöltés ideje: 2011.12.15.

http://www.lb.hu/. A letöltés ideje: 2012.02.28.

http://www.mest.hu/. A letöltés ideje: 2012. 03.01.

http://www.szvt.hu/SzaknyelviSzakosztaly.html. A letöltés ideje: 2011.07.16.

Jogszabályok

1790. évi XVI. tc.

1792. évi VII. tc.

1792. évi VII. tc.

1805. évi IV. tc.

1807. évi XII. tc.

1836. évi III. tc.

1840. évi VI. tc.

1840. évi XII. tc.

1840. évi XV. tc.

1840. évi XVI. tc.

1840. évi XVII. tc.

1840. évi XVIII. tc.

1840. évi XIX. tc.

1840. évi XXII. tc.

1843–44. évi II. tc.

1844. évi VI. tc.

1844. évi VI. tc.

1875. évi XXXVII. tc.

1876. évi XXVII. tc.

1881. évi XVII. tc.

1959. évi IV. Tv.

1978. évi IV. Tv.

1987. évi XI. Tv.

1991. évi XLIX. Tv.

2001. évi CXX. Tv.

2001. évi XXXV. Tv.

2003. évi LX. Tv.

2005. évi CLXIV. Tv.

2005. évi CLXIV. Tv.

2007. évi CXXXVIII. Tv.

2010. évi CXXX. Tv.

61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről

1/1965. (I. 24.) IM rendelet a váltójogi szabályok szövegének közzétételéről

Források

Bárczi G., Országh L. (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest: Akadémiai.

Bárdosi V. (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Budapest: Tinta.

Bárdosi V., Kiss G. 2005a. *Közmondások. 3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára*. Budapest: Tinta.

Bárdosi V., Kiss G. 2005b. *Szólások. 5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára.* Budapest: Tinta.

Benkő L. (szerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Czuczor G., Fogarasi J. (szerk.) 1862–1874. *A magyar nyelv szótára*. Pest: Emich.

Eőry V. (szerk.) 2007. *Értelmező Szótár +*. Budapest: Tinta.

Forgács T. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta.

Királyföldy E. 1854. *Ujdon magyar szavak tára, melly a hazai hirlapokban, uj magyar könyvekben, tudományos és közéletben előkerülő ujdon kifejezéseket, mű- és más legujabban alakított vagy felélesztett szavakat német forditással foglalja magában*. Pest: Heckenast.

Kövecses Z. 1998. *Magyar Szlengszótár*. Budapest: Akadémiai.

Márkus D. (szerk.) 1898–1907. *Magyar Jogi Lexikon*. Budapest: Pallas.

Márkus D. (szerk.) 1896–1901. *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895*. Budapest: Franklin.

Pusztai F. (szerk.) 2008. *Magyar Értelmező Szótár*. Budapest: Akadémiai.

Révész V. 1910. *Jogi Műszótár*. Bécs: Manz.

Sárközy M. 2005. *Mit is jelent?* Budapest: Osiris.

Schedel F. (szerk.) 1847. *Törvénytudományi műszótár*. Pest: Eggenberger.

Szily K. (szerk.) 1902–1908. *A Magyar Nyelvújítás Szótára*. Budapest: Hornyánszky.

Várnai J. (főszerk.) 2004. *Az Európai Unió hivatalos kifejezéstára*. Budapest: Morphologic.

8. A DOLGOZATBAN SZEREPLŐ ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: A jogi szaknyelv rétegződése Bhatia (1987: 227) alapján. 59. o.

2. ábra: A jogi szaknyelv működési területei Eriksen (2002) alapján. 61. o.

3. ábra: A jogi szaknyelv szövegfajtái Eriksen (2002) alapján. 62. o.

4. ábra: Göpferich (1995: 309) hierarchikus tudományos szakszöveg-tipológiája. 65. o.

5. ábra: Az US-amerikai és a német általános kereskedelmi szerződések formulái Hill–King (2004: 895–896) alapján. 79. o.

6. ábra: Javaslatok a jogi szakszövegek terpeszkedő szerkezeteinek egyszerűsítésére (Kampis, Szép, Vida 1998: 123–124). 112. o.

7. ábra: Terminus-szétválás a „biztosítási szerződéskötés” interakció szereplőinek kapcsolata alapján. 198. o.

9. MELLÉKLETEK

9.1. Melléklet a 2000. július 15-i keltű *Mondjuk magyarul!* felhíváshoz[179]

Idegen szavak:	**Magyar megfelelői:**
automatikus	önműködő
definiál	meghatároz
delegátus	küldött
direktíva	irányelv
exkluzív	kizárólagos
geometria	mértan
indikátor	jelző
inverz	(meg)fordított
kompenzáció	kiegyenlítés
komplex	összetett
komponens	összetevő
kompromisszum	kölcsönös engedmény
konfidencia	megbízhatóság
konszenzus	megegyezés
koordinálás	összehangolás
korrekció	helyesbítés
kvalitatív	minőségi
kvantitatív	mennyiségi
legális	törvényes
potenciális	lehetséges
produktum	gyártmány
prognózis	előrejelzés
publicitás	nyilvánosság
publikál	közzétesz
realizálás	megvalósítás
relatív	viszonylagos
stabilitás	állandóság
szinoním	rokonértelmű
tender	pályázat
agrárium	mezőgazdaság?
telefónia	hírközlés?
menedzser	vezető?
e-mail	e-posta?
telefax	távmásolat?

[179] Forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00025/00002/mondjuk.html.

9.2. A TTMSz forrásai

A TTMSz (1847) anyagát az alábbi munkák alapján állították össze (legelöl a forrásokat benyújtó neve szerepel). (TTMSz: V–VIII.)

Szlemenics Pál rt. által.

Huszty István' törvényekről írt deák munkája. Eger, 1758. Rövidítve így jegyeztetik meg: *Huszt.*
Georch Illés: Honni Törvény. Pest, 1809. *Georch.*
Czövek: Kelemen' munkáinak fordítása. Pest, 1922. *Czöv.* v. *Kel.*
Szlemenics: Közönséges törvényszéki polg. magyar törvény. Buda, 1836. *Szlem.*
Veszprémi gyüjteménye a' törvényeket érdeklő kifejezéseknek. Veszprém, 1807. *V-gyüjt.*
Pesti gyüjteménye a' tisztbéli irásmód' saját szavainak. Pest, 1807. *P-gyüjt.*
Tudományos mesterszókönyv, v. Lexicon termirorum technicorum. Buda, 1826. *Mest.* v. *Lex.*
Ujfalusy: Természeti hármas törvény. II. és III. rész. *Kézirat. Ujf.*

Stettner György által.

Huszár Károly: A' tiszti irás' alkotásának és módjának summás tudománya. Pest, 1816. *Husz.*
(Péchy Imre): A' magyar nyelvről a' polgári és peres dolgok' folytatásában. Pest, 1806. *Péch.*
Dienes Sámuel. B. *Martini* Természetörvényéről való állitásainak magyarázatja. Bécs, 1792. *Mart.* v. *Dien.*
Nánási Benjamin: A' magyar polgárnak törvény szerint való rendes örököse. Pest, 1799. *Nán.*
Nánási Benjamin: Testamentom a' magyarországi törvények szerint. Pest, 1798. *Nán.*
Náray Antal: Értekezés a' Főispány' birói hatalmáról. Pest, 1823. *Nár.*

Sztrokay Antal rt. által.

Verbőczy, 1565, 1611, 1713, 1798-diki forditásai. *Verb.*
Kittonich' munkáinak forditása, Kászonyi János által. Károlyfejérvár. 1647. *Kit.* v. *Kász.*
Soosmezei *Vajda László*: Az erdélyi polg. magános könyvekkel való esmeretségek. Kolosv. 1830. *Vajda.*
Martini bárónak a' természeti törvényekről való állitásainak magyarázatja. Dienes Sámuel által. *Mart.* v. *Dien.*
Decsi Antal: Koronás magyarországi királynék az ő királyi jusokkal együtt. Pest, 1895. Decs.

Czövek István: Planum tabulare magyarra fordítva. Budán, 1825. *Czöv*.
Az $183^2/_6$ és 1840-diki törvényczikkelyek. *Törv*.
A' Tud. Gyüteménybe foglalt törvényes tárgyú dolgozatok. *Tud.Gyüjt*.
Egyházi Értekezések és Tudósítások. Veszprém. *Egyh. ért*.
Gróf Széchenyi' Stadiuma. *Széch. gr.*
Szegedy' Tyrociniuma. *Szeg*.
A' Curia' szótára. *Cur*.
Fogarasi' Müszókönyve. *Fog*.
A' debreczeni ker. tábla' szótára. *Debr*.
Veres Balás. *Veres*.

Perger János rt. által.

Császár Fer. Beccaria' büntörvényének magyar forditása. 1834. *Csász*.
Perger: Bevezetés a' diplomatikába. 1822. *Perg*.
Kövy: Magyar polg. törvény. 1822. *Köv*.
Verbőczynek 1779 és 1830-diki forditásai. *Verb*.
Kunoss Endre: Szófüzér. 1835. *Kun*.
Puky Kár. Honni törvényszótár. *Puky*.
Stettner György: Váltójog. Pest, 1832. *Stett*.
Fogarasi: Deák-magyar müszókönyv. 1833. *Fog*.
Huszár Kár. Tiszti irás etc. *Husz*.
Nánási Benjamin: Testamentom a' magyarországi törvények szerint. 1798. *Nán*.
Péchy Imre: A' magyar nyelvről stb. 1806. *Péch*.
B. Martini: Természettörv. Dienes Sám. 1792. *D. S. Mart*.
Horvát István: Verbőczy' emlékezete. Pest. 1819. *Horv. I.*
A' magyarországi Corpus Jurisból és orsz. jegyzőkönyvekből. *Corp. Jur*.
A' magyar szabad zászlósságról. Várady által. *Vár*.
Horvát István: A' magyar gyökeres nemzetségekről. Pest, 1820. *Horv*.
Földváry Miklós: Értekezés a' magyar királynék' koronázásuk' kezdetéről. Pest, 1830. *Föld*.
Kovachich: Formulae solennes Styli in Cancellaria etc. olim. usita ti. Pest, 1779. *Kov. Styl. Canc*.

Kölcsey Fer. rt.

az általa formált 's a' Cod. Mercantilisból kiszedett müszavakat adta be. *Kölcs*.

Lassú István lt. által.

Párizpápai, Molnár, Márton, Mokry' Lexiconaikból. *Párizp. Moln. Márt. Mokr*.

Szirmay Antal: Magyarázatja azon szóknak, mellyek a' magyarországi polg. törvényes dolgokban előfordulnak. Kassán, 1806. *Szirm.*

Jászay Pál rt. által.

A' főm. m. kir. udv. cancelláriánál, kezén megfordult több rendbeli perbeli irományokból. *Jász.*

Szász Károly rt. által.

Approbatae Constitutiones Transilvaniae. *Appr.*
Compilatae. *Comp.*
A' Székely nemzet' constitotioja. Pest. 1818. *Szék. Const.*
Bália Sám. Erdélyország' közönséges nemzeti törvénye. Kolosv. 1791. *Bália.*
Egy kéziratban levő régi törvényes szókönyvből, melly hajdan Barcsay Ákos erd. fejedelemé volt, ma a' n. enyedi ref. collegium' könyvtáráé. *Kézir.*

Bártfay és Waltherr ll. tt.

Fejér György: Codex diplom. *Fej.*

Fogarasi János rt.

Saját szavai' gyüjteményét irta össze. *Fog.*

Császár Ferencz lt.

Váltójogi műszavak. *Vált.* v. *Csász.*

Zsivora György lt. által.

Puky Kár. Magyar tiszti irásmód stb. Budán, 1827. *Puky.*
A' magyar nyelvről a' polgári és peres dolgokban. Pest, 1806. *Péch.*
Zala vármegyei Tiszti szótár. *Zala vm.*
Perecsenyi *Nagy László*: Arad vármegyei tiszti szótár. 1815. *Nagy.*

Végre *Kecskeméthy Csapó Dániel* academiai irnok, ki a' szerkesztőnek segedelmére volt, 's az egésznek javitását vitte, részint saját gyüjteménye, részint általa újdon alkotott szavak lajstromát adta be. *Csapó.*

Továbbá kiszedte a műszókat e' munkákból:

Császár Fer. Váltójogi műszótárából. *Vált.* v. *Csász.*
Kunoss Endre' Gyalulatából bővitve. *Kun.*

Fogarasi Ján. Jogtani műszókönyve, 3-dik kiadás. Pest, 1842. *Fog*.
Szirmay' Glossarium vocum. *Szirm*.
A' debreczeni Törvénykezési s' tiszti. *Debr*.
A' pestmegyei tiszti szótárból. *P-gyűjt*.

Fordúlnak elő ezeken kívül több rendbeli nevek és röviditések is mint: *Bar. vm*. Baranyavármegyei szavak' gyüjt. *Jus. Can*. Jus Canonicum. *J. Met*. Jus. Metallicum. *Helm. Kaz*. Helmeczy 's Kazinczy által formált szavakat jelent. *Ens*. Ensel Sándor; *Mad*. Madoss, *Mak*. Makay László.

9.3. A *Latin-magyar törvénykezési műszótár* (1845) előszava

Előszó

Az országosan nyilvánitott közkívánat, miszerint édes hazánkban a' közigazgatás' hivatali nyelve, a' magyar legyen, bennünk azon gondolatot ébreszté fel, hogy egy latin - magyar műszótár kiadásával a' t. cz. közönségnek 's különösön a' tisztviselők' és törvénykezők' kezébe bár némileg segédeszközt juttassunk. Szándékunkat végrehajtván, a' midőn a' kiadó e' jelen műszótárt a' t. cz. közönség elibe bocsátja, (a' dolgozó társak kivánatának e' részben is eleget tenni kötelességének tartván) egyszersmind kinyilatkoztatja, hogy a' jogtani műszókra nézve a' t. t. Fogarasi János úr' „jogtani műszó könyvé-nek" harmadik kiadása követtetett. Az erdélyi felséges királyi kormánynál és az alárendelt hivataloknál u.m. a' főszámvevő hivatal-, a' hazai főbiztosság-, a' köz-épitészi hivatalnál használatban levő diák szók, az időhez képest kitelhető szorgalommal fűzettek fel 's tétettek magyarra. Nyelvünk' gyors fejlődése a' tökélytelen munka tökélyesithetéséhez szép reményt nyújt, de mi előtt azt beteljesülve láthatnók, a' jelent ne vessük meg.

Előszó.

A naponkint újabb szavakkal gazdagodó magyar nyelvre nézve szükséges, hogy az újonan teremtett, vagy feledékenységbe ment de a nyelv fejlődése által uj életre hivott szavak minél többszer gyűjtessenek össze; ez nálunk múaszthatlan szükség. Csekély erőmhez képest az itt ott felötlő hiányt én is részint egészen új, részint pedig tájszavak által pótolni kivánván, czélom az volt, hogy az egyébkint is minden szótárban előforduló mindennapi szavak mellőzésével egyedűl a ritkábbak és újak foglaljanak helyet e kis szótárban. Az eddig megjelent szótároktól e jelen azonban még az által is lényegesen különbözik, hogy sok szónak többféle jelentése is sok helyen beiktatott; a zárjel közöttiek pedig legtöbbnyire a ritkábban előforduló és tájszavakat magyarázzák. Sok helyen egykét hasonjelentésüekkel is bővítetett e kis szótár. Egyébiránt tökéletes — kivált magyar — szótárt a jelen korszakban, melly a nyelv

tekintetében forrongás ideje, a naponkinti újabb s tökéletesebb szavak naponkinti felfeltünedezése miatt szerkeszteni csupa lehetlenség; s e legyözhetlen körülmény szolgáljon e munkában előforduló hiányoknak méltányos mentségeül.

9.5. Az UMSzT-ban szereplő rövidítések jegyzéke

Rövidítések.

áll. — állat.
ásv. — ásvány.
ásvt. — ásványtan.
b. — bányászat.
bczt. — boncztan.
bv. — bányaváros.
cs. — cselekvő ige.
czt. — czímertan.
élett. — élettan.
ép. — építészet.
erd. — erdészet.
fj. — fenyítőjog.
fn. — főnév.
gy. — gyakorszó.
gyszt. — gyógyszertár.
gyt. — gyógytan.
gyüsz. — gyüszó.
h. — hadműszó.
hg. — helység.
i. — ige.
ih. — igehatározó.
k. — középige.
kr. — kereskedés.
kv. — királyi város.
L. — Linné.
m. — madár.
mj. — magánjog.
mn. — melléknév.
n. — növeny.
nt. — növénytan.
ny. — nyomda.
nyv. — nyavalya.
nyvt. — nyelvtan.
r. — rovar.
rt. — rajztan.
seb. — sebészet.
ssz. — sebészszer.
t. — többes.
termt. — természettan.
tsz. — tájszó.
v. — város.
vd. — vadászat.
vh. — visszaható ige.
vj. — váltójog.
vt. — vegytan.
z. — zenészet.

9.6. Példa a jogszabályszerkesztésről szóló irányelvek figyelmen kívül hagyására a szakfordítás során

Az „*illetőleg*” kötőszó használata EU-s jogszabályok magyarra fordított szövegeiben[180]

HU	EN	FR	DE
A hatásvizsgálat arra a következtetésre jut, hogy egyelőre még korai volna kiterjeszteni a higanykiviteli tilalmat az európai uniós piacon csak korlátozottan forgalmazható termékekre, **illetőleg** a higanyvegyületekre, így például a kalomelre.[181]	The impact assessment concludes that extending the mercury export ban on products that are restricted to be placed on the EU market **and** on compounds, such as calomel, would be at this stage premature.[182]	L’analyse d’impact conclut qu’il serait prématuré à ce stade d’étendre l’interdiction d’exportation du mercure aux produits faisant l’objet de restrictions à la mise sur le marché de l’UE **et** aux composés, tels que le calomel.[183]	Die Folgenabschätzung kommt zu dem Schluss, dass die Erweiterung des Ausfuhrverbots für Quecksilber auf Produkte, deren Inverkehrbringen auf den EU-Markt beschränkt ist, **und** auf Verbindungen wie Kalomel zum gegenwärtigen Zeitpunkt verfrüht wäre.[184]
a gyalogsági aknák alkalmazásának, felhalmozásának, gyártásának és átadásának betiltásáról, **illetőleg** megsemmisítéséről szóló nemzetközi egyezmény[185]	the international Convention on the prohibition of the use, stockpiling, production and transfer of anti-personnel mines **and** on their destruction[186]	la convention internationale sur l'interdiction de l'emploi, du stockage, de la production et du transfert des mines antipersonnel **et** sur leur destruction[187]	das Internationale Übereinkommen über das Verbot des Einsatzes, der Lagerung, der Herstellung und der Weitergabe von Antipersonenminen **und** über deren Vernichtung[188]

[180] Kiemelések tőlem – Sz.B.
[181] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2006:1370:FIN:HU:HTML
[182] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2006:1370:FIN:EN:HTML
[183] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2006:1370:FIN:FR:HTML
[184] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2006:1370:FIN:DE:HTML
[185] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997E0817:HU:HTML
[186] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997E0817:EN:HTML
[187] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997E0817:FR:HTML
[188] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997E0817:DE:HTML